

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський державний університет харчування та торгівлі

І.О. ШУДРИК

ІСТОРИЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ
В СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ

Монографія

Харків

2012

УДК 165.9(477.54/62)

ББК 87.3(4Укр)

Ш-95

Рецензенти:

д-р філос. наук, проф. Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна,
Заслужений діяч науки і техніки України О.О. Мамалуй,

д-р іст. наук, проф. Національного технічного університету “Харківський
політехнічний інститут” В.М. Скляр,

д-р філос. наук, проф. Української державної академії залізничного транспорту
В.М. Петрушов,

д-р філос. наук, доц. Харківської державної академії культури Г.Д. Панков

Рекомендовано ученою радою Харківського державного університету харчування та
торгівлі (протокол №.1 від 22 вересня 2011 р.)

За авторською науковою редакцією.

Шудрик, І. О. Історія філософської думки в Слобідській Україні :
Ш-95 Монографія / І. О. Шудрик; Харк. держ. ун-т харч. та торгівлі. – Х.,
2012. – 424 с.

ISBN 978-966-405-240-2

У монографії розглядаються основні етапи розвитку філософської думки в Слобідській Україні з кінця XVII - до початку XXI століття. Аналізуються філософські погляди видатних мислителів Слобожанщини. Розраховано на науковців, студентів, аспірантів, викладачів філософії та культурології вищих закладів освіти, краєзнавців, широке коло читачів.

УДК 165.9(477.54/62)

ББК 87.3(4Укр)

© Шудрик І.О., 2012

© Харківський державний університет
харчування та торгівлі, 2012

ISBN 978-966-405-240-2

Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами...

Володимир Сосюра.
“Любіть Україну”, 1944 р.

Нехай усім народам живеться вільно на Україні, але нехай нові поселенці на Україні пам'ятають, що не може бути зневажений на своїй рідній землі (як це було раніше) той український нарід, котрий заселив її, захистив од ворогів і довгі часи поливав своїм трудовим потом.

Д.І. Багалій. “Історія Слобідської України”. 1917 р.

ВСТУП

Слобідська Україна є складовою, невід'ємною частиною соборної України. Територія Слобожанщини охоплює сучасну Харківську, південну частину Сумської, північну частину Донецької та Луганської областей України, а також частину Курської, Белгородської та Воронежської областей Російської Федерації. Цей край завдяки сприятливим природним умовам із давніх-давен був заселений різними народами, про що свідчать численні археологічні знахідки. У часи кам'яного та бронзового віків на цій території існували ямна, катакомбна та зрубна археологічні культури. Досить багато пам'яток доби залізного віку (VI-III ст. до н.е.). Збереглися археологічні пам'ятки скіфських (сколотських) державних утворень (VII - IV ст. до н.е.), доби сарматів (II ст. до н.е. - IV ст. н.е.). У Харківському історичному музеї широко представлені археологічні пам'ятки Салтівської (VIII-X ст.) та Роменської (VIII-X ст.) культур. Південною частиною Слобожанщини у 375 році пронеслися гунські племена, які розгромивши західного сусіда антів — Готську державу, рушили в Західну Європу, де згодом зазнали поразки.

Значна територія сучасної Слобожанщини була завойована Хозарським каганатом (VIII-X ст.). На початку XX ст. у селі Верхній Салтів Вовчанського повіту виявлено так звану Салтівську археологічну культуру. Вона датується VIII-X ст. і вважається культурою Хозарського каганату. На території Харківщини відкрита велика кількість пам'яток цієї високорозвиненої культури (м. Балаклія, с.м.т. Борова, м. Ізюм, м. Харків та його околиці). Представники Салтівської культури (алани, хозари, слов'яни та ін.) вели інтенсивні, торговельні зв'язки з населенням Арабського халіфату, про що свідчать знайдені арабські срібні монети.

Перші поселення слов'ян на території сучасної Слобідської України відносяться до III-V ст. (Черняхівська культура) та V-VII ст. (Пеньківська культура). Вони сформували Антську державу на чолі з царем, влада якого обмежувалася народними зборами (вічем). Сучасні науковці (В. Баран, Л. Залізняк) вважають, що носії пеньківської культури були антами. Анти-землероби, активно торгували із Римом збіжжям. А в VI ст. Антська держава, яка досягла розквіту, налагоджує тісні торговельні відносини з Візантією. Навала кочових племен зі Сходу — аварів (обрів) у кінці VI ст. призвела до загибелі Антської держави.

З кінця VIII ст. слов'янське плем'я полян, що мешкало у Середньому Подніпров'ї, виступає ініціатором створення військового союзу з іншими слов'янськими племенами. Це поклало початок об'єднання праукраїнських племен у політичний союз, який став називатися Руссю, зі столицею Києвом, заснованим іще у V ст., де правила династія Києвичів. З початку XI ст. західна частина сучасної Слобожанщини входила до Переяславського і, частково, Новгород-Сіверського князівств.

У кінці IX-початку XI ст. південну та східну частину сучасної Слобожанщини охоплював кочовий союз печенігів. А в середині XI — першій половині XIII ст. тут мешкали половці. Печеніги, а потім і половці, часто грабували населення Київської Русі. Окрім збройних конфліктів між слов'янами і кочівниками були і мирні стосунки. Після завоювання монголо-татарами у

1239 році територія сучасної Слобідської України опинилася під владою Золотої Орди.

Таким чином, Слобідський край із давніх часів був частиною землі східних слов'ян — сіверян, а згодом — Київської Русі. З часів навали орди Батия він став малолюдним. Слов'янське населення відступило до Сули і Псла.

Археологічні розкопки свідчать, що історія столиці Слобожанщини — Харкова має не 350 років, а значно більше. На території сучасного Харкова і околиць (майдан Конституції та Рози Люксембург, станція Основа, село Велика Данилівка, село Жихор) виявлені поселення Черняхівської культури (II - V ст.). На вулиці Шота Руставелі та Малій Данилівці виявлені поселення Пеньківської культури (V-VII ст.). У 1928 році під час прокладення трамвайної колії на майдані Рози Люксембург знайдено два половецькі поховання в дерев'яних видовбаних колодах. У 1870-х роках професор Харківського університету М.А. Аристов висловив думку, що давнє городище на місці якого постав Харків (Університетська гірка) — це залишки половецького міста Шарукань. Але сучасні харківські археологи вважають, що половецьке місто Шарукань знаходилось на місці сучасного Змійова.

У другій половині X ст. на межиріччі Харкова і Лопані виникло городище (центр сучасного міста, Університетська гірка), засноване русами. Саме другу половину X ст. було б логічно вважати часом заснування Харкова, а не 1654 рік. Харківське городище тоді входило до складу Київської Русі. Слід врахувати і те, що на території сучасного Харкова знаходиться Донецьке городище, засноване у VIII столітті. Професор А.П. Ярещенко, не безпідставно, вважає, що Харків “...має більше як 800-літню історію!” [9, с. 83].

Не варто вважати, що після монголо-татарської навали територія сучасної Слобожанщини зовсім обезлюдніла. Частина населення залишилась, пере чекавши лиху годину в природних сховищах — лісах, заболоченій місцевості. Про це свідчать знахідки речей, монет і християнських поховань XIII-XIV ст. На території Харківської області та Харкова виявлена велика кількість

золотоординських монет, переважна більшість яких датується XIV ст. Ці знахідки доводять, що життя на спустошених землях продовжувалося.

На південь від сучасної Слобожанщини з середини XV ст. існувало Кримське ханство — нащадок Золотої орди. Кримське ханство перетворилося у васала могутньої в ті часи Отоманської імперії. Кримські та ногайські татари здійснювали свої розбійницькі набіги на слов'янські міста та села. Вони грабували їх, забирали в полон молодь, а згодом продавали на невілницьких ринках. Найвідоміший Муравський шлях, який починався від кримського Перекопу, проходив через усю Слобожанщину і закінчувався біля Тули, був рясно политий слізьми і кров'ю полонених. Не менш відомий Ізюмський шлях, який проходив через Ізюм.

З другої половини XVI ст., особливо в 1630-х роках, на Слобідську Україну почали переселятися українські та московські селяни і козаки. Вони заснували тут поселення, які називалися слободами (від слова свобода — звідси і назва Слобідська Україна). У 1835 році після утворення Харківської губернії, як зазначалося вище, адміністративним центром Слобідської України залишився Харків. Професор Д.І. Багалій зазначав що землю Слобожанщини “... у домонгольську добу, у XI-XIII ст. було заселено прадідами слобожан — древніми русичами Чернігово-Переяславської землі...” [1, с. 15].

Масове заселення Слобожанщини відбувалося в роки Української національно-демократичної революції середини XVII ст. та часів “Руїни” у другій половині XVII ст. Заселення Слобожанщини продовжувалося і в першій половині XVIII ст. У 1650-х роках утворюються Острогозький, Сумський, Охтирський, Харківський і в 1685 році — Ізюмський полки. У 1765 році уряд Російської імперії ліквідував полковий устрій Слобідської України. Була утворена Слобідсько-Українська губернія, яка проіснувала до 1780 року у складі п'яти провінцій, які були перетворені в козацькі полки, такі як: Харківський, Сумський, Охтирський, Ізюмський та Острогозький. З 1780 року ці території, за винятком Острогозької провінції, увійшли до складу

Харківського намісництва. У 1835 році утворено Харківську губернію. Адміністративним центром Слобідської України залишився Харків.

Поряд з організованим і стихійним заселенням Слобожанщини українським населенням з Правобережної України, відбулося поступове заселення і росіянами, переважно за рахунок військових залог та царської адміністрації. Масове переселення російських селян на терени Слобожанщини розпочалося лише у XVIII ст. і посилилося після ліквідації Слобожанських полків. Багалій Д.І. зауважує, що на слобідську землю "... московський уряд дивився як на свою і хотів її закріпити за собою через заселення українськими переселенцями, хоч ті землі в дійсності належали прадідам українців" [1, с. 63].

На відміну від професора Багалія кандидат історичних наук В. Гребенюк у харківському щотижневику "Грани" заявила, що Слобідський край "... в XVII-XVIII веках был исторической областью России (у той час в Росії областей не було (автор)... Но в 30-х годах XVII века эту территорию начали заселять украинские казаки и крестьяне ...", як вважає В. Гребенюк – з дозволу "русских царей" (у XVII - початку XVIII ст. "русских царей" не було, а були "московские цари" (- автор). Мабуть отак і читає лекції харківським студентам "госпожа" В. Гребенюк, користуючись літературою, де теоретично обґрунтовуються імперські зазіхання російських істориків на Слобідську Україну. І на жаль, таку імперську політику відстоюють не лише вони одні...

За даними Д. І. Багалія у 1860-х роках етнічний склад населення Харківської губернії був такий: на 87,78% українців у губернії припадало 11,45% "великоросів", тобто українців було у вісім разів більше, ніж росіян [1, с. 22]. На основі своїх досліджень професор робить висновок: "... великоросійське заселення Слобожанщини було дуже невелике, як його зрівняти з українським: теперішня Харківська губернія по-своєму історико-етнографічному складу являється українською і являє з себе органічну частину території України, а її населення — таку ж частину українського народу" [1, с. 23]. Це писав відомий дослідник Слобожанщини ще у 1917 році.

Висновки Д.І. Багалія підтверджують і статистичні дані відомого російського дослідника О.С. Суворіна з видання “Вся Россия” за 1895 рік. За його даними в цей час в Харківській губернії “Главную массу населения составляют малороссы — 2200 тыс., затем идут великороссы — 230 тыс.” [2, с. 1522]. Як бачимо, українців на Харківщині у кінці ХІХ ст. було майже у десять разів більше, ніж росіян.

Видатний український історик академік Д.І. Багалій у своїй фундаментальній праці “Історія Слобідської України” її столиці присвятив окремий розділ “Харків яко українське місто”. У цьому розділі учений зазначає, що масове переселення у Харків неукраїнської людності, особливо у другій половині ХІХ ст., змінило його колишнє українське обличчя. У школах міста не допускали рідної мови. Колишні народні церковні школи, де трималася народна мова, були знищені та їх замінили нові, російські школи. У війську широко панувало зросійщення українців, як і представників інших націй. Під час перепису населення у 1897 році 25% харків’ян визнали себе українцями, а 58% — росіянами, або “великоросами”. При цьому Д.І. Багалій зазначає, що немало українців не визнали себе українцями, а “перевертні” навмисне записали себе “руськими” [1, с. 210-218].

У радянські часи продовжував змінюватися національний склад Слобожанщини. Так, наприклад, завдяки масовому переселенню росіян на Харківщину в повоєнний період, частка їх серед усього населення у 1989 році досягла 33,21% [5, с. 135]. Подібні тенденції зміни етнічної структури населення спостерігались також і загалом в Україні. Але продовж 1989-2001 рр. замість інтенсивного зростання чисельності росіян в Харківській області відбулося досить різке скорочення їхнього числа. У 2001 році росіяни склали близько чверті загальної чисельності населення Харківської області [5, с. 137]. У той же час за період з 1989-2001 років частка українців серед населення Харківщини збільшилась на 7, 97% і досягла у 2001 році 70, 75% [5, с. 134].

Харківський історик В. Скляр робить висновок : “ ... протягом 1989 – 2001 років у основному були подолані наслідки змін етнічного складу на користь

росіян, які відбувалися протягом 1959-1989 років”, і що “... здобуття Україною незалежності у 1991 році відкрило нову сторінку в її багатовіковій історії”. На його думку “Поява незалежної Української держави врятувала українство від реальної загрози мовної та етнічної асиміляції, а також від поступового поглинання з боку сусіда” [5, с. 131; 141].

Сприятливі природні умови та козацький устрій Слобожанщини сприяли заселенню цього краю представниками різних народів та розвитку духовної культури, зокрема, і філософської думки. Філософська думка в Слобідській Україні має значні столітні історичні традиції. Недарма дослідники, які аналізують філософське життя в Україні в минулому, зазначають, що “... в історії України були часи, коли найінтенсивніша думка зосереджувалася в Острозі, Львові, Харкові” [3, с. 9].

Українська філософія є складовою світової філософії, а філософська думка Слобожанщини є складовою частиною української філософії. В Україні були і є регіональні особливості становлення та розвитку як професійної так і непрофесійної філософської думки. Особливістю Слобожанського регіону було те, що тут зберігалися традиції козацьких вольностей, де були слободи вільних людей. На Слобожанщині жили сміливі особистості. Свідченням цього, як розкрито далі, було вручення харківським козаком та філософом Семеном Климовським рукопису свого досить соціально гострого твору російському імператору Петру I.

У літературі з історії філософії в Україні, яка виходила раніше і виходить у роки незалежності, в основному, звертається увага на філософію у м. Києві. На жаль, мало уваги (крім філософії Г. Сковороди) приділяється історії філософської думки у Слобідській Україні. У той же час на Слобожанщині були досить оригінальні мислителі, виходила численна філософська література. На території Слобожанщини, у маєтку Донець-Захаржевських-Задонських у Великому Бурлуці 1919 року було виявлено так звану “Велесову книгу” — пам’ятку духовної культури стародавніх русичів (V-IX ст.), яка зараз відома не лише в Україні, але і в багатьох країнах світу. Про неї виходить численна література у

нас і за кордоном, особливо в Росії. У Харкові жив і творив попередник Г. Сковороди — козак, філософ і поет Семен Климовський. У столиці Слобідської України діяв Харківський колегіум – другий за значенням після Києво-Могилянської академії навчальний заклад в Україні у XVIII ст., перетворений у 1841 році в духовну семінарію. У цих навчальних закладах велика увага приділялася викладанню філософії. Наприкінці XIX - початку XX ст. при Харківській духовній семінарії продовж третини століття регулярно виходив перший філософський часопис Російської імперії “Вѣра и Разумъ” (1884-1917 рр.). У Харківському колегіумі продовж десяти років (із двома перервами) працював фундатор української класичної філософії Г.С. Сковорода і чверть століття на Слобожанщині він був мандрівним філософом, де написав свої філософські діалоги і “Басни харьковские”. Таким чином, на Слобожанщині зберігалися філософські традиції Григорія Сковороди, Харківського колегіуму та Харківської духовної семінарії з її богословсько-філософським часописом “Вѣра и Разумъ”.

Особливість Слобожанського регіону в традиційному співіснуванні професійної та непрофесійної форм філософського знання представників різного фаху, різного етнічного та конфесійного походження її носіїв. Характерним прикладом у цьому плані був Харківський університет початку XIX ст., де поряд із російськими підданими успішно працювали західноєвропейські фахівці, особливо німці, серед яких виділявся І.Б. Шад. Серед іноземців у ті часи працювали природодослідники (німці, французи, серби, угорці), які у західноєвропейських університетах отримали ґрунтовну філософську підготовку. Іноземці також навчалися і працювали у Харківському колегіумі та в Харківській духовній семінарії.

Слобожанщина в силу історичних обставин сформувалася як регіон інтенсивних контактів і взаємовпливів різних культур. Територія Слобожанщини часто була об’єктом зазіхань Московії, Речі Посполитої та Кримського ханства. У її заселенні брали участь у переважній більшості українці, потім – великороси, серби, волохи, молдавани, болгары, грузини, євреї та інші народи.

З відкриттям у Харкові університету на початку XIX ст. на Слобожанщину переселяються німці та поляки. Це вплинуло на формування толерантних відносин між різними народами та конфесіями. Після поразки Польського повстання 1831 р. був закритий Варшавський університет, а наступного року – Віленський. Частина польських студентів із цих університетів було переведено у Харківський університет. Він став притулком для деяких політично неблагонадійних польських професорів. До середини XIX ст. поляки складали майже третину від загальної кількості студентів Харківського університету, хоча за всіх часів в університеті зберігалася абсолютна перевага студентів місцевого походження. До речі, у 1885-1886 рр. на медичному факультеті Харківського університету навчався майбутній прем'єр-міністр незалежної Польщі Юзеф Пілсудський.

Царський уряд намагався асимілювати населення Слобожанщини з метою створення єдиної панівної культури – російської. Але соціальний, культурний та духовний світ Слобожанщини XIX ст. виявився як мультикультурний. Тут відбувався діалог культур, який робить людей різного етнічного і конфесійного походження толерантними. З відкриттям університету Харків стає центром активізації діалогу Слобідської України з європейською філософською спільнотою, що здійснювалося, в основному, зусиллями професорів університету.

Становленню філософської думки на Слобожанщині сприяли періодичні видання, зокрема, ті що видавалися в університеті. Історію слобідської журналістики започаткувала газета “Еженедельник” (1812 р.), яку видавав університетський торговець книгами Лангнер. Першим російськомовним журналом не лише у Харкові, але й в Україні був сатирично-гумористичний журнал “Харьковский Демокрит” (1816 р.) В. Масловича, потім – “Украинский вестник” (1816-1819 рр.), “Украинский журнал” (1824-1825 рр.), пізніше – богословські журнали: “Духовный дневник” (1864-1866 рр.), “Благовест” (1883-1888 рр.), “Епархиальные ведомости” (1867-1886 рр.). Літературні та богословські часописи нерідко публікували статті філософського змісту. Таким чином, з часу існування Харківського колегіуму (1726-1841 рр.) і до виходу журналу “Въра и

Разумь” (1884-1917 рр.) видання літературних, богословських та філософських журналів у Харкові практично не припинялося [7; 8].

Не зважаючи на значний внесок західноєвропейських філософів, особливо Шада, в розвиток філософської думки на Слобожанщині в місцевій філософській традиції домінували сковородинівські гуманістичні традиції та ідеї свободи, які з’явилися у цьому регіоні ще до прибуття у Харків іноземних професорів. Ці ідеї були співзвучні з модерними ідеями іноземних філософів, які працювали у Харківському університеті.

В історії філософської думки Слобожанщини особливе місце посідає Харківський університет. Із Харківським університетом пов’язані імена відомих мислителів: В.Н. Каразіна, І.С. Ризького, І.Б. Шада, І.Ф. Осиповського, А.І. Дудровича, М.І. Костомарова, В. Добротворського, Ф. Зеленогорського, О.О. Потебні, Д.І. Багалія, Т.І. Буткевича, М.С. Стелецького та ін. У Харківському технологічному інституті до революції працювали відомі у той час мислителі професори І.І. Белянкін, А.Н. Щукарєв, М.Д. Пильчиків. До Слобідської України, зокрема до Харкова, мають відношення такі мислителі як: лауреат Нобелівської премії І. Мечніков, академік В. Вернадський, академік М. Туган-Барановський, П.А. Грабовський, Б.Д. Грінченко, П.І. Ліницький, М.О. Антонович, П.І. Демчук, С.Ю. Семковський, В.О. Юринець, М. Скрипник, М. Хвильовий та ін.

У 1931 і 1933 роках у Харкові, тодішній столиці радянської України, точилися гострі філософські “дискусії”, після яких переважна більшість філософських кадрів України була заарештована та знищена. Соціально-філософський характер носили у Харкові літературні дискусії 1925-1928 рр., які закінчились нищенням української національної еліти.

З п’ятої спроби, у 2001 році при Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна створено філософський факультет (детальніше про це див. додаток Б). Іменами наших славетних мислителів-слобожан названі відомі науково-дослідницькі центри. Так, наприклад, Інститут філософії НАН

України носить ім'я Григорія Сковороди, а Інститут мовознавства НАН України – ім'я засновника “філософії мови” Олександра Потебні.

Про життєвий та творчий шлях Г.С. Сковороди опублікована низка творів як харківських, так і дослідників із інших міст України і за кордоном: Д.І. Багалій “Український мандрований філософ Григорій Сковорода”. — Харків, 1926; друге видання —Київ, 1992; Махновець Л. “Григорій Савович Сковорода: Біографія” — Київ, 1972; Ніженець А.М. “На зламі двох світів” — Харків, 1970; Поліщук Ф.М. “Григорій Сковорода” —Київ, 1978; Іваньо І. “Філософія і стиль мислення Г. Сковороди”. – Київ, 1983; Ушкалов Л. В., Марченко О. М. “Нариси з філософії Григорія Сковороди” —Харків, 1993 та ін.

Про філософські погляди ректора Харківського університету Т.Ф. Осиповського, професором Харківського політехнічного інституту Й.Н. Кравцем у Москві в 1955 році опубліковано монографію “Т.Ф. Осиповский -- выдающийся русский ученый и мыслитель”. Про українського філософа В.О. Юринця 1996 року в Києві вийшла монографія М.М. Роженка “Трагедія академіка Юринця”, в якій на широкому архівному матеріалі розкривається панорама нищення філософів в Україні у 30-х рр. ХХ ст. Про харківського філософа і поета Семена Климовського 1999 року у Львові вийшла книга колишнього роменчанина Григорія Нудьги “Козак, філософ, поет”. Про харківських філософів і філософські проблеми, опублікована низка журнальних статей, зокрема, Олександра Мамалуя та Володимира Абашника “Рецепція філософії по-харківськи (Біля джерел університетської філософії у Харкові)” Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Харків, 1994; О. Білика та Я. Білика “Університетська освіта Слобідської України в контексті європейської традиції”. У співавторстві з доцентом А.Т. Щедриним про дореволюційний харківський богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ” нами опубліковані статті: Богословско-философский журнал “Вѣра и Разумъ”: возвращение из забвения. “Віра і Розум”. №1, 2000; Богословсько-філософський часопис “Віра і Розум”: місце і роль в історико-філософському процесі кінця ХІХ - початку ХХ сторіччя. Філософська думка, Київ, 2002, № 2; О

богословско - философском журнале “Вера и Разум”. “Вопросы философии”, - Москва, 2004, № 10 та ін.

Про харківського дореволюційного богослова та філософа Миколу Стелецького у харківському часописі “Віра і Розум” нами опублікована стаття “Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протонерея Николая Стеллецкого (к 80-летию его трагической гибели)” ”Віра і Розум”. № 1, 2000.

Про філософа Петра Ліницького родом із Слобожанщини, який регулярно друкувався у харківському богословсько-філософському часописі “Въра и Разумъ” у Києві вийшла книга Н.Г. Шупик-Мозгової “Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина”, а у Харкові — наша стаття “Український філософ та богослов Петро Ліницький (1839 – 1906 рр.) і Слобожанщина”. ”Віра і Розум”, № 2, 2001.

Про філософські погляди професора-протоієрея Харківського університету Т.І. Буткевича у Харкові опубліковано декілька статей: Г.Д. Панков , “Философская апологетика религии Т.И. Буткевича”. “Науково–теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура”. - Харків, 1999; “Вопрос о сущности религии в творчестве Т.И. Буткевича — постоянного автора “Въры и Разума”; Денисенко И.Н. “Взгляды Т.И. Буткевича на сущность и происхождение религии”, “Віра і Розум”. № 1, 2000; Парфьонова А.В. опублікувала книгу про життєвий та творчий шлях свого прадіда — професора-протоієрея Харківського університету Т.І. Буткевича – “Духовный подвиг в деле служения Церкви Христовой”, у якій помістила дослідження харківських учених Г. Панкова та І. Шудрика про філософську спадщину професора Буткевича. У “Православній енциклопедії Харківщини”(Харків, 2009) опубліковані статті про Г.С. Сковороду, Т.І. Буткевича, М.С. Стелецького, харківських єпископів: Інокентія (Борисова), Філарета (Гумілевського), Макарія (Булгакова) та інших мислителів Слобожанщини.

У нашому навчальному посібнику “З історії української філософської думки” (Харків, 2000) та в конспекті лекцій для аспірантів “Історія

філософської думки в Україні” (-Харків, 2007) значна увага приділяється розкриттю історії філософської думки в Слобідській Україні. У матеріалах Третього міжнародного конгресу українців опублікована наша стаття “Філософська думка в Слобідській Україні”. У збірнику наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-методичної конференції від 13-14 квітня 2006 року “Історія науки і техніки у навчальних закладах України” опублікована наша стаття “Методика розкриття історії філософської думки в Слобідській Україні”.

У №6 “Філософської думки” за 2007 рік – половина авторів статей – це харківські дослідники: Бурова О. “Парадокс свободи картезіанського Cogito”; Корабльова В. “Людина як віртуальний конструктор”; Сухіна В. “Філософський аналіз творчої діяльності Д.Багалія”; Шудрик І. “Харківський часопис “Мысль””; Разумовський С. “Раціональність “економічної людини”. У цьому ж номері часопису опублікована рецензія В. Корабльової, Л. Українець та І. Цехмістра на колективну монографію “Освіта, суспільство, культура” під загальною редакцією В.Ф. Сухіної. Це теж є свідченням активної діяльності слобожанських філософів-дослідників у сучасних умовах.

За темою нашого монографічного дослідження особливий інтерес має стаття професора О.О. Мамалуя у “Віснику Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна” №877’2009. Серія філософія. “Філософські перипетії”. Випуск 41 “З п’ятої спроби” та стаття у цьому ж номері “Вісника” - професорів О.О. Мамалуя, Л.М. Дениско та Н.С. Корабльової “Кафедра філософії у 1945-1990 рр.”. У цих статтях аналізується складний і трагічний шлях філософської освіти і, нарешті, створення філософського факультету в Харківському університеті.

На початку 90-х років ХХ ст. на кафедрі філософії Харківського університету було відновлено дослідження університетської філософії у Харкові. За його результатами С.О. Голіков захистив кандидатську дисертацію “Університетська філософія: проблема соціальної інституалізації”. Після закінчення аспірантури В.О. Абашник декілька років перебував на стажуванні у

ФРН, де успішно захистив дисертацію “Kant und der Deutsche Idealismus in der Ukraine in ersten Drittel des 19. Jahrhunderts. Schwerpunkt: Johan Baptist Schad (1758-1834)” і отримав учений ступінь доктора філософії Йенського університету.

Професор Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди Н.В. Радіонова у 2008 році опублікувала монографію “Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ столітті”, після чого захистила докторську дисертацію.

В останні роки два слобожанина Г.Д. Панков та А.Т. Щедрін, використавши дореволюційні богословські видання Харківської єпархії, зокрема, публікації богословсько-філософського часопису “Вера и Разум”, успішно захистили докторські дисертації. Щедрін А.Т. став першим у Харкові доктором культурології. У 2007 р. ним опубліковано монографію “Вторинна міфотворчість як соціокультурний феномен (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу)”.

Але, на жаль, узагальненого, монографічного дослідження про повну історію філософської думки в Слобідській Україні досі нема. Наша праця, хоча і не в змозі охопити усі аспекти цієї великої проблеми, сподіваємося, буде спробою певною мірою вирішити її.

Варто висловитися стосовно двох досить поширених міфів про Харків, як про “первую столицу” і про те, що Харківський університет “самый древний университет Украины”. У Харкові є телестудія, газета, книга і, навіть, була горілка з логотипом “Первая столица”.

Давайте розберемося з цими міфами. Загальновідомо, що після Лютневої революції 1917 року і розпаду Російської імперії на початку березня 1917 року в Києві було утворено державний орган Української держави парламентського типу — Центральну Раду. Столицею України тоді був Київ. А Харків паралельно став столицею Радянської України, але лише у грудні 1919 року, тобто — на два з половиною роки пізніше. Такий фальшивий бренд Харкову розрахований на невігластво, або є виявом підступності його авторів. Якщо Харків був “первой

столицей” України, то витікає з логіки цих авторів, що до 1919 року Україна не мала своєї столиці та самої України не було. Тоді слід згадати Чигирин — столицю Української козацької республіки середини XVII ст. за часів Богдана Хмельницького. Урешті, і у XVIII ст. столицею Гетьманщини (до 1708 року) був Батурин до розгрому та поголовного знищення його населення військами Петра I під керівництвом Меншикова. А з 1709 року і до ліквідації Гетьманщини 1764 року столицею “Малоросії” був Глухів.

Якщо у декого з харків’ян із “квасним” патріотизмом є бажання заявити про виключність свого міста, то слід говорити і писати об’єктивно — що Харків був “першою столицею” лише Радянської, або більшовицької України. А першою столицею Української першодержави з часів України-Руси (Київської Русі) був і зараз залишається Київ, який заснований іще у V столітті Києм. Ці загальновідомі істини знають навіть учні.

У Російській Федерації в останні роки посилено розповсюджується легенда, що не Київ, а Ладога була “первой столицей Руси”. У 2003 році там на державному рівні відзначили 1250-річчя Ладоги, як “первой столицы Руси”. Автори, які доводять цю нісенітницю, вважають, що “другою столицею Русі” був Новгород, а Київ – лише “третьою столицею”. Професор Інституту археології НАН України О.П. Моця на “круглому столі”, організованому в редколегії “Українського історичного журналу” слушно зауважив, якщо сприйняти за основу “ладозько-новгородсько-київську” теорію, то про Київ слід говорити не як про “матір міст руських”, а мабуть, як про “онуку”. Посилаючись на літописні джерела В.М. Ричка і О.П. Моця, зазначили, що у 882 році “новгородський узурпатор” князь Олег убив київського князя Аскольда, “знищив стару династію Києвичів”, потім об’єднав “Новгородську область” з Руссю. Академік П.П. Толочко на основі літописних та археологічних фактів переконливо довів безпідставність російських фальсифікаторів щодо їхніх тверджень, що “першою столицею Русі” була Ладога [4].

Стосовно “самого древнього університету України” — Харківського, то варто нагадати, що він був заснований як модерний університет у 1804 році та харків’яни не так давно відзначали його 200-літній ювілей. А Львівський університет заснований 1661 року, тобто на 143 роки раніше. І з самого початку в ньому діяли, як і в західноєвропейських класичних середньовічних університетах філософський, теологічний, юридичний та медичний факультети. Чи автори цього міфу не визнають того, що Львів є українським містом? Отакі нісенітниці можна почути у нашому рідному Харкові.

Крім того, слід нагадати, що першим вищим навчальним закладом не лише в Україні, але й на сході Європи була Києво-Могилянська академія. Дореволюційний богославсько-філософський часопис “Вера и Разум”, який виходив при Харківській духовній семінарії та часопис “Труды Императорской Киевской духовной академии” історію цього закладу розглядають з 1615 року — з часу заснування братської **ШКОЛИ** при Київському Богоявленському монастирі. У 1632 році ця школа об’єдналася з Лаврською школою і було утворено Києво-Могилянський колегіум, який у 1658 року отримав статус вищого навчального закладу, а з 1701 року — академії. Київські автори З.І. Хижняк і В.К. Маньківський у своїй монографії історію цього вищого навчального закладу теж розпочинають з 1615 року [6, с. 24]. Таким чином, у 2015 році виповниться 400 років першому вищому навчальному закладу України, який старший за Харківський університет майже у два рази.

У рішенні Ради Північно-Східного наукового центру Національної академії наук і Міністерства освіти і науки України з питання “Стан та перспективи наукових досліджень і викладання в галузі історії науки і техніки в наукових установах та вищих навчальних закладах регіону” від 22 жовтня 2009 року звертається увага на необхідність у вищих навчальних закладах регіону “розгортання науково-дослідних робіт з історико-наукової проблематики, введення її у навчальний процес та використання таких досліджень на практиці”. Цим Рішенням Рада рекомендує активізувати роботу з дослідження “науково-

історичного спрямування...”, “підготовку відповідних дисертацій, монографій, навчальних посібників”.

Таким чином, історія науки і техніки на Слобожанщині, зокрема, історія філософської думки цього краю, потребують подальшої розробки і уточнень, на що ми також звернем увагу у нашому дослідженні.

Автор буде вдячним за висловлені зауваження, побажання та інформацію стосовно даної теми, які прошу надсилати за адресою: 61204, м. Харків, проспект Перемоги, 78-В, кв. 125, Шудрику І.О. Д.т. (0-57) 338-68-18; Моб. 0-95-61-27-236.

Література

1. Багалій, Д. І. Історія Слобідської України [Текст] / Д. І. Багалій. -- Х.: Дельта, 1993. - 256 с.
2. Вся Россия [Текст] — М.: Суворина, 1895.
3. Горський, В. Філософське життя в Україні: діалог ангажованих. [Текст] / В. Горський, І. Лисий // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 7 - 8.
4. Круглий стіл. “Початок Русі”: Південь і Північ. [Текст] // Український історичний журнал. — 2008 р. — №3. — С. 4-29.
5. Скляр, В. Етнодемографічні процеси в Харківській області (1959-2001 рр.). [Текст] / В. Скляр // Матеріали до української етнології: збірник наукових праць. — Київ, 2004. – Вип. 4 (7).
6. Хижняк, З. І. “Історія Києво-Могилянської академії” [Текст] / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. — Київ : КМА, 2003.
7. Шудрик, И. А. Богословско-философская периодика XIX-нач. XX вв. [Текст] / И. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // Віра і Розум. – 2003. – №4. – С. 212-220.
8. Шудрик, І. О. Богословські журнали Харківської єпархії (друга половина XIX-перша чверть XX ст.). [Текст] / І. О. Шудрик, А. Т. Щедрін // Вісник Харківської державної академії культури : збірник наукових праць. – Харків : ХДАК, 2009. — Вип. 24.
9. Ярещенко, А. П. Харків'яни: хто вони? [Текст] / А. П. Ярещенко. — Х. : Прапор, 2004. — 240 с.

ПЕРЕДФІЛОСОФСЬКИЙ ПЕРІОД НА СЛОБОЖАНЩИНІ

1.1 “Велесова книга” – передфілософська пам’ятка духовної культури давніх русичів

У грудні 1919 року у Великому Бурлуці в садибі Донець-Захаржевських-Задонських, що на Харківщині, денікінським двадцятип’ятилітнім полковником Алі Ізенбеком було знайдено так звану “Велесову книгу” – історико-культурну пам’ятку древніх русичів, яку можна вважати передфілософською пам’яткою інтелектуальної культури.

У радянські часи “Велесова книга” вважалася “білоемігрантською” підрубкою. Про це в 60-х роках ХХ століття, без будь-якої аргументації заявляли російські академіки Лихачов та Рибakov. А за кордоном про неї багато писали і досліджували Ю. Миролюбов, М. Скрипник, Б. Ребіндер, В. Шаян, С. Лесной (до речі, росіянин (Парамонов), який у довоєнні часи був викладачем Київського університету) та ін. У колишньому Радянському Союзі про неї мовчали або не визнавали. Лише у 1992 році О. Асов у Москві 50-ти тисячним накладом видав книгу “Русские Веды”, у якій обґрунтовує “подлинность” “Велесової книги”. Через два роки перевидав її 10-ти тисячним накладом. У 2001 році О. Асов у Москві 7-ми тисячним накладом видає книгу “Свято-Русские Веды. Книга Велеса”. У 1993 році в Саратові виходить книга “Мифы древних славян”, у Новосибірську у 1995 році – “Велесова книга” та інша література.

Нове покоління російських дослідників, зокрема і О. Асов, намагається довести, що “Велесова книга” – це збірник священних текстів новгородських волхвів. Але волхв Обнінської рідновірчеської громади “Триглав” Богумил Мурін у своєму дослідженні “Велесова книга: боги и предки” зазначає, що у “Велесовій книзі”: “...про Новгород, про новгородські реалії якраз майже нічого і не сказано, тоді як про степ, поле..., тварин, тваринництво мовиться

дуже багато ...згадуються ...Карпатські гори”. Далі Богумил Мурін робить висновок, що місцем створення збірника Влескниги є швидше за все – “Південноруська рівнина, де пізніше утворилася Київська Русь” [2, с.154]. У “Передмові” автор, на основі аналізу різних точок зору, літописних матеріалів та власного перекладу “Велесової книги”, робить висновок, що вона “...не підробка, ...характер якої іще недооцінений одними і переоцінений іншими” [2, с.11].

На думку українських дослідників, “Велесова книга” — безцінна літературна пам’ятка українського народу дохристиянського періоду. Ще 1966 року Сергій Лесной у своїй праці “Велесова книга” – языческая летопись до-Олеговой Руси”, виданій у Вінніпезі, звертає увагу на наявність у мові “Влескниги” багатьох українізмів і що в епосі є багато дієслівних форм, які зустрічаються у мові гуцулів Прикарпаття. Київський дослідник, відомий мовознавець Сергій Плачинда вважає, що “Велесова книга” написана древньоукраїнською мовою. У ній зустрічаються давно забуті українські слова та словосполучення (владьва – у значенні влада, житьба – життя та ін.). На його думку для Новгороду такі іменники-метафори не властиві – це суто південно-український мовний колорит. Професор Лесной підкреслює, що “Велесова книга” творилася на історичному матеріалі саме південного ареалу України — Русі.

Крім того, якщо порівняти абетку язичеської Русі – “ярг-поморів” (північно-західний регіон Росії) з абеткою “Велесової книги”, то переконаємося, що між ними нема нічого спільного (див.: Цыбулькин В.В. “Быль “Влесовой книги””) [5, с. 67, 101].

“Велесова книга” збагатила наші знання з історії України, висвітливши маловідомі дані з XII ст. до н.е. по IX ст. н.е., дала уявлення сучасникам про життя, світогляд та вірування наших далеких предків. У роки незалежності в Україні вийшло декілька книг, присвячених аналізу цієї пам’ятки стародавності. Цікаві праці згаданого харківського дослідника В. Цыбулькіна “Быль Влесовой книги” (Харків, 1998), Д. Федоренка “Велесова книга” –

найдревніший літопис України” (Київ, 1999). Микола Карпенко опублікував працю “Велесова книга: Переспіви” (Київ, 1998). Яценко Б.І. про “Велесову книгу” опублікував декілька праць, зокрема, — “Велесова книга: Збірник праукраїнських пам’яток I тисячоліття до нової доби – I тисячоліття нової доби” (Київ, 2003).

Як українські, так і зарубіжні (як раніше, так і сьогодні) дослідники, виключають можливість підробки цього твору. “Велесова книга” пройшла складний шлях мандрів і визнання спершу за кордоном, а потім і у нас. Вона була написана, вірогідно, на березових дощечках розміром 38 на 22 см, товщиною 0,5 см, які були зв’язані ремінцем, пропущеним через отвори. Текст був вирізаний чи видряпаний гострим предметом і розміщувався не на лінії, а під нею, ніби “звисав”. Такого розташування дослідники ніде не зустрічали. Крім того текст був суцільним, без поділу на слова, без абзаців, ком та крапок. Літери нагадували “греко-готські” та древньослов’янські тексти. “Велесову книгу” можна поділити на 3 частини. Перша з них присвячена історії праслов’ян і слов’ян (нагадує літопис), друга – священні тексти для богослужіння, третя – повчальні настанови.

Дослідники вважають, що зміст “Велесової книги” формувався в IV-V століттях і був записаний на дощечках у IX ст. (до Ізенбека потрапив не сам оригінал, а копія XVII ст., що і стало “підставою” для “сумнівів” в історичній достовірності документа).

Виходячи з текстів “Велесової книги” праукраїнці мали плюралістичні уявлення про світ. Світ, у якому всі ми живемо, вони називали Явь (явище); далі – світ душ померлих Навь і, нарешті, світ Правди (справедливості) – Правь.

Характерною рисою релігійних уявлень древніх русів був політеїзм (багатобожжя). У “Велесовій книзі” називається понад 70 богів і божеств. Боги існують “трійцями” – “триглавами”. Це насамперед Великий Триглав, до якого входять Сварог, Перун і Свентовид. Сварог – творець неба і землі, – батько усіх богів. Він – бог неба і живе в небі. Перун обертає небесне колесо, чим змінює день ніччю, а ніч – днем. Він також бог війни, блискавки, грому та

дощу. Хоробрі воїни, що загинули в бою, переходять у вічне життя, які стають дружинниками Перуна. Свентовид – бог світла та правди. Він керує світами Яві і Праві, захищаючи людей від Наві – царства смерті та зла, яким керує Чорнобог і де живе богиня пільми, хвороб і смерті Мара зі своїми страхітливими 13-ма доньками-хворобами. Тут же перебуває божество страху і смерті Див, у вигляді великого хижого птаха з потворним жіночим обличчям, який є провісником смерті.

Друга Трійця, включає Хорса – бога Сонця, Стрибога – бога вітру і Влеса (Велеса), одного з найшанованіших богів (про що свідчить сама назва тексту – “Велесова книга”), іменем якого поряд з Перуном присягалися наші пращури, укладаючи угоди з іншими державами, зокрема, з Візантією. Велес, за уявленнями наших предків, навчав людей обробляти землю, вирощувати худобу.

Ще один дуже шанований бог – Даждьбог (Дажбог) — бог усього живого, родоначальник усіх русів і їхній головний захисник (до речі, у “Слові о полку Ігоревім” Боян називає усіх русів Дажбоговими онуками). Дуже шанованою богинею була Макош – володарка життєдайної вологи, покровителька породіль. Шанованою також була Коляда – богиня неба, мати Божича – Сонця. У день народження Божича (а було це у найдовшу зимову ніч) співали колядки, посипали зерном на врожай у домі сусідів, заколювали обрядову свиню, їли кутю, вили хороводи.

У “Велесовій книзі” древні русичі зображаються працелюбними, сміливими та волелюбними:

“...і ту славу боронили, ідучи на заліза
чужинецьких мечів, коли ворог налізе, — чей же
ми не бики, щоб вдягати ярмо!”

І далі:

“Русич гордий – за хліб же удрячий
завжди – не як греки, які на давця ж і злобліві...
Ми у рідних степах не зайці полохліві – ми

Дажбожі онуки з роси і з води! Ми на землях
своїх зразу вільно жили...”

У четвертій дощечці мова йде про боротьбу з хозарами і готами:

“Русь вражає хозарів і готів товче, — і
останніх вже так, що із прахом змішала...”

Автор закликає русичів до єдності у боротьбі з ворогами:

“Тримайтеся, браття наші, плем’я за
плем’я, рід за рід і бийтеся за себе на землі нашій,
яка належить нам і ніколи іншим, се ж бо ми є
русичі, славці богів наших”.

Невідомий автор виступає проти намагань охрестити русичів, що теж
свідчить про їхні дохристиянські, політеїстичні (язичницькі) вірування:

“А греки, хочаби охрестити нас, аби ми
забули своїх богів, сподівалися, що в такий
спосіб вони навернуть нас до себе і зроблять із
нас своїх невільників”.

Проникнення християнства на Русь у “Велесовій книзі” розцінюється як
велике зло, оскільки Русь може втратити свою самобутність і зрадити рідних
богів.

“Велесова книга” засуджує вбивство Аскольда й Діра, та завоювання
київського престолу вихідцями з чужинецьких (варязьких) земель. А це і є
критика так званої норманської теорії походження руської державності. Автор
наголошує: “...Кров наша просто рече, що єсь ми русичі, не слухайте
ворогів...”.

“Велесова книга” є свідченням цікавої історії наших пращурів.
Повернення її із забуття додає багато матеріалу про історію народів, які
мешкали на території сучасної Української держави, їхні вірування та
світоглядні уявлення.

1.2 Харківський козак, філософ, поет та попередник

Григорія Сковороди Семен Климовський

Кожен із нас з дитинства знає старовинну українську пісню “Їхав козак за Дунай...”. Вона вважається най- популярнішою українською народною піснею. Проте мало хто знає ім’я дійсного автора цієї пісні. Максимович М.О., Новіков М.І., Карамзін М.М. та Шаховський А.А. іще у ХІХ столітті довели, що текст і мелодію цієї популярної пісні написав козак Харківського полку Семен Климовський, який жив у ХУІІІ столітті.

Про його біографічні дані відомо дуже мало. Автори, які жили і писали набагато пізніше С. Климовського, порівнювали його з відомими грецькими мудрецькими. Козаки часто ходили до нього за порадами. Він ніколи нікому не відмовляв і любив при цьому повторювати: “Нам добро – нікому зла, то законне життя”.

У серпні 1724 року Семен Климовський подарував російському імператору Петру І рукопис своєї книги “О правосудии начальствующих, правде и бодрости их”. До неї додається (“присовокупившаяся ... вторая книжица”) “О смирении высочайших”. Ці твори мають віршовану форму. Вони з автографом харківського козака зберігаються зараз у Санкт-Петербурзі в Публічній бібліотеці імені Салтикова-Щедріна.

Другим твором С. Климовського є віршована філософська поема “О правде и великодушии благодетелей”. Про цю книгу коротко згадується в „Пантеоне российских писателей”. Тут же поміщається і портрет Семена Климовського.

У ХІХ столітті дехто вважав, що С. Климовський є автором іще двох філософських творів: “О дивных Всероссийского Монарха делах, о премудрости его и трудах” (38 стор.) та “О пришествии короля шведского Карла XII внутрь Украины и об измене Мазепы”. Якщо перші два твори збереглися і названу пісню співають й досі, то останні два твори не збереглися.

Багалій Д.І. і Міллер Д.П. у своїй фундаментальній праці “История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905 гг.)” [8, с. 458] зазначають, що у 1843 році в Харківському „Молодыке” було надруковано вірш Якова Щоголева (1824-1898 рр.) “На згадування Климовського” та подано портрет козака-філософа, раніше надрукований Бекетовим. Тут же подається і другий варіант портрета “стихотворца – козака Харьковского полка Климовского (Климова)”, взятий з “Молодыка” Бецкого [8, с. 564-568].

До речі, цей вірш увійшов у київське видання творів Я. Щоголева 1961 року [10, с. 250]. У цьому вірші автор описує козака у якого:

“Воля буйна жила,
І співав він той степ і ту волю
І пісні козака,
Як вітри здалека,
Розливались од краю до краю”.

Далі Я. Щоголев згадує кобзарів, які співають про Нечая, Сомка, Калниша й Павлюка. Автор вірша просить бандуристів згадати Климовського:

“Хлопці же хлопці, спросіть,
Де наш лицар лежить:
Чи в землі його десь поховали...”

У примітках до видання зазначається, що український козак Климовський жив наприкінці XVII-на початку XVIII ст.

Князь О.О. Шаховський у своїй опері-водевілі “Козак-стихотворец”, як героя твору виводить образ Климовського, який повертається з війни і рятує від насильницького заміжжя свою наречену Марусю. Щоправда в “Козак-стихотворце” О. Шаховського українці розмовляють примітивним українським суржилом. Петро Гулак-Артемівський та Іван Котляревський критикували князя О. Шаховського за поверхове і фальшиве зображення життя та побуту українського села, де дієві особи розмовляють каліченою українською мовою.

У невеликій прозовій “Передмові” до твору “О правосудии начальствующих...” Семен Климовський намагається пояснити зміст і свою

позицію, викладену у цій праці. Передмова насичена багатьма філософськими роздумами. У ній і в названих двох віршованих творах С. Климовський виявив себе глибоким мислителем, погляди якого наближаються до концепцій тогочасних європейських філософів доби Просвітництва. Центральною проблемою цих творів є правда (істина), як основа людських взаємин (приватних і суспільних).

У розділі “О правде” свого твору “О правосудии начальствующих...” автор відстоює концепцію, що правда є тим моральним чинником, який утримує життя всіх народів на землі в добрі і спокої. Тому слід дотримуватися справедливості усім, особливо царям, тим, хто керує державами. На переконання С. Климовського:

“...царь без правды есть мертвый, недейственный...
...внутри сий весь трупом сгнилый...
...если царь мертв, мертвы всего царства люди...
...бо они блудящие овцы во пустыни без пастыря
своего...”

Цар має бути справедливим, керуватися правдою. А якщо буде навпаки, то:

“Мертва рука держит скипетр, на мертвом корона.
Како может все царство управляти чинно
Сам блудящий неправды путем непременно...”

Климовський С. застерігає усіх, щоб в житті ніхто не нехтував правдою. При цьому автор часто посилається на Святе Писання.

“ Да не опровержется корабль
Всемирного житейства
Волнами неправды”.

Правда на думку автора сильніша за військову силу:

“Правда покров есть царству, гради защищает,
паче стен каменных.

Правда – всеблагий вождь”.

Правда “Всіх діл мати”, вона “як місяць і вночі світить”. Правда для кожної людини — “основа моральності” — підкреслює автор.

Тому цареві С. Климовський рекомендує бути найбільшим правдолюбом, бо ж він відповідає за державу й людей, а держава без правди – занепадає. “Правда всего царства и всех дел царских украситель” – зазначає автор. Усякий, кому доручено в державі владу, зокрема й сам цар, зобов’язаний “сохранять правду, не прельщаются златом”.

“Лучше в нищих с правдой гладь и хладь терпети,
Нежели, царем бывъ, правды не имети”.

Климовський С. вважає, що держава має бути правовою.

Цьому й присвячує розділ “О правосудии”. Держава, її керівники, царі не тоді сильні, коли їхній скипетр прикрашають дорогоцінні прикраси, а коли “царство и скипетр ... паче чиста злата и многоценных камней украсит правосудие...”.

”Тогда скипетр и престол содержат иметь.

Сгди правосудием премудро владеють”.

При керівництві державою цар повинен: “истину паче всех царств почитать”, а закон має бути для всіх один—“Равным судом богата судить и убога”

Климовський С. не побоявся звернутися до царя із застережливими словами, хай і взятими зі Святого Писання: “Им же судом судите, сим сами судимы будете”. Сказати царю такі “дерзости” – ризикована річ. Таке міг сказати лише сміливий і вільний козак. А він при цьому ще й нагадав царю, що його народ “всякими бедствиями утесняется”, а сам цар і його начальники “Не видят, камо, грядеши, златом ослепленные”.

У підрозділі „О бодрости” С. Климовський дає поради царю:

“Не п`янствовать, не веселиться, а бодрствовать ...”, тобто – “діяти”:

“Всяк многотрудный властелин бодрственный... ”

Как отец утробою о детях болящий...

Труды о всех паче всех утех почитая...
Той премудро научись скипетр содержати
Здесь и в бессмертной будет короне сияти”.

Друга „книжица” Семена Климовського “О смиреннии высочайших” теж написана досить сміливо. Автор зазначає, що коли цар буде “смиреним”, то тоді “...на небо внизойдет в царские врата”. С. Климовський вважає, що

“ Смирение врач премудр,
Сей добре врачует раны тщеславия...”

Цар має:

“...смирение и корону возложить на главу...
... смирение возносит во славу,
царскою диадемою украшает главу”.

Посилаючись на Святе Писання автор зазначає, що цар, правитель має бути розумним, смиренным, тому що він теж „раб божий”. У своїй практиці він має керуватися не принципами деспотизму, а загальнолюдською любов’ю. Семен Климовський підкреслює, що цар не повинен “... возноситься, яко смертен существом телеси равен есть всякому человеку... власть же достоинства подобен есть Богу, господин есть над всеми, раб же со всеми есть Божий... со всеми обладаемыми явится пред судище Христово”. Тому він має за усіх своїх підлеглих “...болезновать сердцем, аки о своем спасении мыслить, трудиться, печется отеческо...”.

Позиція С. Климовського певною мірою збігається з ідеями західноєвропейського Просвітництва про “освіченого монарха”. Автор радить царю:

“Премудро научись скипетр содержать,
где и в бессмертной короне сияти”.

Деякі автори припускають, що філософську освіту С. Климовський міг отримати в Києво-Могилянській академії.

До речі, у Києво-Могилянській академії у XVIII столітті навчався Трохим Климовський (можливо його родич, або людина одного прізвища), який у 1733 році з групою студентів-філософів та богословів був направлений до Сербії для відкриття шкіл, подібних Києво-Могилянській академії, в Белграді та інших містах[11, с.149].

Не відомо, як вчинив Петро I з автором, прочитавши таке „напутствіє” „самодержцу”. Але цей твір він залишив у своїй бібліотеці. А наступного року останній цар і перший імператор Росії помер.

Журналіст Микола Левицький у 1818 році в “Украинском вестнике” опублікував нарис про своє дводенне перебування наприкінці XVIII століття у селі Припутні Єлизаветградського повіту Херсонської губернії у філософа і поета Семена Климовського, який тоді був дуже старою людиною. Левицький М. згадує, що філософ похилого віку читав філософські твори римських поетів Вергілія та Горация. Не відомо, чи так далеко цар заслав волелюбного і „дерзкого” козака, чи виділив йому так далеко від Слобідської України маєтність.

Поширення популярної пісні Семена Климовського “Їхав козак за Дунай” простежується в багатьох країнах світу. Мелодію з цієї пісні та слова в переробленому вигляді використовували у Німеччині — відомий композитор Людвіг ван Бетховен, у Польщі, Чехії, Словаччині, США, Англії, Австрії, Голландії та Австралії. У 2010 році китайські студенти, які навчаються у Київській державній консерваторії, цю пісню переклали і чудово виконали китайською мовою.

У 1905 році у Харкові В. Срезневський у тогочасному перекладі опублікував книжку “Климов – козак стихотворец и его два сочинения” [12], а в 1999 році про нашого славетного земляка, філософа, попередника Г.С. Сковороди відомий учений Григорій Нудьга* (1913-1994 рр.) підготував монографію, яка вийшла у Львові після його смерті [9]. І це теж є свідченням визнання актуальності волелюбних ідей, які відстоював харківський козак і філософ Семен Климовський.

Отже, твори харківського козака, філософа та поета Семена Климовського носять гостру соціально-філософську спрямованість. Його можна вважати попередником Григорія Сковороди, адже останній народився у 1722 році, а Семен Климовський розпочав свій життєвий шлях раніше, і у 1724 році російському імператору Петру I подарував рукопис своїх філософських праць.

Література

1. Велесова книга: Зб. праукр. пам'яток I тис. до нової доби – I тис. нової доби [Текст] / В ритм. пер. Б. Яценка. – К. : Велес. — 108 с.
2. Волхв Богумил. Велесова книга: Боги и предки [Текст] / Влх. Богумил, влх. Велеслав. – Москва : Институт Общегуманитарных Исследований, 2006. — 256 с.
3. Карпенко, М. Велесова книга: Переспіви [Текст] / Микола Карпенко : передм. Б. Яценка, В. Шевчука. – К. : Український центр духовної культури, 1998. — 180 с.
4. Свято-Русские Веды. Книга Велеса [Текст] / Перевод, пояснения А. И. Асова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2001. — 576 с.
5. Цыбулькин, В. В. “Быль Влесовой книги” (забытые пласты славянской цивилизации) [Текст] / В. В. Цыбулькин. – Харьков, 1998. — 130 с.

* До речі, Григорій Антонович Нудьга теж був нашим земляком. Він народився в козацькій сім'ї в селі Артюхівка, нині Роменського району Сумської області.

6. Шудрик, І. “Велесова книга” – пам’ятка давніх русичів [Текст] / І.О. Шудрик // Слобідський край. – 2005. – 3 грудня.

7. Шудрик, І. О. “Велесова книга” – пам’ятка духовної культури давніх русичів [Текст] І. О. Шудрик // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура, мистецтво, філософія, охорона пам’яток : збірка науково-популярних статей. – Х., 2011. – Вип.. 24. — 328 с.

8. Багалеї, Д. И., “История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905)” [Текст] : Ист. монография в 2^х т. Репринт. изд. / Д. И. Багалеї, Д. П. Миллер. — Харьков, 1993. — 572 с.

9. Нудьга, Г. Козак, філософ, поет [Текст] / Редактор-упорядник Любомир Сенік. — Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1999. — 208 с.

10. Щоголев, Я. Твори [Текст] / Я. Щоголев. – К. : Держвидав, 1961. — 356 с.

11. Хижняк, З. Історія Києво-Могилянської академії [Текст] / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський – К. : Академія, 2003. — 184 с.

12. Срезневський, В. Климов – козак стихотворец и два его сочинения [Текст] / В. Срезневський. – Харьков : Печатное дело, 1905. — 38 с.

13. Шудрик, І. Їхав козак за Дунай... [Текст] / І. Шудрик // Слобідський край, 17 грудня 2005 р.

14. Шудрик, І.О. Харківський козак, філософ, поет та попередник Григорія Сковороди Семен Климовський [Текст] / І. О. Шудрик // Філософія спілкування: Філософія, психологія, соціальна комунікація: науково-практичний журнал. – 2010. — № 3.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ СЛОБОЖАНЩИНИ У XVII-ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

2.1 Філософська освіта у Харківському колегіумі *

Історія філософської освіти в Слобідській Україні починається із заснування у 1726 році Харківського колегіуму, якому у 2011 році виповнилось 285 років із дня його відкриття. Після Києво-Могилянської академії Харківський колегіум у XVIII столітті вважався другим за значенням просвітницьким центром в Україні. Професор Д. І. Багалій зазначав, що Харківський колегіум “... составлял гордость не только края, но и всей России” [1, с. 396].

Священик, а згодом професор-протоієрей Харківського університету Микола Стелецький у 1895 році описав історію утворення Харківського колегіуму [7, с. 644-648]. Белгородський єпископ Єпифаній Тихорський 1726 року переводить із Белгорода у Харків (Харків у той час входив до складу Белгородської єпархії) духовну семінарію, яка спочатку на новому місці отримала назву Слов'яно-греко-латинської школи. У зв'язку з тим, що у цій школі навчали не лише дітей духівництва, а й вихідців із інших соціальних станів: козацтва, міщанства, купецтва та селянства. З 1734 року вона отримала назву колегіуму. Для Харківського колегіуму єпископ Тихорський і князь М. Голіцин за 500 рублів купили у Харкові кам'яний двоповерховий будинок у ізюмського полковника Шидловського разом із досить великим двором місцем. Колегіум (перетворений 1841 року в духовну семінарію) розташовувався у цьому приміщенні до 1850 року. 1892 року будинок було розібрано під час побудови нового корпусу для консисторії. (У дворі

* Про філософську освіту у Харківському колегіумі див. нашу статтю у “Філософській думці” за 2007 р., №2.

єпархіального управління встановлена гранітна стела, на якій зазначено, що на цьому місці був Харківський колегіум і що в ньому викладав Г.С. Сковорода).

Єпископ Єпифаній Тихорський за дозволом Св. Синоду до Слав'яно-греко-латинської школи (яку ще називали училищем), приєднав парафіяльну кам'яну двопрестольну церкву в честь Покрови Пресвятої Богородиці — назвавши “Харківським Покровським училищним монастирем”.

Єпифаній запросив із Києво-Могилянської академії здібних викладачів та відрядив до Німеччини декількох молодих людей для того, щоб після повернення вони стали викладачами у цьому училищі. 14 червня 1727 року єпископ Єпифаній на запит Св. Синоду відповідав, що “всі українці дуже широко поставилися до відкриття у Харкові “будинку премудрості”. Повідомлялось, що в училищі навчається 420 осіб, “...філософію читає префект, ієромонах Митрофан Слотвинський, навчаються у нього 23 учні” [7, с. 457]. Митрофан Слотвинський закінчив Києво-Могилянську академію, викладав у ній, тому від самого заснування Харківського колегіуму переніс сюди кращі традиції викладання філософії.

Харківський колегіум став центром духовного життя Слобожанщини. Академік Д.І. Багалій зазначає, що Харківський колегіум “...зробився центром освіти на Слобідській Україні, немов її духовною Академією” [3, с. 193].

Єпифаній у доповіді Священному Синоду від 18 січня 1729 року писав, що у Харківській слов'яно-латинській кам'яній школі навчаються діти священників, міщан із слобідських і різних малоросійських міст: “...навчається багато їх, і з них багато вже слухають філософію” [7, с. 648].

Для затвердження прав і пільг нового училища князь Голіцин та єпископ Єпифаній 1731 року виклопотали у імператриці Анни Іванівни іменну “Височайшу грамоту”, відповідно до якої було приписано: “...навчати кожного народу та звання дітей православних не лише піітики, риторики, а й філософії та богослов'ю, слов'янської, грецької та латинської мовам, ... намагатися, щоб такі науки вводили власною російською мовою” [7, с. 653].

Навчальний процес у Харківському колегіумі відбувався за програмами Києво-Могилянської академії. Тут викладали поетику, риторику, філософію, богослов'я, слов'янську, грецьку, латинську, а з 1786 року французьку та німецьку мови, математику, геометрію та геодезію. Філософії надавали особливого значення, її викладали продовж двох років. Ставлення до філософії та богослов'я у Харківському колегіумі виявлялось і в оплаті праці викладачів цих предметів порівняно з оплатою праці викладачів інших дисциплін. Якщо на перших етапах існування колегіуму учителям нижчих класів платили по 6 рублів на рік, іншим – 8-12 руб, то учителям філософії — 14 руб. А в середині XVIII ст. учитель філософії отримував 40 руб., богослов'я — 60 руб., риторики — 25 руб., інші викладачі — 15 руб. [1, с. 395].

Філософський курс у колегіумі було поділено на діалектику (логіку), анімостіку (психологію), метафізику та іфіку (моральну філософію). На першому етапі філософію в колегіумі викладали на основі курсів, розроблених викладачами колегіуму Митрофаном Слотвинським та Платоном Малиновським, в основу яких було покладене вчення Аристотеля й Томи Аквінського, з використанням рукописних навчальних посібників, складених у Києво-Могилянській академії. Зверталися також до спадщини учених-гуманістів, таких, як Еразм Роттердамський, Ян Амос Коменський та ін. Таким чином, освітні та виховні принципи у Харківському колегіумі ґрунтувалися на гуманістичних засадах.

З другої половини XVIII і до початку XIX ст. викладання філософії у Харківському колегіумі ґрунтувалося на принципах німецької філософії. Як і в інших духовних та світських навчальних закладах, засадовою для філософських курсів була ляйбніце-вольфганська система, про що свідчив неодноразово перевиданий підручник німецького філософа Ф. Баумейстера. Відповідно до інструкції єпископа Самуїла Миславського потрібно було “...викладати *Elementa philosophia*, тобто основи філософські Фридриха Христіана Баумейстера” два роки [8, с. 523]. У Харківському колегіумі цим підручником із філософії користувалися з 1760 року продовж сторіччя. Учням

колегіуму рекомендували вивчати філософські першоджерела, за можливістю, мовою оригіналу.

Випускник, а потім викладач Харківського колегіуму Яків Толмачов переклав із латинської на російську мову логіку, метафізику та моральну філософію Х. Баумейстера, які були видані в Москві.

Ляйбніце-вольфганська система приваблювала раціоналізмом, тісним зв'язком із природничими науками. Крім того, вона не суперечила догматам церкви. В інструкції єпископа Самуїла звернено увагу на необхідність дискусійності "...на підставі правил та законів філософічних". Інструкція рекомендувала використовувати матеріали з творів Тумиггія або Вінклера, послідовників і учнів Вольфа (яких не було у Баумейстера).

Філософські курси в колегіумі тривалий час були авторськими. Викладачі досить активно використовували філософські курси професорів Києво-Могилянської академії: І. Гізеля, Ст. Яворського, Т. Прокоповича та ін. українських мислителів.

Навики методики філософського спілкування закладалися у класі риторики, де учні вчилися за провилами логіки готувати промови, вітання, панегірики, листи в бароковому стилі. Зверталася увага на культуру мислення. У підручниках риторики наводилися приклади доказів та спростувань, які стосувалися філософських, релігійних, політичних та ін. питань. У класі риторики широко використовували твори грецьких та римських класиків: Аристотеля, Гомера, Горація, Овідія, Езопа, Вергілія, Цицерона, Сенеки та Петрарки, а також вітчизняних мислителів: Ст. Яворського, Т. Прокоповича, І. Максимовича, Д. Ростовського та ін. В інструкції щодо викладання теоретичних основ усної прозаїчної та поетичної мови було рекомендовано користуватися "Кратким руководством к красноречию" М. Ломоносова. Учні колегіуму мали звертати увагу на чистоту та красу стилю. Викладання піітики та риторики носило не лише теоретичний, але й практичний характер. Від учнів вимагали самостійно складати промови

та поетичні твори. Досвід, набутий у класі риторики, знадобився у класах філософії та богослов'я.

З філософських класів у колегіумі розпочиналися диспути, які продовжувалися і в богословському класі. Ці диспути, відповідно до інструкції єпископа Самуїла, мали завершити до Різдва Христового. Учні були зобов'язані показати “логіку та приклад складених за формою заперечень та відповідей як російською, так і латинською мовами” [8, с. 523].

Крім цих, звичайних диспутів, проводили ще публічні, які називались “генеральними”, на яких були присутні навіть архієреї. Так, на філософському диспуті 29 червня 1753 року був присутній Белгородський єпископ Йосип Горленко. Публічні диспути мали проходити лише російською мовою. Проведення філософських і богословських диспутів відіграло важливу роль у навчально-виховному процесі. Ці диспути сприяли застосовувати на практиці теоретичні знання, оволодівати прийомами логічного мислення та встановленню і розширенню контактів із місцевими жителями.

Харківський колегіум ніколи не був закритим навчальним закладом. Його вихованці займалися просвітницькою діяльністю ще до закінчення навчання. Отримавши необхідну теоретичну підготовку, в останні роки навчання вони виконували обов'язки домашнього вчителя, отримуючи практичні навички для майбутньої професійної роботи.

Учні колегіуму настільки глибоко оволодівали латинською мовою, що кращі з них вільно розмовляли нею. 1810 року князь М. Долгоруков, мандруючи Україною, навідався до Харківського колегіуму, де був присутнім на річних змаганнях із філософії та богослов'я. Диспути вели російською мовою, але й “з використанням латини”. Князеві, який вільно володів латинською мовою, особливо сподобалася вимова колегіумістів. “Ніде, — говорив він, — я не чув такої вільної та солодкої латинської вимови, як в устах малоросіян, вимова їхня має щось особливо приємне для слуху ніжного” [8, с. 514].

Відповідно до приписів єпископа, учні Харківського колегіуму повинні були готувати письмові роботи, починаючи з класу риторики, потім — у класах філософії та богослов'я.

Навчалися в колегіумі близько 500, а деколи й більше учнів. Серед них були діти духівництва, купецтва, міщан, козаків та селян. Різночинці рідко проходили повний курс. Як і в Києво-Могилянській академії, вони, як правило, закінчували свою освіту вивченням філософії, не пройшовши курсу богослов'я, який читався більше двох років.

Українська мова у Харківському колегіумі фактично була заборонена. Філософія викладалася латинською мовою. Перший Слобідсько-Український губернатор Є. Щербінін поставив питання про необхідність переведення викладання в колегіумі з латинської на російську мову. Так, 28 лютого 1767 року він надіслав єпископу Белгородському Порфирію листа, в якому, посилаючись на “розпорядження Государині Імператриці”, рекомендував “вести викладання філософії та богослов'я у Харківському колегіумі замість латинської російською мовою” [1, с. 404].

Наприкінці XVIII ст. єпископ Белгородський С. Миславський надсилав ректорові Харківського колегіуму інструкцію, в якій зазначалося: “Змаганням філософічним слід бути неодмінно російською мовою, а здібності до цього не можна придбати інакше, хіба що тлумаченням філософії російською мовою”.

Найбільш талановитих випускників для завершення освіти та підготовки до викладацької роботи відряджали в Києво-Могилянську академію, до Петербурга, Москви, Німеччини. На відміну від інших колегіумів, зокрема, Чернігівського та Переяславського, викладання курсу філософії у Харківському колегіумі розпочалося від часу його заснування. Уже 1727 року філософію тут студіювало 23 студенти. У філософському класі у 1759 року було 28 осіб, 1772 — 81, 1779—52, 1790—88, 1793—45, 1799—75, а 1813 року — 96 осіб. Як бачимо, кількість студентів у філософському класі невпинно зростала.

У бібліотеці колегіуму були праці видатних діячів філософської думки України: Інокентія Гізеля, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича та ін. Їхні

твори використовували викладачі під час підготовки своїх курсів. Впродовж тривалого часу під час викладання філософії професори розробляли авторські, оригінальні курси, крім того, широко застосовували знання про природу та суспільство, відомості з астрономії, математики, фізики, хімії, біології та ін. наук.

1763 року Самуїл Миславський, який потім став ректором Києво-Могилянської академії, своєю інструкцією рекомендує учням використовувати книгу Я. Козельського “Філософічні пропозиції”, праці д'Аламбера та промови М. Ломоносова про фізичні речі, “...а саме, про явища повітряні, що походять від електричної сили, про виникнення світла..., про народження металів від трясіння землі та про ін.” [6, с. 83].

Посаду ректора Харківського колегіуму у XVIII сторіччі обіймали винятково особи-ченці. З початку XIX сторіччя на цю посаду призначали осіб як з чорного, так і з білого духівництва. Ректорові Харківського колегіуму дозволялося носити мантию зі скрижальями, панагію, і застосовувати рипіди (віяла, які використовуються у разі архієрейського, особливо при урочистому богослужінні) за прикладом ректора Московської духовної академії. Це було зумовлене знатністю Харківського колегіуму. А у 1742-1745 роках при Антонії Чернігівському, митрополиті Белгородському його називали Харківською академією, навіть у офіційних документах.

Багалій Д.І. та Міллер Д.П. у монографії „История города Харькова за 250 лет его существования” подають перелік ректорів та префектів Харківського колегіуму, а також стислу характеристику їхньої діяльності [1, с. 398-399].

Першим ректором (1726-1728 рр.) Харківського колегіуму був Платон Малиновський, вихованець Києво-Могилянської академії. Він передав традиції академії у викладанні філософії професорам колегіуму. Згодом він став архієпископом Московським. Третім ректором (1730-1737 рр.) був Митрофан Слотвинський, з професорів колегіуму, потім ректор Московської духовної академії і з 1742 року — єпископ Тверський.

Одним із найбільш відомих ректорів колегіуму був дев'ятий ректор — Лаврентій Кордет, який до цієї посади був учителем і префектом колегіуму. Він був одним із найбільш талановитих викладачів філософії, викладав також поезику та риторику. Лаврентій Кордет був у дружніх стосунках з Г.С. Сковородою. Є думка, що вони разом навчались у Києво-Могилянській академії [5, с. 91]. Коли Л. Кордета звільнили з посади префекта, Г. Сковорода став на його захист. У листі до ректора колегіуму Йова Базилевича Г. Сковорода дав досить високу оцінку Л. Кордету як викладачеві філософії: “Про філософські його проникливості, які сягають до четвертого неба, нема чого й мову вести” [6, с. 84]. Після звільнення з посади префекта Лаврентій Кордет був переведений на посаду ігумена Святогорського Успенського монастиря. 1770 року його повернули до Харківського колегіуму, де він обіймав посаду ректора до 1775 року. Після ректорства Л. Кордет був переведений у Курський Знаменський монастир, де згодом помер [5, с. 92].

У “Реєстрі” його власної бібліотеки крім духовної літератури значиться велика кількість творів класичної давньогрецької та давньоримської літератури, праці М. Ломоносова, Я. Коменського, майже всі посібники Ф. Баумейстера із філософії та логіки, велика кількість книг із географії, економіки, медицини, словники [6, с. 84].

1895 року священик Микола Стелецький у своєму дослідженні про Харківський колегіум, зазначав, що серед викладачів колегіуму найбільш видатними були Григорій Сковорода, Яків Толмачов і протоієрей Стефан Антоновський.

Дуже шанували в колегіумі префекта, потім протоієрея Харківського Успенського собору Михайла Шванського. Він був уродженцем Чернігівської губернії та походив зі старої української шляхетської родини. Навчався в Києво-Могилянській академії з 1745 до 1760 року. У колегіумі він викладав риторику.

Серед викладачів колегіуму в першій чверті XIX сторіччя був і Андрій Семенович Прокопович, префект, протоієрей Успенського собору, ректор

Харківського колегіуму з 1801 року (понад двадцять років). Походив він зі шляхти Полтавщини. Закінчив Харківський колегіум, де й залишився викладачем. У колегіумі викладав латину, історію, географію, риторику, філософію, поетику та богослов'я. Прокопович А. заповідав колегіуму свою велику бібліотеку, яка згодом потрапила в бібліотеку Харківського університету. У центральній науковій бібліотеці Харківського університету виявлено 55 примірників його особистих книг, а саме: 9 — російською, 2 — польською і 44 — латинською мовами. Переважно це книги XVIII сторіччя, але є одна —XVI сторіччя, чотири — XVII і сім — XIX сторіччя. Це видання з різних галузей знань таких, як: історія, філософія, логіка, риторика, богослов'я та медицина. На кожному примірнику збереглися його автографи російською або латинською мовами з 1781 по 1821 рік. Завдяки цьому було встановлено, що до заснування Харківського університету в місті вже існувала друкарня, зокрема, друкарня “Приказу громадянського догляду”, заснована 1793 року.

Відомим викладачем у Харківському колегіумі був Кирило Флорінський. 1729 року керівництвом колегіуму він був відряджений на навчання до Німеччини для підготовки до викладацької роботи. Після повернення 1732 року викладав поетику та філософію. 1736 року К. Флорінського призначають префектом колегіуму. Згодом його переводять із Харківського колегіуму викладачем богослов'я і префектом Московської духовної академії [5, с. 57].

Викладачем Харківського колегіуму працював майбутній природознавець, автор багатьох наукових праць із різних галузей знань Іван Двигубський. Він став професором, а потім ректором Московського університету.

Майже всі перші викладачі та керівництво Харківського колегіуму були вихідцями з Києво-Могилянської академії. Деякі з них не належали до духовного стану. Зокрема викладач філософії Ф. Татарський був світською людиною. З 1740-х до 1820-х років викладачами колегіуму, в основному, були особи, що вийшли з його ж стін. Більшість викладачів належали до

духовенства, щодо національності, то продовж тривалого часу переважали українці. Але починаючи з 1820-1830-х років призначали майже виключно представників духівництва, а за національністю — росіян, яких відряджали до Харкова з духовних навчальних закладів Росії.

1768 року при Харківському колегіумі відкривають „Додаткові класи”, програма викладання в яких була зорієнтована на цивільні потреби. У них викладали німецьку, французьку та італійську мови, арифметику, геометрію, живопис, музику, архітектуру, історію та географію. Студенти колегіуму могли відвідувати заняття в “Додаткових класах”. Після відкриття при колегіумі “Додаткових класів”, серед його викладачів з’являються особи німецького, французького, італійського та грецького походження. Викладачі-іноземці отримували заробітну платню значно більшу, ніж “свої” викладачі. Згодом “Додаткові класи” були перетворені в “Казенне училище”, в якому з 1796 до 1798 року капельмейстером вокальної музики працював відомий композитор Артем Ведель [1, с. 414]. Його заняття відвідували студенти колегіуму. Крім того, А. Ведель керував губернським хором, який співав в Успенському соборі міста. Музичний клас “Казенного училища” поставляв Придворній співоцькій капелі співаків і музикальних інструменталістів, а також до Митрополичого хору.

До середини 1750-х років із 26 духовних семінарій та колегіумів Російської імперії курси філософії та богослов'я читалися лише в чотирьох, у тому числі і в Харківському колегіумі. Філософію та богослов'я в Переяславському колегіумі почали вивчати лише в 1783 році, а в Чернігівському колегіумі, в цей час, перелік дисциплін усе ще закінчувався риторичним класом. На початку 1730-х років обсяг дисциплін у Харківському колегіумі досяг рівня, який мала Києво-Могилянська академія [5, с. 73].

Богословський курс у Харківському колегіумі був введений 1728 року при другому ректорі Варлаамі Тищинському [1, с. 398]. Як зазначалося вище, викладався він більше двох років, після чого випускники ставали священиками.

Ще до відкриття у Харкові університету в колегіумі була своя друкарня і чудова бібліотека. 1732 року у бібліотеку було передано 273 книжки із зібрання покійного Стефана Яворського, які згодом опинилися у бібліотеці Харківського університету. Тут були твори античних, середньовічних і тогочасних авторів, зокрема, Аристотеля, Сенеки, Діогена, Флавія, Гомера, Езопа, Софокла, Т. Прокоповича, “Синопис” 1678 року видання, “Географія та стислий земного кола опис” тощо. Митрополит Київський Самуїл Миславський Харківському колегіуму подарував 70 книг латинською і грецькою мовами. До кінця 1769 року бібліотека колегіуму налічувала близько 2000 книжок [4, с. 142].

Значна частина викладачів колегіуму мешкала за нелегких умов гуртожитку (“монастиря училищного”). Ректор Харківського колегіуму доповідав Київському єпископу С. Миславському про життя і побут учителів: “Спочатку на кожну келію вчительську на дрова видавали зі скарбниці по три рублі, а на свічки кожному вчителеві осібно по три полтини; а як минулими роками дрова стали проти попереднього значно дорожчими, то видавали на них по п'ять рублів; їжі та питва не видавали їм кожному на певний час, а був для них усіх стіл загальний, до якого вони обідати та вечеряти всі разом збиралися, на який у м'ясні дні купували м'ясо. У святкові дні чотири страви: смаженина, борщ, солодоші, каша. А в інші дні зазвичай три страви: смаженина, борщ, каша, ... у келію кожному на обід та вечерю кварта пива відпускаласть; по вівторках, четвергах, неділях та святах приходять у келію ректорську на горілку, де завжди щонайменше дві чарки їм підносять...; у свята великі, а інколи й по неділях видають їм до столу мед та вишнівку” [4, с. 139-140].

Один із вихованців Харківського колегіуму, сенатор Лобяновський залишив цікаві спогади про колегіум, в яких називає свою *alma mater* “пречудовим навчальним закладом”, де “предмети викладали ревно та ґрунтовно”. Але умови навчання були важкими: “...по обидва боки коридору величезні аудиторії без пічок були ніщо інше, як хлів, де взимку від холоду не

тільки руки та ноги, а й думки замерзали... Але ні холод, ні голод не охолоджували завзяття до навчання; звикали ми до злиднів і привчались задовольнятися малим..." [1, с. 401].

Після відкриття у Харківському колегіумі "Додаткових класів" заняття в них мали відвідувати і діти, які навчалися в колегіумі. Для цього навіть був складений розклад занять. У цих класах крім звичайних предметів, які вивчалися в духовних навчальних закладах, існували іще класи французької, німецької та італійської мов, арифметики, геометрії, архітектури, живопису, малювання, історії та географії. Викладали інженерну справу, геодезію, артилерію та фортифікацію. 1773 року в "Додаткових класах" був відкритий клас вокальної та інструментальної музики, де за запрошенням працював італійський музикант Франц Мартіні. У 1785 році у "Додаткових класах" було 237 учнів [11, с. 181]. Ці "Додаткові класи", переіменовані в "Казенне училище", проіснували при Харківському колегіумі тридцять років. Після відкриття у Харкові 1789 року "Головного народного училища", "Казенне училище" колегіуму було приєднане до нього 1798 року. У 1805 році "Головне народне училище" перетворене на гімназію.

До заснування у Харкові університету колегіум відігравав роль вищого навчального закладу у місті та на всій території Слобідської України. Недарма і в офіційних документах його інколи називали академією. Адже навчальний процес у колегіумі відбувався за програмами та методиками, які використовували в Києво-Могилянській академії. Багалій Д. і Міллер Д. зазначали: "Колегіумісти поширювали світло просвіти по всьому "південному" Краю Росії" [1, с. 398].

Професор Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (Прага) Степан Сірополко у своїй монографії "Історія освіти в Україні" у 1936 році зазначав: "Значення Харківського колегіуму з його додатковими класами полягало в тому, що він одразу підняв культурний рівень Харкова, зробив його культурним осередком Слобожанщини, підготував ґрунт для відкриття у Харкові університету" [11, с. 191]. Хоча 1817 року Харківський

колегіум був перетворений у духовну семінарію, все ж із пошани до князів Голіциних, протекторів колегіуму, назва “колегіум” офіційно зберіглася за Харківською духовною семінарією до 1840 року.

Учнів Харківського колегіуму охоче приймали в медичні школи, у школи землеробства та господарства, в університети та інші навчальні заклади. Так, наприклад, 1787 року до Медико-хірургічної академії вступило 28 випускників колегіуму [1, с. 397]. Їх із задоволенням брали на державну службу, особливо при Катерині II після запровадження губерній та відкриття намісництв. Вони навіть виконували державну службу при російських місіях у іноземних державах.

З Харківського колегіуму вийшло багато славетних діячів, це такі, як: ректори Московського університету М. Каченовський та І. Двигубський, ректор Петербурзького головного Педагогічного інституту Яків Толмачов, перший російський клініцист, професор Г.І. Базилевич, письменник М.І. Гнедич, біограф Григорія Сковороди М.І. Ковалинський, сенатор, автор спогадів про Харківський колегіум Федір Лубяновський, професор Петербурзької медичної академії Никон Карпінський, професор медичного факультету Московського університету Єфрол Мухан, професор Петербурзької медичної академії Тимофій Сміловський, архітектор Василь Ярославський, багато відомих церковних діячів.

Харківський колегіум значною мірою сприяв заснуванню Харківського університету. Після його відкриття 20 вихованців колегіуму одразу перейшли до університету. Частина з них згодом стала там викладачами. Це — професори Д. Борзенков, Ф. Філевський, Я. Громов, П. Бутковський та ін. Четвертий ректор Харківського університету В. Джунковський теж отримав освіту в Харківському колегіумі. На кафедрах богослов'я та історії церкви Харківського університету працювали вихідці з Харківського колегіуму. Професор А. Могилевський до університету працював інспектором та професором філософії Харківського колегіуму, професор І. Зимін — викладачем церковної історії та французької мови, професор П. Лебедев — професором філософії. У

перші роки існування Харківського університету його студенти приходили до Харківського колегіуму на філософські диспути. Харківський колегіум у 1841 році був перетворений у Харківську духовну семінарію.

Таким чином, Харківський колегіум, як другий за значенням в Україні після Києво-Могилянської академії навчальний заклад відіграв значну роль у розвитку освіти, зокрема й філософської освіти. Традиція викладання комплексу філософських дисциплін на Слобожанщині була започаткована у Харківському колегіумі. У викладанні філософії простежувалася тенденція виходу її за рамки суто теоретичної дисципліни у практичну сферу. Харківський колегіум підготував високопрофесійних фахівців не лише для Слобожанщини, але й для усїєї Російської імперії.

2.2 Філософська освіта у Харківській духовній семінарії

У 1817 році в Україні офіційно були закриті Києво-Могилянська академія та Харківський колегіум. Києво-Могилянська академія у 1819 році була перетворена у духовну академію, а Харківський колегіум, зважаючи на його значення і авторитет його засновників, тривалий час залишався в своєму статусі і був реорганізований у духовну семінарію лише у 1841 році за ректорства архімандрита Іоанна (Оболенського). За оцінкою Д.І. Багалія і Д.П. Міллера це перетворення "...справило сумне враження на його вихованців [2, с. 689].

До вступу в семінарію необхідно було закінчити парафіяльне та повітове училища впродовж шести років. Навчання в духовній семінарії теж тривало шість років. А щоб отримати вищу духовну освіту, потрібно було вчитися іще чотири роки в духовній академії. У царській Росії в XIX ст. було чотири духовні академії, такі як: Київська, Московська, Санкт-Петербурзька і Казанська.

Харківська духовна семінарія була спадкоємницею славних традицій Харківського колегіуму. Однією з причин переведення Харківського колегіуму

в духовну семінарію було те, що у 1804 році в місті був відкритий університет і значення колегіуму почало занепадати. До того ж частина учнів колегіуму перейшла до Харківського університету та в інші навчальні заклади країни. І в подальшому багато абітурієнтів віддавало перевагу університету.

Зміна статусу навчального закладу призвела і до зміни в програмах викладання. Проте багато предметів, які читалися в колегіумі, залишилися і в духовній семінарії. Весь семінарський курс поділявся на три відділення. У нижчому відділенні семінарії викладали риторику, поетику, загальну громадянську історію, катехізис, Священне писання (історичні книги), пояснення богослужбових книг, алгебру, геометрію, геодезію, пасхалію, латинь, грецьку, французьку, німецьку, єврейську (для бажаючих) мови та іконопис. У середньому відділенні викладали російську мову, громадянську історію, біблійну історію, фізику, логіку, психологію, патристику, Священне писання (повчальні книги), герменевтику (тлумачення біблійних текстів), сільське господарство, твори латинських і грецьких письменників, французьку, німецьку, єврейську (за бажанням) мови та іконопис. У вищому відділенні: богослов'я догматичне та моральне, гомілетіку (теорія і практика церковної проповіді, яка включала риторику і пастирську діяльність), учення про інші релігії, учення про обов'язки парафіяльного священика, тлумачення Священного писання Нового заповіту, церковну історію, церковні старожитності та обряди, церковні закони і канонічне право, історію російської церкви, історію філософії, сільське господарство, медицину, твори латинських і грецьких отців "церкви", нові мови (для бажаючих). На початку ХХ ст. з ініціативи ректора О. М. Юшкова був введений спеціальний курс бджільництва [12].

Усі семінарські предмети потрібно було пройти протягом шести років, по два роки у кожному з трьох відділень. Як бачимо, навчальний процес був досить напруженим. Давав він глибокі богословські та філософські знання і навіть загальноосвітні, і знання стосовно життєвої практики священика, зокрема в сільській місцевості.

Як відомо, в Російській імперії, зокрема і в Україні, у ХІХ столітті викладання філософії у вищих світських навчальних закладах двічі заборонялось, або обмежувалось — у 1810 та у 1850 році, по десять років, загалом – на двадцять років. І це, звісно, не сприяло розвитку філософської думки. У духовних навчальних закладах ці заборони були меншими. Як бачимо вище, у Харківській духовній семінарії на першому етапі її існування з філософських предметів читали логіку, історію філософії та психологію. Викладання філософії у Харківській духовній семінарії завжди носило релігійно-філософський характер. Зверталася увага на філософські вчення Платона, Т. Аквінського, “отців церкви”, Ст. Яворського, Т. Прокоповича та інших вітчизняних філософів і богословів. Відомими викладачами філософії у Харківській духовній семінарії були М. Страхов та В. Тихомиров, які регулярно друкувалися в часописі “Вера и Разум”.

Не дивлячись на велику завантаженість семінаристів, у них було велике прагнення отримати глибокі знання. Академік Коль, який особисто відвідав Харків, досить високо оцінив Харківську духовну семінарію, яка за його словами “...користується доброю славою” [2, с. 689]. Він із задоволенням спостерігав за харківськими семінарстами, які старанно вивчали підручники, навіть під відкритим небом біля будинків своїх батьків.

Спочатку Харківська духовна семінарія знаходилася в будинку колишнього колегіуму. А в 1844 році при архієпископі Інокентії (Борисові) ** було закладено будинок семінарії на новому місці – Холодній горі. Будівництвом керував перший харківський міський архітектор, професор Андрій Андрійович Тон (1800-1858 рр.). У колишніх будинках духовної семінарії на Холодній горі до Великої Вітчизняної війни розташовувалась Школа червоних командирів, а після війни — Харківський інститут військово-повітряних сил України (вул. Володарського, 46) [12, с. 98-103].

Перехід семінарії до нового приміщення відбувся 8 травня 1851 року при архієпископі Філареті (Гумілевському). До речі, тут у 1879-1882 роках навчався майбутній видатний український поет Павло Грабовський. Попередній

будинок семінарії був зайнятий консисторією (у царській Росії церковно-адміністративний і судовий орган при православному єпархіальному архієреї). У 1886 році при Харківській духовній семінарії була заснована зразкова церковно-парафіяльна школа для практичного ознайомлення вихованців 5-х і 6-х класів семінарії з прийомами початкового навчання дітей і взагалі з веденням шкільної справи. На прохання архієпископа Харківського і Охтирського Амвросія (Ключарьова) засновник династії цукро заводчиків, відомий меценат Іван Герасимович Харитоненко для зведення будинку цієї школи пожертвував 15 тис. рублів [13, с. 103]. У 1892-1893 роках до головного семінарського корпусу був прибудований новий триповерховий корпус для гуртожитку вихованців семінарії.

1912 року в Харківській духовній семінарії навчалось 320 вихованців, з них 266 – діти духовенства, 58 – діти осіб світського звання і 4 – іноземні піддані (болгарин, серб, чорногорець і сіро-халдей). Викладачів семінарії, окрім ректора і інспектора нараховувалось чотирнадцять, помічників інспектора – чотири. Усі службовці семінарії мали казенні квартири, розташовані в головному корпусі та чотирьох окремих флігелях. При семінарії були окремі будинки для лікарні, лазні та водокачки. У зразковій школі при семінарії з чотирирічним курсом навчання було понад 120 хлопчиків.

Семінарія мала фундаментальну бібліотеку з 8963 книг, з них 1723 – на латинській і грецькій мовах, 6329 – російською і слов'янською, 274 – французькою, 337 – німецькою, 143 – польською, 47 – на інших мовах, 50 – стародруків і “розкольницьких” книг. Крім того в семінарії була бібліотека з 935 книг, яку заповідав покійний архієпископ Харківський Амвросій і учнівська бібліотека з 4764 книг.

Ректорами духовної семінарії призначалися лише особи духовного сану. Це були неординарні особистості. Після виходу в січні 1884 року при Харківській духовній семінарії богословсько-філософського часопису “Вѣра и Разумъ” ректори семінарії, як правило, одночасно обіймали посаду редактора цього видання. А виходив цей часопис продовж 33,5 років — до серпня 1917

року. До закриття семінарії у 1918 році її ректорами було тринадцять духовників. Останнім ректором Харківського колегіуму і першим ректором ХДС був архімандрит Іоанн (Оболенський) (1830-1842 рр.). Архімандрит Філофей (Успенський), який був ректором з 1 липня до 14 жовтня 1842 року, згодом став митрополитом Київським. З 1883 до 1893 року ректором був протоієрей Іоанн Олександрович Кратиров. Він був не лише першим редактором часопису “Вѣра и Разумъ”, але і активним його автором. Після ректорства І. Кратиров призначений єпископом Сумським і вікарієм Харківським, а згодом – єпископом Саратовським і Царицинським. Упродовж дванадцяти років, з 1906 до 1918 Харківську духовну семінарію очолював протоієрей Олексій Михайлович Юшков, який зробив багато для вдосконалення навчального процесу і облаштування побуту семінаристів [12].

Подвійна, двадцятилітня заборона викладання філософії у світських навчальних закладах у ХІХ столітті певною мірою негативно позначилася і на системі викладання філософських дисциплін у духовних навчальних закладах. У зв'язку з цим у Харківському богословсько-філософському часописі “Вѣра и Разумъ” у 1884 році під криптонімом “Б.....” (Буткевич – автор), була опублікована полемічна стаття “Значення філософії в системі семінарського курсу і переваги її у цьому відношенні перед математикою та іншими загальноосвітніми предметами”, що теж є свідченням позиції редколегії часопису щодо цієї проблеми [14].

Автор статті зазначає, що нещодавно, у 1884 році був прийнятий новий статут духовних академій, а за ним і статут православних духовних семінарій, який вступає в дію з 1885-1886 навчального року. Попередній статут духовних семінарій був затверджений у 1867 році, який фахівці оцінили як незадовільний. Істотним його недоліком було те, що “...найбільшому зневажанню... були піддані науки і праці філософські” [14, с. 66]. Дехто навіть насміхався над філософськими термінами: “метафізика”, “філософія”, “субстанція”. У російському суспільстві філософію розглядали як галузь, відірвану від життя. Проте не дивлячись на це філософські предмети усе ж таки

були включені статутом у склад загальноосвітніх наук семінарського курсу. І це пояснюється не тим, що укладачі статуту розуміли важливість значення філософії, а лише традицією, за якою "... в духовно-навчальних закладах до філософії з самого початку ставились із повагою" [14, с. 67]. Але все ж таки замість колишнього курсу "Історія філософії" семінарським статутом 1867 року був введений курс "Огляд філософських учень", який являв собою лише окремі уривки з попередньої "Історії філософії", і не давав загальної картини розвитку світової філософської думки. Звісно, такий підхід не міг викликати у молоді інтерес до філософії. За новим статутом із філософських предметів у духовних семінаріях збереглися психологія і логіка.

Автор згаданої статті в часописі "Вѣра и Разумъ" за 1884 рік висловив свою думку, що викладанню філософських дисциплін у духовних семінаріях слід приділяти значно більше уваги, щоб її випускники могли усно і письмово обґрунтовувати свої філософські позиції та давати вірну оцінку, навіть таким філософським творам, як Бюхнерівська "Сила і матерія" [14, с. 67].

Критикуючи програму курсу "Огляд філософських учень" автор цієї статті зазначав, що після екзамену з цього предмету не слід запитувати у молодої людини, що таке філософія взагалі, а тим більше що таке філософія релігії, філософія права, філософія історії і т. ін. [14, с. 68].

Відповідно до нового семінарського статуту на вивчення філософії виділялося чотири уроки на тиждень, у той час як для математики та фізики – п'ятнадцять. Практичній психології та формальній логіці – ще менше. Формальна логіка відповідно до статуту віднесена до словесності. Автор статті вважав що це "приниження філософії". На його думку на філософські дисципліни слід виділяти не менше годин, ніж на математику. І в проекті нового статуту духовних семінарій ці недоліки мають бути враховані. Адже філософський підхід дає можливість привести в систему всі наші знання, отримані під час вивчення конкретних наук, виробити цілісний, логічно вірний світогляд. На думку автора цієї статті, математики Піфагор, Гаус і Лобачевський стали відомими саме завдяки філософським узагальненням.

Адже у разі аналізу природних і соціальних явищ, узагальнені філософські висновки робили філософи Нового часу такі, як: Декарт, Спіноза, Гегель, Фіхте, Шопенгауер та ін. Автор цієї статті зазначав: "...філософія завжди служила і служить прямим і безпосереднім знаряддям розвитку синтезуючої сили духу людського" [14, с. 81]. Він зробив висновок, що серед навчальних предметів будь-якого загальноосвітнього курсу філософії має належати не лише провідне, але і переважаюче значення. Особливо це стосується духовних семінарій, оскільки філософія за своїм змістом досить близько межує з богослов'ям. Адже вчення про першопричину всього суцього, про призначення людини, його місце в світі, про моральну діяльність людини – стосується як філософії, так і богослов'я. Для глибокого розуміння сутності філософії автор рекомендував ознайомитись із статтями професора Московської духовної академії В.Д. Кудрявцева, опубліковані у "Въре и Разуме", зокрема, "Чи потрібна філософія?", "Чи можлива філософія?" та ін.

У статті засуджувалося гоніння на філософію в Росії у 40-х роках ХІХ століття, ліквідація в університетах філософських факультетів та кафедр філософії. Гоніння охопили і духовні навчальні заклади. Цими заходами намагались припинити вплив "руйнівних ідей Заходу". А це призвело до появи "...помилковивих і безглуздих філософських учень" [14, с. 85].

Для покращення викладання філософських дисциплін у духовних семінаріях автор рекомендував використовувати випускників духовних академій, де ця справа поставлена значно краще.

На початку ХХ століття в країні постала проблема реформування навчального процесу, зокрема, і викладання філософських предметів у духовних семінаріях. Стан викладання і пропозиції щодо вдосконалення цього процесу знайшов своє віддзеркалення на сторінках харківського богословсько-філософського часопису „Въра и Разумъ”. У 1906 році Д. Брянцев у цьому часописі опублікував аналітичну статтю “До реформи викладання філософских наук у духовній семінарії” [15, с. 157-178].

Відповідно до постанови Священного Синоду, в якому педагогічним зборам духовних навчальних закладів надавалось право висловлюватись про бажані зміни навчально-виховного процесу в духовних училищах і семінаріях, автор статті зазначав, що особливої уваги заслуговує питання про викладання філософських предметів. Брянцев Д. вважав, що становище у цій справі потребує змін, як і умов, в яких перебуває викладач філософських наук.

Автор статті зазначає, що до 1884 року в духовних семінаріях країни викладання логіки було покладено на викладачів словесності та літератури. Проте враховуючи філософський характер логіки, було вирішено приєднати цей предмет до філософських предметів і передати її вивчення викладачам філософії. “Початкові основи філософії” теж були доручені викладачам філософських наук. Оскільки дидактика тісно пов’язана з педагогікою, а педагогічні науки – з філософією, то і дидактику теж уповноважили читати викладачам філософії. Але невдовзі виникли серйозні проблеми. До цього часу викладач філософії мав знати два предмети: історію філософії та психологію. Але і тоді, зважаючи на зміст цих предметів, у викладача філософських дисциплін справ було досить багато. Історія філософії – наука досить обширна. Психологія – наука, яка тоді швидко розвивалася і стосувалася багатьох важливих і суто життєвих питань. Викладачу необхідно постійно працювати над собою, слідкувати за новою літературою.

Брянцев Д. зазначає, що з 1884 року викладачі філософії мали читати логіку — предмет абстрактний і складний. Вони також повинні були викладати “Початкові основи філософії”. Крім того, викладачам філософії доручалось ще читати дидактику (загальні прийоми навчання). Семінаристська дидактика фактично включала чотири предмети такі як: методика викладання Закону Божого; методика викладання російської мови і арифметики та дидактика у власному її розумінні. На методику виділялося від трьох до чотирьох уроків; на дидактику з історією педагогіки – три. А в семінарії усе це об’єднано в одну дидактику.

У Харківській духовній семінарії великого значення надавалося письмовим роботам учнів. Упродовж навчального року викладач філософії у кожного учня мав перевірити декілька робіт із логіки, декілька – з історії філософії та одну з психології. Усього – не менше п'яти робіт протягом року і одну на екзамені. Крім того, у деяких духовних семінаріях вимагали, щоб викладач давав ще два письмові завдання з дидактики. І усі ці роботи педагогу необхідно прочитати і виправити. Таким чином, на долю викладача філософії випадало перевірити стільки письмових робіт, скільки не випадало на долю інших його колег.

На викладача філософії у Харківській духовній семінарії покладался ще один досить важливий обов'язок – завідувати зразковою школою при семінарії. Він був завідувачем навчальною частиною цієї школи і керував практикою учнів семінарії у цій школі. Викладач філософії перевіряв письмові плани уроків, які кожен із учнів старших класів подавав перед своїми пробними уроками. Кожен учень також подавав плани за трьома пробними уроками, а саме: Закону Божому, російської мови і з арифметики. Якщо у VI класі було 30 учнів, то вони мали подати 90 планів, які викладач філософії зобов'язаний був не лише проглянути, але й ретельно виправити. У таких умовах викладачу філософії було занадто важко слідкувати за усією літературою з усіх предметів, щоб бути на рівні тогочасних вимог.

Брянцев Д. з усього цього робить слушний висновок, що слід змінити умови діяльності викладачів філософії. На його думку викладачам філософії необхідно на половину зменшити кількість предметів. За ними слід залишити лише викладання філософії, психології та логіки. А дидактика з її методиками і практичними заняттями в школі має бути передана іншим викладачам.

На сторінках Харківського часопису “Въра и Разумъ” під час дискусій віддзеркалилася також думка викладачів філософії духовних семінарій щодо нової програми з філософії. Навчальна програма з філософії у кінці XIX - початку XX ст. у Харківській духовній семінарії складалася з “Початкових основ філософії” та “Історії філософії”. Стосовно цієї послідовності було

висловлено досить слушне побажання про доцільність вивчення спочатку “Історії філософії”, а потім – “Початкових основ філософії”. Слухачів спершу слід ознайомити з історією філософської думки, а потім – з висновками стосовно ключових філософських проблем.

Відповідно до навчальної програми “Історію філософії” рекомендували проходити за короткий термін, але в деяких випадках радили знайомити учнів не лише з поглядами того чи іншого філософа, але й з оригіналами його творів. На вивчення цього обширного матеріалу виділялося лише три уроки на тиждень. У таких умовах навіть досвідченому викладачеві неможливо достатньо висвітлити історію філософії, і частина тем залишалася поза увагою. При висвітленні “Початкових основ філософії” викладач вимушений поспішати, не зважаючи на те, що на цей предмет виділялося більше половини навчального року. Тому через обмаль часу при читанні “Історії філософії” викладач вимушений “...цінні філософські системи втискувати в нариси, короткі, сухі та важкі для засвоєння” [15, с.142] .

Другим істотним негативним наслідком викладання “Початкових основ філософії” на думку Д. Брянцева визнавалося домінування критицизму, який негативно впливав на учнів. Програма “Початкових основ філософії” була розроблена покійним професором, завідувачем кафедри філософії Московської духовної академії В.Д. Кудрявцевим (1828-1891 рр.). Він же підготував і підручник відповідно до цієї програми. У своїх творах і у розробленій ним програмі професор Кудрявцев спростував протилежні філософські позиції, виходячи з розробленої ним концепції трансцендентального монізму.

Аналізуючи матеріалістичні погляди на пізнання і намагаючись спростувати їх, В.Д. Кудрявцев ставав на точку зору крайніх ідеалістів, доводячи повну суб’єктивність нашого знання про матерію. З його слів можна зробити висновок, що у нас нема дійсних знань про матеріальний світ. А коли він починав розглядати чистий ідеалізм, то там він спростував погляди ідеалістів і стверджував, що можливе пізнання буття матерії. Брянцев Д. небезпідставно вважав, що варто відійти від занадто критичного ставлення до

різних філософських поглядів і слід знайомити учнів переважно з позитивними положеннями мислителів. Третім, істотним недоліком викладання філософії визнавалась її абстрактність, відірваність від життєвої практики.

Брянцев Д. зазначав, що після закінчення наукової діяльності професора Кудрявцева пройшло біля 40 років. Тому колишні захисники трансцендентального монізму змушені враховувати нові відкриття в галузі природничих і суспільних наук.

Для покращення викладання філософії в духовних семінаріях Д. Брянцев вважав за необхідність, насамперед, змінити послідовність вивчення філософських проблем. На його думку спочатку слід вивчати поступальний рух філософської думки, а потім уже робити узагальнення, приведені в систему. Необхідно показати як розвивалася філософська думка, які етапи вона пройшла, щоб потім зробити висновки на основі вивчених поглядів кращих мислителів людства.

Брянцев Д. у своїй аналітичній статті підкреслював, що під час викладання філософії критицизм не повинен посідати “панівного становища”. Філософська думка має бути подана, перш за все, з “позитивної сторони”. Необхідно звертати увагу на “позитивне надбання філософської думки”. Лише за такої подачі матеріалу в учнів формується погляд на філософію, як на “... позитивний процес людської думки, а не як лише на боротьбу філософських думок” [15, с. 145]. Під час вивчення філософії пропонувалося звертати увагу на найбільш видатні імена. А деякі історичні періоди можна розглядати “в загальних рисах” з передачею сутності вчення даного періоду. Погляди найвидатніших філософів слід висвітлювати “повно і точно”. Незважаючи на нестачу часу слід знайомити учнів із оригіналами творів найбільш відомих філософів, як, наприклад, з діалогами Платона. Після вивчення учення засновників філософських систем необхідно розкривати погляди їхніх послідовників.

Брянцев Д. вважає, що під час вивчення “Початкових основ філософії” необхідно розглядати “найбільш актуальні філософські поняття” та

“узагальнені думки видатних мислителів із конкретних питань”. Для духовних семінарій він вносить досить сміливі та нові пропозиції в умовах початку ХХ століття – під час вивчення “Початкових основ філософії” використовувати досягнення природничих наук. А для цього доцільно було б ввести викладання в семінаріях природознавства, підвищити рівень викладання математики. На його думку “Солідно поставлені ці науки справлять істотну допомогу у вивченні філософії” [15, с. 147].

Брянцев Д. вносить низку ділових пропозицій і стосовно покращення викладання в духовній семінарії психології (за формою і змістом). Стосовно викладання логіки рекомендував щоб цей предмет не був абстрактним, а мав практичне застосування. Завершуючи аналіз стану викладання філософських дисциплін у духовній семінарії, автор зазначав, що для запровадження в життя запропонованих змін необхідно збільшити кількість уроків із усіх філософських предметів. Тоді викладачу не доведеться постійно спішити, урізати і скорочувати курси і йому буде надана можливість зупинитися довше на складних і важливих проблемах.

У першому томі Харківського часопису “Вѣра и Разумъ” за 1908 рік, автор статті з ініціалами „Н.Л.”, обговорюючи проблему реформи викладання філософських предметів у духовних навчальних закладах, навіть вносить пропозицію про доцільність вивчення елементів філософських наук у жіночих єпархіальних училищах.

Проте завершити реформу викладання філософських дисциплін у Харківській духовній семінарії, як і в інших духовних навчальних закладах, не вдалось, оскільки у 1914 році розпочалася Перша світова війна, а за нею буремні революційні події 1917 року, які призвели до закриття семінарії у 1918 році. Її діяльність була поновлена лише у 1996 році.

Таким чином, проблеми, поставлені в часописі “Вѣра и Разумъ” у кінці ХІХ-початку ХХ ст. щодо викладання філософських дисциплін у духовних семінаріях, актуальні й зараз, стосовно їх викладання у вищих світських

навчальних закладах в умовах необґрунтованого скорочення годин, відведених раніше на ці курси.

2.3 Харківський богословсько-філософський часопис

“Вѣра и Разумъ” *

З січня 1884 до серпня 1917 року при Харківській духовній семінарії виходив богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ”. Це був перший філософський часопис Російської імперії. Він вийшов майже на шість років раніше, аніж московський “Вопросы философии и психологии” (1889-1918 pp.) М. Я. Грота, який досі вважався першим у Російській імперії філософським часописом. Щорічно виходило 24 номери, а з 1916 р. – щомісячник; у 1917 р. вийшло лише шість номерів. Часопис “Вѣра и Разумъ” мав два відділи – богословський та філософський. У різні часи він мав додатки: спочатку виходив “Листок для Харьковской епархии” (1884-1903 pp.), а потім — “Известия по Харьковской епархии” (1904-1916 pp.); з жовтня 1915 р. для духовництва і віруючих як додаток виходив часопис “Пастирь и паства”.

Засновником часопису “Вѣра и Разумъ” був архієпископ Харківський і Охтирський Амвросій (О.І. Ключарьов), а першим редактором – ректор Харківської духовної семінарії, протоієрей І. Кратиров (1884-1893 pp.). Потім редакторами часопису були О. Мартинов (1893-1894 pp.) – ректор ХДС; ректор ХДС І. Знаменський (1894-1899 pp.) та інспектор семінарії К. Істомін (1899-

* В основу цього підрозділу покладені наші спільні публікації з доктором культурології Щедриним А.Т.: Богословско-философский журнал “Вѣра и Разумъ”: возвращение из забвения. // Віра і Розум, № 1, 2000; Богословсько-філософський часопис “Віра і Розум”: місце і роль в історико-філософському процесі кінця ХІХ-поч. ХХ сторіччя. // Філософська думка. 2002, №2; О богословско-философском журнале “Вера и Разум”. // Вопросы философии. 2004, №10; Богословські журнали Харківської єпархії (друга половина ХІХ-перша чверть ХХ ст. // Вісник Харківської державної академії культури: збірник наукових праць. –Х., —ХДАК, —2009. —Вип. 24; Харківський богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ” (1884-1917). // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень. (До 170-річчя філософського факультету Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка). Матеріали Міжнародної наукової конференції “Людина-Світ-Культура” – Київ, — 2004 та ін.

1906 рр.); ректор ХДС, протоієрей О. Юшков (1906-1916 рр.); К. Істомін та викладач семінарії, магістр П. Красін (1916-1917 рр.).

Таким чином, офіційними редакторами часопису були, як правило, ректори семінарії, але неофіційним редактором продовж 32-х років був Костянтин Істомін, якого називали “патріархом російської богословської журналістики”. Багаторічній творчій діяльності К. Є. Істомина нами присвячені статті у “Харківських єпархіальних відомостях”, “Православній енциклопедії Харківщини” та в московському виданні “Славянофилы” [37; 38; 39].

Серед фахівців у Російській державі харківський часопис “Вѣра и Разумъ” отримав високу оцінку. Так, В. Розанов 1899 року зазначив, що у Харкові видається “...чудовий богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ” [28, 1899, —Т.І, ч.2.—с. 61]. Нікольський О. О. 1901 року писав, що “...першою спробою ... створення часопису переважно філософського характеру” був вихід у 1884 році у Харкові часопису “Вѣра и Разумъ” [28, 1901. —Т.2, ч.2. —с. 396].

У різні часи з часописом “Вѣра и Разумъ” активно співпрацювали професори Московської духовної академії В. Кудрявцев-Платонов – визначний систематизатор та системобудівник теїстичної філософії в Росії, Є. Амфітеатров, О. Беляєв, С. Глаголев, І. Корсунський, О. Введенський та ін.; професор Київської духовної академії П. Ліницький – продовжувач київської релігійно-філософської школи; професор Санкт-Петербурзької духовної академії М. Барсов; професор Казанської духовної академії В. Снегірьов; професори Харківського університету В. Добротворський, Ф. Зеленогорський, В. Надлер, М. Остроумов, О. Шилтов, Т. Буткевич, М. Стелецький, декан юридичного факультету А. Стоянов та ін. [35]; заслужений професор Варшавського університету Г. Струве [48; 49]; професор-протоієрей І. Галахов із Томська та ін. З часописом співпрацювали викладачі Харківської духовної семінарії М. Страхов, В. Тихомиров, та духівництво Харківської єпархії. На сторінках часопису періодично точилися дискусії між відомими філософами того часу і харківськими авторами, зокрема

В. Соловйовим і Т. Стояновим (К. Істоміним); Т. Буткевичем і князем С. Трубецьким; І. Проданом і Б. Яковенком та ін.

Часопис “Въра и Разумъ” започаткований у Харкові не випадково; у XIX – початку XX ст. Харків став осередком розвитку філософської думки, де зберігалися філософсько-просвітницькі традиції Харківського колегіуму (перетвореного у 1841 р. в духовну семінарію), Григорія Сковороди, видатних богословів таких, як Інокентія (І. Борисова)*, архієпископа Філарета (Д. Гумілевського) та архієпископа Макарія (М. Булгакова). Харків у ті часи був відомий як університетський центр.

Тематика *філософського відділу* часопису “Въра и Разумъ” була досить різноманітною: тут друкувались змістовні статті з проблем онтології, гносеології, соціальної та моральної філософії, логіки, культурології, естетики, взаємин віри і розуму, науки та релігії, філософських проблем природознавства, соціологічних та ін. питань. Автори часопису виступали за “...гармонійну єдність віри і знання, богоодкровенної істини й людської науки” [28, 1904,— Т.І, ч.1, с. 6].

Значна увага приділялася історії зарубіжної та вітчизняної філософської думки. Аналізувалася філософія епохи античності Платона, Аристотеля, Сенеки, Цицерона, Юстина та ін. Велика увага приділялася середньовічній релігійно-ідеалістичній філософії: “отцям і вчителям” Церкви, Т. Аквінському. На сторінках часопису широко представлена західноєвропейська філософія Нового часу, —це: Ляйбниць, Юм, Берклі, Кант, Гегель, Шопенгауер, Ніцше, Спенсер, К’еркегор та ін. На сторінках харківського часопису російською мовою вперше була надрукована “Теодіцея” Ляйбниці. Часопис висвітлював стан академічної філософії в Києво-Могилянській академії, в Київській та Московській духовних академіях, а також творчість окремих вітчизняних філософів. Увагу авторів часопису привертали педагогічні та богословські

* Інокентій (Борисов) – з 1830 до 1836 р. – ректор Київської духовної академії, засновник Київської академічної релігійно-філософської школи, з 1841 до 1848 р. – архієпископ Харківський. У 1871-1875 рр. видано повне зібрання його творів в 11-ти томах, серед яких були праці не лише з богослов’я, але і філософські трактати.

погляди Т. Прокоповича, Стефана Яворського та Сільвестра Гогоцького; релігійні погляди деяких декабристів; М. Гоголя, М. Грота; філософські погляди М. О. Добролюбова, В.Г. Белінського, слов'янофілів (братів К.С. та І.С. Аксакових, О.С. Хом'якова). У часописі “Вѣра и Разумъ” була опублікована одна з перших статей про видатного українського філософа Г.С. Сковороду. Стаття священника О. Ходзицького, присвячена філософії видатного українського мислителя Памфіла Юркевича (1826-1874 рр.), актуальна і до сьогодні. З богословсько-філософських позицій аналізувався літературний процес у Росії (творчість М. Гоголя, Ф. Достоевського, А.П. Чехова, М. Горького, Л. Андрєєва та ін.).

Редакція часопису “Вѣра и Разумъ” упевнено тримала руку “на пульсі” актуального історико-філософського процесу. Повз увагу редакції часопису не пройшли “метафізичні погляди” князя С. М. Трубецького (1862-1905 рр.), історико-філософська система М. І. Карєєва (1850-1931 рр.) – автора низки філософських і соціологічних праць, що мали у той час неабиякий суспільний резонанс. Автори часопису звертались до основ філософської системи В. Соловйова, а також до різних аспектів його творчості: учення про Православну Церкву; про походження і сутність моральної свідомості; про ставлення до Католицької Церкви тощо. На сторінках харківського часопису проаналізовані погляди В.Ф. Ерна (1882-1917 рр.) про відмінність західноєвропейського та східноєвропейського стилів мислення. Професор Харківського університету О. Ветухів у шести номерах часопису детально досліджував працю отця Павла Флоренського (1882-1937 рр.) “Столп и утверждение Истины”.

У *богословському відділі* розглядались загальнобогословські проблеми (про природне богопізнання, джерела догматики, про сутність та походження релігії та ін.); історія та зміст Старого і Нового заповітів; нариси з відчизняної та західної церковної історії; біографічні матеріали про церковних діячів та ін. Важливим напрямом цього розділу були полемічні статті, спрямовані проти католицизму, протестантизму, різних сект, особливо проти толстовства, східних релігій, позавіресповідної містики (теософії, спиритизму, окультизму,

філософії йогізму). У низці публікацій критикувався позитивізм, еволюційна теорія Дарвіна, філософія Ніцше.

На сторінках часопису професор-протоієрей М. Стелецький опублікував цикл статей із ґрунтовним аналізом соціалістичних учень. Він полемізував із теоретиками соціалістичних концепцій, вказував на політичний радикалізм соціалістичної теорії та практики, наголошуючи на світоглядну і соціальну обмеженість егалітаризму соціалістичних учень, заперечував насильницький шлях соціальних змін [40]. Спільні риси соціальної практики Французької революції 1789-1794 рр. і російської революції 1905-1907 років проаналізував професор-протоієрей Т. Буткевич [49, с. 9-18].

Редакція “Въры и Разума” значну увагу приділяла проблемам етики, насамперед, її залежності від релігії, її релігійного обґрунтування. Розглядалися вічні філософські проблеми – проблеми щастя, добра і зла, мети та сенсу людського життя, про смерть і безсмертя.

На зламі XIX-XX ст. відбувався розквіт світової й вітчизняної соціологічної та психологічної думки, і це знайшло своє віддзеркалення на сторінках “Въры и Разума”. Автори публікацій піднімали проблеми суспільної думки, аналізували причини злочинності, пияцтва, розлучень, дуелянтства, зростання числа самогубств, що свідчило про кризовий стан суспільства. Багалій Д. оцінюючи часопис “Въра и Разумъ”, зазначав: “Журнал, безсумнівно, є цінним внеском у нашу богословську наукову літературу” [2, с. 790].

Тривалий час із харківським часописом “Въра и Разумъ” співпрацював вихідець із Слобожанщини, професор Київської духовної академії Ліницький. *Петро Іванович Ліницький* (1839-1906 рр.) був “блискучим самородком духовної культури України другої половини XIX-початку XX століття” [44, с. 4]. Походив він із сім’ї слобожанського священика. Народився у м. Лебедині Харківської губернії (зараз Сумська область). Закінчив Охтирське духовне училище та Харківську духовну семінарію, а в 1865 році — Київську духовну академію. Як здібного випускника, його залишили в Академії викладачем

філософських дисциплін. З 1869 року — доцент, з 1871 року — екстраординарний, з 1876 року — ординарний професор філософії, а з 1905 року — заслужений професор філософії. Ліницький П. був одним із останніх слухачів П. Юркевича в КДА. Навчався разом із Іваном Левицьким, який потім став видатним українським письменником І. Нечуй-Левицьким. Ліницький П. був хрещеним батьком видатного письменника Михайла Булгакова. Викладав філософські дисципліни в КДА більше сорока років. Майже двадцять років завідував кафедрою історії філософії (з 1869 року), а з 1887 року — кафедрою логіки та метафізики. Похований у Києві на кладовищі Флорівського монастиря на Замковій горі.

Філософська спадщина П. Ліницького складає біля 20 фундаментальних праць, великої кількості статей у харківському богословсько-філософському часописі “Вѣра и Разумъ”(понад 40) та в “Трудах Киевской духовной академии”. У Харкові він опублікував 6 своїх книг [43, с. 157-160]. Ліницькому П. належить низка праць із проблем історії філософії, гносеології, релігії, етики, естетики та літературознавства. 1874 року його праця “Обзор философских учений” за рішенням навчального комітету Священного Синоду удостоєна Макарієвської премії та рекомендована як навчальний посібник для духовних семінарій Росії.

Ліницький П. був глибоким знавцем античної, середньовічної та філософії Нового часу. У залежності від змісту, філософські системи він поділяв на ідеалізм та реалізм. Як різновиди реалізму, виокремлював матеріалізм та емпіризм. До матеріалізму та атеїзму ставився негативно. У вирішенні основного питання філософії був дуалістом, визнаючи два начала – матеріальне та ідеальне.

У теорії пізнання, вирішуючи питання співвідношення розуму та “умоглядності”, виступав проти однобічності ідеалізму та реалізму. Критикував спекулятивні абстрактні побудови класичної німецької філософії в особі Гегеля. Чільне місце в творчому доробку П. Ліницького займала проблема ролі філософії в духовному житті людини та суспільства. Обстоюючи необхідність філософських знань, виступав проти розповсюджених в Європі та Росії,

зокрема і в Україні, вульгарного матеріалізму і позитивізму. Ліницький П. розглядав проблему співвідношення віри та знання, релігії та науки, які на його думку не суперечать один одному.

Розглядаючи соціальну проблематику, П. Ліницький зазначав, що людина є діяльною істотою, що її праця — джерело матеріального та морального добробуту. Підвищення матеріального становища суспільства вбачав у вдосконаленні знарядь праці та суспільних відносин. Підкреслював велике значення права власності. На його думку, соціалізм безперспективний. Професор П. Ліницький виступав проти соціальних революцій, революційних перетворень, за необхідність релігійної віри, морального вдосконалення особи та суспільства на основі віровчення.

В опублікованому після смерті П. Ліницького творі “Про виховання” зазначалося, що у вихованні та навчанні слід враховувати “потреби національного життя і відмінні властивості національного характеру”. Він виступав за виховання “в душі національних начал”, за “розвиток національної самосвідомості” [28, 1908. —№1-3. —с. 350]. З часописом “Вѣра и Разумъ” активно співробітничали професори Харківського університету, особливо з кафедр богослов’я та історії церкви [35, с. 5-9].

2009 року виповнилось 125 років із дня виходу у світ першого номера часопису “Вѣра и Разумъ”, який відіграв важливу роль в історії не лише богословсько-філософської думки, але і культури не лише України, а також усієї культури Російської імперії [34].

Не дивлячись на свій безсумнівний внесок у розвиток вітчизняної філософської думки, журнал до середини 90-х років ХХ ст. був підданий майже повному забуттю. Одна з причин цього забуття корінилася в офіційній ідеології, яка панувала у нашому суспільстві до початку 90-х років ХХ ст. У примітках до повного зібрання творів В.І. Леніна була дана офіційна оцінка часопису “Вѣра и Разумъ”, як такого що займав “крайньо реакційну позицію” і люто виступав “проти демократичного руху і прогресивної думки” [29, Т.5.

с. 457]. А у 1966 р. професор Д.Х. Острянин часопис “Вѣра и Разумъ” назвав “попівським журналом” [31, с. 303].

Після більш ніж восьми десятиліть забуття, в 90-ті роки ХХ століття посилювався інтерес до цього часопису, номера якого дивним чином збереглися, в основному, у Харківській науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка та в науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Цей часопис перетворився на предмет досліджень істориків філософії, істориків релігії та богослов'я, а також журналістів. [32-4]. У 2000 році з широкою участю релігійної та наукової громадськості Харкова при Харківській єпархії було поновлено видання цього богословсько-філософського часопису. Вийшло п'ять номерів часопису “Віра і Розум”. До співпраці з ним залучені провідні вітчизняні теологи, філософи, історики, релігієзнавці та культурологи.

Таким чином, харківський богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ” посідає особливе місце в філософській журналістиці зважаючи на те, що він був першим філософським часописом у Російській імперії та регулярно виходив продовж третини століття, до того ж – 24 номери на рік! З ним співпрацювали автори з багатьох міст Росії. Його філософська тематика була досить різноманітною, а саме: онтологія, гносеологія, соціальна філософія, філософська антропологія, етика, естетика і т.ін. Сподіваємось, що цей часопис і далі будуть досліджувати як богослови, так і філософи. На його матеріалах (тематичі та персоналіях) будуть писати книги, захищати дисертації.

2.4 Філософія Григорія Сковороди

Життєвий шлях. Засновник української класичної філософії Григорій Савович Сковорода народився 22 листопада (3 грудня) 1722 року в с. Чорнухи Лубенського полку на Полтавщині в родині селянина-козака. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії, де навчався з трьома перервами у 1733-1753 роках. У 1741-1744 роках служив співаком царської придворної капели у

Петербурзі. У 1745-1750 роках у складі посольської місії був в Угорщині, мандруючи Австрією, Словенією, Італією, Німеччиною та Польщею.

Микола Стелецький зазначає, що Сковорода, маючи від природи великі здібності, скоро перевершив своїх товаришів в успіхах. У Києво-Могилянській академії він глибоко вивчив риторику, поезику, філософію, математику, історію та богослов'я. Він досконало володів єврейською, грецькою, латинською, німецькою, польською та церковно-слов'янською мовами. Розмовляв і писав ними вільно. Посилаючись на часопис “Духовна бесіда” за 1863 рік, М. Стелецький пише, що Сковорода у цей час “... побував у кращих університетах, й жадібно слухав знаменитих тоді професорів, особливо Канта” [7, с. 734]. Проте у нас є аргументовані сумніви стосовно того, що Г. Сковорода під час свого перебування за кордоном слухав І. Канта. Адже у той час Кант був зовсім молодим і не “знаменитим професором”, а лише домашнім учителем. Тільки через 5 років після повернення Г. Сковорода з-за кордону, І. Кант в Кенігсберзькому університеті отримав посаду приват-доцента, а професора — лише у 1770 році.

Після повернення з-за кордону Григорій Сковорода працював учителем поезики Переяславської семінарії. Через погані стосунки з єпископом залишив семінарію і у 1751-1753 роках завершив навчання в Академії. Після її закінчення працював домашнім учителем поміщика Степана Томари (1753-1759 рр.) в селі Коврай, де написав “Сад божественних пісень”.

З 1759 до 1769 року (з перервою) Григорій Сковорода викладав у Харківському колегіумі, де написав два філософські твори-діалоги “Нарцис” та “Асхань”. З початку він викладав піїтику, потім синтаксис і грецьку мову. Читав свої уроки так добре, що “зажив гучної слави серед друзів та сильної ненависті серед ворогів” [7, с. 734]. Не визнавши необґрунтованої критики з боку свого керівництва й відкинувши пропозицію прийняти чернецтво Г. Сковорода залишив Харківський колегіум у 1766 році.

Перший слобідсько-український губернатор Євдоким Щербінін без узгодження з єпископом Белгородським П. Крайським сам запросив Григорія

Сковороду в “Додаткові класи” при Харківському колегіумі на посаду учителя “християнського добронравія” з платнею 50 рублів на рік. 7 липня 1768 року Г. Сковорода подав прохання на призначення його на цю посаду. Оскільки він дістав призначення не з волі єпархіального керівництва, то за його лекціями пильно стежило духовне начальство.

Для слухачів “Додаткових класів” Г. Сковорода написав конспект лекцій “Початкові двері до християнської добродітності для молодого шляхетства Харківської губернії”. Рукопис пішов по руках, його читали із захопленням. Першу лекцію свого курсу Сковорода розпочав такими словами: “Весь мир спит... Спит глибоко протянувшись, будто ушибен. А наставники ... не только не пробуживают, но еще поглаживают: Спи, не бойся, место хорошее, чего опасаться?”. Ця лекція Г. Сковороди викликала замішання серед духовенства та колег. Йому був призначений диспут. На диспуті Сковороду звинуватили в таких поглядах, які йому й на думку не спадали. Не дивлячись на те, що філософ захищав свої ідеї досить розумно і обґрунтовано, але було марно, і він 1769 року мусив остаточно залишити свою педагогічну діяльність.

До речі, як зазначає М. Стелецький декілька сторінок із “Початкових дверей до християнської добродітності...” Г. Сковороди пізніше були надруковані в часописах “Сионский вестник” (1806 р.) і “Утренняя звезда” (1834 р.) [7, с. 735].

Не знайшовши спільної мови з офіційними наставниками, Г. Сковорода остаточно залишає Харківський колегіум і обирає життя мандрівного філософа. 25 років він мандрує селами Лівобережної України. Під час своїх мандрів навчає людей грамоті та мудрості, а також пише свої філософські твори-діалоги. За цей час ним було написано 18 творів, зроблено 7 перекладів із латинської на українську книжну мову того часу. Серед найбільш відомих адрес, де зупинявся мандрівний філософ, були Ізюм, Великий Бурлук, Бабаї, Гусинка, Куп'янськ, Чугуїв, Липці, Пан-Іванівка. Зупинявся Григорій Сковорода в Старо-Харківському, Сумському, Охтирському, Святогорському та Сіннянському монастирях. У селі Бабаї Сковорода завершив свої “Басни

Харьковские” і написав діалоги “Кільце” і “Алфавіт”. У 70-80-х роках XVIII століття філософ неодноразово бував у Великому Бурлуці, де гостював у маєтку Якова Михайловича Донець-Захаржевського. Тут він написав філософський трактат “Потоп Зміїний”, 29-ту пісню “Саду божественних пісень”, почав писати філософський діалог “Боротьба Архистратига Михайла з Сатаною”.

Помер Г. Сковорода на 72-у році життя 29 жовтня (9 листопада) 1794 року в с. Пан-Іванівка (тепер Сковородинівка Золочівського району, Харківської області). Згідно із заповітом філософа, на його могильній плиті викарбувано слова: “Світ ловив мене, та не впіймав”.

Вчення Сковороди про сенс людського існування, сутність щастя та про шляхи досягнення блаженства. Вчення про самопізнання і “сродну працю”. Характерною рисою філософії Г. Сковороди є її діалогізм. Переважна більшість його філософських творів написана у формі діалогів, бесід, розмов. Метою його діалогів є пошук істини разом із своїм співбесідником.

Головна тема філософських творів Г. Сковороди — пошук сенсу людського існування, сутності людського щастя, шляхів досягнення блаженства на землі. Філософія, за Сковородою, покликана навчити людей досягати щастя, освітлювати людський дух і розум. Він чи не першим серед філософів Нового часу обґрунтував ідею, що істинне людське щастя забезпечується лише “сродним трудом” – тобто, працею відповідно до природних здібностей. Ця ідея червоною ниткою проходить через його “Басни Харьковские” і філософські діалоги. Сковорода Г. стверджував, що творча праця, праця за внутрішнім покликанням, яка відповідає природним здібностям людини, приносить їй насолоду і щастя. А праця за примусом, праця з метою збагачення є причиною всілякого лиха в суспільстві. Ідеальне суспільство, на його думку, — це таке суспільство, в якому кожен реалізує свої природні здібності. Знайти себе — ось у чому сенс буття людини.

Проблемі самопізнання Г. Сковорода присвятив свої перші діалоги “Наркис” та “Асхань”. Він вважав, що людина може пізнати себе лише в

творчій праці. Сковорода Г. закликав до навчання та праці, засуджував дармоїдство (“Пчела и шершень”). Для досягнення щастя людина повинна “пізнати себе”, “заглянути в себе”, “знайти себе”, тобто – виявити і пізнати свої природні здібності, виробити відповідно до своєї природи спосіб життя. Лише той, хто пізнав свою природу, може бути корисним для “себе і для всієї братії”.

Засуджуючи соціальні пороки суспільства, Г. Сковорода закликав не до революційної зміни існуючої соціальної дійсності, а до морального самовдосконалення шляхом подолання “несродности труда” в усіх сферах суспільної діяльності. Сковорода вважав, що вірний вибір життєвого шляху (“сродної” праці) робить життя щасливим. На його думку головне джерело усіх людських бід — у “несродности”, тобто невмінні чи небажанні творчого пошуку “сродної” праці. “Робити те, для чого народжуєшся” — так вважав Г. Сковорода. “Щасливий, хто з’єднав свою приватну справу із загальнолюдською. Це є істинне життя” — так писав мислитель.

Розкриваючи поняття “сродної праці” Г. Сковорода виводить образ хлібороба-трудівника, вчителя, любомудра-філософа, які вбачають своє щастя в праці. Взірцем для людини може бути бджола, яка в “сродном” ділі трудиться. “Пчела есть герб мудрого человека в сродном деле трудящегося”. Філософ показав руйнівну силу праці без любові, без “сродности”.

Сковорода стояв на точці зору безсумнівного визнання пізнаваності світу, констатував величезні й безперечні можливості людського розуму в пізнанні істини. Значення пізнання, на думку Сковороди, полягає насамперед у тому, що це дає можливість людині усвідомити своє місце в житті, досягнути сенс власного буття. Сковорода Г. вважав що людина за допомогою відчуттів пізнає “видиму натуру”, зовнішність речей, а розумом – “невидиму натуру”, їхню сутність. Але на його думку чуттєве і раціональне пізнання взаємопов’язані.

Метою вивчення людиною власної природи є самопізнання та удосконалення своїх природних нахилів. Пізнати себе — означає виявити в собі схильність до творчості в тій чи іншій галузі.

Після сократівського “пізнай самого себе” новим у філософії Сковороди було те, що самопізнання він пов'язував із “сродною”, суспільно корисною працею. Тому критерієм самопізнання людини виступає діяльність, яка сприяє виконанню людиною свого призначення. У суспільно-корисній праці, що найбільше відповідає природним нахилам людини, і полягає її щастя. Заклик Сковороди “пізнати самого себе” набуває гуманістичного звучання, оскільки він ґрунтується на переконанні, що у кожної людини є природні можливості духовного розвитку для досягнення земного щастя.

Проблемі самопізнання Г. Сковорода присвятив свої перші діалоги “Наркис” та “Асхань”, у яких він наголошував на необхідність пізнання не плоті, а внутрішнього світу людини. Самопізнання людиною своєї природи, реалізація природних здібностей у “сродній” праці є передумовою досягнення щастя. Він вважав, що проблема щастя є ”верховнейшей наукою”.

Щастя тлумачиться Сковородою, головним чином, у моральному плані. Про сутність щастя і шляхи його досягнення філософ говорить у діалозі “Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни”. У цьому творі Сковорода розглянув уявлення людей про щастя, спростував намагання знайти щастя в опануванні речами світу та матеріальними чинниками взагалі.

Натомість висувається розуміння справжнього щастя, що не залежить від зовнішніх чинників буття і тому може стати надбанням кожної людини. Але це щастя не приходить саме, йому треба навчитися. Мислитель вважав, що наука про щастя є найважливішою з усіх наук. Досягти щастя, це досягти душевного миру. Щасливе життя, за Сковородою, є закон природи. Тому пізнання духовної природи є, на його думку, єдиним шляхом до загального істинного щастя. Причина нещастя у нехтуванні природи людини.

Сковорода вважав, що істинне щастя не в матеріальному багатстві, а в поєднанні природних здібностей із загальним інтересом. Щастя за Сковородою, це стан духовного задоволення, радість душі. Сковорода вважав, що за матеріальної бідності є більше підстав досягти щастя, ніж за багатства, тому що володіння багатством збільшує залежність людини від зовнішніх обставин, які

не сприяють щастю. Характерною ознакою щастя за Сковородою є його суспільний характер. Суспільне щастя засновується на щасті всіх його громадян.

Пантеїзм Г. Сковороди. У розумінні питань онтології та гносеології існують помітні відмінності між поглядами Г. Сковороди і його академічними учителями філософії. Професори Академії в більшості не могли вирішити суперечність між визнанням Бога і першопричиною руху, визнанням незнищувальності, вічності матерії та руху. Тому у них виявлялись або дійстичні, або пантеїстичні тенденції, що зумовлювало суперечність у їх позиціях.

Світогляд Сковороди носить чітко виражений пантеїстичний характер. На його думку, немає іншого Бога окрім всемогутньої духовної сутності, яка стоїть над світом, природою та людьми. Бог всередині всього, скрізь і ніде. Він натуральна природа в природі, тварина в тваринному, людина в людині. Бог є істина. Бог — закон, глас сущого. Істинним Богом є природа. За таке тлумачення, яке істотно відрізняється від канонічного християнського розуміння Бога як триєдиного: Бога Отця (який створив світ), Бога Сина Ісуса Христа та Духа Святого. За свої нетрадиційні погляди Г. Сковорода був звільнений від викладання у Харківському колегіумі.

Філософ, стверджуючи вічність матеріального світу, проголошував: “*Materia aeterna est*” (матерія вічна) — зробивши крок вперед, порівняно зі своїми попередниками, які в решті-решт визнавали першопоштовх. На думку Сковороди, вічна матерія є “тінь” вічної нетлінної духовної субстанції, невидимої натури Бога, яка складає внутрішню закономірність всього сущого. У відповідності з цим Сковорода закликає до пізнання людиною не лише світу, духовної субстанції, але й своєї природи, духовної сутності, “сродності”.

Сковорода Г. утверджував ідею вічності світу у часі та нескінченності в просторі. Доводячи безпідставність погляду на світ як обмежений у просторі та часі, він писав: “Всемирный мир сей ни местом, ни временем не ограниченный”.

За своїми космологічними поглядами Г. Сковорода стояв на вершині науки свого часу. Він відстоював геліоцентричну систему Коперника, а також ідеї про множинність і можливу заселеність світів. Філософ писав: “Мир обитательный, где все рожденное обитает ... составлен из бесчисленных миров и есть великий мир”. У творі “Израильский змий” Г. Сковорода заявляв: “Обитательным мирам нет числа, как ныне начали думать”.

Вчення про три світи і дві натури. Для обґрунтування своїх філософських поглядів Г. Сковорода розробив концепцію трьох світів та двох натур. Він виділяє три світи: макрокосм — безмежний світ, що складається з множини малих світів; мікркосм — людський світ (сама людина) та світ символічний, зокрема, символічний світ Біблії. На думку Г. Сковороди кожен із цих трьох світів має видиму — зовнішню (матеріальну) та невидиму — внутрішню (духовну) природу.

Внутрішнє, духовне є дійсним Богом. Істиною в людині є Бог. Тому істинно людське, високоморальне визначається не його тілесною організацією, не “плоттю”, а духом. Істина в людині — не тіло, а її дух, свідомість, воля, світ внутрішніх переконань. Саме вони і є Богом у людині.

Вчення Григорія Сковороди про те, що все існуюче має дві природи (натури) – зовнішню (видиму) і внутрішню (невидиму) — є важливим принципом його філософської системи.

Ідея про “двонатурність” світу проходить червоною ниткою через усі філософські праці мислителя. Цю основну тезу своєї філософської системи Г. Сковорода повторював сотні разів із десятками відтінків. Він вчив, що в усьому, зокрема, і в людині, треба бачити дві натури: видиму і невидиму, зовнішню та внутрішню, тілесну і духовну, тлінну і вічну, явну і таємну. Філософ вважав, що людина, яка пізнала себе, осягнула ту важливу істину, що в ній є дві натури: видима — тілесна і невидима — духовна, бачить у собі дві натури, які нероздільні.

Думку про те, що основою всіх речей, їх діяльною і рушійною силою є саме невидима натура (Бог, дух), Г. Сковорода розвиває у філософському творі

“Нарцис” (1767 р.). У цій праці філософ пише, що невидимість “первенствує” в усіх без винятку речах матеріального світу і в самій людині, вона утримує і формує усе існуюче. Невидима, або блаженна натура (тобто Бог) приводить у рух весь світ речей. Бог Сковороди — філософський бог. Під терміном Бог Сковорода мав на увазі нематеріальну основу всіх речей, вічну і незмінну першопричину всього існуючого і причину самого себе. Тому мислитель у своїх творах Бога називав ще невидимою натурою, вічністю, духом, істиною, першопричиною. У працях Сковороди Бог означає не лише невидиму природу чи просто природу, а й закономірність, що лежить в основі існування матеріального світу.

Діалогізм і символізм Г. Сковороди. Характерною особливістю філософії Г. Сковороди є її діалогізм і символізм. Переважна більшість його творів написана у формі діалогів, бесід, розмов. Метою його діалогів є пошук істини. Г. Сковорода був усним філософом, цікавим співрозмовником, який охоче ділився своїми роздумами, намагаючись викликати у співрозмовника роздуми, створивши умови для діалогу, Сковорода Г. писав свої твори не для друку. За все своє життя він не зробив жодної спроби надрукувати свої праці, хоча щедро дарував їх своїм друзям. У цьому тривалій час були закладені труднощі у пошуку його творів і для аналізу його філософського доробку.

Сковорода Г. у простій свитці, з торбиною за плечима, сопілкою за поясом і палицею в руках, ходив селами, учив народ. У торбині філософ носив скарб: свої манускрипти і Біблію. Із Біблією він ніколи не розлучався, постійно перечитував її, широко цитував у своїх творах, стверджуючи, що Біблія значною мірою є виразником людських сподівань і прагнень, суспільних ідеалів, але в символічній формі.

У символічному світі — Біблії, Г. Сковорода прагнув виявити приховану за символічними формами текстів духовну цінність цієї книги. Він вважав що у біблійних текстах багато символіки, не усім зрозумілої, тому брав біблійні тексти і пояснював їх читачам.

Сам Григорій Сковорода у своїх творах часто користувався мовою символів і образів. Одним із центральних його образів є образ кола, або змія, що звивається в кільце, символізуючи вічність життя, безкінечність буття.

Антропология і “вчення про серце”. З точки зору Г. Сковороди, предметом філософії має бути насамперед жива людина, з її земними справами, з її думками і почуттями. Людина, за вченням Г. Сковороди, є центром і ключем до усіх таїн природи і суспільства.

Мікрокосмос, тобто людина, є єдністю двох натур: емпіричної (тілесної) та внутрішньої (справжньої, “істинної”) людини. Мікрокосмос, як складова частина макрокосмосу, не просто співіснує з макрокосмосом, пасивно відтворюючи його структуру. Людина (мікрокосмос) є активною у гармонійній взаємодії з великим світом (макрокосмосом). Проте уся гармонія встановлюється не сама по собі, не автоматично. Своїм підґрунтям вона має творчу життєву ініціативу людини. Людина має віднайти свій, відповідний “сродності”, своїй неповторності й унікальності, спосіб життя у світі.

Сковорода Г. вважав, що сутність людини становить не тілесне, а духовне. У людині істинною людиною є невидима натура, а тілесна людина є лише тінню усієї істинної людини (“Асхань”).

Мандрівний філософ не заперечував реальності матеріального, тілесного в людині, але він рішуче виступав проти тих, хто визнавав тілесне єдиною реальністю. На думку Г. Сковороди, крім тілесної є ще духовна людина. Оскільки дійсною людиною є її духовна сутність, то основне в людині — це те, що невидиме, тобто її духовність, думки, серце. Якщо тілесна людина смертна, то духовна — вічна. Тому не слід боятися фізичної смерті (поема “Про святу вечерю, або вічність”).

В антропології Г. Сковороди значне місце посідає “вчення про серце”. На його думку, серце є джерелом думок і бажань людських, і є головою людини, дійсною людиною в людині. На думку Сковороди, “чисте серце” виникає в людині не без боротьби. Завдання людини полягає в тому, щоб “блаженний ранок у серці світити почав”. І очищене, “чисте серце” “не боїться

ані блискавки, ані грому”. Завдання людини — досягти “чистого серця”. Людина з “чистим серцем”, за Г. Сковородою, є тотожною Богу. Самопізнання є Богопізнанням та пізнанням світу. Любов до Бога є одночасно любов'ю до самого себе. Ось тому символ людини, що пізнала дійсну Людину, є Нарцис. Нарцис любить себе самого, а це означає, що він любить Бога (діалог “Нарцис”).

Шлях до “світлого серця”, до дійсної Людини лежить через “очищення”, звільнення свідомості від волі, від прагнення, тобто через катарсис, про який писав іще Платон. Лише через такий “катарсис”, на думку Сковороди, можна досягти “миру”, “спокою”, “стану заспокоєння”.

Новий суспільний лад філософ уявляв у формі “горньої” (демократичної) республіки, в якій існує свобода і забезпечені рівні права усіх громадян. Усі посади, аж до вищих, будуть заміщуватися за принципом “сродности”.

Новий суспільний лад, на його думку, створить усі умови для розвитку освіти і наукових знань. Сковорода вважав, що в суспільстві, де кожна людина перебуває в “сродном труде”, кожен знайде дійсне щастя. Тоді між людьми запанують відносини братства та любові.

Етичні погляди Сковороди, як і весь його світогляд, далекі від песимізму. Згідно з твердженням філософа, не скорбота, а “радование есть цвет человеческой жизни”. Він, як Епікур, учив не боятись смерті, а дивитись на неї як на природне завершення земного життя. Усе життя, творчість і навіть смерть філософа були підтвердженням його етичних переконань.

Під час поїздки до Києва 1764 року Григорій Сковорода категорично відмовився від пропозиції залишитись у Києво-Печерській лаврі, де йому обіцяли можливість стати “стовпом церкви і окрасою обителі”: “Ах, преподобные... столпотворения умножатъ собою не хочу. Довольно и вас, столпов неотесаных, во храме божием” – відповів Григорій Сковорода на цю пропозицію. Пізніше Г. Сковорода відмовився від пропозиції стати придворним філософом Катерини II, а також прийняти обітницю чернецтва, щоб стати

ректором Харківського колегіуму. Отак “ловили” Г. Сковороду, але не впіймали. Він залишився самим собою із своїми філософськими переконаннями.

Філософська велич Г. Сковороди як філософа за словами Д. Чижевського полягає в тому, що “життя Сковороди є його філософією, а його філософія є його життям”. Він писав: “Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце миле — то й усе світле, щасливе, бажане. Оце і є філософія”.

Сковорода Г. був мандрівним філософом. Він чверть століття мандрував Слобожанщиною, продовжуючи традиції мандрівних дяків, які несли знання дітям цього краю. Його із задоволенням приймали і слухали як багаті, так і бідні. Для Сковороди мандрівництво – це духовний пошук пізнання самого себе, досягнення внутрішньої свободи та педагогічна практика духовного вчительства.

Досі точаться дискусії — кому належить Г. Сковорода. Називали Сковороду “російським Сократом”, “основоположником російської філософії”. Називають його і “всеслов'янським філософом”, навіть – “громадянином світу”. Враховуючи філософську велич Г.С. Сковороди, слід відзначити, що він є насамперед українським філософом, оскільки народився, жив і творив в Україні, багато зробив для розвитку її духовної культури. Франко І. величав його як наш “перший розум”. Жан Рупп зазначав, що Україні маємо бути вдячні за те, що вона подарувала людству і християнству Сковороду. В. Зеньковський, зазначаючи “загальноросійське значення” творчості Г. Сковороди, водночас підкреслює, що Сковорода був тісно “пов'язаний із церковним життям України”. Бердяєв М. писав про “українського філософа — філософа Сковороду, який був чудовою людиною, народним мудрецем”.

Про життєвий і творчий шлях Григорія Сковороди М. Краснюк іще 1901 року в харківському часописі “Вѣра и Разумъ” в чотирьох номерах опублікував свою працю “Релігійно-філософські погляди Сковороди” в якій зазначав, що Григорій Сковорода першим в Росії глибоко займався філософією. Він погоджується з професором Харківського університету Ф. Зеленогорським,

що Сковорода був першим російським філософом і що він перевершує російських мислителів-слов'янофілів. Автор статті посилається на професора Д. Багалія, який називав Сковороду релігійним реформатором, із прагненням філософським шляхом обґрунтувати релігійно-моральну діяльність людини. М. Краснюк погоджується з Д. Багалієм, що без Сковороди у Харкові не було б іще довго університету [26, с. 98-100].

Сковорода Г. належав до староукраїнської культури, свідченням чому є мова його творів. Але він також був представником модерної культури. У його творах, особливо в діалогах, чітко простежуються європейські ідеї, зокрема ідея свободи, ідея людського щастя. Ці ідеї імпонували сину козака з Полтавщини, який опинився на Слобожанщині, де волелюбні люди пам'ятали козацькі вольності своїх предків. Сковорода Г. завжди намагався європейські ідеї свободи розглядати через стиль традиційного філософського мислення слобожан – спадкоємців колись вільних козаків. Концепція “сродної праці” Г. Сковороди співзвучна європейським ідеям призначення та покликання, що розроблялися у працях західноєвропейських філософів епохи Нового часу.

Мирослав Попович, оцінюючи філософський спадок Г. Сковороди, зазначає: “Рішучий поворот, який здійснює Сковорода у розумінні теології та філософії, полягав у відмові від традиційних претензій філософів на створення загальної картини світу і зосередженні філософської думки навколо проблеми що таке щастя і чи може його досягти кожен ... основне завдання філософії Сковорода вбачав у побудові філософської антропології, а філософську онтологію не вважав ефективним шляхом до вирішення проблеми людини“ [19, с. 189]. І дійсно, у філософії Г. Сковороди не спостерігається, як традиційно було прийнято, вирішувати основне питання філософії.

Попович М., визначаючи місце Г. Сковороди у світовому філософському процесі зазначає, що філософію Сковороди “варто зіставити не з філософією Просвітництва, а з іншим ідейним струменем Модерну, який має подібні теологічні витoki і який традиційно залишається поза сферою уваги дослідників... “ [19, с. 187]. У цьому плані стають зрозумілими витoki

протестантського тлумачення Бога, розповсюдженого в Західній Європі в часи перебування там Г. Сковороди. Його розуміння Бога, гадаємо, під впливом західноєвропейського протестантизму, відрізняється від антропоморфного розуміння Бога, прийнятого в Руському православ'ї. Західноєвропейський протестантизм трактує Бога як Духа Святого, не видимого, існуючого скрізь. Тому й протестантизм забороняє зображати Бога і поклонятися його зображенню на іконах. За подібне пояснення Бога Г. Сковороді довелося полишити Харківський колегіум.

Філософсько-гуманістичне вчення Григорія Сковороди має велике значення для розуміння сутності людини, її соціального призначення, для розуміння проблеми мети і сенсу життя, смерті та безсмертя людини. Адже ці проблеми вічні. Вони ставилися різними філософами, починаючи з античних часів. Сковорода здійснив свій внесок у постановку і вирішення цих проблем.

Особливе місце посідає розробка ним проблеми про три світи і дві натури, про мікрокосмос, або людину. Оригінальна концепція Г. Сковороди про “сродну” працю, про самопізнання людини, про щастя людини і шляхи його досягнення. Розробка цих проблем Г. Сковородою настільки оригінальна, що вона актуально звучить і в наші дні. Тому то філософську спадщину мислителя високо цінують у багатьох країнах світу. Недарма Сковороду називають “фундатором вітчизняної класичної філософії”. Його твори перекладені на десятки мов світу. Вони регулярно перевидаються в Україні. Надруковано двотомник його праць.

Творчість Г. Сковороди, його ідеї демократизму і гуманізму стали життєдайним джерелом для дослідників його творчості, для письменників і поетів, і не лише України. Багато поезій Сковороди стали народними піснями. Гостросатирична пісня “Всякому городу нрав и права” стала улюбленою для багатьох виконавців.

У 1992 році 270-річчя від дня народження Г. Сковороди відзначалося у багатьох країнах світу, а у 1994 році широко відзначалося 200-річчя від дня смерті великого філософа. У 2002 році світова громадськість відзначала

280-річчя від дня народження нашого великого земляка. Папа Римський Іван-Павло II під час виступів у Києві та Львові, неодноразово цитував Григорія Сковороду. А це є свідченням визнання філософської величі нашого знаменитого земляка не лише в православному, але і у католицькому світі. Світова громадськість готується до широкого відзначення 300-ліття від дня народження Г.С. Сковороди у 2022 році.

Отже, філософська спадщина Григорія Сковороди багатогранна. У своїх творах він поставив низку важливих соціальних проблем і запропонував шляхи їх вирішення. Його філософські ідеї актуальні і в сучасних умовах.

Література

1. Багалей, Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905) [Текст]: ист. монография: в 2-х т. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. — Харьков, 1993. — Т.1. — 572 с.

2. Багалей, Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905) [Текст]: ист. монография: в 2-х т. / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер. — Харьков, 1993. Т.2. —982 с.

3. Багалій, Д. І. Історія Слобідської України [Текст] / Д. І. Багалій – Харків : Дельта, 1993. —256 с.

4. Микитась, В. Давньоукраїнські студенти і професори [Текст] / В. Микитась. –К. : Абрис, 1994. —288 с.

5. Посохова, Л. Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.) [Текст] / Л. Ю. Посохова. –Харків, 1999. —131 с.

6. Посохова, Л. Ю. Філософська освіта в Харківському колегіумі [Текст] / Л. Ю. Посохова // 200 років Харківської єпархії Української православної церкви: науково-практ. конф. 27 травня 1999 р. : [Матеріали]. –Харків, 1999. —131 с.

7. Стеллецкий, Н.С. Харьковский коллегіум до преобразования его в 1817 году [Текст] / Н. С. Стеллецкий // Вѣра и Разумъ. —1895, —Т.І, ч.1.

8. Стеллецкий, Н. С. Харьковский коллегіум до преобразования его в 1817 году [Текст] / Н. С. Стеллецкий // Вѣра и Разумъ. —1895, —Т.І, ч.2.

9. Шудрик, І. О. Філософська освіта у Харківському колегіумі [Текст] / І. О. Шудрик // Філософська думка. —2007. —№ 2. —С. 65—76.
10. Шудрик, І. “Гордость не только края...” [Текст] / І. Шудрик // Слобідський край, 5 травня 2007 р.
11. Сірополко, С. Історія освіти в Україні [Текст] / С. Сірополко. – Київ : Наукова думка, 2001. — 912 с.
12. Шудрик, І. О. Ректор Харківської духовної семінарії та редактор часопису “Вѣра и Разумъ” Олексій Юшков [Текст] / І. О. Шудрик // Культурна спадщина Слобожанщини. – Харків, —2004.
13. Шудрик, І.О. Династія Харитоненків [Текст]: монографія. / І.О. Шудрик, – Суми: Слобожанщина, 2003. —192 с.
14. Б..... (криптонім священика Т. І. Буткевича, з 1894 р. – професора-протоієрея Харківського університету. – *автор*). Значение философии в системе семинарского курса и преимущества ее в этом отношении пред математикою и другими общеобразовательными предметами. [Текст] // “ Вѣра и Разумъ”. 1884, июль, кн.2.
15. Брянцев, Д. К. К реформе преподавания философских наук в духовной семинарии [Текст] / Д. К. Брянцев // Вѣра и Разумъ. —1906.--Т.ІІ, ч.2
16. Багалій, Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода [Текст] / Д. Багалій. –К. : Орій, 1992. —469 с.
17. Історія української філософії [Текст]: підручник. —К. : Академвидав, 2008. —624 с.
18. Огородник, І.В. Історія філософської думки в Україні [Текст]: курс лекцій. / І. В. Огородник, В. В. Огородник. –К. : Вища школа, 1999. —543 с.
19. Попович, М. Українська національна ментальність [Текст] /М. Попович Проблеми теорії ментальності. – Київ: Наукова думка, 2006. — 404 с.
20. Сковорода, Г. Твори: У 2-х т. [Текст] / Г. Сковорода. – К., 1994.
21. Сковорода, Г. Пізнай в собі людину [Текст] / Г. Сковорода – Львів: Світ, 1995. —527с.

22. Ушкалов, Л. В. Нариси з філософії Григорія Сковороди [Текст] / Л. В. Ушкалов, О. І. Марченко. –Х.: Основа, 1993. —151с.
23. Шудрик, І. О. З історії української філософської думки [Текст]: навч. посібник / І. О. Шудрик. –Харків: Академія. 2000. —122 с.
24. Шудрик, І. О. Філософія Григорія Сковороди [Текст]: Текст лекції. І.О. Шудрик. –Харків: ХДУХТ. —20 с.
25. Шудрик, І. О. Історія філософської думки в Україні [Текст]: Конспект лекцій для аспірантів / І.О. Шудрик. –Харків: ХДУХТ, 2007. —125 с.
26. Шудрик, І. О. Богословсько-філософський часопис “Вера и Разум” про релігійно-філософські погляди Григорія Сковороди [Текст] / І. О. Шудрик // Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність: II Міжнар. науково-теор. конфер. 3-5 грудня 2007 року: [Матеріали] –Суми: Сум ДУ, 2007. —163 с.
27. Шудрик, І. Григорій Сковорода – як філософ і людина [Текст] / І. Шудрик. // Слобідський край, 3 листопада 1994 року.
28. Вѣра и Разумъ. Богословско-философский журнал. — Харьков, (1884-1917).
29. Ленин В. И. Полн. собр. соч.
30. Михайлин, І. Л. Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812-1917. [Текст] / І. Л. Михайлин. –Х. : Колорит. 2007. —366 с.
31. Нарис історії філософії на Україні. [Текст] –К.: Наукова думка, 1966. – 656 с.
32. Шудрик, І.А. Богословско-философский журнал “Вера и Разум”: возвращение из забвения. [Текст] / И. А. Шудрик, А.Т. Щедрин // Віра і Розум. №1. — С. 14—28.
33. Шудрик, І. О. Богословсько-філософський часопис “Віра і Розум”: місце і роль в історико-філософському процесі кінця ХІХ-поч. ХХ сторіччя [Текст] / І. О. Шудрик, А. Т. Щедрин // Філософська думка. — 2002. — №2. — С. 87—105.

34. Шудрик, И. А. О богословско-философском журнале “Вера и Разум”. [Текст] И. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // Вопросы философии. – 2004. — №10. — С. 182—190.

35. Шудрик, І. О. Співробітництво професорів Харківського університету з харківським богословсько-філософським часописом “Вера и Разум”. [Текст] І. О. Шудрик // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. —Харків, 2007. —№ 766, Серія філологія, Вип. 51.

36. Шудрик, И. А. “Вера и Разум” [Текст] / И. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // Православная энциклопедия Харьковщины. – Х. : Майдан. — 2009. — 564 с.

37. Шудрик, И. А. Патриарх русской богословской журналистики. [Текст] И. А. Шудрик // Харьковские епархиальные ведомости. — 2008. — №3 (166).

38. Шудрик, И. А. Истомин Константин Евстафьевич [Текст] / И. А. Шудрик. // Православная энциклопедия Харьковщины. —Х. : Майдан. 2009. 564 с.

39. Каплин, А. Д. Истомин Константин Евстафьевич [Текст] / А. Д. Каплин, И. А. Шудрик // Славянофилы. Историческая энциклопедия. – Москва: Институт русской цивилизации. 2009.

40. Шудрик, И. А. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоиерея Николая Стеллецкого (К 80-летию его трагической гибели) [Текст] И. А. Шудрик // Віра і Розум. —№1. —2000. —С.71-78.

41. Шудрик, І. А. Стеллецький Николай Семенович [Текст] / И. А. Шудрик // Православная энциклопедия Харьковщины. – Харьков : Майдан, 2009. — 564 с.

42. Каплин, А. Д. Стеллецький Николай Семенович [Текст] / А. Д. Каплин, И. А. Шудрик // Славянофилы. Историческая энциклопедия. – Москва: Институт русской цивилизации, 2009.

43. Шудрик, І. О. Український філософ та богослов Петро Ліницький (1839-1906) і Слобожанщина. (За матеріалами часопису “Вѣра и Разумъ”) [Текст] / І. О. Шудрик // Віра і Розум. № 2. 2001.

44. Шупик-Мозгова, Н. Г. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина [Текст] / Н. Г. Шупик-Мозгова. –К. : Український Центр духовної культури, 1997. —208 с.

45. Шудрик, І. О. Богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ”: історико-філософські аспекти дослідження [Текст] / І. О. Шудрик, А. Т. Щедрін // Вісник Харківської державної академії культури: збірник наукових праць. Харків: ХДАК, 2010.—Вип. 30.

46. Щедрін, А. Т. Неомистицизм нового времени как социокультурный феномен (Философско-культурологический анализ на страницах журнала “Вера и Разумъ”) [Текст] / А. Т. Щедрін // Віра і Розум. —№2. — 2000. С. 161-178.

47. Шудрик, І. А. Профессор Генрих Струве о представлении реальности в философии Ф. Ницше [Текст] / І. А. Шудрик // Концепт реальності у філософії, літературі й науці: Міжнар. науково-теор. конф. 24-25 лютого 2011 року. : [Матеріали] – Суми: СумДУ, 2011. —С. 63-65.

48. Шудрик, І. А. Генрих Струве об “анархии духа” Ф. Ницше (к 170-летию со дня рождения философа) [Текст] / І. А. Шудрик // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — Харків. — № 940. Серія: Теорія культури і філософії науки. —Випуск 41. — С. 75—79.

49. Шудрик, І. А. Богословско-философский анализ французской революции протоиереем Тимофеем Буткевичем [Текст] / І. А. Шудрик // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія, краєзнавство, археологія : збірка науково-популярних статей. –Харків : Мачулін, 2007. — № 6. — 208 с.

ФІЛОСОФСЬКА ОСВІТА ТА НАУКА У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

3.1 Заснування університету. Організація І. Б. Шадам кафедри теоретичної та практичної філософії

У ХІХ столітті в Україні було три основні філософські центри: Львівський, де 1661 року був відкритий університет на зразок західноєвропейських класичних університетів із філософським, теологічним, юридичним та медичним факультетами; Харківський – з Імператорським Харківським класичним модерним університетом, відкритим 1804 року, колегіумом, з 1941 року — духовною семінарією та Київський — з Києво-Могилянською академією, перетвореною у 1819 році в Імператорську Київську духовну академію та Імператорським Київським університетом святого Володимира, відкритого 1834 року [1, с. 3].

Відкриттю у Харкові університету значною мірою сприяла діяльність Харківського колегіуму та просвітницькі традиції, закладені відомим українським філософом Григорієм Сковородою. Ініціатором відкриття університету в Харкові був відомий громадський діяч Василь Назарович Каразін. Автори “Краткого очерка истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905 гг.)” зазначали: “...без енергійної ініціативи та діяльності В. Н. Каразіна Харків не мав би університету. Йому належить перша ідея про запровадження у Харкові університету” [2, с. 4].

На початку ХІХ століття багато міст Російської імперії, зокрема і Харків, які претендували на відкриття у них університету. За кількістю жителів Харків поступався двом містам тодішньої Слобідсько-Української губернії. У 1802 році в Харкові було 5373 душі чоловічої статі. А в містах Охтирка та Валки навіть дещо більше [2, с. 1]. У сумських дворян, під впливом літературного гуртка

О.О. Паліцина виникла думка про відкриття університету в Сумах. Але згодом за ініціативи В. Н. Каразіна перевага була віддана Харкову.

На початку 1802 року В.Н. Каразін, працюючи секретарем комітету, де розглядався статут Московського університету та Академії наук в одній з бесід із Олександром І висловив йому ідею про відкриття у Харкові університету. Каразін В.Н. підготував проект статуту університету (“Предначертания о Харьковском университете”). Обґрунтовуючи необхідність відкриття у Харкові університету. Каразін В.Н. зазначав: “... если что-либо может сделать Россию истинно независимую от всякого внешнего давления, как бы громадно оно ни было, то это только просвещение “ [2, с. 12].

31 серпня 1802 року загальні збори харківських дворян після аргументованого виступу В.Н. Каразіна дали згоду на фінансування відкриття у місті університету. Значну допомогу у відкритті університету надав попечитель Харківського навчального округу, граф С. О. Потоцький. Перебуваючи за кордоном, він запросив до Харкова багатьох іноземних викладачів. До початку 1905 року університет мав уже 9 професорів, зокрема, Шада, Тимковського, Рижського, Осиповського, Стойковича та ін.

Каразін В.Н., реалізуючи свій задум про відкриття в Харкові університету передбачав наявність у ньому філософського факультету. Документальним підтвердженням цього служить його лист протоієрею Фотію від 2 травня 1802 року. У ньому йдеться про те, що в новоствореному університеті повинно бути чотири факультети, а саме: філософський, юридичний, медичний та богословський [4, с. 294]. Класичні університети тих часів у Західній Європі, особливо у Німеччині, мали ці чотири факультети. До речі, як зазначалося вище, Львівський університет, заснований іще 1661 року, створювався за таким же принципом.

Проте Статутом 1804 року відкриття філософського факультету не передбачалося. Замість нього в університеті було відкрито відділення морально-політичних наук, першим деканом якого був професор Й.Б. Шад. Депортація Шада та виїзд із Харкова інших іноземних професорів на довгі роки

призвели до втрати можливості поступового перетворення відділення морально-політичних наук на філософський факультет. До того ж філософський факультет не міг існувати без права присудження докторського ступеня.

Професор О.О. Мамалуй вважає, що "...за наслідками своїми, вигнання Шада означало знищення у самому зародку вільного філософствування в Харківському університеті" і що "...воно стало справжньою "родовою травмою" для подальшої долі філософії та філософської освіти в Харківському університеті" [4, с. 294].

5 листопада 1804 року вступили в дію Установча грамота та Статут Харківського університету [3, с. 37]. 17 січня 1805 року відбулося урочисте відкриття університету. Автори "Краткого очерка истории Харьковского университета за первые сто лет его существования" цю подію оцінюють так: "Это был настоящий "праздник просвещения" для Харькова, для всей Украины и даже для "Полуденного " (то есть южного) края России" [2, с. 11]. На відкритті університету з вітальними промовами виступили: єпископ Слобідсько-Український і Харківський Христофор Сулима, ректор Харківського колегіуму, протоієрей А. Прокопович, попечитель Харківського навчального округу, граф Потоцький та перший ректор І. Рижський. Урочистості відкриття університету були затьмарені лише відсутністю на них В. Н. Каразіна, який потрапив у немилість Олександра І.

Відповідно до Статуту 1804 року в Харківському, як і в інших університетах імперії, було чотири відділення (факультети): 1) морально-політичних наук (з 1835 —філософських, потім — юридичних), 2) словесності (потім історико-філологічний), 3) фізичних і математичних наук, 4) лікарських і медичних наук. Кожне відділення складалося з кафедр. Кафедра теоретичної ("умозрительной"— як точно вона тоді називалась. Українською за змістом буде – "світоглядної", або "умоглядної") та практичної філософії входила до складу морально-політичного відділення. Ця кафедра була однією з найкращих не лише на факультеті, але й в усьому університеті.

28 серпня 1811 року постановою університетської Ради для студентів факультету словесності вводиться філософія як обов'язковий предмет. А в 1816 році цей факультет вводить практичні заняття з логіки для тих студентів, які виявили бажання в подальшому займатися науково-педагогічною діяльністю. У 1829 році факультет словесності для своїх студентів запровадив філософію як обов'язковий предмет із вивчення її продовж трьох років.

Першим професором філософії на факультеті словесності став Іоан Баптист Шад, який читав філологам ще і курс латинської мови. Дудрович А.І. у словесників читав логіку, психологію і етику. З 1823 року логіку і психологію викладав І.Я. Золотарьов. А в 30-х роках ці предмети читав Й. Гренберг.

Через 30 років після заснування Харківського університету, тобто у 1834 році відкривається Київський університет Святого Володимира. Першим в університеті розпочав роботу філософський факультет. Цей факультет був представлений двома відділеннями: першим і другим. До складу першого відділення входили 5 кафедр, зокрема, і кафедра філософії. Друге відділення складало природничі кафедри. Деканом першого відділення став перший ректор університету Михайло Максимович. Кафедру філософії з 1834 до 1850 рр. очолював професор Орест Новицький [1, с. 3-4].

Відповідно до Статуту 1835 року у Харківському університеті відкривається філософський факультет. Кафедра філософії введена у склад історико-філологічного (словесності) відділення філософського факультету. На думку професора О.О. Мамалуя створення філософського факультету в Харківському університеті було “номінальним”, тому, що він фактично об'єднував два по суті самостійних відділення: історико-філологічне та фізико-математичне [4, с. 295].

У 30-х-40-х роках XIX ст. спостерігалось масове захоплення студентства й широких кіл суспільства новітньою німецькою філософією. Тому уряд вважав філософію особливо небезпечним предметом. Викладання філософії було обмежене лише однією спеціалізованою кафедрою. З навчальних програм було вилучено декілька філософських дисциплін, зокрема,

історію філософії, яку ректор Харківського університету І. Я. Кронеберг вважав небезпечною, оскільки вона, мовляв, втручається в політичну сферу на відміну від так званої “чистої філософії”. Тому її вилучили з навчальної програми. Лише у 1860 році історію філософії повернули до навчального плану.

З 1834 до 1850 років філософію без історії філософії викладав М.М. Протопопов. У 1850 році розпочався другий етап гоніння на філософію та філософів. Це був “чорний” рік “для всієї університетської філософії у Росії” [4, с. 295], тому що в університетах Росії були закриті філософські факультети та кафедри філософії. Кафедру філософії у Харківському університеті, яку очолював професор Протопопов, теж було ліквідовано. Одночасно надійшло розпорядження передати філософію в скороченому вигляді професору кафедри богослов'я, протоієрею П.І. Лебедеву, який читав філософські предмети до 1858 року. З 1858 до 1861 року курси практичної психології та логіки читав протоієрей В.І. Добротворський.

Відповідно до статуту 1853 року кафедра богослов'я з філософських предметів забезпечувала читання лише логіки, психології та історії філософії. У 1860 році були зняті заборони стосовно утисків філософії. Статутом 1863 року в університетах Росії дозволялося відродити кафедри філософії з метою читання усіх філософських дисциплін. Проте кафедра філософії Харківського університету до 1874 року не мала професора філософії. Професор О.О. Мамалуй зазначає: “Вимушена філософська пауза у Харківському університеті затягнулася майже на чверть сторіччя. З огляду на це, не дивно, що, за винятком Шада, жоден із професорів кафедри філософії XIX — початку XX сторіччя не був у змозі стати не лише скільки-небудь самобутнім філософом у повному сенсі цього слова, але й навіть більш-менш відомим у широких наукових колах дослідником — автором капітальних праць або створювачем власної школи” [4, с. 295].

У 1860/1861 навчальному році викладання психології на словесному факультеті було доручено магістру О.О. Потєбні. Молодий учений із задоволенням прийняв таке доручення, оскільки він виявив інтерес до філософських проблем мовознавства. У 1864 році розпорядженням міністра

народної освіти на кафедрі філософії переносять викладання педагогіки. З січня 1874 до 1899 року професором кафедри філософії був Ф.О. Зеленогорський. Передостаннім дореволюційним професором філософії Харківського університету був Павло Емілієвич Лейкфельд, який викладав тут філософію з 1886 року до закриття університету. З 1908 до 1916 рр. філософські предмети в університеті читав приват-доцент І. С. Продан. Після революційних подій у липні 1920 року університет був перетворений у Харківську академію теоретичних знань, а з 1-го червня 1921 року — в Харківський інститут народної освіти ім. О.О. Потебні.

Доля філософії у Харківському університеті, як і в інших університетах царської Росії, була досить складною. Такою ж вона була і в радянські часи, особливо у перші десятиліття. Відомі факти заборони викладання філософії у 1810 і в 1850 роках, в цілому — на двадцять років. Майже усі філософські курси в університетах Росії були заборонені, залишено лише викладання логіки та психології, та й ті доручили викладати священикам. Навіть після зняття обмежень стосовно філософії на філософських та юридичних факультетах університетів Росії скоротили на 25 % набір студентів, які навчалися за свої кошти [3, с. 101].

Початок історії гонінь філософів у Харкові належить до часів відомого нашого земляка Григорія Сковороди, який за прочитаний ним неканонічний курс “християнської добронравності” був звільнений із Харківського колегіуму. Бердяєв М.О. у книзі “Російська ідея” підкреслював: “Доля філософії у Росії болісна і трагічна. Філософія постійно зазнавала гоніння, вона була під підозрінням... Шеллінгіанця Шада було вислано з Росії” [5, с. 68].

У дореволюційному “Русском биографическом словаре” за 1905 рік описується історія появи і науково-педагогічна діяльність у Харкові відомого німецького філософа Іоана Баптиста Шада [6, с. 479-485]. Коли попечитель Харківського навчального округу граф С. Потоцький, перебуваючи за кордоном, у пошуках професорів для Харківського університету, звернувся за сприянням до Гете, то відомий поет рекомендував йому Шада, як чудового

професора. Отримавши запрошення на завідування кафедрою філософії в Харківському університеті Шад прийняв його і влітку 1804 року переїхав до Харкова, хоча був затверджений на посаді іще 1 лютого 1804 року.

У згаданому дореволюційному виданні, в статті О. Мамалуя і В. Абашника “Рецепція філософії по-харківськи” (біля джерел університетської філософії у Харкові)” та в інших джерелах, описується реакція на прогресивні погляди І.Б. Шада і депортація його за межі Російської імперії [7, с. 29-44]. При розгляді життєвого та творчого шляху І.Б. Шада ми повернемося до цієї історії.

Негативне ставлення до філософії та мислителів у Харківському університеті спостерігалось і в подальшому. Про відсутність свободи наукових досліджень в університеті свідчить епізод із магістерською дисертацією М.І. Костомарова у 1849 році. Молодий учений підготував магістерську дисертацію “Про унію”, яка була схвалена факультетом і надрукована. Був призначений диспут, проте його відмінили. Через місяць повідомили, що міністр народної освіти граф С.С. Уваров надіслав підписаний професором Устряловим критичний аналіз цієї дисертації та наказав знищити усі її примірники, дозволивши писати дисертацію на іншу тему. А першим порушив це питання єпископ Харківський і Охтирський Інокентій (Борисов). У листі до товариша (заступника) міністра князя Ширінського—Шихматова преосвященний писав, що дисертація М. Костомарова “... написана очень в нехорошем, почти не в русском духе...” і що дисертант “...смотрит на унию не по-русскому” [2, с. 127]. Багалій Д.І. з Сумцовим М.Ф. та Бузескулом В.П. згодом констатували: “Епізод з магістерською дисертацією М.І. Костомарова “Про унію” був одним із різких проявів відсутності свободи наукового дослідження” [2, с.124].

Після зняття заборони на викладання філософії в університетах Російської імперії 1860 року, у Харківському університеті тривалий час не було професора філософії. У 1866 році історико-філологічний факультет запропонував раді університету запросити на кафедру філософії одного з викладачів духовної академії. Але Рада більшістю рішуче відхилила пропозицію, яка ніби-то суперечить статуту.

1868 року історико-філологічний факультет одногосно обрав колишнього професора кафедри філософії Київського університету святого Володимира, професора Київської духовної академії Сільвестра Гогоцького. Посилаючись на його солідні наукові праці факультет просив Раду університету запросити професора С. Гогоцького на рік для читання філософії. Але Рада, навіть не обговорюючи запропонованої кандидатури, більшістю голосів забалотувала С. Гогоцького.

Професор Рославський-Петровський подав Раді свою особливу думку, обстоюючи запропоновану факультетом кандидатуру. Він посилався на те, що у 1835-1849 роках, коли філософія читалася в усіх університетах, більша частина її викладачів, до того ж кращих, вийшла з духовних академій. Проте його опоненти доводили протилежне, недоречно пославшись на Шада, як вихідця з духовного середовища.

В історії Харківського університету, зокрема, в період дії статуту 1863 року, на думку фахівців точилася “ворожнеча партій” [2, с. 217]. Додамо до цього, що подібна боротьба, на жаль, точилася не лише до революції, але і в роки радянської влади, і навіть в умовах незалежної України... Автори “Краткого очерка истории Харьковского университета за первое столетие его существования...” зазначають, що ворожнеча партій “... портила характеры, подрывала физические силы и по временам приводила к решениям, несогласованным с интересами учреждения” [2, с. 217-218].

У 60-ті роки XIX ст. у Раді університету точилася явна і таємна ворожнеча між професором Д.І. Каченовським та професором П.О. Лавровським. Каченовський був крайнім “західником”, а Лавровський — прихильником “слов'янофілів”. Каченовський поділяв прогресивні течії того часу, тому мав більше прихильників.

Під час обрання В.К. Надлера на посаду доцента по кафедрі загальної історії на засіданні Ради 20 жовтня 1864 року професор Каченовський висловив зауваження, що рецензію на дисертацію Надлера написав не історик, а доцент філології, не назвавши імені Олександра Потебні. Додав при цьому, що дисертація Надлера швидше богословська, а не історична. Лавровський А. не пропустив першої

докторської дисертації О. Потебні про міфічні обряди. У “Читаннях Московського товариства історії і старожитностей” він опублікував велику і сувору рецензію. Ворожнеча університетських партій і окремих осіб інколи виходила за межі університету, виливалася в місцеві та столичні публікації.

У перший період в Харківському університеті було багато викладачів-іноземців. Серед них, як і серед російських викладачів були відомі учені, порядні люди, але були і бездарні, до того ж заздрисні та мстиві, які займалися доносами. Випускник, а потім викладач університету, талановитий поет Аким Нахімов, у часописі “Харьковский Демокрит” викладачам свого університету дав таку влучну характеристику:

Я видел дивное сословие ученых,
Которы в подвигах их званию достойных,
Хранили здравый смысл, честь, нравы и покой,
От зависти они не грызлись меж собой...
Я видел торжество наук, достоинств, чести,
Позор невежества, изгнанье подлой мести...

Тут досить прозоро проглядається історія з “изгнаньем” І. Шада.

У кінці XIX ст. в Харківський університет почали проникати ідеї теорії Маркса. У 1885 році було проведено таємне розслідування стосовно лекцій заслуженого професора і колишнього ректора Г.М. Цехановського, якого департамент поліції звинуватив у аналізі теорії Маркса в прочитаних ним у 1880-1881 навчальному році курсу лекцій із політичної економії. Лише на підставі його літографічного конспекту лекцій на 16 сторінках був зроблений висновок, що там було розкриття і критична оцінка теорії вартості Маркса, де ґрунтовно спростовуються основні положення цієї доктрини. Попечитель університету М.С. Максимовський після пояснень ректора і декана просив міністра народної освіти графа Делянова про залишення професора Цехановського в університеті для продовження служби.

У 1875 році на всіх трьох відділеннях історико-філологічного факультету запроваджено читання історії філософії, як обов'язкового предмета. Як обов'язкові предмети залишалися також логіка та психологія. На відділенні класичної філології ще читалася історія стародавньої філософії, а на історичному відділенні читалася іще церковна історія. Для усіх студентів університету, крім іновірців, читалося православне богослов'я.

Після вступу в силу статуту 1884 року на кафедрі філософії історико-філологічного факультету продовжували працювати Ф.О. Зеленогорський та П.Е. Лейкфельд. Перший викладав історію філософії та педагогіку, другий — логіку, психологію та філософію Платона і Арістотеля.

На початку дії статуту 1804 року на етико-політичному відділенні першим деканом і завідувачем кафедри теоретичної (“умоглядної”) та практичної філософії, як зазначалося вище, був професор І.Б. Шад, який викладав філософію, логіку, латинську мову та літературу, психологію, естетику і німецьку літературу. Відомий економіст, професор-кантіанець Л. Якоб продовж двох років (1807-1809) завідував кафедрою політекономії, викладаючи крім політекономії, політологію, правознавство, державознавство та економіку, німецьку літературу. Після переїзду до Петербургу в Харкові 1810 року були надруковані два його підручники з логіки в кантіанському дусі. Ад'юнкт Й. Ланг читав курси з філософії, математики, права, політичної економії та психології.

Основні предмети, зокрема філософія, викладалися латинською мовою. Викладання філософії було орієнтоване на німецьку систему освіти та політику російського царизму. У першому періоді історії університету найбільш видатними лекторами були І. Рижський, Т. Осиповський, Г. Успенський, І. Тимковський, А. Стойкович, І. Шад, К. Роммель, П. Гулак-Артемівський, А. Дудрович та ін. І.Б. Шад привертав увагу студентів своїми лекціями, які він викладав чудовою, плавною латинською мовою. На слухачів впливала його глибока ерудиція і самостійність мислення.

Професор Шад у харківський період опублікував три твори. Серед них перш за все виділявся посібник із філософської пропедевтики “Чиста логіка”

(1812), який у студентів користувався великим попитом. Не менш оригінальною була його книга “Природне право” (1814), у якій Шад намагався звільнити науку і природне право від помилок, створених французькою філософією. Вихід із цієї ситуації він вбачав в узгодженні науки і права з наукою про мораль і християнською релігією. Ця книга Й. Шада переповнена ідеями раціоналізму. Автор виступив палким поборником свободи, протестував проти будь-якого насилля думки. І не дивно, що ця книга стала поштовхом для депортації його з Російської імперії.

Шад І.Б. в університеті щомісяця влаштовував філософські диспути. Оскільки Харківський колегіум мав великий досвід і тривалі традиції проведення подібних диспутів, то студенти університету приходили до студентів колегіуму на диспути для обопільної користі.

В університеті практикувалося заслуховування актових промов, які мали важливе соціально-філософське значення. Потім ці промови виходили друком. Шад І.Б. виголосив дві промови: “Про вище призначення людини” і “Про необхідність студіювати філософію”, які залишились ненадрукованими. На цих промовах професор І. Рижський говорив про користь наук і просвіти. Професор І. Тимковський — про застосування знань для користі держави. Якоб Л. — про вплив університетів на культуру і благополуччя народу. Корітарі Г. — про зв'язок філософських знань із медициною. Осиповський Т. у своїй промові “Про простір і час” (30 серпня 1807 р.) спростував думку І. Канта про апіорність просторово-часових понять, про вроджені категорії простору та часу, а 30 серпня 1813 року виступив з доповіддю “Роздуми про динамічну систему Канта”, полемізуючи із Кантом стосовно метафізичного розуміння ним філософських понять простору, часу і матерії.

1894 року в Харківському університеті відбулися урочисті збори і публічне засідання Ради з приводу відзначення 100-літнього ювілею від дня смерті філософа Г.С. Сковороди. На урочистостях було багато доповідачів, які говорили про життєвий і творчий шлях філософа-земляка. На основі усіх виявлених рукописів було видане перше повне на той час зібрання творів Г.С. Сковороди. У цьому

збірнику творів були опубліковані статті Д.І. Багалія, А.С. Лебедева та Ф.О. Зеленогорського.

Філософія в університеті користувалася великою повагою як у студентів, так і у викладачів. Професори навіть конкретних наук намагалися, щоб їхні лекції носили філософський характер.

3.2 Закриття кафедри філософії і перенесення викладання філософських дисциплін на кафедру богослов'я. Зняття у 1860 р. заборони щодо утисків філософії і оцінка “філософської паузи” на чверть століття

1850 року внаслідок заборони викладання філософії, філософський факультет був ліквідований. На його базі було створено історико-філологічний та фізико-математичний факультети. Для цього у 1850 році до Статуту 1835 року було внесено спеціальну “поправку” [3, с. 66].

Відповідно до Статуту 1884 року в Харківському університеті було чотири факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний та медичний. Кафедра філософії була на історико-філологічному факультеті.

Викладання в університеті велося виключно російською мовою. Коли 4 жовтня 1907 року професор М.Ф. Сумцов розпочав читати українською мовою факультативний курс “Історія малоруської словесності”, то реакція уряду була миттєвою. 14 листопада 1907 року ректор Харківського університету Д. І. Багалій від міністра освіти отримав листа такого змісту: “Використання при викладанні будь-якої іншої мови, крім державної є справою незаконною, а тому й неприпустимою, за винятком тих випадків, про які є в законі певна вказівка”. Ректору було поставлено на вид за виявлену ним “у цій справі необережність, неприпустиму для особи, яка очолює один із вищих навчальних закладів і зобов'язана насамперед стояти на сторожі закону” [3, с. 228-229]. Міністр вимагав негайно припинити викладання курсу українською мовою.

І це після схвалення загальними зборами імператорської Академії Наук Доповідної записки “Объ отмене стиснений малорусскаго печатнаго слова” і

направлену Комітетові Міністрів Російської імперії. Отже, міністр освіти не міг не знати про зміст цієї Записки. Ця Доповідна записка була підготовлена авторитетними ученими, академіками, на чолі з видатним російським мовознавцем і літературознавцем, академіком Федором Коршом. Автори Записки засуджували переслідування української мови і виступали за негайне скасування дії Валуєвського циркуляру та Емського указу. До речі, в Комісію для підготовки цієї Доповідної записки входив вихованець Харківського університету, академік Володимир Заленський. Під час підготовки Доповідної записки Академії наук були враховані висновки комісії Харківського університету з одинадцяти професорів на чолі з Миколою Сумцовим [8, с. 154-159; 9, с. 132-135].

Наприкінці XIX — початку XX ст. Київ стає найбільш відомим філософським центром Російської імперії (до нього входили Київський університет та Київська духовна академія). Тут продовжувала традиційно діяти Київська релігійно-філософська школа, або Київська школа філософського теїзму (ця назва вживається дослідниками з Росії), заснована ректором КДА Інокентієм (Борисовим). З 1892 до 1906 року в Київському університеті працював відомий філософ, логік та психолог, професор Г.І. Челпанов. У цей час в Київському університеті відбувається переорієнтація філософської проблематики в плані концепції так званої “ нової релігійної свідомості”, сформульованої С.М. Булгаковим, М.О. Бердяєвим, Л.І. Шестовим (Шварцманом) та В.В. Зеньківським [1, с. 7-8]. Саме у Києві М. Бердяєв і Л. Шестов заклали основи київської школи європейського екзистенціалізму. Зеньківський В.В. працював на кафедрі філософії доцентом, а після стажування за кордоном і захисту докторської дисертації у 1915 році — професором. У 1918 році він увійшов до складу уряду Скоропадського. У 1948-50 роках у Парижі вийшло його фундаментальне двотомне дослідження “История русской философии”.

У 1915 році після захисту дисертації на кафедрі філософії розпочав роботу приват-доцент Іван Огієнко, майбутній богослов, митрополит Іларіон [1, с. 8]. Серед викладачів Київської духовної академії найбільш відомим філософом був професор

Петро Ліницький — “... блискучий самородок духовної культури України другої половини ХІХ — початку ХХ століття” [36, с. 4].

На жаль, у Харківському університеті, зважаючи на упереджене ставлення до філософії, окрім І. Шада і О. Потебні, таких яскравих особистостей не було. Але як слушно зауважує професор О.О. Мамалуй: “... не вірно думати, що з історією кафедри філософії цілком співпадає історія харківської університетської філософії взагалі...” [4, с. 295]. Філософський доробок мислителів Харківського університету заслуговує на увагу не лише професійних філософів, адже й “... видатні учені, праці яких, безумовно, виходять на філософський рівень і мають особливе філософське значення...” [4, с. 295]. Університетська професура з природничих кафедр: біологи, хіміки, геологи, географи, фізики своїми науковими досягненнями поглибили та розширили світоглядні уявлення людства про природу. А представники суспільних наук: історики, економісти, лінгвісти допомогли глибше пізнати суспільні явища та розширити знання про духовне життя суспільства та людини. Далі ми будемо аналізувати філософські погляди відомого теоретика лінгвістики О.О. Потебні – засновника “філософії мови” та вчених природничих кафедр Харківського університету.

Окремо проаналізуємо філософські погляди професури кафедри богослов'я, де філософія в умовах заборони викладалася, хоча і в урізаному вигляді. Розробкою філософських проблем на цій кафедрі успішно займалися професори: В.І. Добротворський, Т.І. Буткевич та М.С. Стелецький. Серед професорів кафедри історії церкви – професори А.С. Лебедев, Й. Бродович та приват-доцент І.І. Філевський. На кафедрі церковного права юридичного факультету на посаді екстраординарного професора працював М.А. Остроумов, який у кінці ХІХ – початку ХХ ст. для студентів юридичного факультету читав курс історії філософії. А його твори “Огляд філософських учень” у 2-х частинах (Москва, 1879-1880) та “Історія філософії у відношенні до Одкровення. Погляд на умови історії розвитку філософії” (Харків, 1876) удостоєні Макаріївської премії. Ці мислителі друкувалися у філософському відділі харківського богословсько-філософського часопису “Въра и

Разумь”. На жаль їх філософський доробок далеко не повною мірою досліджений. У даній книзі ми намагаємося певною мірою вирішити цю проблему.

Зупинимось на аналізі творчості викладачів філософії та філософських поглядів викладачів інших кафедр Харківського університету в дореволюційний період.

3.3 Філософські погляди В.Н. Каразіна та перших ректорів університету: І.С. Рижського і Т.Ф. Осиповського

Засновник Харківського університету **Василь Назарович Каразін** (1773-1842 рр.) був відомим просвітителем, природознавцем, який любив свою малу батьківщину — Слобідський край. Завдяки його зусиллям був відкритий у Харкові університет. Каразін В.Н. всіляко домагався поширення освіти. Він був ініціатором створення в Росії Міністерства народної освіти. Підвищення добробуту народу учений вбачав, насамперед, у використанні досягнень електрики та хімії. Він розробляв проекти використання електрики верхніх шарів атмосфери. До речі, в умовах сучасної енергетичної кризи учені зокрема, й харківські, посилено займаються проблемою отримання електричної енергії з навколишнього простору. Каразін В.Н. відстоював ідею безмежної пізнаванності природи.

Каразін В.Н. високо оцінював культуру українського народу. Він мав намір написати спеціальну працю про Г.С. Сковороду, якого називав “істинним філософом”. У проекті розробленого ним статуту для Харківського університету було записано, що приймати студентів слід не за їхнім соціальним походженням, а лише за здібностями. Учений ставив питання про надання жінкам права отримувати освіту. Він відстоював ідею про запровадження в країні загальностанової освіти. Каразін В.Н. виступив проти попечителів Харківського навчального округу Потоцького і Карнеєва, які вимагали викладання філософії в дусі "божественної філософії", тобто в межах схоластики і релігійних догм.

Просвітницька діяльність В.Н. Каразіна відіграла прогресивну роль як в Україні, так і в Росії. Але в його соціально-філософських поглядах спостерігалося багато суперечностей. Якщо з початку своєї громадської діяльності він критикував феодальний лад, то згодом став захисником самодержавства і кріпацтва. З початку 20-х років Каразін виступав проти ідей декабристів, а після 1825 року заявив, що відміна кріпацтва згубно вплине на країну. Він вважав, що кращою формою правління для усіх народів, зокрема для Росії, є спадкова монархія.

Каразін зазначив, що рівність усіх людей — це лише мрія, а революція — даремне кровопролиття. Він письмово звертався до царя з пропозиціями поступового звільнення селян від кріпацтва “зверху”. Після виступу декабристів В.Н. Каразін був висланий до свого маєтку в селище Кручик Богодухівського повіту Харківського намісництва.

Каразін В.Н. був активним членом “Попівської академії” — просвітницького гуртка, заснованого в 80-90-х рр. XVIII ст. поетом, перекладачем, архітектором та громадським діячем О.О. Паліциним (1749-1816 рр.) у селищі Попівка (нині у складі селища Залізняк Сумського району). Цей гурток об’єднував передову дворянську інтелігенцію Сумського повіту. Члени гуртка поширювали ідеї французьких просвітителів Вольтера, Ж.-Ж. Руссо та ін. Каразін В.Н. і Паліцин О.О. вільно володіли французькою мовою і читали твори французьких філософів-просвітителів в оригіналі. Паліцин О.О. перекладав їх на російську мову. На засіданнях гуртка обговорювали проблеми свободи, рівності, відміни кріпацтва. У Попівці неодноразово бував Г.С. Сковорода. Саме у цьому гуртку у В.Н. Каразіна виникла думка про заснування Харківського університету. Паліцин О.О. з радістю підтримав цю ідею. У 1809 році Вчена рада Харківського університету обрала його почесним членом президії, а у 1814 році — дійсним членом Товариства наук університету [10, с. 356]

Першим ректором Харківського університету був **Іван Степанович Рижський** (1759-1811 рр.), якого вважають російським та українським

філософом. У 1786-1803 роках він викладав філософію в Петербурзькому гірничому корпусі. У Петербурзький період видав навчальний посібник із логіки та теорії пізнання “Умословіє або Розумова філософія” та книги “Політичний стан Древнього Риму”, “Досвід риторики”. За наукові праці в галузі словесності у 1802 році був обраний академіком Російської академії наук. У Харкові І.С. Рижський написав “Вступ в курс словесності” та “Наука віршотворчості”, склав низку посібників із логіки, лінгвістики, опублікував переклади праць Монтеस्क'є, Дідро, Гольбаха. У 1807 році І.С. Рижському було присвоєне звання доктора філософії.

Рижський І. критично переосмислив філософські праці німецьких філософів Баумайстера та Вольфа, твори яких були офіційними підручниками з філософії в Росії у XVIII ст. В онтології та теорії пізнання він доводив первинність матеріального світу і вторинність свідомості. Рижський І. вважав, що ми не маємо точних понять про речі, які існують поза нами. Речі, діючи на наші органи пізнання, викликають відчуття і формують у людини поняття про ці речі. Таким чином речі первинні, а наші відчуття і поняття про них — вторинні. Предмети і явища світу існують об'єктивно, незалежно від людини, від її відчуттів і понять.

Рижський І. вважав, що пізнання навколишнього світу людиною починається з відчуттів, які дають уявлення про зовнішні властивості предметів і явищ. Далі підключається розум, який пізнає внутрішні якості предметів і явищ. Рижський виступав проти абсолютизації ролі раціонального елемента в процесі пізнання. На його думку лише за нерозривної єдності чуттєвого і раціонального елементів можна пізнати сутність явищ.

Рижський І. розробляв філософські проблеми мовознавства. Він висловив низку важливих думок про виникнення і розвиток мови. На його думку, мова виникає в процесі становлення людини і людства. Вона є способом спілкування між людьми. За допомогою мови передається досвід від покоління до покоління. Мова є сутністю людського духу. Завдяки мові люди отримують інформацію про навколишній світ. У взаємозбагаченні мов і культур учений

вбачав умову подальшого прогресу людства. Щоправда, І. Рижський помилково вважав, що українська мова не має перспектив для свого розвитку.

Третім ректором Харківського університету був **Тимофій Федорович Осиповський** (1765-1832 рр.). Він був відомим українським і російським ученим — математиком та філософом. Осиповський брав активну участь у створенні Харківського університету. З 1805 року — професор, а з 1813 до 1820 року — ректор. За свою прогресивну діяльність і вільнодумство у 1820 році висланий із Харкова. Осиповський — автор тритомного “Курсу математики”, визнаного на той час одним із кращих підручників з математики для вищої школи. Осиповський Т. переклав на російську мову “Логіку” Конділяка.

Основними філософськими працями Осиповського є “Про простір і час” (1807 р.) і “Роздуми про динамічну систему Канта” (1813 р.). У цих творах Т. Осиповський одним із перших піддав критиці ідеалізм Канта, насамперед, його вчення про апріорність простору і часу. Опираючись на досягнення науки, обґрунтував матеріалістичний принцип первинності матерії та вторинності понять, зокрема простору і часу. Він вважав, що поняття простору і часу формуються у свідомості людини тому, що речі існують у реальному просторі та часі.

Осиповський Т. рішуче виступив проти динамічної теорії Канта, відповідно до якої рух, зокрема, сили притягування і відштовхування незалежні від матерії. Спираючись на атомно-молекулярну гіпотезу та експериментальні дані хімії, Т. Осиповський захищав ідею подільності матеріальних часток, вказував на те, що матерія внутрішньо активна і є джерелом змін, що перебувають у ній самій. Учений зазначав, що освіта та наука будуть сприяти розвитку суспільства. Осиповський Т. мав вплив на багатьох природодослідників першої половини ХІХ ст., зокрема, на свого учня — майбутнього відомого математика М. Остроградського, а також на М. Лобачевського. Харківський філософ Й.Н. Кравець у 1955 році в Москві опублікував монографію про Т. Осиповського [11].

Із шести російських університетів (Московський, Санкт-Петербурзький, Казанський, Дерптський, Віленський та Харківський), які існували на початку XIX ст. Харківський був одним із найкращих, перш за все завдяки високому рівню професійної підготовки його професури – як російської, так і іноземної. Період з 1804 по 1815 рр. можна назвати “золотим часом” Харківського університету. У його стінах склався осередок філософської науки, переважно із іноземних професорів, які здобули солідну європейську освіту та передові філософські погляди. Продовж першого десятиліття у Харківському університеті викладали 29 професорів-іноземців, із них німців – 18, французів – 4 і слов’ян – 7. Особливе місце серед іноземців належало німецькому філософу І.Б. Шаду.

3.4 Філософська освіта та наука професорів кафедри філософії:

**І.Б. Шада, А.І. Дудровича, М.М. Протопопова, Ф.О. Зеленогорського,
П.Е. Лейкфельда та приват-доцента І.С. Продана**

Першим професором філософії та завідувачем кафедри теоретичної (умоглядної) та практичної філософії Харківського університету був німецький філософ **Іоанн Баптист Шад** (1758-1834 рр.), який з 1805 року став також першим деканом етико-політичного відділення. Шад викладав логіку, історію філософії, філософію, природне право, латинську мову та літературу, психологію, естетику і німецьку літературу. Як зазначалося вище при заснуванні Харківського університету спочатку запросили до нього Фіхте, але він замість себе рекомендував відомого професора Йенського університету — Шада. З рекомендаціями Фіхте, Гете та Шіллера, за запрошенням попечителя Харківського навчального округу графа С. Потоцького, Шад приїхав до Харкова.

Шад І.Б. народився у Верхній Баварії. Освіту здобув в єзуїтській семінарії та в бенедиктинському монастирі, де написав низку творів, зокрема “Доля поважного отця Синцеріуса”, спрямованого проти папства та

католицької церкви. Щоб не опинитися в руках інквізиції у 1798 році тікає з монастиря, приймає протестантство і переїжджає в Йєну. За свої попередні праці тут він отримав ступінь доктора філософії. А після представлення відомому філософу Фіхте, викладення свого вчення і захисту дисертації, отримав посаду приват-доцента. У 1800 році в Йєні була надрукована дисертація Шада про його розуміння теоретичної та практичної філософії.

Після того, як Фіхте залишив викладання філософії в Йєнському університеті, він рекомендував Шада, як свого наступника. З 1799 до 1804 року Шад читав філософію в університеті, отримавши звання екстраординарного професора. Під час роботи в Йєнському університеті Шад опублікував декілька своїх книг, в яких виступає як послідовник філософії Фіхте.

Улітку 1804 року Шад переїхав до Харкова, хоча затверджений в посаді професора Харківського університету ще 1 лютого 1804 року. Під час виборів ректора у 1905 році Шад отримав однакову кількість голосів із колишнім ректором Рижським і професором Шумлянським. Проте попечитель навчального округу затвердив попереднього ректора Івана Рижського.

У Харківському університеті Шад став відомим як оригінальний коментатор і популяризатор німецької класичної філософії (Канта, Фіхте та Шеллінга). У Харкові Шад латинською мовою видає: “Логіку чисту і прикладну” (1812 р.), яка містила виклад його філософської системи; “Природне право” (1814 р.) і промову присвячену “звільненню Європи” від Наполеона (1814 р.), де розроблялись також питання соціальної філософії. Залишилися ненадрукованими дві промови, виголошені І. Шадам на урочистих засіданнях університету: “Про вище призначення людини” та “Про необхідність студіювати філософію”.

Професор О.О. Мамалуй зазначає, що “...за допомогою ідей Шеллінга...” Шад “...розробляє власну оригінальну систему, виходячи з примату практичної філософії (філософії свободи) стосовно теоретичної філософії (філософії істини)”. Мамалуй О.О. вважає що “Професор Й.Б. Шад

став засновником Харківської університетської школи теоретичної та практичної філософії” [4, с. 294].

Філософські поляди Шада змінювалися впродовж його життя і діяльності відповідно до розвитку німецької класичної філософії – від Канта до Гегеля. Філософія Канта на Шада справляла подвійне враження. З одного боку вона приваблювала Шада ідеєю свободи та гідності людини, а з іншого – відштовхувала припиненням розуму, підпорядкуванням розуму вірі. Не сприймав Шад гносеологічних установок Канта. Ґрунтовно розкриваючи філософію Канта Шад виступив проти протиставлення ним теоретичного та практичного розуму. На переконання Шада не існує абсолютної протилежності між теоретичним і практичним розумом. Існує лише один розум, а відмінність існує лише у різних функціях, як теоретичній, так і практичній. Процес пізнання для Шада поставав як єдність чуттєвого і раціонального. Ми пізнаємо речі за допомогою органів відчуття і розуму такими, якими вони є самі по собі. Шад полемізував із Кантом стосовно неможливості пізнання “речей в собі”.

Розходження Шада з поглядами Канта зумовили його перехід на позиції Фіхте. Він стає його послідовником. Але невдовзі Шад стає палким прихильником філософії Шеллінґа, яка приваблювала його ідеями свободи та критики деспотизму.

Критично сприймаючи теорію суспільного договору стосовно походження держави, Шад був прихильником ідеї природного права, виводячи походження держави і права із розуму людини. На перших сторінках своєї праці “Природне право” Шад права людини виводить із права, що вимагає розум – “жити згідно зі своєю природою” (як це нагадує сказане раніше Г. Сковородою про “сродну працю”— *автор*). Найвищим законом суспільства він вважав закон абсолютної свободи, сутність якої полягає в тому, що людина володіє абсолютною свободою як здатністю панувати над собою. Одночасно Шад не визнавав зовнішнього насилля над людиною. Рабство, на переконання філософа є вищою формою насильства і це суперечить природному праву. Засуджуючи будь-які форми деспотизму, самодержавної тиранії, філософ

вважав, що ці форми правління стають загрозою для людського роду, моральною смертю для народів, могилою для всякої свободи. На його переконання нація, яка підкоряється іншій занепадає. Шад вимагав свободи совісті, думки, слова, освіти і заборони всіх форм рабства.

25 грудня 1814 року Шад виступив на урочистому університетському акті з промовою “Про повернення Європі свободи”, влаштованому з нагоди звільнення Росії від наполеонівської окупації. Промова мала різкі нападки щодо французів та Наполеона, на переконання філософа -- ворога суспільної свободи і тирана. У цій промові професор Шад скористався можливістю висловити свою волелюбну позицію щодо критики соціального устрою самодержавства. Він підкреслив: “Загальне самодержавство – це головна згубна для роду людського пошесть. Вона є моральна смерть народів, вона – це могила свободи, гідності, удосконалення та благополуччя людського”. Навіть земляки Шада вбачали в його промові сильний вплив філософії Шеллінга, забороненої в Росії через її волелюбну спрямованість.

В умовах боротьби з неблагодійними елементами в Харківському університеті, Шад давно муляв очі високому начальству через його раціоналістичні погляди, критику католицизму та монашества, пропаганду свободи та забороненого в Російській імперії вчення Шеллінга. У кінці 1816 року вибухнув скандал у справі з арештом і висилкою за кордон професора І. Шада. Депортації Шада сприяла нездорова атмосфера в професорському середовищі Харківського університету, яка з самого початку його існування була пов'язана, як вище уже зазначалося, з боротьбою різних угруповань. Безпосередньою причиною арешту І. Шада стали доноси А. Дюгура.

У грудні 1815 року професор всесвітньої історії, географії та статистики француз Дюгур (Дегуров), ворог Шада за його нападки на Францію та Наполеона, доповів Раді університету, що дисертації Гриневича і Ковалевського списані з лекцій Шада. Потім Дюгур відправив анонімні доноси міністру народної освіти, графу Розумовському, в яких повідомляв не лише про

дисертації Гриневича і Ковалевського, але й наголошував на шкідливий вплив філософських поглядів Шада, які близькі до філософії Шеллінга. При цьому анонім враховував вороже ставлення міністра освіти до філософії Шеллінга.

У другому анонімному доносі Дюгур уже прямо звинуватив Шада в раціоналізмі та крамольних думках щодо християнської релігії та моралі. Як доказ, долучив до анонімки два твори Шада: його автобіографію і “Життя отця Синцеріуса”. Слідом пішов донос стосовно твору Шада “Природне право”. 28 січня 1816 року міністр освіти послав у Раду університету наказ заборонити друкування творів Шада. А 15 березня розпорядився про заборону користуватися книгою Шада “Природне право”, як шкідливою для студентів. Тому міністр розпорядився: “вилучити книгу Шада”. Становище Шада іще більше погіршилося після призначення міністром освіти князя Голіцина. Останній звернувся до Комітету Міністрів із проханням негайно звільнити Шада з університету. А Комітет міністрів прийняв постанову – негайно вислати Шада за кордон, повністю знищити видані ним у Харкові дві книги і повідомити про це усі університети. Рішення Комітету Міністрів невдовзі було затверджено царем. До речі, не дивлячись на таке жорстоке рішення, не усі примірники цих книг були знищені. У відділі рідкісних книг Харківської наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка зберігаються ці твори.

Шада І.Б. звинуватили у “гордині безвір’я”, “наслідуванні ним “системи Шеллінга”, сумнівної щодо впровадження її в Росії”. Його соціально-філософські позиції були розцінені як такі, що “неузгоджені з корінними в державі поняттями про державну владу”, “некоректних закидах закладам, що існують в Росії”. 8 грудня 1816 року професор Шад у супроводі поліції був поспішно депортований до Прусії. Отака була рецепція (сприйняття) філософії по-харківськи, та й по всій Росії [7, с. 29-44]. Шад став жертвою реакційних сил, спрямованих на збереження самодержавного ладу, існуючого в Росії.

Депортація Шада у Західній Європі викликала досить рішучий осуд. Шад невдовзі отримав місце приват-доцента в Берлінському університеті, потім був переведений на посаду професора в Йенський університет. У 1819 році

Шад був представлений російському імператору Олександру I, під час перебування останнього у Веймарі підніс йому ту саму книгу, за яку був висланий із Росії.

Професор філософії Харківського університету, виходець із Німеччини **Йосип Матвійович Лангнер**, який в університеті займався продажем книг, організував видання першої у місті, а можливо і України, газети “Харьковский еженедельник”, яка виходила з 4 травня до 20 липня 1812 року. Вийшло її 14 номерів. Виходила вона в друкарні Харківського університету. Припинили видання цієї газети через те, що вона виходила не з дозволу столичної влади, а лише з дозволу губернатора.

В університетській друкарні з 1816 року видавався перший український сатирично-гумористичний журнал “Харьковский Демокрит” В.Г. Масловича. У цьому журналі друкувався професор Харківського університету І. Срезневський, поет О. Паліцин, Г. Квітка та ін.

Невдовзі після відкриття Харківського університету, було створено кафедру астрономії. Курс лекцій з астрономії читав німецький професор Йоганн Гут. Він привіз із собою астрономічні прилади, які стали основою створення у 1808 році астрономічного кабінету. До початку 1810/1811 навчального року було збудовано першу в Наддніпрянській Україні астрономічну обсерваторію. У 1883 році в Університетському саду почалося будівництво сучасної обсерваторії. Так закладалась база для майбутніх відкриттів у галузі астрономії академіком М.П. Барабашовим (1894-1972 рр.), який з 1930 року став директором Харківської обсерваторії. Він вперше виявив лід у атмосфері Венери, описав марсіанські канали, склав атлас зворотного боку Місяця і першим сфотографував сонячну корону. Відкриття М.Б. Барабашова розширили людські знання з космології, зробили його ім'я відомим у всьому світі. А вдячні земляки назвали його ім'ям вулицю та станцію Харківської підземки.

Для космічних досліджень у с. Граково Чугуївського району Харківської області збудовано величезний планетний телескоп. У 1960-х роках розпочався

розвиток радіоастрономії, а на початку 70-х років був збудований найбільший у світі радіотелескоп декаметрових хвиль УТР-2. Завдяки цьому радіотелескопу харківські учені пізнають таємниці Всесвіту, дистанційно зондуючи і вивчаючи зірки, Сонце, Місяць та планети.

Після депортації Шада почався занепад філософії у Харківському університеті. Справа ускладнювалась тим, що продовж 1810-1814 рр. з університету звільнилися та виїхали з Харкова такі учені як Л. Якоб, Г.Г. Корітарі, І. Гут, Й. Шнауберт, Белен де Баллю, К. Роммель, Ф. Гізе, А. Дюгур, І.Ф. Тимковський. Ситуація в університеті склалася настільки складною, що висловлювалися пропозиції про переведення університету з Харкова в Київ.

Учнем і наступником Шада по кафедрі філософії у Харківському університеті був **Андрій Іванович Дудрович** (1782-1830 рр.). Він виходець із прикарпатських українців. У 1803 році закінчив Пештський університет (Угорщина). Працював учителем у Чернігівській та Харківській гімназіях. У 1814 році в Харківському університеті захистив докторську дисертацію, присвячену філософським поняттям. Після захисту дисертації І. Шад рекомендував факультету Дудровича, як добре обізнаного в новітніх філософських системах Канта, Фіхте та Шеллінга, до того ж чудово володіючого латинською мовою. У 1814 році Дудрович був обраний на посаду ад'юнкта кафедри філософії. 24 серпня 1814 року міністр освіти затвердив обрання Дудровича, але заборонив розповсюджувати в університеті вчення Шеллінга [12, с. 32]. Така заборона не сприяла як педагогічній, так і науковій діяльності молодого ученого.

У 1819 році Дудрович подав на факультет свій твір “Історико-критичний трактат про сучасний стан філософії”, за який отримав звання ординарного професора. До 1829 року читав курс моральної філософії. З 1829 до 1830 року був ректором університету. На цій посаді помер у віці 47 років.

У 1818 році в “Українському віснику” Дудрович опублікував статтю “Уривки про тваринний магнетизм”, а в 1819 році латинською мовою виходить

його праця “Історико-критичний трактат про сучасний стан філософії”. Його перу належить іще праця “Про характер академічних студій”.

Курс лекцій Дудровича був побудований під впливом ідей Шада, Канта, Фіхте та Шеллінга. Чижевський Д. вважає Дудровича представником українського романтизму [13, с. 62]. Глибоко віруюча людина А.І. Дудрович розглядав світ як накреслення божества, а людину – вінцем його творіння.

Якщо говорити про стан філософії у Харківському університеті в цілому, то можна сказати, що вона майже припинила своє існування разом із від'їздом Шада. Крім Дудровича, там фактично, не залишилось філософів-професіоналів. Києво-Могилянська академія була закрита майже одночасно з від'їздом Шада. Вона не могла постачати філософські кадри ані Харківському університету, ані іншим навчальним закладам. Філософи-іноземці після історії з Шадом не бажали їхати до Харкова.

З 1831 до 1834 року на посаді ординарного професора кафедри філософії Харківського університету працював **Чанов Федір Федорович**, рекомендований на цю посаду попечителем Харківського навчального округу В.І. Філантьєвим. Чанов закінчив Ярославське Демидовське училище вищих наук. Після роботи на різних посадах в Ярославлі, у 1830 році був призначений директором училищ Слобідсько-Української губернії. З цієї посади він наважився читати в університеті лекції з курсу уможлядної і практичної філософії. Проте не маючи необхідної філософської підготовки, він не міг забезпечити університетський рівень викладання. У Міністерство народної освіти дійшов донос про невідповідність Чанова професорському званню і неможливість забезпечити ним необхідний рівень викладання філософії. Після цього Ф. Чанова перевели на посаду інспектора Рішельєвського ліцею в Одесі.

Попечитель навчального округу В.І. Філантьєв “нагородив” Харківський університет іще одним бездарним викладачем – **Гренбергом Йосипом Івановичем**. Гренберг Й.І. навчався в Дерптському університеті, де вивчав богословські предмети і в 1822 році отримав там ступінь кандидата філософії. З 1828 року Й.І. Гренберг у Харківському університеті викладав німецьку мову,

а в 1831 році на прохання попечителя Філантьєва був призначений ад'юнктом до Чанова з дорученням читати антропологію і логіку. З 1831 до 1833 року Гренберг викладав логіку і психологію студентам 1-го курсу за конспектами професора Чанова. Не дивлячись на покровительство з боку попечителя навчального округу, з університетського середовища на ім'я Міністра освіти поступила анонімка – скарга на Гренберга, що він до професорського звання ніколи не готувався і ніякими філософськими знаннями не володіє. Невдовзі Гренберг, як і його патрон, змушений був покинути університет. Як випадкові люди в науці, Чанов і Гренберг не залишили після себе наукових праць.

На відміну від двох попередніх викладачів філософії, значно обдарованішим і глибоким знавцем філософії був доктор філософії, ординарний професор **Матвій Миколайович Протопопов** (1794-1857рр.). Походив він із духовенства. У Харківському університеті закінчив два факультети: словесний і юридичний (етико-політичне відділення). У 1822 році на обох цих факультетах йому було присуджено ступінь кандидата. З 1823 до 1827 року читав історію і географію в Харківському інституті благородних дівиць. Одночасно в університеті викладав логіку. У 1827 році за запрошенням російського посланника у Лондоні відправився за кордон. Тут він стажувався з риторики, художньої літератури та естетики. У Лондоні М.М. Протопопов переклав російською мовою “Курс словесності” Блера, який користувався у ті часи популярністю і “Естетику” Бутервека зі своїми коментарями.

Після повернення з-за кордону в 1834 році був призначений на посаду ад'юнкта для викладання філософії. У 1837 році призначений на посаду завідувача кафедри філософії зі званням екстраординарного професора. У 1839 році після захисту докторської дисертації йому було присвоєно звання доктора філософії і був затверджений ординарним професором.

У 1850 році в російських університетах, зокрема, і в Харківському, кафедри філософії були закриті. Протопопова М.М. переводять на посаду завідувача кафедри політичної економії. Цю кафедру він очолював до кінця свого життя. Крім того, впродовж восьми років був деканом історико-

філологічного факультету. Після 25-літньої вислуги на навчальній і педагогічній ниві радою університету він був обраний іще на п'ятирічний термін, але не дожив до кінця цього терміну. Після короткочасної хвороби, М. М. Протопопов помер на 63 році свого життя.

Протопопов М.М. був глибоко віруючою людиною. Ще студентом він був директором Харківського відділення Біблійного товариства. Працюючи професором, одночасно, впродовж 20 років виконував обов'язки старости університетської церкви святого Антонія. У своїй промові, проголошеній на урочистому акті в університеті у 1841 році, Протопопов М.М. розглядав Всесвіт із точки зору Платона. Він вважав, що весь світ, доступний нашому пізнанню, складається з царства ідей, або світу ідеального, і царства явищ, або світу феноменального. На його думку, істинне буття полягає в ідеях; у явищах же відображається тінь того буття, або тільки удаваного буття. Протопопов М.М. пізнання “божественних ідей” відносив до розуму і називав його “істинним органом філософії”. У самій релігії надавав місце розуму та філософії. Професор вважав, що слід розрізняти релігію природну, від релігії одкровення, божественної, християнської. Лекції професора Протопопова були досить складними і не зовсім зрозумілими для студентів.

З опублікованих філософських творів М.М. Протопопова відомі лише два, а саме: докторська дисертація, надрукована у Харкові у 1839 році “Про істинний предмет філософії і відповідний йому склад” та промова для університетського акту “Яке місце належить філософії в системі поступу людства, яка визначає повну сферу його розумового розвитку”, опублікована у Харкові 1841 року. За відсутності коштів, не були надруковані перекладені ним “Естетика” Бутервека і “Курс словесності” Блера. Підготовлений М. М. Протопоповим власний курс лекцій із філософії також не був надрукований.

З 1874 до 1899 року на кафедрі філософії Харківського університету на посаді професора працював обізнаний у проблемах філософії, професор **Федір Олександрович Зеленогорський** (1839-1907 рр.). Він народився в сім'ї сільського священика Нижегородської губернії. У 1862 році закінчив

Нижегородську духовну семінарію, після чого вступив у Казанську духовну академію. Ще в семінарії він виявив інтерес до філософських наук.

Під час навчання в академії студент Зеленогорський відвідував Нижегородську публічну бібліотеку, де з книг та журналів дізнався про матеріалістичне вчення. Серед студентів тоді по руках ходив у перекладі на російську мову твір німецького філософа та природодослідника, вульгарного матеріаліста Людвіга Бюхнера “Сила і матерія”. Федір Зеленогорський також зацікавився в академії філософією слов'янофілів, особливо творами І. Кирієвського та О. Хом'якова. Професору філософії він подав свою працю про слов'янофілів, яка отримала перше місце.

Після другого курсу духовної академії Ф. Зеленогорський переходить на історико-філологічний факультет Казанського університету, який закінчив у 1868 році зі срібною медаллю і ступенем кандидата за працю “Про грецьку трагедію”.

1869 року на кафедрі філософії Казанського університету прибув відомий професор Матвій Миколайович Троїцький (1835-1899 рр.), який не планував довго затримуватися в Казані. Професор почав готувати собі заміну. Молодий фахівець із великим задоволенням почав оволодівати майстерністю викладача філософії під керівництвом авторитетного вчителя. Він слухав лекції професора Троїцького до відбуття його з Казані. У 1870 році Федір Зеленогорський успішно захищає дисертацію на тему “Про методичні прийоми філософського мислення Платона”. Після затвердження в званні приват-доцента факультет звернувся з клопотанням у Міністерство народної освіти про відрядження його для стажування до Санкт-Петербурзького та інших університетів, де були кафедри філософії. Міністерство дало згоду на стажування терміном до одного року. За порадою досвідчених професорів Ф. Зеленогорський негайно приступив до написання магістерської дисертації на тему “Учення Арістотеля про душу у зв'язку з ученням про неї Сократа і Платона”, яка була надрукована у 1871 році в “Журналі Міністерства народної

освіти”. Після цього Ф. Зеленогорський був відряджений на стажування за кордон на два роки.

За кордоном Ф. Зеленогорський слухав Целлера, Лянге, відомого автора “Історії матеріалізму” Дробиша та ін., вивчав Шопенгауера і Гартмана. Поряд із цим він готувався до захисту магістерської дисертації. Крім того збирав матеріал для нової праці з логіки. Стажер уважно вивчав англійський емпіризм, вчення засновника цього філософського напрямку Френсіса Бекона. У Росії в той час філософи, зокрема і вчитель Зеленогорського — професор Троїцький, переоцінювали роль індуктивного методу пізнання, вважаючи його єдино вірним науковим методом. Зеленогорський Ф. уважно розібравшись у раціоналістичному методі пізнання Рене Декарта, дійшов висновку, що й інші методи пізнання, особливо раціоналістичний метод Декарта, слід вважати науковими. Проаналізувавши історію розвитку філософських і наукових методів, Ф. Зеленогорський переконався, що у XVII - XVIII століттях на Заході в математиці, механіці, фізиці та інших науках були досягнуті великі успіхи завдяки раціоналістичному методу Декарта.

Після повернення з закордону у вересні 1873 року Ф. Зеленогорський захистив магістерську дисертацію у Варшавському університеті. У січні 1874 року Ф. Зеленогорський був затверджений на посаді доцента кафедри філософії Харківського університету. Після розпорядження поновити роботу кафедри філософії, відповідно до статуту 1863 року, впродовж десяти років ця посада залишалася вакантною. На перших порах молодому доценту нелегко було одному забезпечити викладання таких обов'язкових курсів як історія стародавньої та нової філософії, логіки та психології. Завдяки зібраному за кордоном науковому історичному матеріалу, в 1877 році він надрукував дисертацію “Про математичний, методичний, індуктивний і критичний методи дослідження і доведення (з історії та теорії методів дослідження та доведення)”. У лютому 1878 року в Московському університеті відбувся публічний захист цієї дисертації на ступінь доктора філософії. У тому ж році після обрання радою Харківського університету, затверджений екстраординарним

професором. У 1880 році був обраний і затверджений секретарем історико-філологічного факультету на три роки. А в 1882 році обраний радою університету і затверджений міністром освіти ординарним професором.

У 1885 році Зеленогорський опублікував свій твір “Нарис розвитку психології від Декарта до сучасного часу”. У цьому творі автор показав, що в історії науки одночасово розвивалися два наукових напрями: один — емпіричний, який обмежувався виключно самоспостереженням і аналізом свідомого життя людини. Другий напрям звертав увагу на несвідоме психічне життя людини. Представники другого напрямку намагалися довести існування вроджених ідей (Декарт). Вони почали вивчати людські інстинкти, темпераменти, вроджені індивідуальні здібності. Далі вони дійшли висновку, що необхідно займатися порівняльною психологією і психопатологією. У названому творі Зеленогорський намагався в історичному плані розкрити залежність наукових психологічних досліджень від природничонаукових методів дослідження.

Зеленогорський Ф. цікавився працями Дарвіна, вивчав твори Спенсера і Канта. У своїх творах він не обстоював матеріалістичні позиції, обходив їх. Можливо враховував офіційну позицію в університетському середовищі, як і міністерську. Проте його приваблювала ідея прогресу і теорія розвитку. Але новий університетський статут 1884 року, відповідно до якого викладання філософії в університеті обмежувалося лише читанням в аудиторії творів Платона і Арістотеля, вимусило Ф. Зеленогорського змінити тематику своїх філософських досліджень — він переходить до аналізу класичної древньогрецької філософії. Упродовж 1890-1892 років у філософському відділі богословсько-філософського часопису “Въра и Разумъ”, який виходив при Харківській духовній семінарії, Ф. Зеленогорський опублікував серію статей: “З історії грецької філософії”, “Ідеї та діалектика по Платону”, “Грецькі трагіки та софісти (літературно-філософський рух у Афінах після грецько-персидських війн)”, “Загальний огляд розвитку древньогрецької філософії до Сократа”, “Циніки (психологічний, моральний та соціальний етюд)”, “Аристип

Киренський — засновник гедонізму”, “Природа і життя по природі по Аристотелю”. У статтях “Ідеї та діалектика по Платону”, “Природа і життя по природі за Аристотелем” чітко проглядаються симпатії Ф. Зеленогорського до вчення Платона і Аристотеля про “божественний розум і доцільність в природі”. У 1889 році професор Зеленогорський був обраний членом психологічного товариства при Московському університеті.

У 1893 році на річному акті в університеті Ф. Зеленогорський проголосив свою промову “Загальна характеристика розвитку філософії в останні три століття у її головних напрямках”. Автор висловив свій погляд на процес розвитку новоєвропейської філософії. Зеленогорський Ф. не був у захопленні від західноєвропейської філософії Нового часу. На його думку дуалізм Р. Декарта в подальшому переродився в пантеїзм Спінози, а з іншого боку — в матеріалізм французьких філософів XVIII століття. Дуалізм І. Канта теж призвів до розвитку пантеїзму. Не підтримуючи пантеїстичних та космополітичних поглядів, Ф. Зеленогорський захищав тогочасні західноєвропейські соціально-філософські ідеї про самостійність і саморозвиток індивідуума, а також про самостійність і саморозвиток націй. У розвитку новоєвропейської філософії Зеленогорський визнавав два напрями. Один із напрямів (емпіричний) він вбачав не в Ф. Беконі, як це помилково вважають деякі філософи, а в Лейбніці. На його думку Р. Декарт був засновником іншого напрямку в філософії — раціоналістичного. Ф. Зеленогорський вважав, що І. Кант не був реформатором у філософії. У його філософії він вбачав лише повернення до дуалізму Декарта.

З приводу столітньої річниці від дня смерті Г. Сковороди в московському журналі “Вопросы философии и психологии” у 1894 році Ф. Зеленогорський опублікував статтю “Філософія Григорія Савича Сковороди, українського філософа XVIII століття”. А в “Записках Харьковского университета” за 1895 рік була надрукована його промова з приводу цього ювілею. У “Материалах для истории Харьковского университета”, виданих до столітнього ювілею університету Зеленогорський Ф. надрукував статтю “Вплив

натурфілософії Шеллінга”. У “Записках Харківського університета” за 1896 рік, книга 2, опублікував “Біографію Шада”, в “Вопросах философии и психологии” за 1895 рік здійснив аналіз “Логіки” Шада, а в “Записках Харьковского университета” за 1890 рік розкрив зміст і дослідив “Природне право” Шада.

У 1899 році Ф. Зеленогорський за вислугою 30- літньої служби виходить за штат з пенсією і званням заслуженого ординарного професора. Проте він продовжував працювати в університеті, читаючи факультативний курс з історії та теорії педагогіки для студентів історико-філологічного факультету.

Крім роботи у Харківському університеті, ще доцентом Ф. Зеленогорський викладав теорію словесності в приватному жіночому пансіоні. Через декілька років був запрошений читати цей предмет у другій Харківській жіночій гімназії, де працював декілька років. Тут же два роки читав теорію педагогіки. Результатом цієї роботи став його підручник “Теорія словесності. Курс перший: проза”, який вийшов у 1887 році. У журналі Міністерства народної освіти був опублікований позитивний відгук про цей підручник.

У 1902 році в Харківському журналі “Мирный труд” професор Ф. Зеленогорський опублікував статтю “Про викладання філософії в університеті”.

Помер професор харківського університету Федір Зеленогорський у липні 1907 року. Покоїться він біля церкви жіночого Борисо-Глібського монастиря неподалік від Харкова в с. Водяне, Зміївського р-ну. Згадана кам'яна церква була побудована коштом Ф. Зеленогорського та його дружини Серафими Ключарьової, похованої поряд із чоловіком [14, с. 5; 15-17]. У 1999 році біля церкви заснували жіночий монастир Бориса і Гліба. Ім'я Ф. Зеленогорського увійшло в п'ятитомну “Философскую энциклопедию” та в словник “Философы России XIX - XX столетий. Биографии, идеи, труды”.

У той час, коли наближалася до завершення педагогічна служба професора Ф. О. Зеленогорського, на кафедру філософії прибув новий викладач **Павло Емілієвич Лейкфельд**, який почав читати лекції з психології та логіки, керував практичними заняттями з експериментальної психології [3, с. 231].

Лейкфельд П.Е. — син відставного офіцера, народився у 1859 році в Катеринославській губернії. З 1871 до 1878 року навчався в другій Харківській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. Вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. У 1881 році за працю “Логічні вчення Герберта Спенсера” нагороджений золотою медаллю. Після закінчення університету з 1 січня 1884 року залишений в університеті стипендіатом для підготовки до професорського звання по кафедрі філософії. У 1885/1886 навчальному році успішно здав екзамен на ступінь магістра. З 1 листопада 1886 року допущений до читання лекцій в якості приват-доцента. Згодом йому було доручено читання обов'язкових для студентів курсів із філософії.

Після захисту у 1891 році дисертації “Різні напрями в логіці та основні завдання цієї науки” затверджений радою Варшавського університету в ступені магістра філософії. 27 лютого 1893 року призначений виконуючим обов'язки екстраординарного професора на кафедрі філософії. У 1897 році у Харківському університеті захистив докторську дисертацію на тему “Логічні вчення про індукцію в головні історичні моменти його розробки”. У тому ж році затверджений на посаді екстраординарного професора, а 24 червня 1899 року призначений ординарним професором. У 1904 році брав участь у II міжнародному філософському з'їзді в Женеві [3, с. 248].

Продовж роботи у Харківському університеті професор П. Е. Лейкфельд читав такі курси: філософія Платона, філософія Арістотеля, психологія, логіка, історія стародавньої філософії, історія нової філософії, Федон Платона, Парменід Платона, Горгій Платона, Нікомахова етика Арістотеля, перша аналітика Арістотеля, про душу Арістотеля. З дозволу професора Лейкфельда студенти могли літографувати і користуватися текстами його курсів із психології, логіки, історії стародавньої філософії та історії нової філософії [3, с. 247].

Професором Лейкфельдом були опубліковані такі праці: “Декілька слів про Сократа і утилітаріанізм” (“Въра и Разумъ”, 1889); “Різні напрями в логіці і

основні завдання цієї науки”; “До вчення Арістотеля про безсмертя душі” (“Вѣра и Разумъ”, 1890); “До Арістотеля” (“Филологическое обозрение”, 1892); “Логічне вчення про індукцію в головніші історичні моменти його розробки” (“Журнал народного образования” за 1895-1896 рр.); “Математична формула для визначення вірогідності гіпотез в її застосуванні в наукових побудовах” (“Записки Императорского Харьковского университета”, 1898); “О. С. Пушкін в музиці” (1899) [12, с. 47].

Лейкфельд П. Е. був одним з двох останніх дореволюційних викладачів кафедри філософії Харківського університету. Принаймні у “Списке лиц, служащих в Императорском Харьковском университете” на січень 1913 року зустрічаємо ім'я ординарного професора, доктора філософії, дійсного статського радника П. Е. Лейкфельда. На жаль, подальша його доля невідома.

Другим останнім дореволюційним викладачем на кафедрі філософії Харківського університету був приват-доцент **Ісидор Савович Продан**. Про нього маємо мало інформації, оскільки він прийшов в університет після святкування у 1904 році 100-річного ювілею університету і його ім'я не увійшло у видання, присвячені цьому ювілею. Нема згадки про І. С. Продана в фоліанті “Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років”. Архівні особові справи викладачів університету згоріли в Богодухові під час бомбардувань німецькою авіацією восени 1941 року. Збереглися особові справи лише тих викладачів, яких евакуювали до Кзил-Орди (Казахстан), де на основі Харківського і Київського університетів тимчасово, в умовах війни, створили Об'єднаний Український державний університет.

У “Списке лиц, служащих в Императорском Харьковском университете” на 1 січня 1913 року крім ординарного професора по кафедрі філософії Лейкфельда П. Е. знаходимо й прізвище приват-доцента кафедри філософії Продана Ісидора Савовича.

Відомий художник і мистецтвознавець Ігор Грабар в автомонографії “Моя жизнь” згадує, що п'ята донька його дідуся Віра у кінці 1890-х

одружилася з учителем гімназії в Ізмаїлі, в подальшому приват-доцентом Харківського університету І.С. Проданом, родом із Буковини.

Основні віхи життєвого та творчого шляху І.С. Продана виявив харківський філософ В.О. Абашник [34, с. 9-10]. За його дослідженням І.С. Продан народився 27 квітня 1854 р. у родині православного священика на Буковині. З 1864 по 1872 р. він навчався у Чернівецькій гімназії, після закінчення якої вивчав філософію та психологію у Віденському університеті, де отримав диплом магістра філософії. З 1876 р. І.С. Продан працював викладачем давніх та нових мов у гімназіях Ізмаїлу, Риги та Юр'єва, а у 1900-1905 рр. – у Юр'ївському університеті.

У 1900 р. І.С. Продан опублікував працю “О памяти в связи с современными психологическими теориями и исследованиями” частини 1, 2 (Юр'єв), а в 1904 р. – працю “Психология внутреннего досвіду як основа філософських наук (історичний досвід)”, у 1905 р. – “Организація душі”. 1907 р. захистив свою двотомну працю “О памяти” (Юр'єв, 1904-1905) в Імператорському університеті ім. Святого Володимира й отримав ступінь доктора філософії. Рецензії на цей твір написали відомі київські професори Г.І. Челпанов та О.М. Гіляров.

З 1908 по 1916 р. І.С. Продан працював приват-доцентом на кафедрі філософії Імператорського Харківського університету, де викладав філософію, історію філософії, логіку та психологію. Крім того він викладав логіку у Харківській гімназії та на Вищих жіночих курсах. У харківський період він опублікував праці: “Практичне керівництво з психології” (1908), “Підручник логіки” (1909), “Лекції з новітньої філософії” (1909), “Нова логіка. Критичне дослідження”(1911), “Підручник логіки для середніх навчальних закладів і для самоосвіти” (1910), “Нова логіка. Критичне дослідження і пояснення нових і старих помилок” (1911).

У дев'ятнадцяти номерах богословсько-філософського часопису “Вѣра и Разумъ” за 1912 і 1913 роки І.С. Продан опублікував велику свою працю “Познание и его объект (оправдание здравого смысла)”, яка невдовзі у Харкові

вийшла окремою книгою. У 1913 році часопис “Вѣра и Разумъ” надрукував статтю І.С. Продана “Пізнання надчуттєвого світу”. У цьому ж році цей часопис опублікував статтю приват-доцента І. С. Продана “Правда про Канта”, яка наступного року у Харківській єпархіальній друкарні вийшла окремою брошурою. У 1915 році “Вѣра и Разумъ” публікує дві статті І. С. Продана: “Буковинські нариси” і “Що таке мистецтво?”.

Продан І.С. на сторінках московського часопису “Вопросы философии и психологии” за 1914 рік полемізував із російським філософом Б. В. Яковенком стосовно рецензії на книгу “Познание и его объект (Оправдание здравого смысла)” [15].

Професор Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка М.П. Плахтій у “Віснику Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна” опублікував статтю “Напрями розвитку логіки за дослідженнями І. Продана” [16], в якій аналізує його погляди на тогочасну логіку. Автор статті вважає, що логічна концепція І. Продана досить своєрідна.

Таким чином, на початку ХХ століття у Харківському університеті з’явився новий викладач філософії Ісидор Продан, який подавав великі надії як науковець. Але не судилося. Розпочалася кровопролитна революція, яка поламала долі багатьом мислителям. У 1917 р. І.С. Продан переїхав до Ростова-на-Дону, куди в 1915 р. був переведений Варшавський університет, з 1-го липня 1917 р. перейменованій у Донський університет. У цьому університеті І.С. Продан викладав філософські дисципліни до своєї трагічної смерті 27 грудня 1919 р. (10 січня 1920 р. за новим стилем), коли Ростов-на-Дону був захоплений частинами 1-ї Кінної армії С.М. Будьоного [34, с. 10].

Заслужений ординарний професор Харківського університету Ф.А. Зеленогорський у статті “О преподавании философии в университете”, опублікованій у 1902 році на сторінках харківського часопису “Мирный труд” здійснив *аналіз стану філософської освіти у Харківському університеті в дореволюційний період*, порівнявши із станом філософської освіти у західноєвропейських, зокрема, німецьких університетах [31, с. 147-154].

Професор Ф.А. Зеленогорський із великим досвідом викладання філософії, обізнаний зі станом її викладання в західноєвропейських університетах, з жалем констатує: “Незавидное положение занимала и занимает философия в наших университетах” [31, с. 147]. Він зазначає, що відкриття кафедри філософії відповідно університетському Статуту 1863 року деякими викладачами було зустрінуте недружелюбно. У той же час, на думку глибоко віруючого професора Ф.А. Зеленогорського, філософські погляди якого тяжіли до ідеалізму, виникла небезпека, що з кафедри відкрито будуть проповідувати матеріалізм і підривати основи релігії.

Відповідно до нового Статуту 1884 року викладання філософії зводилось лише до читання творів Платона і Арістотеля. Зеленогорський Ф.А. висловлює своє задоволення, що це тривало недовго, і читання філософських курсів було поновлено. В університеті викладали формальну логіку, загальну психологію та історію філософії. Але остання читалася не в повному обсязі. Крім стародавньої філософії програмою передбачалося ознайомлення з вченнями Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, Лейбніца та Канта. Програма з історії філософії XVII і XVIII ст. на думку професора Зеленогорського неповна. А читання історії філософії XIX ст. зовсім не проводиться.

У той же час Ф.А. Зеленогорський зауважив, що російське інтелігентне суспільство і молодь з 1863 року захоплюється то матеріалізмом Бюхнера, Фохта і Молешотта та антирелігійним напрямом філософії Л. Фейєрбаха, позитивізмом та еволюціонізмом Спенсера і Дарвіна, песимізмом Шопенгауера і Гартмана, англійським утилітаризмом і німецьким соціалізмом, а також наївною філософією графа Л. Толстого, антиморальною і антисоціальною філософією психічно хворого філософа Ніцше. На думку професора Зеленогорського сучасний стан викладання філософії в університеті не може позитивно впливати на суспільство.

Як надзвичайно серйозний недолік філософської освіти в університеті Ф.А. Зеленогорський вбачав у тому, що філософія викладається лише на історико-філологічному факультеті, де найменша кількість студентів. Таким

чином, на його думку, російське інтелігентне суспільство залишається без філософської освіти, тому в суспільстві не могло сформуватися критичного ставлення до усіх вищезазначених філософських напрямів.

Як позитивний приклад філософської освіти професор Зеленогорський наводив із досвіду викладання філософських дисциплін у Західній Європі, зокрема Німеччини, де філософські курси: логіка, психологія, метафізика і етика читаються на усіх факультетах. Крім того у повному обсязі читається історія філософії та спецкурси: філософія Платона та її вплив на філософію і культуру наступних століть, особливо на християнство. У Німеччині викладається філософія Арістотеля, Канта, історія релігій, релігійно-філософські світорозуміння. Аналізуються еволюційні ідеї, поряд із загальною психологією читається експериментальна психологія та практична етика.

Зеленогорський Ф.А. виступав за запровадження філософських курсів на усіх факультетах університету, оскільки в молоді є потреба на філософську освіту. Філософська освіта на спеціальних курсах на його думку буде сприяти їхньому прогресу. Адже філософія допомагає широкому узагальненню в різних науках. Професор Зеленогорський зазначав, історія наук свідчить що великі уми, які здійснили великі відкриття, мали глибокі філософські знання. Він переконаний, що викладачі середніх шкіл мають бути достатньо філософськи освідченими, а цю освіту їм має дати університет.

У попередньому номері часопису “Мирный труд” професор Зеленогорський опублікував статтю “Пробел в учебном плане среднеобразовательной школы”, в якій пропонував у старших класах школи з викладанням “Законоведення” ввести викладання “Етики”, яка не викладається в університеті.

Варто зазначити, що у кінці XIX-початку XX ст. у Київському Імператорському університеті Святого Володимира викладанню філософських дисциплін приділялося значно більше уваги, ніж у Харківському Імператорському університеті. Щоправда, і там філософія викладалася лише на історико-філологічному факультеті, де було філософське відділення. У

другій половині ХІХ – початку ХХ століття у Київському університеті працювали відомі філософи М. Драгоманов, О. Козлов, Г. Челпанов, О. Гіляров, С. Булгаков, В. Зеньківський; тут навчались майбутні філософи Л. Шестов, Г. Шпет, В. Асмус. У Київському, як і у Харківському та інших університетах Російської імперії обов'язковим предметом на усіх факультетах було богослов'я. Як зазначалося вище, в університетах діяли кафедри богослов'я та історії церкви.

Відповідно до навчального плану на історико-філологічному факультеті Київського університету, схваленого 19 травня 1907 року обов'язковими і основними предметами на факультеті з філософських предметів були вступ у філософію, історія стародавньої, середньовічної та нової філософії, логіка, психологія, педагогіка, естетика, Платон і Арістотель [1, с. 95, 99].

Студенти із десяти спеціальностей заздалегідь записувались коли вони бажають слухати філософські предмети з розрахунком, щоб упродовж восьми семестрів вони оволоділи і здали іспити з усіх цих предметів. На усі вісім семестрів був складений такий календарний план: 1-й рік (1907-8) – осінь: вступ у філософію (1 семестр, 3 години на тиждень), середньовічна і нова філософія (1 семестр, 3 години на тиждень), практичні заняття, педагогіка (2 семестри, 2 години на тиждень); весна: стародавня філософія (1 семестр, 3 години на тиждень), логіка (2 семестр, 3 години на тиждень), практичні заняття, педагогіка (2 семестр, 2 години на тиждень). 2-й рік: осінь: вступ у філософію, психологія (1 семестр, 3 години на тиждень), Платон (1 семестр, 2 години на тиждень), естетика (1 семестр, 1 година на тиждень), практичні заняття, педагогіка (2 семестр, 2 години на тиждень); весна: стародавня філософія, логіка, практичні заняття, педагогіка. 3-й рік – осінь: вступ у філософію, середньовічна і нова філософія, Арістотель (1 семестр, 2 години на тиждень), практичні заняття, педагогіка; весна: стародавня філософія, психологія, практичні заняття, педагогіка. 4-й рік – осінь: вступ у філософію, середньовічна і нова філософія, практичні заняття, педагогіка; весна: стародавня філософія, логіка, практичні заняття, педагогіка. Студенти

філософського відділення крім екзаменів із цих предметів здавали ще і письмові екзамени з латинської та грецької мов [1, с. 95, 99, 104, 110].

Таким чином Київський університет у кінці XIX–початку XX століття давав досить солідну філософську підготовку, сюди їхали вивчати філософію не лише з України, але і з Росії.

3.5 Філософський доробок професорів кафедри богослов'я:

**В.І. Добротворського, Т.І. Буткевича, М.С. Стелецького;
професорів кафедри історії церкви: А.С. Лебедєва, Й.О. Бродовича
та приват-доцента І.І. Філевського; професора кафедри церковного права
юридичного факультету М.А. Остроумова**

У дореволюційний період у Харківському університеті, як і в інших університетах Російської імперії, із світоглядних кафедр, крім кафедри філософії, були *кафедра богослов'я* та *кафедра історії церкви*. На цих кафедрах викладачі, як правило, мали солідну як богословську так і філософську підготовку. І їхній науковий, філософський доробок, теж заслуговує на увагу.

У 1797 році імператор Павло I видав указ про відкриття в Росії духовних академій. У Російській імперії було відкрито чотири духовні академії: Санкт-Петербурзька (1809), Московська (1814), Київська (створена 1819 року на базі Києво-Могилянської академії) та Казанська (1842). У цих академіях вивчення філософії відбувалось відповідно до програм, розроблених Баумейстером для університетів Німеччини. У духовних академіях викладанню філософії надавали великого значення. Щоденно по чотири години студенти слухали історію філософії, логіку, метафізику, етику, природну історію та фізику.

Дві заборони університетської філософської освіти (1810 та 1850 років) мало позначились на філософській освіті в духовних академіях. У 30-ті роки XIX століття, як і раніше в університетах, в духовних академіях відбувалася відмова від філософської системи Вольфа-Баумейстера, зростав вплив Канта і

Шеллінга. Статут духовних академій 1814 року надав можливість викладачам створювати авторські філософські курси. Аналогічне право університетським професорам надавалось лише у кінці 30-х років XIX століття.

Відповідно до статуту духовних академій та семінарій 1871 року були створені сприятливі умови для подальшого розвитку філософської освіти. У програму семінарій були введені логіка, психологія, основи філософії та історія філософії. Таким чином, випускники семінарій, які вступали в духовні академії, були значно краще підготовлені з філософії, ніж випускники гімназій, які вступали в університети, оскільки філософська освіта в гімназіях обмежувалась лише логікою. У духовних академіях філософську освіту забезпечували три кафедри – логіки, психології, метафізики та історії філософії. Філософська освіта в духовних академіях проводилась впродовж усіх чотирьох років навчання. У кінці XIX століття студенти I курсу вивчали гносеологію та онтологію, II – історію філософії та психологію, III – історію філософії та метафізику, IV курсу – логіку.

Для розвитку філософської думки в духовних навчальних закладах виняткове значення мала видавнича діяльність. Кожна духовна академія випускала власний журнал: Київська – “Труды Киевской духовной академии”, Московська – “Богословский вестник”, Петербурзька – “Христианское чтение” та “Православное обозрение”, Казанська – “Православный собеседник”. Як зазначалось вище, при Харківській духовній семінарії з 1884 до 1917 року виходив богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ”. У філософській рубриці російської журнальної літератури XIX – початку XX століття широко була представлена православно-академічна думка.

Серед викладачів *кафедри богослов'я* Харківського університету, які займалися розробкою філософських проблем, варто виділити професорів В.І. Добротворського, Т.І. Буткевича та М.С. Стелецького. А серед викладачів *кафедри історії церкви* – професорів А.С. Лебедева, Й.О. Бродовича та приват-доцента І. Філевського.

Відповідно до університетського статуту 1804 року на відділенні (факультеті) моральних та політичних наук мали бути дві кафедри: 1) богослов'я догматичного і морального; 2) тлумачення священого писання та церковної історії. Обидві ці кафедри в усіх російських університетах обіймала, як правило, одна особа — професор богослов'я. Не дивлячись на те, що за статутом 1804 року не вимагалось ученого ступеня і навіть ученого звання від кандидата на посаду професора богослов'я, проте біля 15 років кафедра богослов'я у Харківському університеті залишалась незайнятою “за неимением достойных кандидатур”. Міністерство народної освіти було стурбовано таким становищем і вимагало від керівництва університету щоб упродовж усього навчання студенти відвідували уроки “богопізнання”.

За рекомендацією Харківського єпископа Павла та розпорядженням попечителя навчального округу З. Я. Карнеєва, професором богослов'я в Харківському університеті 16 серпня 1819 року був призначений кафедральний протоієрей **Афанасій Григорович Могилевський** (1774-1850 рр.). Могилевський А.Г. народився в Новгород-Сіверському повіті Чернігівської губернії в сім'ї священника. Закінчив Чернігівську духовну семінарію. 11 квітня 1816 року був призначений учителем вищого красномовства Харківського колегіуму, а у травні 1817 року — інспектором та професором філософських наук цього ж колегіуму. Могилевський А.Г. очолював кафедру богослов'я Харківського університету впродовж 18 років. З 16 серпня 1829 року він протягом декількох років також виконував обов'язки декана морально-політичного відділення [17, с. 274]. Архієпископ Харківський Філарет (Гумілевський) – відомий богослов і філософ зазначав, що Могилевський “...не отличался ни глубиною ни увлекательностью изложения своих лекций, а потому и не имел влияния на своих слушателей..., устные беседы его были скучны для студентов — говорил он вяло, сухо, утомительно” [12, с. 3]. Філософських праць А. Могилевський не мав, усього декілька опублікованих богословських промов. У 1817 році опублікував навчальний посібник для студентів “Российская риторика, основанная на правилах древних и новейших

авторів” (2-ге видання 1824 року). Відповідно до нового університетського статуту від професора богослов'я вимагали магістерського ступеня. Тому 1-го серпня 1837 року А. Могилевський був відправлений на пенсію. На його місце призначили протоієрея Зиміна.

Зимін Іван Олексійович, закінчив Московську духовну академію. У 1820 році отримав ступінь магістра і направлений у Харківський колегіум учителем церковної історії та французької мови. У 1837 році призначений на посаду професора Харківського університету на кафедрі догматичного і морального богослов'я, церковної історії та церковного права. Пропрацювавши 14 років завідувачем кафедри богослов'я, відповідно до його прохання, звільнився 27-го вересня 1850 року. Після себе не залишив ніяких друкованих праць. Лекції професора богослов'я Зиміна “... для вищого учебного заведення были несколько элементарны, недостаточно обоснованы, а поэтому слушателей не вполне удовлетворяли” [12, с. 5]. На його місце був призначений протоієрей П.І. Лебедев.

Лебедев Павло Ісаєвич, професор богослов'я Харківського університету, магістр богослов'я, протоієрей. Народився 1807 року у Вороніжській губернії. 1827 року після закінчення Київської духовної академії був призначений у Харківський колегіум професором філософських наук. У 1850 році після ліквідації кафедри філософії в університетах за рекомендацією єпископа Харківського Філарета (Гумілевського), був затверджений у званні ординарного професора кафедри богослов'я Харківського університету. Тоді на кафедру богослов'я було переведено викладання логіки та психології. 1-го червня 1858 року П.І. Лебедев звільнений на пенсію. Колишні слухачі згадували професора Лебедева як талановитого лектора. Особливо їм подобались його лекції з християнської моралі. Проте професор Лебедев не залишив після себе друкованих творів.

Після Лебедева кафедру богослов'я посів протоієрей В.І. Добротворський, який на відміну від своїх попередників, був досить освіченою людиною, знаним викладачем і ученим. **Добротворський Василь Іванович**

(1823-1894 рр.), професор богослов'я, магістр богослов'я, протоієрей, син сільського священика Смоленської губернії, 1847 року закінчив Київську духовну академію з атестатом першого розряду. У 60 - 70-ті роки XIX століття очолював кафедру богослов'я Харківського університету. Був одним із достойніших професорів університету.

Після закінчення духовної академії направлений у Смоленську духовну семінарію учителем логіки і психології. 26 квітня 1848 року переведений у Київську духовну академію викладачем грецької та французької мов. Четвертого травня 1849 року отримав ступінь магістра богослов'я і призначений бакалавром кафедри вчення про богослужіння православної церкви, канонічного права і предметів місіонерського відділення.

31 липня 1858 року В.І. Добротворський був призначений законовчителем і викладачем логіки і психології в Харківському університеті, а 29-го жовтня того ж року був удостоєний звання ординарного професора на кафедрі богослов'я, логіки і психології. У зв'язку з тим, що В.І. Добротворський ще був призначений на посаду настоятеля університетської церкви, то 13 серпня 1858 року він був рукопокладений у священики, а 19 червня наступного року отримав сан протоієрея.

Професор Добротворський очолював кафедру богослов'я в Харківському університеті, а також одночасно у Харківському ветеринарному інституті, продовж 36-ти років: з 1859 до 12 вересня 1894 року (до дня своєї смерті). Під час викладання богослов'я у Харківському університеті професор Добротворський при підтримці архієпископа Макарія (Булгакова) видавав у Харкові щомісячний журнал “Духовный вестник”.

Журнал виходив продовж п'яти років з 1862 до 1867 року. Професор Добротворський був редактором цього журналу. Всього вийшло 64 книги в 16 томах. Багалій Д.І. і Міллер Д.П. відзначали : “Журнал цей визначається фахівцем покійним професором А.С. Лебедевим дуже цінним за чисельністю серйозних наукових статей, надрукованих у ньому, зокрема, і статей самого видавця, а також інших професорів університету, співробітників журналу” [18,

с.790]. У “Духовном вестнике” крім богословських, друкувалися і філософські статті. Істомін К.Є. опублікував статтю “Сучасні стоїки та епікурейці”, Фабрі – “Листи проти матеріалізму”.

Рункевич С. зазначав, що “Духовный вестник” звертав на себе увагу новизною, жвавістю, і взагалі добротною постановкою “літописного листка” журналу, який містив огляд журналістики того часу...”. Далі С. Рункевич зазначав, що журнал: “ ... дав рідкісний науковій цінності додаток: покажчик усіх своїх 64-х книг” [19, с. 129; 20, с. 216].

Після смерті професора Добротворського редакція “Богословского Вестника” надрукувала його навчальні курси “Основи Богослов'я” і “Догматичне Богослов'я”, які він читав студентам Харківського університету. Професор А.С. Лебедев зазначав, що ці курси “... дають виклад лише головних, основних пунктів християнського віровчення, виклад стислий, але яскравий і чіткий, який ґрунтується не на чисельних, але абсолютно ясних і прямих місцях Св. Писання, і супроводжується ґрунтовним аналізом учень, переважно новітніх (філософських, натуралістичних і теологічних), які не протирічать догматам, що викладаються” [12, с. 7].

Добротворський В.І. проголосив і опублікував 11 промов і проповідей у день храмового свята в університетській Антонієвій церкві (17 січня). У “Духовном Вестнике” професор опублікував серію богословських статей, серед них можна назвати низку статей, які носять соціально-філософський характер: “З приводу одного зауваження М.І. Пирогова на проект загального статуту Імператорських російських університетів”; “Один із духовних недугів у сучасному освіченому суспільстві”; “Несторіанство і монофізитизм у зв'язку з віруваннями і долями Сходу”; “Декілька слів про зв'язок між вірою і наукою”; “Замітка про книгу Ренана “Шляхом Ісуса”; “Огляд викладання на богословському факультеті Берлінського університету”; “Питання про перетворення наших духовно-навчальних закладів із точки зору історії політичного права”; “Критичний метод у дослідженні книги Святого писання”. У 1877 році в часописі “Православное обозрение” професор Добротворський

опублікував статтю “Біблійна хронологія в зв'язку з хронологією древніх східних народів, відповідно до новітніх досліджень”.

Після смерті В.І. Добротворського, 12-го вересня 1894 року, міністр народної освіти, граф Делянов, призначив професором кафедри богослов'я Харківського університету протоієрея Буткевича, “у зв'язку з особливою рекомендацією з боку його високопреосвященства, архієпископа Харківського і Охтирського Амвросія” [12, с. 8].

Буткевич Тимофій Іванович (1854-1925 рр.) — відомий український богослов і філософ кінця XIX — початку XX століття. Народився у сім'ї священника с. Велика Рогозянка Харківського повіту. З 1863 до 1875 року навчався у Харківському духовному училищі та Харківській духовній семінарії. 1879 року закінчив Московську духовну академію, отримавши ступінь кандидата богослов'я. 1884 року за твір “Життя Господа нашого Ісуса Христа” (Москва, 1883 р.) Священним Синодом присвоєна ступінь магістра богослов'я, а за твір “Релігія, її сутність та походження (Огляд філософських гіпотез)” 1903 року радою Московської духовної академії присвоєно вчений ступінь доктора богослов'я. З 1882 року — священник Харківської цвинтарної Іоано-Усікновенської церкви. З 1884 року — священник, а з 1891 року — ключар Харківського кафедрального Успенського собору. З 1894 року призначений професором богослов'я Харківського університету та одночасно настоятелем університетської Анастасіївської церкви. Двічі обирався в Харківську міську думу — у 1893 і 1897 роках. У 1906 і 1909 роках від білого духовенства на альтернативній основі двічі був обраний у члени Державної Ради Росії. У 1910-1912 роках — священник Олександрівської церкви. Похований у Харкові біля Іоано-Усікновенської церкви.

Професор-протоієрей Т.І. Буткевич опублікував понад 70 творів із богослов'я та філософії. Він регулярно друкувався у харківському богословсько-філософському часописі “Вѣра и Разумъ”. Потім ці публікації, як правило, виходили окремими виданнями. Серед його творів лише філософського змісту у часописі “Вѣра и Разумъ” були опубліковані такі:

“Значення філософії в системі семінарської освіти”(1884); “Як викладається філософія в деяких філософських факультетах західноєвропейських університетів”(1885); “Віра і знання, віра і життя” (1885); “Датський філософ Серен Кіркегор, як проповідник іфічних начал в розвитку особи” (1886); “Новий російський філософ М.М. Мінський” (1890); “Метафізичні погляди Сергія Трубецького” (1890); “Релігійні переконання декабристів” (1899).

Крім того, Тимофій Буткевич у інших виданнях опублікував низку своїх філософських творів: “Песимізм Шопенгауера і його порівняння з християнським аскетизмом”, (Москва, 1883); “Лактацій і його філософські судження” (Харків, 1885); “Спіритизм” (Харків, 1886); “Розумові сили тварини” (Харків, 1886); “Самовиправдовування або самообвинувачення (відповідь князю С. Трубецькому і редакції “Православного огляду) (“Въра и Разумъ”, 1891); “Зло, його сутність і походження” (Харків, 1897); “Останній твір графа Л.М. Толстого “Царство Божіє всередині нас” (Критический анализ)” (Харьков, 1897); “Упанішади Вед” (Харків, 1989); “Філософія монізму” (Харків, 1899); Огляд російських сект та їх напрямів (Харків, 1910), (перевидання 1915 р. в Санкт-Петербурзі).

У 1907 році професор-протоієрей Т. Буткевич, тоді член Держради Росії, у своїй праці “Уроки первой французской революции” у шести номерах часопису “Въра и Разумъ” здійснив порівняльний богословсько-філософський аналіз французької революції 1789-1794 років і російської революції 1905-1907 років. У цій праці Т. Буткевич зазначає, що в республіках і конституційних державах править не народ, а лише партії: “ Достигнув власти, партия тот час же изменяет, согласно со своею политическою программой, всю систему государственного управления: она изгоняет всех прежних министров, чиновников, а на их места назначает своих единомышленников”. І далі: “...партия не то же, что народ; она составляет лишь незначительную часть народа, — и именем народа она не имеет никакого права властвовать в государстве. Достигнув власти, партии прибегают к насилию для одержания победы над противными партиями” [21, 1907. Т.ІІІ. с. 303-304; 41, с. 14].

Прошло понад століття після виходу цієї праці професора-протоієрея Тимофія Буткевича, а ніби він сказав про наше недалеке минуле і сучасне, і не лише про наше...

Харківський філософ Тимофій Буткевич на сторінках часопису “Въра и Разумъ” полемізував із відомими філософами В. Розановим та С. Трубецьким, що знайшло відображення в Московському часописі “Вопросы философии и психологии” за 1891 рік і в сучасному словнику “Философская мысль восточных славян” (Київ, 1999, с. 274, автори І.В. Огородник, В.В. Огородник, М.Ю. Русин, В.Ф. Діденко). У своїх творах Т. Буткевич критикує релігійно-філософське вчення Л.М. Толстого, вчення протестантських сект та старообрядництва. Володіючи іноземними мовами, зокрема німецькою, аналізує зарубіжну філософську та богословську літературу, яка регулярно надходила у Харківську громадську бібліотеку (зараз бібліотека ім. В.Г. Короленка).

1906 року Т. Буткевич у залі думських засідань в присутності членів “Російського зібрання” виступив з доповіддю “Як Держдума вирішила аграрне питання”. А 1907 року на засіданні Держради виступив із доповіддю “До питання про смертну кару”.

Богословський та філософський доробок професора Т. Буткевича заслуговує на увагу. У 1909 році під час проводів духовенством Харківської єпархії Т. Буткевича, з приводу обрання його в Держраду, професор-протоієрей Харківського університету Микола Стелецький говорив: “Про Вас, як про Оригена, без перебільшення можна повторяти слова блаженного Ієроніма що за своє життя він міг стільки написати, скільки інший за своє життя не може прочитати” [21, 1910, т.І, с.543]. Протоієрей О. Мень у своїх працях посилається на твори Т. Буткевича.

В останні роки активно досліджується творчість нашого земляка. Правнучка професора Буткевича А.В. Парфьонова 2006 року у Харкові опублікувала книгу про життєвий і творчий шлях свого знаменитого прадіда – “Духовный подвиг в деле служения Церкви Христовой”. Ім'я професора-

протоієрея Тимофія Буткевича увійшло в “Енциклопедію Сучасної України” та в “Православну енциклопедію Харківщини”. Повертається до нас після тривалого забуття слобожанський мислитель.

1909 року після другого обрання (на альтернативній основі) професора Т. Буткевича членом Державної Ради Росії, на його місце професором і завідувачем кафедри богослов'я Харківського університету був призначений протоієрей М.С. Стелецький, який був останнім професором цієї кафедри.

Стелецький Микола Семенович (1862-1919 рр.) — професор-протоієрей Харківського університету на кафедрі богослов'я. Народився у сім'ї священика слободи Мурафа Богодухівського повіту Харківської губернії (нині Краснокутський район). Закінчив Харківську духовну семінарію, потім, у 1888 році – Київську духовну академію зі ступінню кандидата богослов'я. Стелецький М. був залишений у академії в якості стипендіата для підготовки до професорського звання. За відсутності на кафедрі вакансії з його спеціалізації прийняв сан священика, і розпочав пастирську діяльність у Київській Набережно-Нікольській церкві. Одночасно викладав “Закон божий ” у кращих київських гімназіях. 1893 року після захисту дисертації Священним Синодом затверджений у ступені магістра богослов'я. Через три роки призначений на посаду священика Київського Софіївського собору. 1909 року М.С. Стелецький призначений професором та завідувачем кафедри богослов'я Харківського імператорського університету. Одночасно виконував обов'язки протоієрея Антонієвої університетської церкви, професора богослов'я Вищих жіночих курсів, Жіночого медінституту і Вищих комерційних курсів. За визначні успіхи в науково-педагогічній діяльності М.С. Стелецький був нагороджений Великою срібною медаллю.

Після того, як на початку 1919 року в Харкові був відновлений більшовицький режим, деякими професорами університету зацікавилися радянські органи безпеки. Харківська Надзвичайна Комісія під керівництвом її коменданта Сасенка 19 червня заарештувала декількох професорів університету, серед яких був і професор-протоієрей М.С. Стелецький. Під час

наступу денікінської армії 24 червня 1919 року з Харківського концтабору Губернської Надзвичайної Комісії (першого в країні) було вивезено до міста Суми 38 заручників, серед яких був і професор Стелецький. Частина з них, 22 чоловіка, по звірчому була знищена в Сумах. 2 липня Стелецький у листі дружині й двом донькам повідомляв: "...пока жив и здоров, хотя и не совсем" (слово "пока" підкреслено тричі, немов би повідомляючи про швидку свою трагічну загибель). Тому додав: "Мое вам благословение и привет" [22, с. 66]. Олександр Мень зазначає, що професор-протоієрей Стелецький був знищений більшовиками у місті Орлі влітку 1919 року, після перевезення його з Сум.

Разом із пастирською і педагогічною діяльністю М.С. Стелецький активно займався науковою діяльністю. Професор Харківського університету І.О. Бродович назвав М. Стелецького "истинным тружеником науки", який богослов'ю "предан в высшей степени" [21, 1915, т.1, с.с. 110-111, 120].

За 30 років пастирської та педагогічної діяльності професором Стелецьким опубліковано понад 40 праць із богослов'я, історії церкви, філософії та історії літератури. Ще в Києві, працюючи рядовим священиком, 1892 року видає в Києві книгу за темою своєї майбутньої магістерської дисертації "Шлюб у древніх євреїв". До 100-ліття від дня смерті Г.С. Сковороди 1894 року в "Трудах Киевской духовной академии" опублікував одне з перших досліджень про життєвий і творчий шлях нашого земляка "Мандрівний український філософ Григорій Савич Сковорода", яке згодом вийшло окремим виданням. 1894 та 1902 року в Харкові публікує своє дослідження про Хорошевський Вознесенський дівочий монастир, а 1914 року – про Дмитрієвський Ряснянський монастир. У часописі "Вѣра и Разумъ" 1894 року надрукував історичну довідку про Каплунівський Божої Матері Чудотворний образ. До речі, ця ікона за повелінням Петра I була привезена на поле Полтавської битви.

1895 року в часописі "Вѣра и Разумъ" М. Стелецький публікує велике наукове дослідження "Харківський колегіум до перетворення його у 1817 році", яке у тому ж році вийшло у Харкові окремим виданням. У цій праці

М. Стелецький вперше детально розглянув історію створення Харківського колегіуму, навчально-виховний процес, значення колегіуму, підкреслюючи при цьому, що “уже в 30-х роках XVIII ст. Харківський колегіум, як навчальний заклад, став гордістю не лише Слобідської України, але і усієї Росії” [21, 1895, т.1, с. 644]. Автор визначає “загальностановий характер колегіуму”. У цьому творі М. Стелецький аналізує стан викладання філософських дисциплін у Харківському колегіумі.

1901 року в Києві виходить книга М. Стелецького “Нариси вчення про християнську мораль”, яку авторитетний богослов, архієпископ Харківський Амвросій оцінив так : “ чудова праця за стислістю і простотою розкриття і за внутрішнім змістом” [21, 1915, т.1, с. 113]. А 1902 року в “Трудах Киевской духовной академии” опублікував статтю “Релігійно-моральне світобачення Гоголя”.

1909 року М. Стелецький у Києві видав свою працю “Сучасне декадентство і християнство”. У цій праці автор критично оцінює і розкриває культурно-історичний сенс декадентства: у Франції (Бодлер, Метерлінк та ін.), в Німеччині (Вернер, Ніцше), Норвегії (Ібсен), Польщі (Пржибишевський). У Росії предтечами декадентства на думку М. Стелецького були Ф. Достоевський і Л.М. Толстой. Після них пішли Мінський, Мережковський, Гіппіус-Мережковська, Сологуб, Брюсов, Горький, Андреев та ін. У другому розділі книги автор дає ґрунтовну оцінку декадентству, послідовно зупиняючись на усіх сферах його впливу: в поезії, філософії, моралі та релігії.

Упродовж 1911-1912 років у часописі “Вѣра и Разумъ” М. Стелецький опублікував серію статей із критики теоретичних основ соціалістичного вчення і застерігав суспільство про можливі негативні наслідки у випадку реалізації їх на практиці. 1912 року ця серія статей під загальною назвою “Новітній соціалізм і християнство” виходить у Харкові окремим виданням.

Заслуговує на увагу пояснення професором Стелецьким причин непримиренної боротьби новітнього соціалізму з релігією і державою. Він

вважав, що соціалізм прагне “у решті-решт знищити християнство якоюсь новою релігією... з метою найбільш успішного проникнення соціалістичного вчення в душу народної маси” [23, с. 23-28]. У статті “Політичний радикалізм” М. Стелецький критикує соціалістичне вчення, орієнтоване на ліквідацію приватної власності та держави. Автор висловив свою незгоду з твердженням марксистів про “повне знищення держави у майбутньому”.

У статті “Революційний характер соціалізму” М. Стелецький полемізував із соціалістами, які виступають проти власності, держави та релігії. На переконання професора послідовники цього “фанатичного вчення... готові пролити потоки людської крові та зробити нещасними цілі покоління людей, щоб досягти результатів” [21, 1912, №6, кн.2, с. 729].

Стелецький М. висловив сумнів у тому, що люди, які звикли усе валити і руйнувати, можуть бути “організаторами загального щастя”. Такі “невизнані дбайливці загального добробуту” ставали “жорстокими тиранами і деспотами”, коли їм доводилося хоча на короткий час захоплювати владу у свої руки. Для підтвердження цієї тези він згадує про “революційний терор у Франції кінця XVIII століття, або суворий спосіб дій вождів Паризької комуни 1871 року, коли хотіли встановити соціально-демократичний режим”.

Автор статті стверджував, що насилля, як “тимчасовий захід”, про який говорять соціалісти і “сучасні марксисты”, згодом може перетворитися в “саму сутність цього вчення”. Стелецький М. зазначав, що в чисельних творах нашої літератури, “на чолі яких стоять твори Максима Горького, відомого популяризатора марксистських і ніцшеанських ідей”, пропагується насилля. При цьому автор наводить приклад горьківського “буревісника”, який “жаждет бури и борьбы”.

Стелецький М. вважав, що класова боротьба, яку проповідують марксисты, призведе не до суспільного добробуту, а до “... ще більш жахливих злиднів і рабства – з одного боку, казкового багатства і дикого свавілля – з іншого...” [21, 1912, №6, кн.2, с. 739].

Багаторічний досвід пастирської та викладацької діяльності, зокрема, і в Харківському університеті на кафедрі богослов'я, професор–протоієрей М. Стелецький вирішив узагальнити в тритомнику своїх праць. Спочатку ця праця була опублікована на сторінках часопису “Віра и Разумь” , а в 1914 році у Харкові вийшов 1-й том його праці “Досвід морального православного богослов'я в апологетичному висвітленні”. 1916 року виходить у світ другий том. Третьому тому не пощастило вийти, оскільки невдовзі розпочалися криваві революційні події. Але впродовж 1916-1917 років у чотирьох номерах часопису “Віра и Разумь” окремим додатком було надруковано більшу частину третього тому.

У своїх творах професор М. Стелецький визнавав, що “... захоплення соціалізмом зараз велике і є явищем модним”. У зв'язку з цим автор вважав: “Враховуючи сильне зростання соціалістичного руху необхідно нам вступити в мирну боротьбу з цим суспільним злом” [21, 1912, № 7, кн. 1, с. 51]. При цьому автор посилався на позитивний досвід Німеччини та Англії, де спромоглися значно обмежити вплив соціалістичних ідей завдяки соціальним реформам. Стелецький М. робить висновок: “Нам необхідно наслідувати їхньому прикладу, і чим швидше, тим краще. Є ще надія уникнути загрозованої небезпеки, якщо негайно серйозно взятись за справу соціальних реформ”.

Не зважаючи на те, що М. Стелецький закликав до “мирної боротьби” з соціалізмом, нова більшовицька влада до нього поставилася далеко не мирно. Він був заарештований і по звирячому закатований жорстоким більшовицьким режимом. Професор М. Стелецький у своїх застереженнях мав рацію. Те, про що він застерігав, на превеликий жаль, сталося.

Життя і творчість професора-протоієрея Харківського університету Миколи Семеновича Стелецького є яскравою сторінкою в історії духовного життя України, зокрема, Слобідського краю. Ім'я Миколи Стелецького внесене в тритомний енциклопедичний словник “Християнство” та “Православную енциклопедию Харьковщины”. Життєвому і творчому шляху М.С. Стелецького присв'ячена наша стаття у відродженому часописі “Віра і Розум” (26, №1,

2000, с. 71-78). Ім'я М. С. Стелецького увійшло в історичну енциклопедію “Словянофилы” [27, с. 520].

Статутом 1863 року при історико-філологічному факультеті Харківського університету була заснована кафедра “церковної історії” (статутом 1884 року названа “історії церкви”). Постановою Міністерства народної освіти від 17 січня 1873 року передбачалося, що для заняття кафедри церковної історії, перш за все, необхідно було мати вищу богословську освіту. Кандидати духовних академій, які закінчили церковно-історичне відділення, допускалися до читання лекцій в університеті з церковної історії у званні приват-доцентів. Магістри духовних академій призначалися на посаду доцента, а доктори богослов'я – на посади екстраординарних і ординарних професорів, до того ж у тому випадку, коли вони в духовній академії пройшли курси по церковно-історичному відділенню і захистили дисертацію за тематикою цього відділення.

Доцентами і професорами церковної історії в університеті також могли бути кандидати з духовних академій, які пройшли курси на церковно-історичному відділенні духовних академій і здобули в університеті ступені магістра та доктора з російської або загальної історії.

До отримання вищезгаданого розпорядження Міністерства освіти, рада історико-філологічного факультету 9 квітня 1869 року обрала магістра богослов'я, професора Московської духовної академії А. С. Лебедева на посаду екстраординарного професора на кафедрі церковної історії. Після виходу за штат А. С. Лебедева, наказом міністра народної освіти 1 квітня 1903 року був призначений на посаду виконуючого обов'язки екстраординарного професора приват-доцент Київської духовної академії Й.О. Бродович. З 1904 року на посаді приват-доцента кафедри історії церкви працював священик І.І. Філевський.

Лебедєв Амфіан Степанович (1833 – 1910 рр.), магістр Московської духовної академії, потім доктор російської історії *honoris causa* (лат. – “заради поваги») — учений ступінь, який присуджується за наукові досягнення без

захисту дисертації - *автор*), заслужений професор по кафедрі історії церкви Харківського університету. Серед видатних учених університету другої половини ХІХ-початку ХХ століття ученому-історику А.С. Лебедеву належить гідне місце. Понад сорок років його життя було пов'язане з Харківським університетом. Його називали “охоронцем кращих університетських традицій”, “патріархом історико-філологічного факультету” [28, с. 216].

Народився А.С. Лебедев в Московській губернії в сім'ї священика. 1856 року закінчив Московську духовну академію зі ступінню магістра. Тема його магістерської дисертації “Про моральні достоїнства громадянських законів Мойсеєвих”. Після закінчення академії призначений помічником інспектора Московської духовної семінарії. У 1858 році переведений на посаду викладача всесвітньої історії у тій же семінарії. У 1860-х роках, в умовах деякої лібералізації суспільного життя, А.С. Лебедев двічі виїздив за кордон для лікування, продовження освіти і проведення наукових досліджень. У Женевській академії слухав богословсько-філософські лекції відомого на той час реформатського богослова, професора Навіля.

1869 року на засіданні ради історико-філологічного факультету Харківського університету А.С. Лебедев одностайно був обраний на посаду екстраординарного професора на кафедрі історії церкви. У 1894 році за наукові праці з російської історії, передусім історії Слобідської України ХVІІ-ХVІІІ століть (опублікував понад 25 таких праць), був удостоєний ступеня почесного доктора російської історії [3, с. 179]. З 1891 до 1899 року А. С. Лебедев був деканом історико-філологічного факультету [12, с. 298].

Лебедев А.С. опублікував понад 70 праць, значна частина яких присвячена історії церкви на Слобожанщині. З філософської точки зору інтерес викликають такі його праці: “Про свободу совісті у стародавній вселенській церкві” (“Бесіда”, 1871); “Полеміка про Платона та Арістотеля у ХV столітті” (“Православное обозрение”, 1875); “Боротьба духовенства в Слобідській Україні у ХVІІІ столітті проти вечорниць” (“Мир”, 1881); “Грецькі силлагі” (“Въра и Разумъ”, 1884); “Харківський колегіум як просвітницький центр

Слобідської України” (Харківський календар, 1885); “Харківський колегіум як просвітницький центр Слобідської України до запровадження у Харкові університету” (М., 1886); “Г. С. Сковорода як богослов” (“Вопросы философии и психологии”, 1895); “Погляд графа Л. Толстого на історичне життя Церкви Божої” (Харків, 1903).

Лебедев А. С. на урочистих зібраннях університету проголосив декілька промов: “Харківський колегіум як просвітницький центр Слобідської України до запровадження у Харкові університету”; “Університети в царювання Імператора Олександра І”; “Про участь харківської громадськості у відкритті Харківського університету”; “Г. С. Сковорода як богослов”.

Професор Лебедев розкрив просвітницьку роль Харківського колегіуму, єдиного загальноосвітнього навчального закладу краю, випускники якого несли освіту та культуру у віддалені куточки регіону і далеко за його межі. Вчений висловив думку, що Харківський колегіум “значною мірою обумовив виникнення у Харкові університету”. Лебедев А. С. називав колегіум “першою сторінкою в історії Харківського університету” [28, с. 222]. У своєму дослідженні про Г.С. Сковороду А.С. Лебедев називав його “тим типом богослова, який був не зовсім звичайним для свого часу, так як це був тип непокірливий, який веде свій початок від древніх і славетних батьків і учителів церкви” [28, с. 221].

На думку А.С. Лебедева богословські погляди Г. Сковороди брали початок не з західної (Тертуліан), а зі східної (Олександрійської) школи, яка прагнула примирити віру і знання. Професор А.С. Лебедев писав: “Глибоке переконання Григорія Савича, що істина відкривається Богом не лише іудеям і християнам, проте як і добра моральність не належить лише християнам, так як і в стародавньому світі нерідко процвітала висока моральність; визнання за язичницькими філософами високого просвітницького значення і, як наслідок того, широке використання їхніх ідей (Сократа, Платона, стоїків)...”[28, с. 221]. Лебедев А.С. підкреслював, що Григорій Сковорода визнавав за розумом право широкої участі у справах віри, участі в поясненні релігійних питань, в

поясненні Писання. Деякі освічені сучасники Г. Сковороди розуміли прихильність філософа до давніх церковних вчителів. Адже белгородський єпископ Іосаф, який ставився до Г. Сковороди дуже прихильно, запропонував йому посаду вчителя в Харківському колегіумі та умовляв його прийняти чернецтво, обіцяючи довести його до високого ієрархічного сану. Таким чином, єпископ Іосаф не сумнівався стосовно християнського способу думок Г. Сковороди. Ім'я А.С. Лебедева увійшло в “Православну енциклопедію Харківщини”.

Після професора А. С. Лебедева нетривалий час, з 1903 до 1904 року на кафедрі історії церкви виконуючим обов'язки екстраординарного професора працював Й. О. Бродович.

Бродович Йосип Олександрович народився в 1871 році в сім'ї священника села Карповець Волинської губернії. У 1884-1887 роках навчався у Житомирському духовному училищі, в 1887-1893 роках — у Волинській духовній семінарії, а з 1893 по 1897 рік — у Київській духовній академії, яку закінчив із “магістрантом” (кандидатом богослов'я). Рішенням ради академії залишений професорським стипендіатом на рік, а потім був призначений виконуючим посаду доцента на кафедрі загальної церковної історії. У 1901 році захистив магістерську дисертацію і невдовзі отримав звання доцента. В академії читав курс церковної історії. У 1903 році переведений на посаду виконуючого обов'язки екстраординарного професора Харківського університету на кафедрі історії церкви.

Чисельні публікації Й. О. Бродовича надруковані у різних богословських виданнях. Він друкувався у Харківському часописі “Вѣра и Разумъ”. За працю “Книга пророка Осії” (магістерська дисертація) навчальним комітетом при Священному Синоді нагороджений Макарієвською премією. З філософських праць Й.О. Бродовича можна назвати: “Бібліографічна замітка про брошуру професора Завітневича “Місце О.С. Хом'якова в історії російської народної самосвідомості” (“Вера и Церковь”, 1904); “Бібліографічна замітка про брошуру професора А.С. Лебедева “Погляд графа Л. Толстого на історичне

життя Церкви Божої” (“Вера и Церковь”, 1904); “Професор-протоієрей Т.І. Буткевич (до 25-річного ювілею)” (“Южный край”, 1905); бібліографічна замітка “Православна богословська енциклопедія” (“Вѣра и Разумъ”, 1906, т. I, с. 118-120).

Філевський Іоан, священик, з осіннього семестру 1904-1905 навчального року приват-доцент на кафедрі історії церкви Харківського університету. Народився 30 липня 1865 року в чисельному роді Філевських, які ведуть свій початок із часів переселення на Слобожанщину з Правобережжя. Закінчив Харківське духовне училище та Харківську духовну семінарію. Вищу освіту здобув у Київській духовній академії. В академії спеціально вивчав історію іноземної літератури, історію російської літератури і російської мови, а також єврейську мову з біблейською археологією. Влітку 1903 року за свій кошт їздив у Рим, щоб дослідити катакомби, древні християнські пам'ятки (особливо мистецтво візантійського періоду). Результатом цієї поїздки була серія статей “Римські враження” у “Харьковских губернских ведомостях” за 1903 рік. У 1890-1891 роках був викладачем загальної громадянської історії і арифметики в Київському жіночому училищі. У 1891-1896 роках — законовчитель 3^ї Харківської гімназії (два роки) та Харківського комерційного училища. 1901-1902 роках брав участь у підготовці та проведенні XII Археологічного з'їзду в Харкові та релігійно-філософських зібраннях у Санкт-Петербурзі. З 1904 року — приват-доцент кафедри історії церкви Харківського університету.

У січні 1904 року в Харкові було відкрито релігійно-просвітницьке Братство Озерянської ікони Божої Матері, яке очолив І.І. Філевський. Під час революційних подій 1905-1907 років він очолив у Харкові так званий “обновленський рух” за демократизацію церковного життя. А в лютому-липні 1906 року був редактором-видавцем “Церковної газети”. Після революції вільнодумство в університеті не припинялося. Міністр внутрішніх справ у 1909 році серед нелояльних, з особливо лівими поглядами професорів університету називає Філевського [3, с. 252, 254, 256].

У списку службовців Харківського університету на 1 січня 1913 року знаходимо прізвище приват-доцента на кафедрі історії церкви, магістра богослов'я, священника Філевського І.І. А в часописі “Вѣра и Разумъ” на кінець 1914 року виявляємо останню публікацію І.І. Філевського – “Слово...”, проголошене в університетській церкві. Після 1917 року — активний учасник різних ініціатив у церковному житті, “обновленського розколу”. У 1923 році на обновленському Соборі в Москві був серед членів почесної президії. Подальша його доля, на жаль, невідома.

Філевський І. у багатьох богословських часописах, зокрема, Харківському “Вѣра и Разумъ”, опублікував велику кількість статей релігійного характеру. Він опублікував брошуру “Благовіщенська церква міста Харкова” та книгу “Харківські архіпастирі (до 100-літнього ювілею Харківської єпархії 16 жовтня 1899 р.)”.

Філевський І.І. опублікував велику кількість статей філософського змісту: “Сутність християнської моральності на відміну її від моральної філософії графа Л.М. Толстого (з приводу статті професора Грота у “Вопросах философии и психологии” за 1903 рік)” (“Вѣра и Разумъ”, 1903); “Моральні ідеали нашого часу” (“Вѣра и Разумъ”, 1903); “З приводу літературних міркувань про графа Л.М. Толстого (аналіз статті М. Страхова про Толстого у “Вопросах философии и психологии”, 1892) (“Вѣра и Разумъ”, 1892); “Про дух і плоть (аналіз статті Д.С. Мережковського в “Мире искусства” за 1902 рік); “Лев Толстой и Достоевский”) — релігійно-філософський лист в часописі “Миссионерское обозрение” за 1902 рік; “Християнська релігія і культура” (аналіз “Філософських розмов” М. Мінського в “Мире искусства” за 1902 рік); релігійно-філософський лист в часописі “Миссионерское обозрение” за 1902 рік; “Про ставлення до життя і смерті в християнстві та язичництві” (оцінка релігійно-філософських поглядів В.В. Розанова на християнство); релігійно-філософський лист у часописі “Миссионерское обозрение” за 1902 рік (Розанов у своєму творі “Сімейне питання в Росії” у 1903 році в передмові посилається на цю публікацію Філевського); “Про ставлення інтелігенції до церкви” (аналіз

поглядів В.А. Тернавцева у його доповіді на релігійно-філософських зібраннях у Санкт-Петербурзі “Російська церква перед великим завданням”); релігійно-філософський лист у часописі “Миссионерское обозрение” за 1903 рік; “Філософський аскетизм” (пам'яті В.С. Соловйова, який помер 31 липня 1900 року), у газеті “Южный край” № 7103 за 1901 рік; “Підмінені діалектично і текстуально сторінки віри” (з приводу статті В.В. Розанова “Тема нашого часу” (“Новое Время”) в часописі “Странник” за 1901 рік; “Релігійно-філософські погляди Ф.І. Тютчева” (до 100-річного ювілею від його народження) в часописі “Мирный труд” за 1904 рік; “Культ науки і християнська релігія” (з приводу книги І.І. Мечникова “Етюди про природу людини”) в часописі “Въра и Церковь” за 1904 рік; “Біблія і наука” (апологетична оцінка положення з теорії астронома Фая, висловленого у творі “Про походження світу”, що Земля створена раніше Сонця) в часописі “Въра и Церковь” за 1902 рік; “Декадентство — душевна хвороба нашого часу” (аналіз публічної лекції Касперовича про декадентство) в “Харьковских Ведомостях” за 1903 рік, № 320; “Нове звання графа Л. Толстого” (оцінка терміну “Боговидец”, висловленого В.В. Розановим стосовно Толстого) в часописі “Душеполезное чтение” за 1899 рік; “Паназіатизм Японії і Росія”, лист в редакцію “Юного Края” за 1904 рік, №8331; “З приводу картини І. Репіна: “Йди за мною, сатано”, на XXXII пересувній виставці” (у часописі “Православное русское слово” за 1904 рік); “До питання про нову програму з морального богослов'я” (проти ідеалу і мотивів моральності в статті Ф. Тернера в часописі “Въра й Разумъ” за 1902 рік в часописі “Въра и Церковь” за 1902 рік); “Слово в день преподобного Антонія Великого” (про союз між вірою та наукою) (“Въра и Разумъ”, за 1908 рік); “Слово під час поховання професора Є. К. Редіна” (“Въра и Разумъ”, 1908 рік).

Як свідчать вище названі публікації, І. Філевський на сторінках богословсько-філософського часопису “Въра и Разумъ” та інших богословських часописів, з богословсько-філософських позицій полемізував із М. Гротом,

Л. М. Толстим, М. Страховим, Д. Мережковським, М. Мінським, В. Розановим та І. Мечниковим.

У Харківському університеті в дореволюційний період філософськими проблемами займалися не лише професійні викладачі з кафедри філософії, богослов'я та історії церкви. До цього предмету виявляли інтерес викладачі інших кафедр. Серед них, у першу чергу, слід виділяти філолога, який розробляв “філософію мови”, Олександра Потебню, правознавця Михайла Остроумова, медика Олександра Шилтова та історика Дмитра Багалія. Крім того філософські проблеми розглядалися на засіданнях Історико-філологічного товариства.

На кафедрі церковного права юридичного факультету з 1887 року на посаді екстраординарного професора працював М.А. Остроумов, який у своїй науково-педагогічній діяльності значну увагу приділяв філософським проблемам.

Остроумов Михайло Андрійович народився 30 грудня 1847 року в сім'ї священика Тамбовської губернії. У 1869 році провчившись один рік у Тамбовській духовній семінарії, здав екзамен і за другий курс, отримав атестат про закінчення повного курсу семінарії. Після цього він вступив у Петербурзький університет на історико-філологічний факультет, але невдовзі переходить у Медико-хірургічну академію. За відсутністю коштів полишив її і у 1870 році вступає в Московську духовну академію на історичне відділення. 1873 року після закінчення 3-го курсу, отримав ступінь кандидата богослов'я. Наступного року закінчив духовну академію з магістерським званням. 25 серпня 1873 року затверджений на посаді викладача загальної церковної історії Тамбовської духовної семінарії. Через рік переходить у Віфамську духовну семінарію (біля Троїце-Сергієвої лаври), де був затверджений на посаді наставника психології, огляду філософських учень, педагогіки і дидактики. Написав підручник “Огляд філософських учень”, який був удостоєний Макарієвської премії. 1 березня 1884 року М. Остроумов успішно захистив дисертацію на тему “Вступ в історію філософських систем”, після

чого радою Московської духовної академії був обраний на посаду приват-доцента, а 15 серпня того ж року — доцента. У своїй дисертації Остроумов на відміну від раціоналістичного підходу до історії філософії застосовує свій підхід. Він виділяє такі основні типи філософських систем: космологічний, антропологічний, теологічний та релігійний, в яких відображається людське світобачення.

У 1886 році Остроумов захистив магістерську дисертацію, за яку нагороджений Макарієвською премією. Ще працюючи викладачем семінарії та займаючись оглядом філософських учень та психологією, він висловив свої критичні погляди на психологічний матеріалізм і фізіологічний метод у психології. Але ґрунтовно фізіологічний метод був підданий ним критиці лише в Московській духовній академії. У своїй праці “Про фізіологічний метод” (1888 р.) у критиці матеріалістичного розуміння цієї проблеми Остроумов приєднується до новокантіанців. Крім читання лекцій із історії філософії рада академії 12 березня 1886 року доручила Остроумову читати лекції на кафедрі “Вступ в коло богословських наук”. Цей курс сприяв здійсненню ним глибокого аналізу з точки зору християнського віровчення богословсько-філософських поглядів Л.М. Толстого. У зв’язку з цим Остроумов у часописі “Вѣра и Разумъ” 1884 року в дев’яти номерах публікував велику критичну працю про богословсько-філософські погляди Л. Толстого – “Наші нові “філософи та богослови”. А 1887 року видає книгу, присвячену аналізу релігійно-філософських поглядів Л.М. Толстого.

Восени 1887 року за запрошенням попечителя навчального округу і за розпорядженням архієпископа Харківського і Охтирського Амвросія Остроумов переходить на посаду екстраординарного професора кафедри церковного права Харківського університету.

1893 року М.А. Остроумов опублікував “Вступ в православне церковне право”, після чого отримав звання ординарного професора. У наступному році Московська духовна академія за цю працю присвоїла йому ступінь доктора церковного права. З 1888 року професор Остроумов розпочав читати майбутнім

юристам курс логіки. А у 1895-1896 та 1901-1902 навчальних роках на юридичному факультеті читав курс історії філософії. У 1891-1905 роках Остроумов виконував обов'язки секретаря юридичного факультету. 1905 року після вислуги 30 років науково-педагогічної діяльності, переведений у число професорів поза штатом [30, с. 266-270] У списку службовців Харківського університету на 1 січня 1913 року знаходимо прізвище ординарного професора кафедри церковного права, доктора церковного права, дійсного статського радника М. А. Остроумова, який перебував за штатом [29, с. 12].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття професор Остроумов брав активну участь у читанні лекцій на публічних курсах при університеті. З 21 березня 1903 до 27 квітня 1906 року був редактором “Харьковских Губернских Ведомостей”. Під час революційних подій 1905-1907 років дотримувався консервативних поглядів, негативно ставився до революційних виступів студентства. Був одним із засновників у Харкові монархічної організації “Русское собрание”. У лютому 1906 року обраний гласним (депутатом —*автор*) Харківської міської думи, головою якої став Д. І. Багалій [3, с. 250, 252, 254].

Професор Остроумов опублікував біля 250 статей із політичних, суспільних, правових та церковних питань. Крім того, ним надруковані такі філософські твори: “Огляд філософських вчень” (удостоєна Священим Синодом повної Макарієвської премії); “Про викладання філософії права в духовних академіях” (“Православное обозрение”); “Значення Сократа в древній грецькій філософії” (“Въра и Разумъ”, 1884); “Граф Л. М. Толстой. Аналіз його сповіді” (“Въра и Разумъ”, 1885), та окремою брошурою; “Історія філософії у відношенні до Одкровення. Погляд на умови історичного розвитку філософії” (МДА удостоїла Макарієвської премії); “Фалес Мілетський” (“Въра и Разумъ”, 1884) та окремо Харків, 1902; Про фізіологічний метод у психології (“Въра и Разумъ”, 1884).

“Русский исторический журнал” (1921, №7) повідомляв, що професор Остроумов помер у 1920 році. Ім'я М.А. Остроумова увійшло в “Православну енциклопедію Харківщини”.

3.6 Філософські погляди харківської професури природничих кафедр у дореволюційний період: І.Й. Калениченка, А.І. Стойковича, Т.Ф. Осиповського, В.І. Лапшина, І.І. Мечникова, М.М. Бекетова, О.П. Шимкова, І.П. Щелкова, П.І. Ковалевського, О.М. Щукарєва, І.І. Білянкіна, В.Л. Кірпічова, М.М. Бекетова, М.Д. Пильчикова, В.І. Талієва, В.Я. Данилевського, І.Г. Оршанського, О.М. Шилтова

У дореволюційний період серед професури вищих навчальних закладів міста Харкова спостерігалися як ідеалістичні, так і матеріалістичні погляди. Так, наприклад, професор фізіології Харківського університету **І.Й. Калениченко** (1805-1876 рр.) стверджував, що існує “абсолютний дух, який віддзеркалюється у всіх рисах душі нашої”. Він зазначав, що душа не залежить від тіла, вона безсмертна.

Іван Йосипович Калениченко народився у місті Суми Харківської губернії. Початкову освіту отримав в Сумському повітовому училищі. Після закінчення Харківської гімназії 1829 року вступив на медичний факультет Харківського університету. Студентом, упродовж двох місяців брав участь у боротьбі з холерою в Путивльському повіті, за що рішенням Сенату був звільнений від сплати подушного податку. Після закінчення університету направлений за кордон на стажування. Повернувшись з-за кордону був призначений ад'юнктом професора терапії. З 1833 року студентам медичного факультету читав природничу історію. З 1836/37 навчального року обіймав посаду екстраординарного професора на кафедрі фізіології та загальної патології. Після захисту у 1837 році дисертації здобув ступінь доктора медицини. В університеті завідував зоологічним та мінералогічним кабінетами і

студентам другого курсу другого відділення філософського і медичного факультетів читав курси мінералогії та геогнозії.

1838 року І.Й. Калениченко затверджений ординарним професором по кафедрі фізіології та загальної патології. У 1839/40 навчальному році І.Й. Калениченко “по Высочайшему повелению” відправлений у Полтаву для дослідження віднайдених там кісток якоїсь “допотопної” тварини. А з Полтави, розпорядженням Ради університету професор Калениченко був направлений у Роменський повіт Полтавської губернії для дослідження подібних кісток, віднайдених у селі Кулішівка в маєтку графа Ю.О. Головкина (зараз Кулішівка біля с.м.т. Недригайлів Сумської області). За повноту досліджень, детальний опис цих об’єктів професор Калениченко отримав “Монаршее Его Императорского Величества благоволение” [32, с. 32].

1841 року на місці знахідки скелета мамонта у селі Кулішівка за наказом графа Головкина і за проектом І.Й. Калениченка був встановлений пам’ятник у вигляді триступеневої піраміди. Цей пам’ятник зберігся до наших днів [33, с. 408, 426; 10, с. 184-185].

Професор Калениченко студентам медикам читав свій обов’язковий курс “Фізіологія з загальною патологією”. Крім того викладав фіктогнозію, геогнозію і палеонтологію та мінералогію. За “отличное усердие, оказанное по званию медика-консультанта по Харьковскому университету благородных девиц”, йому було оголошено “Высочайшее благоволение” [32, с. 33]. У 1847 році професор Калениченко брав участь у боротьбі з епідемією холери в Харківській губернії, за що йому знову було оголошено “Высочайшее Его Императорского Величества благоволение” [32, с. 35].

4 вересня 1850 року лекцію з фізіології, яку читав професор Калениченко, слухав міністр народної освіти князь Ширинський-Шихматов, який прибув у Харків. 1859/60 навчального року І.Й. Калениченко був обраний дійсним членом Московського товариства сільського господарства, а у 1861/62 навчальному році видає свої “Листи з України”. Після цього він був відправлений за кордон. 1862/63 навчального року затверджений у званні

заслуженого професора. 1864 року професор І.Й. Калениченко пішов у відставку. Помер 17 січня 1876 року.

Тематика наукових праць (понад 30) професора Калениченка була досить різноманітною. Серед них деякі варто назвати: “Землетрус у Харкові 11 січня 1831 року о 9-й годині 25 хвилин по полудню”; “Про вплив віку людини на розумові і моральні здібності” (Харків, 1839); “Про землетруси і їхні причини”; “Про геогностичну будову українських материків”; “Про сучасне фізіолого-патологічне дослідження життя”; “Про зникнення байбаків у Новоросійському краї”. Багато творів професором Калениченком видано латинською мовою в латиномовних часописах [32, с. 34].

Професор Калениченко у 1850/51 навчальному році подарував університетському ботанічному кабінету 35 видів папоротників, зібраних ним на острові Мадера, а для ботанічного саду – насіння 12 видів різних рослин, зібраних ним на тому ж острові.

Професор Харківського університету серб **А.І. Стойкович** (перший декан фізико-математичного відділення, потім – другий ректор університету) у своїх книгах з фізики – “Начальные основания умозрительной и опытной физики” (1809) і “Система физики” (1813) критикував послідовників Канта, Шеллінга і Окена та інших філософів-ідеалістів, погляди яких отримали розповсюдження в природознавстві. Критикуючи представників ідеалістичної філософії А. Стойкович зазначав, що будь-які теоритичні висновки фізики мають бути підтвержені дослідженнями для пояснення явищ природи.

Згаданий вище перший завідувач кафедри математики і третій ректор (з 1813 до 1820) Харківського університету **Т.Ф. Осиповський**, не будучи професійним філософом, велику увагу приділяв питанням філософії. Тому дещо детальніше зупинимось на аналізі його філософських поглядів. Проблеми гносеології він намагався вирішувати на конкретному природничо-науковому матеріалі. Критикуючи ідеалізм він рішуче відстоював матеріалістичне вирішення основного питання філософії, доводив об’єктивність матеріального світу і залежність свідомості від матеріальних об’єктів. Осиповський Т.

вважав, що наші відчуття не залежать від нашої волі, а визначаються зовнішніми об'єктами [11].

На початку XIX ст. Т. Осиповський був одним із перших учених у Російській імперії, який виступив з критикою німецької ідеалістичної філософії, зокрема, систем Ляйбніца, Канта і Шеллінга. Ідеалістичній натурфілософії Осиповський протиставив матеріалістичне учення про природу. У рецензії на твори професора філософії Харківського університету, послідовника німецької ідеалістичної філософії Дудровича Осиповський писав, що німецька філософія “з часу Канта, забравши у розуму природну основу понять, не залишила розуму нашому нічого, крім побудови одних фантазій”. На його думку філософія Шеллінга переважно – “фантазія”.

Професор Осиповський один із перших в Російській імперії піддав аргументованій критиці кантівський апріоризм. Застосовуючи матеріалістичне положення – “ніщо з нічого не виникає” при розгляді проблеми гносеології Осиповський спростував точку зору апріоризму, що слід вірити в “творіння з нічого”. У своїй промові “Про простір і час” проголошеній на урочистому зібранні Харківського університету 30 серпня 1807 року піддав критиці апріоризм Канта.

На протилежність апріоризму Канта Осиповський обґрунтував учення про емпіричне походження людських знань. У тритомному “Курсі математики”, підкреслюючи дослідне походження геометричних понять, також довів практичну обумовленість математичних знань. Він посилався на єгипетське землеробство, яке породило потребу в розвитку геометричних уявлень.

Професор Осиповський критикував динамічну систему Канта за ігнорування реальних закономірностей природи і емпіричних фактів, за спробу підмінити фізичні дослідження явищ природи апріорними конструкціями. Основний недолік кантівського динамізму Осиповський вбачав у відриві діючих сил від матерії. Матерію, зазначав він, не можна відірвати від руху, і тому силу не можна розглядати як нематеріальну субстанцію. З точки зору

Осиповського, матерія активна, здатна до руху. Доводячи абсолютність руху в матеріальній природі він підкреслював відносність спокою.

Осиповський піддавав критиці твердження Канта і його послідовників про апріорність простору і часу. Посилаючись на дані природознавства, він довів, що простір і час існують об'єктивно, а уявлення про них виникають у нас під впливом зовнішнього світу на наші органи відчуття. Погляди Осиповського справили вплив на формування світогляду багатьох учених і мислителів України і Росії. Учень Осиповського був видатний математик М.Ф. Остроградський.

Геніальний український математик **М.Ф. Остроградський** (1801-1862 рр.) народився в селі Пашенна Кобиляцького повіту, Полтавської губернії. Навчався в Полтавській гімназії, де його вихователем був Іван Петрович Котляревський. Навчався в Харківському університеті. Працюючи в Парижі, дружив із творцем “небесної механіки” Лапласом. Михайла Остроградського називали “лицарем нескінченно малих величин”. Його ім'я і зараз широко відоме в математиці та механіці: “метод Остроградського”, “рівняння Остроградського”, “формула Остроградського” та ін. У 29 років він став академіком Петербурзької Академії наук. Згодом був обраний членом Академії наук у Нью-Йорку, членом-кореспондентом Паризької Академії наук. У Петербурзі Михайло Остроградський дружив із Тарасом Шевченком. Геніальний математик помер у Полтаві у домі Старицьких.

Матеріалістичну лінію в природознавстві відстоював професор фізики та фізичної географії Харківського університету **В.І. Лапшин** (1809-1888 рр.). 1838 року після захисту дисертації “Рассуждения о началах теории истечения светящейся материи” йому був присуджений ступінь доктора фізико-математичних наук. У своїй праці “Опыт систематического изложения физики” (Харків, 1840) учений зазначав, що предметом фізики є “явища матерії”. Він був переконаний у реальному, незалежному від свідомості, існуванні матерії. Лапшин вважав, що матерія є усе те, що існує в просторі у вигляді різноманітних явищ і предметів. Матерію, природу Лапшин розглядав у

постійному русі. Рух матерії, природи на його думку відбувається у просторі та часі. Джерело руху матерії вбачав у самій матерії. Він вважав, що природа сама по собі є активною, діяльною.

Професор Лапшин захищав атомістичну теорію будови речовини і критикував натурфілософську динамічну систему Канта і його послідовників у Російській імперії. Пояснюючи природу світла Лапшин зазначав, що воно має не духовну, а матеріальну основу. Лапшин негативно ставився до агностицизму і глибоко вірив в силу науки і пізнавальні можливості людини. Не дивлячись на свої матеріалістичні позиції, у другій половині своєї наукової діяльності Лапшин нерідко посилається на Бога, говорить про користь релігії в етичному вихованні.

Відомий біолог, лауреат Нобелівської премії **Ілля Ілліч Мечников** (1845-1916 рр.) народився в селі Панасівка (нині село Мечникове) Харківської губернії, закінчив Харківську гімназію та Харківський університет (у 1864 р.). Був професором Новоросійського (Одеса) та Петербурзького університетів. У 1888 р. переїхав у Париж, де працював до кінця життя в Пастерівському інституті.

Учений із наукових позицій пояснив явище імунітету, обґрунтував теорію причин старості та смерті, сформулював вчення про “ортобіоз” – “оптимістичне розуміння життя і смерті” для забезпечення “повного і щасливого циклу життя, яке завершується спокійною природною смертю” (“Етюди про природу людини”, (1903), “Етюди оптимізму”, (1907).

У своїх філософських поглядах І.І. Мечников виходив з визнання матеріальності та вічності світу. На його думку природа ніким не створена, вона існує сама по собі. У ній ніщо не може зникнути, а лише переходить із одного стану в інший. Природа існує відповідно до об’єктивних законів, а завдання науки – пізнавати і використовувати ці закони. Мечников в біології дотримувався матеріалістичної позиції, захищаючи дарвінізм.

Харківський інститут мікробіології та імунології носить ім’я І.І. Мечникова. У роки незалежної Української держави у Харкові споруджений

пам'ятник відомому земляку, а на колишньому корпусі університету, де вчився майбутній нобелівський лауреат, встановлена меморіальна дошка.

Професор Харківського університету **Микола Миколаєвич Бекетов** (1827-1911 рр.) – засновник фізичної хімії, працював у Харківському університеті з 1855 до 1887 року. 29 грудня 1877 року був обраний членом-кореспондентом Академії наук, а у 1886 році – академіком. Бекетов М.М. визнавав матеріальну єдність світу і вічність його існування. У вступі до “Записок з неорганічної хімії” (Харків, 1875) він обґрунтовував думку про єдність органічної та неорганічної природи, що між ними не існує безодні, вони підкоряються загальним законам.

Бекетов матеріальний світ розглядав у русі, зміні та розвитку. У своєму курсі “Фізико-хімія” (Харків, 1886) стосовно закону збереження матерії та енергії, учений зазначав, що рух не знищується і подібно матерії лише видозмінюється. На лекціях із термохімії Бекетов говорив, що “...енергія (потенційна або кінетична) не може бути створена, як і сама речовина, а може лише переміщатися або перетворюватися в іншу еквівалентну їй енергію, наприклад, тепло – в механічну роботу, і навпаки: механічна робота – в тепло”.

Бекетов критикував хіміків-ідеалістів, які відривали енергію від її носія – матерії. Він підкреслював, що матерія, яка рухається, має масу і енергію. Він показував безпідставність тверджень ідеалістів про можливість існування енергії без матерії.

Ще при існуванні панівної точки зору про неподільність атома, Бекетов у 1879 році висловив ідею про планетарну будову атома. У доповіді на загальному зібранні Російського фізико-хімічного товариства він зазначив: “...атоми усіх елементів перебувають у постійному, незвичайно швидкому русі і ...самі атоми і частки, у вигляді в якому вони існують, являють собою рухливі системи, на зразок нашої сонячної системи”. Місце “Сонця” в будові атома займає частка, яку вчений назвав ядром (1903 р.); інші частки атома (“планети”) не падають на ядро в наслідок притаманного їм руху, аналогічному руху планет сонячної системи.

У той же час професор Бекетов намагався примирити науку з релігією, стверджуючи, що моральні основи релігії підкріпляються результатами наукових досліджень і що наука підтримує релігійну ідею про єдність світобудови і законів, що управляють нею.

Професор фізики Харківського університету, голова фізико-хімічної секції **О.П. Шимков** (1839-після 1915 рр.) народився в сім'ї потомствених дворян в селі Міхновка Кобилякського повіту, Полтавської губернії. З 1856 до 1860 року навчався у Харківському університеті. Продовж 32 років (з 1867 до 1899 р.) очолював кафедру фізики. З англійської мови переклав “Основи логіки” Р. Уетлі. У популярних журналах надрукував філософські статті “Зовнішній світ і наші уявлення про нього”, “Запаси енергії в природі” та ін. 1904 року призначений директором Московського сільгоспінституту. У своєму “Курсі дослідної фізики” О.П. Шимков піддав критиці суб’єктивно-ідеалістичні погляди на світ. Він вважає, що не внутрішній світ людини, не її відчуття є первинними, а самі відчуття і свідомість є похідними об’єктивної реальності, яка існує поза нами і діє на органи відчуттів і мозок людини.

Професор Шимков вважав, що світ пізнаваний. На його думку закони науки – не вигадка людського розуму, а результат відображення об’єктивного світу. Учений доводив наявність у природі детермінованості різних процесів, яка виключає все безпричинне. Це положення він називав “законом причинності”. Обґрунтовуючи об’єктивний характер причинності та закономірності, О. Шимков рішуче виступав проти кантіанського розуміння причинності та закономірності, як апріорних форм людського розуму.

Вихованець Харківського університету, перший професор кафедри фізіології, потім проректор і ректор **І.П. Щелков** (1833-1909 рр.), учитель майбутнього нобелівського лауреата І.І. Мечнікова та академіка В.Я. Данилевського народився у місті Харкові в заможній купецькій родині. Проте після смерті батька у нього виникли матеріальні труднощі. Щоб скромно прожити під час навчання в університеті займався репетиторством. У 1846 році І. Щелков вступив у третій клас щойно відкритої 2-ої Харківської

гімназії, яку закінчив 1850 року з золотою медаллю. Без вступних екзаменів вступив на медичний факультет Харківського університету, який закінчив із відзнакою 1855 року. Розпочав роботу помічником ординатора хірургічної клініки. У 1857 році захистив докторську дисертацію. А наступного року був відряджений за кордон для підготовки до професорського звання. У Відні практикувався в техніці мікроскопічних досліджень. Потім у Празі продовжував займатися такими ж дослідженнями у приват-доцента університету і асистента дитячої лікарні Д.Ф. Лямбля (1824-1895 рр.), який потім упродовж 11 років (1860-1871 рр.) займав посади професора кафедри нормальної анатомії та кафедри патологічної анатомії (з 1867 р.). Після Харківського університету відомий учений Д.Ф. Лямбль був директором терапевтичної клініки Варшавського університету. У 1859 році І.П. Щелков слухав лекції із загальної патології у професора Вірхова в Берліні. Восени 1861 року І.П. Щелков повернувся у Харків. 1863 року був обраний на посаду ординарного професора, а згодом – деканом медичного факультету. У 1881 році був обраний проректором університету, а в 1884 році призначений ректором університету. У 1888 році знову був затверджений на цій посаді. У 1890 році професор І.П. Щелков був переведений на посаду ректора Варшавського університету. Після закінчення службової діяльності переїхав у м. Судак, де й помер у віці 76 років.

Щелков І.П. у своїх наукових працях доводив, що психічна діяльність людини нерозривно пов'язана з нервовою системою, яка відображає об'єктивно поза нами існуючий матеріальний світ, а мислення, свідомість – вищу ступінь психічної діяльності – він розглядав як продукт діяльності вищих відділів центральної нервової системи – головного мозку. Щелков виключав існування будь-яких духовних сил поза матерією.

Професор Щелков критикував віталізм, який життєдіяльність органічних форм пов'язував з життєвою силою. Він стверджував, що діяльність живого організму зводиться до обміну речовин, а не до дії якоїсь життєвої сили. У

своєму підручнику з фізіології Щелков зазначав, що життя організму продовжується доти, поки відбувається в ньому процес обміну речовин.

Професор Харківського університету **П.І. Ковалевський** (1849-1923 рр.) у 1874 році закінчив медичний факультет Харківського університету. З 1888 року був деканом медичного факультету. 1894 року призначений на посаду ректора Варшавського університету. Серед його праць, які мають світоглядне значення, можна назвати такі: “Про вплив чуттєвої сфери серед інших сфер душевного життя” //”Медицинский вестник”; “Орган зору у незрячих”//”Военно-медицинский журнал”; “Гіпнотизм”, 1885; “Основи механізму душевної діяльності”; “Хімія головного мозку”; “Лікування навіюванням”; “Нервові хвороби нашого суспільства” та ін. Професор П.І. Ковалевський виступав проти ідеалістичного розуміння психічної діяльності людини. У своїй книзі “Основи механізму душевної діяльності” (Харків, 1885) розкриває матеріальні основи психічної діяльності. Він указував на “значення корки як центра свідомих явищ або уявлень”. Поділяючи погляди Сеченова, стверджував, що джерелом психічної діяльності є зовнішній світ, що знання людини не вроджені, вони формуються в результаті дії зовнішнього світу на органи відчуття людини, а через них – на головний мозок. Ковалевський зазначав: “Уявлення – це суть образи, або відбитки предметів зовнішнього світу у нашій свідомості” (там же). Зовнішній світ дає матеріал, із якого “складається наше мислительне життя” (там же).

У кінці XIX століття у Західній Європі були здійснені видатні відкриття у фізиці: природної радіоактивності, рентгенівських променів, електрону, залежності маси мікрочасток від швидкості руху та ін. Ці відкриття призвели до заперечення старих уявлень про матерію, рух, простір і час. Мах, Оствальд та їхні послідовники заявили про “зникнення” матерії, її “дематеріалізацію”. Зміну маси тіла, її залежність від швидкості руху вони почали пояснювати як відрив руху від матерії. У фізиці виник “фізичний” ідеалізм. Однією із форм фізичного ідеалізму був так званий “енергетизм” Оствальда, який заявляв про “зникнення матерії” і заміну її енергією, яку він розглядав як “нематеріальну”, духовну

сутність. Енергетизм відривав рух від матерії, заперечував наявність його матеріального носія.

У Російській імперії прихильниками махізму були деякі автори часопису “Вопросы философии и психологии”. Махістські погляди поділяли філософи Богданов, Базаров, Юшкевич та ін.

Послідовники махізму були і серед природознавців Харкова. Так, наприклад, професор Харківського технологічного інституту (з 1924 р. – завідувач науково-дослідної кафедри фізичної хімії Харківського інституту народної освіти) **О.М. Щукарєв** заявляв про “дематеріалізацію” фізичних явищ. У своїй монографії “Проблеми теорії пізнання”, опублікованій у Харкові 1913 року він стверджував, що “атом речовини розпадається і перетворюється у щось відмінне від матерії”. Пояснюючи досліди Кукса та інших учених, які вивчали катодне випромінювання (емісію) електронів у вакуумних трубках, О.М. Щукарєв заявляв, що в катодному потоці відбувається потік надзвичайно швидкого руху “нематеріальних часток”.

Заперечуючи закон збереження енергії О.М. Щукарєв робить апокаліптичний висновок про “кінець світу”, “теплову смерть” всесвіту. Виходячи з того, що ентропія всесвіту весь час зростає, О.М. Щукарєв у своїй монографії “Учення про енергію і ентропію”, видану в Москві 1912 писав: “...пульс природи безперервно завмирає, її життя гасне, і в безкінечній даліні вимальовується чорний привід світової смерті”.

Щукарєв О.М. заявляв про “хиткість” наукових знань про природу. Такі поняття фізики, як “рух”, “ентропія”, “електрика” та ін. він визнавав як “основні наукові символи”, а “енергію” вважав за “чисто формальне розуміння”. Заперечуючи принципи детермінізму, він стверджував, що “поняття про причинну залежність або зв’язок ... повинно в наш час бути абсолютно відкинуте, або зведене до простої часової послідовності цих явищ” (“Проблеми теорії пізнання”).

Концепцію інтуїтивізму і апіоризму проповідував професор математики Харківського технологічного інституту **Іван Іванович Білянкін**.

Будучи солідарним із Кантом і Пуанкаре, у своїй праці “Взгляд и нечто в области числа, пространства, времени и материи” він стверджував: “Не природа підносить нам готові комбінації фактів, а ми своєю думкою самі створюємо ці комбінації із різних елементів, так чи інакше по-своєму співставляючи елементарні частки, цим ми вносимо порядок туди, де панував уявний безлад”.

Після закінчення Київського університету святого Володимира І.І. Білянкін із 1898 року викладав математику в Київському політехнічному інституті. У 1908 році він перевівся у Харківський технологічний інститут, де читав курси лекцій з математики, теоретичної механіки, статики, динаміки. 33-літній учений був удостоєний звання професора теоретичної механіки. У 1908 році І.І. Білянкін виступив з доповіддю на Міжнародному конгресі математиків у Римі. Наступного року був делегований від Харківського технологічного інституту на Московський з’їзд природознавців і лікарів, а в 1911 році – на 1-й Російський з’їзд викладачів математики. У 1912 році був у Кембріджі на Міжнародному конгресі математиків.

Білянкін І.І. був ученим великої ерудиції, з чудовим знанням європейських мов. Він опублікував понад десяток книг із математики та фізики. Однак життя талановитого вченого обірвалось у 37-літньому віці. Отруївшись парами ртуті учений помирав довго і в муках. Найкращі лікарі Харкова виявилися безсилими. У Науково-технічній бібліотеці Національного технічного університету “ХПІ” збурігаються книги із бібліотеки І.І. Білянкіна.

Професор Петербурзького технологічного інституту **Віктор Львович Кірпічов** у 1885 році переїздить до Харкова, щоб очолити перший у Наддніпрянській Україні вищий технічний навчальний заклад – Харківський технологічний інститут. Пізніше він став ректором Київського політехнічного інституту. Восени 1901 року В.Л. Кірпічов виступив на публічному акті Київського політехнічного інституту з доповіддю про значення фантазії для інженерів. У своїй доповіді професор посилався на відомого англійського фізика Джона Тиндаля, який на з’їзді Британської Асоціації проголосив чудову

промову “Про роль уявлення у розвитку наук”, в якій наголосив на значення фантазії для фізичних наук.

Тиндаль звернув увагу на цю властивість людського духу, яка допомагає пізнати світ: “Для того, щоб розсіяти морок, який оточує світ відчуттів, ми володіємо даром уявлення”. Далі він наводив приклади дії фантазії в науковій сфері, звернувшись до діяльності фантазії двох найбільш відомих англійських учених: “Коли Ньютон від падіння яблука подумки перейшов до падіння Місяця, — це був стрибок фантазії, у Фарадея гра уявлення завжди передувала його дослідом”.

На думку професора Кірпічова найбільша сила уявлення має бути в математиці. Без фантазії учений не буде рухатись вперед, рух науки припиниться, учені перетворяться на коментаторів. Відомих природознавців Коперника, Кеплера, Ньютона, Фарадея він назвав “геніальними фантазерами”. (Див.: “Політехнік”. Газета Національного технічного університету “ХПІ”, 18 жовтня 2010 р., № 22-23, с. 4; № 26-27, с. 3).

Пропаганда “фізичного” ідеалізму в кінці ХІХ ст. активізувала ідеалізм в біології. Біологи-ідеалісти з енергетизму робили висновки на користь телепатії і, навпаки, телепатичними “дослідами” обґрунтовували енергетизм. Професор медицини Харківського університету **О. Шилтов** після телепатичних “дослідів” заявляв, що “матерія зводиться до нуля і залишається лише сила або енергія”. Таким чином, на його думку “сила може діяти самостійно і сама, без матерії”.

Проти ідеалістичних тверджень В. Оствальда, А. Пуанкаре та інших природознавців, які стояли на ідеалістичних позиціях і заявляли, що під час радіоактивних процесів немовби відбувається перетворення матерії в енергію і порушується закон збереження і перетворення енергії рішуче заперечував колишній професор Харківського університету **М.М. Бекетов**. У своїй статті “Спроби пояснити властивості радія” (“Известия Академии наук”, С.-Пб., 1909 р.) він писав: “Не дивлячись на тісний зв’язок між речовиною атома і його енергією, навряд чи хімік зможе визнати перетворення матерії в енергію”. Далі

М.М. Бекетов підкреслював: “Але якщо б звичайна матерія зникла б зовсім, перетворилась, наприклад, в ефір, то і це не було б, безперечно, знищенням матерії, так як частки ефіру, не дивлячись на притаманну їм енергію, мають своє індивідуальне існування, як носії “цієї енергії”.

Основоположника радіотелекерування та електрофотографії, дослідника властивостей Х-променів, радіоактивності, геомагнетизму, оптики, в доробку якого десятки відкриттів та винаходів світового значення, професора Харківського технологічного інституту **Миколу Дмитровича Пильчикова** (1857-1908 рр.), називають “українським Едісоном”.

Пильчиков М.Д. народився у місті Полтава 21 травня 1857 року в дворянській родині. Навчаючись в Полтавській гімназії брав участь у визвольному русі, входив до таємного товариства “Унія”, метою якого була боротьба проти колоніальної політики царизму в Україні і за об’єднання українських земель. 1876 року Микола Пильчиків вступає до Харківського університету. Після закінчення університету працював у ньому (з 1889 року – професор). З 1894 до 1902 року – професор Новоросійського університету (Одеса), а з 1902 до 1908 року – професор Харківського технологічного інституту.

Пильчиков М.Д. досконало володів сімома мовами. У 1883 році молодий учений починає досліджувати Курську магнітну аномалію, обґрунтував наявність тут покладів залізної руди, відкрив нові ділянки аномалії біля Прохоровки та Мар’їної. В “Истории естествознания в России” зазначається: “Теорію магнітометричних методів розвідки уперше в Росії почав розробляти Харківський фізик Микола Пильчиков”.

За наукові відкриття М.Д. Пильчикова обирають членом Французького фізичного товариства, Міжнародного товариства електриків, дійсним членом Російського географічного товариства та Російського фізико-хімічного наукового товариства. Про життєвий і творчий шлях Миколи Пильчикова Володимир Плачинда 1983 року у видавництві “Наукова думка” опублікував чудову книгу.

Пильчиков М.Д. критикуючи твердження ідеалістів про зникнення матерії, відстоював положення про незнищенність і нестворення матерії. Він критикував спроби ідеалістів позбавити матерію матеріального носія, їхні тлумачення основних фізичних понять і законів як продуктів самоспоглядальної діяльності чистого розуму. Учений зазначав, що жодний серйозний фізик не сумнівається в істинності закону про збереження матерії. Випромінення радіа “не може бути чимось іншим, як потоком якоїсь матерії, зарядженої негативною електрикою”.

У протилежність ідеалістам, які пояснювали електрику як форму “чистої енергії”, М.Д. Пильчиков зазначав, що “ми не знаємо і не можемо собі уявити, щоб електрика могла переноситись без участі якоїсь матерії”.

Пильчиков М.Д. критикував теорію “теплової смерті” всесвіту. Розкриваючи наукову неспроможність цієї теорії, учений писав: “Коли ж настане ця межа, ця всезагальна смерть, цей вічний упокій, цей кінець світу? Очевидно, ніколи! Безкінечний запас енергії в безкінечному просторі, можливо, призведе до граничного стану лише в безкінечному часі”.

Маючи світове визнання, науковий авторитет серед вітчизняних та зарубіжних учених, у розквіті творчих сил, надто підозрілими видаються обставини смерті видатного ученого. 19 травня 1908 року о 7-й годині ранку в лікарняній палаті Миколи Пильчикова пролунав револьверний постріл. Коли виламали замкнені зсередини двері, то побачили пацієнта, який спокійно лежав зі складеними на грудях руками. Поруч, на поличці нічного столика, лежав револьвер. Медична експертиза констатувала смерть унаслідок пострілу в серце. Зрозуміло, що після больового шоку “самовбивця” не міг покласти револьвер на поличку та ще й скласти на грудях руки. До того ж важко повірити у версію самовбивства людини, яка була вихована в дусі християнської моралі. Але слідство аналізом обставин “самовбивства” авторитетного ученого не переймалося.

Напередодні трагедії лікар Платонов, який давно знав професора, після найретельнішого обстеження відзначив, що “будь-яких ознак психічної

ненормальності” у нього “не помітив” і розцінив це звернення ученого до лікаря покласти його в лікарню, як намагання побути деякий час під чиеюсь опікою.

У післяреволюційний період реакції проти учасників революційних подій, зокрема, українофільського руху, відбувалося переслідування викладачів та студентів, і Миколі Пильчикову доводилося ставати на їх захист. У нього не склалися стосунки з новим ректором Міллером. Мабуть були і інші причини, що змусили ученого шукати захисту в лікарні для нервово хворих.

У сучасних умовах можна проаналізувати обставини стосовно цієї трагічної події. Справа у тому, що батько ученого – викладач історії та політичної економії Полтавського кадетського корпусу Дмитро Павлович Пильчиков входив до складу Кирило-Мефодіївського товариства, близько знав Тараса Шевченка, був організатором недільних шкіл у Полтаві, одним із фундаторів Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові 1873 року. Його вважали своїм духовним наставником Олександр Кониський, Панас Мирний, Іван Карпенко-Карий. Батько виховував свого єдиного сина в душі любові до України, до її культури. Царській охоранці, мабуть, були відомі обставини участі Миколи Пильчикова в полтавський період у таємному товаристві.

Американець Едісон у 1915 році став лауреатом Нобелівської премії, відомим у всьому світі. А не менш талановитий винахідник українець Микола Пильчиков ще студентом другого курсу винайшов електричний фонавтограф – прилад для запису звукових коливань графічним способом. Едісон на рік пізніше Пильчикова винайшов фонограф, до того ж він був механічним.

Миколі Пильчикову належать відкриття способу керування різними механізмами й пристроями по радіо. Професор Пильчиков винайшов протектор, що захищає прилади: телефони, маяки, семафори, гармати, міни від дії на них електричних хвиль стороннього походження. 1902 року Микола Пильчиков очолив кафедру фізики Харківського технологічного інституту. Тут він створив модель радіокерованого протимінного захисту кораблів. На основі

грунтовних досліджень природної радіоактивності у 1901 році опублікував книгу “Радій і його промені”, а у 1902 році – підручник “Курс фізики”.

Якщо Едісона знає увесь світ, то не менш талановитий і результативний винахідник українець Микола Пильчиков, на жаль, майже забутий навіть у себе на Батьківщині. Тож настав час повернути з забуття ім'я нашого видатного ученого, щоб український народ і світова громадськість знала про нашого генія.

Професор ботаніки Харківського університету **Валерій Іванович Талієв** (1872-1932 рр.) доводив матеріальність світу, несотворимість і незнищенність матерії. У “Лекціях із загальної ботаніки” він писав: “Матерія не виникає і не втрачає існування, а лише перетворюється із однієї форми в іншу”. У цьому творі харківський учений захищає еволюційну теорію Дарвіна від її критиків.

Професор Талієв у “Лекціях із загальної ботаніки” і в “Спробі дослідження процесу видоутворення в живій природі” критикує висновки голландського ботаніка де-Фриза та його послідовників стосовно утворення видів. Талієв зауважив, що мутаційна школа в біології не може пояснити процеси еволюції. Мутаційна теорія свідчить про низку мутацій у вигляді потворностей, але не дає наукового пояснення еволюції.

Критикуючи мутаційну теорію, професор Талієв висловив важливі міркування загальнотеоретичного характеру про роль і місце стрибків у біологічному середовищі. Він наголошував на неспроможність протиставлення мутаційної теорії еволюційній теорії Дарвіна. З точки зору професора Талієва дарвінізм не заперечує стрибків, а включає їх у еволюційний процес поступового переходу від одного виду до іншого. Де-Фриз же абсолютизував роль стрибків в утворенні видів.

Професор Талієв критикував методологічні позиції німецького біолога А. Вейсмана та його школи. Харківський учений вважав, що Вейсман не зрозумів вирішальної ролі у розвитку організмів впливу зовнішнього середовища, особливо живлення. Талієв В.І. стверджував, що зміни, викликані зовнішнім середовищем, передаються від покоління до покоління. Харківський

учений також критикував неовіталізм, не визнаючи існування “життєвої сили”. У 1918 році професор Талієв став редактором популярної серії книг із природничо-історичної тематики, яка виходила у Харківському університеті.

Видатний український фізіолог, майбутній академік, професор Харківського університету **Василь Якович Данилевський** (1852-1939 рр.) народився у Харкові, навчався у 2-й Харківській гімназії. 1874 року “на відмінно” закінчив медичний факультет Харківського університету. Навчаючись на першому курсі медичного факультету Казанського університету разом із іншими студентами –“позитивістами” вивчав філософію О. Конта. Крім того, відвідував філософські курси професора історії філософії Троїцького.

1877 року після успішного захисту дисертації “Дослідження фізіології головного мозку” отримав диплом доктора медицини, очоливши в Харківському університеті фізіологічну лабораторію. З 1909 до 1917 року був директором і професором Харківського жіночого медичного інституту, після цього повернувся на кафедру фізіології університету.

Данилевський В.Я. здійснив значний внесок у вивчення головного мозку людини, електроенцефалографії, фізіології праці. У 1913-1915 роках професор В.Я. Данилевський видав капітальну двотомну працю “Физиология человека”, друге видання якої вийшло в 1926 році українською мовою [3, с. 242].

У своїх чисельних працях із фізіології, особливо з фізіології нервової системи, В.Я. Данилевський захищав і розвивав ідеї І.М. Сеченова про те, що свідомість невід’ємна від матерії, мозку, що джерелом усіх форм психологічної діяльності як людини, так і тварини є об’єктивно існуючий матеріальний світ.

У “Фізіології людини” розкриваючи матеріальний субстрат психіки, В.Я. Данилевський зазначав: “Усі дані стосовно тварин і людини безсумнівно доводять, що головний мозок є “сідалом свідомості, душі”..., і що великий мозок є субстратом для тих вищих психічних здібностей (мислення, пізнання, пам’яті, свідомої регуляції волі), які за звичай називаються інтелектом”.

Виходячи з визнання єдності організму і умов його життя, Данилевський В.Я. доводив визначальну роль зовнішнього середовища у розвитку психологічної діяльності. Під впливом умов життя в організмі, зазначав учений, відповідно вдосконаленню тілесної організації, розвивається психіка.

Данилевський В.Я. у книзі “Душа і природа” зазначав, що розумова діяльність людини пов’язана з розвитком головного мозку, його вищих відділів. Проте розумова діяльність залежить від впливу зовнішнього середовища, від якого думка отримує увесь зміст. Учений підкреслював, що “наші відчуття, уявлення і поняття ми отримуємо від взаємодії з реальним світом, від неосяжного багатства зовнішньої природи”.

Данилевський В.Я. зауважував, що між психікою тварин і мисленням людини немає абсолютної неперехідної межі, і що в основі цих двох типів психічної діяльності лежить один і той же механізм – відображення об’єктивної реальності. У праці “Душа і природа” учений зазначав: “Який би високий і досконалий не був би розумовий розвиток, усе ж основний психофізіологічний механізм нашого розуму, волі та почуттів, за сутністю є той же самий динамізм, який лежить в основі елементарного мислення і почуттів тваринної істоти, той же самий, який утворився, і регулювався під безпосереднім впливом збуджень і впливів зовнішньої природи”.

Професор Данилевський одним із перших поставив питання про визначальну роль вищих відділів центральної нервової системи в регулюванні усіх функцій організму. Він підкреслював, що “коркові центри великого мозку справляють великий і різноманітний вплив на усі функції нашого тіла як в довільній сфері, так і недовільній”. Виходячи з цього положення Данилевський критикував погляди Вірхова і його послідовників, які розглядали організм як федерацію самостійних клітин.

Чітко виражену філософську спрямованість мають праці Данилевського В.Я.: ”Дослідне фізіологічне доведення закону збереження енергії” (1881), “Єдність гіпнотизму у людині та тварині” (1891) та ін.

У своїй праці “Дослідне фізіологічне доведення закону збереження енергії” В.Я. Данилевський зазначав, що прогрес науки супроводжується вигнанням віталізма з біології, спростував учення віталістів про “життєвих духів”, про абстрактну силу в м’язах і нервах. Він переконаний, що явища органічного життя повністю підпорядковуються загальним космічним законам.

Полемізуючи з суб’єктивними ідеалістами, В.Я. Данилевський обстоював принцип причинної обумовленості усіх явищ, підкреслюючи при цьому, що причинність і закономірність не привносяться людиною в оточуючі його явища, а притаманні самому об’єктивному світу і заперечення їх рівноцінно відмові від науки.

Данилевський В.Я. критикував Паульсена, Вундта та інших ідеалістів, які вважали, що нашому розуму недоступне об’єктивне пізнання сутності речей. Він був переконаний у повній відповідності наших психічних образів (уявлень) з дійсністю. У статті “Почуття і життя” (“Записки Харьковского императорского университета” В.Я. Данилевський розглядав закони логіки як “відображення законів природи”).

У своїх поглядах на органічне життя В.Я. Данилевський стояв на позиціях дарвінізму. Він зазначав, що під впливом зовнішнього середовища відбувається розвиток живої природи від простого до складного.

У протилежність ідеалістам і слідом за Сеченовим В.Я. Данилевський вважав, що психічне є лише суб’єктивною формою фізіологічних процесів, які відбуваються у вищих відділах нервової системи. А фізіологічні процеси відбуваються за типом рефлексів. Ці проблеми учений аналізував у своїх працях з фізіології, зокрема в “Дослідженні впливу головного мозку на дихання і кровообіг”. Данилевський В.Я. був переконаний, що будь-які зміни в душевній сфері підпорядковані закону причинності. Тому під час вивчення психічних явищ необхідно відмовитись від суб’єктивного критерію і опиратися на об’єктивне спостереження.

Данилевський В.Я. розглядав тваринний і людський організм у його цілісності. При цьому він звертав увагу на визначальну роль нервової системи.

В онтогенезі та в філогенезі учений вирішальну роль визнавав за центральною нервовою системою. Не випадково Харківський інститут проблем ендокринної патології носить ім'я відомого фізіолога, нашого земляка В.Я. Данилевського.

Професор Харківського університету **І.Г. Оршанський** у своїх працях “Спиритизм і телепатія” (1904 р.), “Завдання і методи психології”, “Підручник загальної психології” (1910 р.) та ін., розкриває безпідставність ідеалістичного розуміння психіки, обґрунтовуючи наукове розуміння її, відстоював ідею великого російського ученого І.М. Сеченова. На відміну від ідеалістів, які заявляли про незалежність духу від тіла, І.Г. Оршанський доводив “нероздільність цих двох начал”. У свідомості він вбачав функцію головного мозку, який, на думку ученого є “органом і ареною душевного життя”.

Професор Оршанський доводив, що свідомість, дух не існують поза матерією, що “дух нерозривно пов'язаний з матерією і невіддільний від неї”. Учений підкреслював матеріальну єдність світу і об'єктивний характер законів його руху. У “Записках Харьковского императорского университета” за 1893 рік він зазначав: “Ідея єдності матерії і підпорядкованості космосу механічним законам здається настільки зрозумілою, як і необхідною”.

Розглядаючи психіку, свідомість як реакцію організму на вплив зовнішнього середовища І.Г. Оршанський писав, що психічне життя є немов би супутником фізичного. Тому він вважав, що духовне життя людини і її свідомість слід вивчати лише у нерозривному зв'язку з тими матеріальними коренями, з яких ця свідомість виростає.

Оршанський І.Г. у книзі “Механізм нервових процесів” та інших працях висловив багато ідей про закони мозкової діяльності (закони гальмування, збудження, концентрації, іррадіації, згасання збуджень та ін.), які пізніше І.П. Павлов установив експериментально.

На кафедрі патології та терапії медичного факультету Харківського університету працював заслужений ординарний професор, доктор медицини **Шилтов Олександр Минаєвич**. Народився він 12 січня 1837 року в місті Нахичевані. З 1850 до 1856 року навчався в Лазаревському інституті східних

мов у Москві. 1857 року вступив на медичний факультет Харківського університету, який закінчив 1862 року з відзнакою. Після закінчення університету служив у військовому відомстві. 1877 року захистив докторську дисертацію у Харкові. Наступного року в Харківському університеті отримав звання приват-доцента. З 1888 до 1901 року завідував кафедрою патології та терапії внутрішніх хвороб. Друкувався у багатьох російських медичних часописах. Після публікацій у англійському часописі з питань психології статті “Про дію волі на відстані” 1885 року був обраний дійсним членом Лондонського психологічного товариства [32, с. 127]. Цього ж року доктор медицини О. Шилтов в своїй публікації у Харківському часописі “Въра и Разумъ” обґрунтував необхідність, за прикладом західноєвропейських університетів, створення при університетах Російської імперії психологічних товариств [21, 1885, № 9, с. 430-435].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. пропаганда “фізичного” ідеалізму активізувалася у галузі біології. Біологи-ідеалісти з концепції “енергетизму” Оствальда почали робити висновки на користь телепатії – телепатичними дослідженнями вони доводили наявність енергетизму. Так, наприклад, професор О. Шилтов у своїй праці “Е. Геккель перед судом логіки” писав, що у телепатичних дослідженнях матерія зводиться до нуля, а залишається діючим чинником лише сама сила, чи “енергія”, і що таким чином, “сила може діяти самостійно, без матерії”. Заявляючи про “зникнення” матерії професор Шилтов заперечував причинність, матеріалістичні основи дарвінізму, матеріальну обумовленість психіки.

Професор Шилтов опублікував близько 50 праць. Крім медичних друкував твори з філософії та теології. У Харкові та Москві вийшли його брошури: “Серед безвірників” (посмертна записка лікаря-філософа); “Етика і релігія серед інтелігенції та учнівської молоді”; “Думки про Боголюдину (з філософської та природничо-наукової точки зору)” [32, с. 127]. У 1892 році був опублікований лист професора Шилтова в часописі “Новое время” “О розни между жизнью и материализмом”. У “Списку службовців Харківського

університету” на 1 січня 1913 року зустрічаємо прізвище заслуженого ординарного професора, доктора медицини, статського радника Шилтова О.М. [29]. На жаль, подальша його доля не відома. У фундаментальній праці “Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років” ім’я О. Шилтова не згадується.

Таким чином, природознавці Слобідської України, які посідали гідне місце в загальноросійській науці, у ХІХ-початку ХХ ст. здійснили значний внесок у розробку філософських проблем природознавства. Вони здійснили низку відкриттів у фізиці, біології, фізіології, математиці, астрономії, які розширили і поглибили знання про навколишній світ: про природу і людину.

Література

1. Філософський факультет (документи та матеріали до 170-річчя Київського національного університету імені Тараса Шевченка) [Текст] / За ред. д-ра філос. наук, проф. А. Є. Конверського. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 319 с.

2. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) [Текст] / сост. проф. Д. И. Багалея, Н. Ф. Сумцов и В. П. Бузескул. – Харьков, 1906. — 329 с.

3. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років. [Текст] / В. С. Бакіров [та ін.] — Харків : Фоліо, 2004. — 750 с.

4. Мамалуй, О. О. З п’ятої спроби (Кафедра теоретичної і практичної філософії та створення філософського факультету у Харківському університеті) [Текст] / О. О. Мамалуй // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 877’2009. Серія: Філософія. Філософські перипетії. — Випуск 41. –Харків, 2009.

5. Бердяев, Н. А. Российская идея. Основные проблемы русской мысли ХІХ века и начала ХХ века [Текст] / Н.А. Бердяев // О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М. — 1990.

6. Гуревич, П. Шад Иван Егорович (Йоган Баптист) [Текст] П. Гуревич // Русский биографический словарь. —С.-Петербург: И. Н. Скороходов, 1905. — 642 с.
7. Мамалуй, О. Рецепція філософії по-харківськи. (Біля джерел університетської філософії у Харкові) [Текст] / О. Мамалуй, В. Абашник // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. — Харків, 1994—Т.3. С. 29—44.
8. Калашник, В. Повчальні уроки одного академічного документа про стан української мови в царській Росії [Текст] / В. Калашник, І. Шудрик // Березіль. 1999. — № 11-12.
9. Калашник, В. О мово, в час доріг і роздоріж ти знала все: і сходження, і болі. (До 100-річчя виходу у світ Доповідної записки Імператорської Академії наук “Объ отмене стіснений малорускаго печатнаго слова” [Текст] / В. Калашник, І. Шудрик // Рідний край: науковий публіцистичний, художньо-літературний альманах. — Полтава, 2005. — №1(12).
10. Сумщина в іменах [Текст]: енциклопедичний довідник. — 2-ге видання. — Суми: АС-МЕДІА, 2004. — 776 с.
11. Кравец И. Н. Осиповский – выдающийся русский ученый и мыслитель [Текст] / И.Н. Кравец. —М., 1955. — 104 с.
12. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). История факультета. Библиографический словарь профессоров и преподавателей [Текст] / под редакцией М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. — Харьков: Адольф Дорре, 1908.
13. Чижевський, Д. Філософські твори [Текст]: у 4-х т. / Д. Чижевський; під заг. ред. В. Лісового. — Київ: Смолоскип, 2005. — Т.1 – XXXVIII + 402 с.
14. Свято-Борисоглебский монастырь с. Водяное. [Текст] – Харьков, 2007. — 64 с.
15. Див.: Ответ И.С. Продана на рецензию Б.В. Яковенко о книге “Познание и его объект (Оправдание здравого смысла)” [Текст] // Вопросы философии и психологии. 1914. Кн. 121. с. 169-212.

16. Плахтій, М. П. Напрями розвитку логіки за дослідженнями І. Продана [Текст] / М. П. Плахтій // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — Х. — № 887'2009. — Серія: Філософія. Філософські перипетії. — Випуск 41. — С. 74-78.

17. Зайцев, Б. Первый профессор Богопознания и христианского учения Харьковского университета, протоиерей Афанасий Могилевский [Текст] / Б.П. Зайцев, Б.К. Мигаль // Віра і Розум. № 3, 2002 — С. 272-277.

18. Багалея, Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905) [Текст]: истор. моногр: в 2-х т. / Д. И. Багалея, Д. П. Миллер. — Харьков, 1993. — Т.2. — 982 с.

19. Православная богословская энциклопедия, или богословско-энциклопедический словарь [Приложение к духовному журналу “Странник”] [Текст]. — 1904. Т.V.

20. Шудрик, И. А. Богословско-философская периодика XIX – начала XX веков [Текст] / И. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // Віра і Розум. — № 4.— 2003. — С. 212-225.

21. Вѣра и Разумъ [Текст] Богословско-философский журнал. —Харьков. —1884-1917.

22. Державний архів Харківської області. Фонд-р, оп. 3, один. зберіг. 43.

23. Стеллецкий, Н. С. Новый социализм и христианство [Текст] / Н.С. Стеллецкий. —Харьков: “Мирный труд”, 1912.

24. Стеллецкий, Н. С. [Текст] // Христианство. Энциклопедический словарь: в 3-х томах. — Москва, 1995. — Т.II.

25. Шудрик, И. А. Стеллецкий Николай Семенович [Текст] / И. А. Шудрик // Православная энциклопедия Харьковщины. — Х. : Майдан, 2009. — 564 с.

26. Шудрик, И. А. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоиерея Николая Стеллецкого (К 80-летию его трагической гибели) [Текст] / И.А. Шудрик // Віра і Розум, № 1, 2000.

27. Каплин, А. Стеллецкий Николай Семенович [Текст] / А. Каплин, И. Шудрик // Славянофилы. Историческая энциклопедия. – Москва: Институт русской цивилизации, 2009. — 736 с.
28. Кунденко, Л. В. Професор Харківського університету А. С. Лебедєв: сторінки біографії та наукової творчості [Текст] / Л. В. Кунденко, С. І. Посохов // Віра і Розум. № 1. —2000. С. 216-223.
29. Список лиц, служащих в Императорском Харьковском университете (на 1-е января 1913 года) [Текст]. — Х. : Печатное дело, 1913.
30. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) [Текст] / под ред. проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея. –Х.: Печатное дело, 1908. —309 с.
31. Зеленогорский, Ф.А. О преподавании философии в университете [Текст] / Ф.А. Зеленогорский // –Харьков: Мирный труд. 1902. —№2.
32. Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) [Текст] / под ред. проф. И. П. Скворцова и Д. И. Багалея. –Харьков: Печатное дело, 1905-1906.
33. История городов и сел Украинской ССР. Сумская область [Текст] / Институт истории АН УССР. — Киев, 1980. — 698 с.
34. Абашник, В. О. І. С. Продан (1854-1919/20) про Г. С. Сковороду як філософа [Текст] / В. О. Абашник // Гриторій Сковорода і проблеми соціального буття. VI Всеукраїнська наукова конференція 21 травня 2011 р. — Сковородинівка, 2011. — 140 с.
35. Радіонова, Н. В. Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ столітті [Текст] : монографія / Н. В. Радіонова –Суми : Козацький вал, 2008. – 320 с.
36. Шупик-Мозгова, Н.Г. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина [Текст] / Н.Г. Шупик-Мозгова. –К.: Український центр духовної культури, 1997. – 208 с.

**СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ
ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ СЛОБОЖАНЩИНИ
В ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД: ЗАСНОВНИКІВ
“ТОВАРИСТВА ОБ’ЄДНАНИХ СЛОВ’ЯН” БРАТІВ ПЕТРА
ТА АНДРІЯ БОРИСОВИХ, П.А. ГРАБОВСЬКОГО,
Б.Д. ГРІНЧЕНКА, М.О. АНТОНОВИЧА, СЛОБОЖАНСЬКИХ
ПРИХИЛЬНИКІВ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ВЧЕННЯ
Л.М. ТОЛСТОГО (КНЯЗЯ Д. ХІЛКОВА ТА ІН.), КРИТИКА
“ТОЛСТОВСТВА” НА СТОРІНКАХ ХАРКІВСЬКОГО
ЧАСОПISУ “ВЪРА И РАЗУМЪ”,
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ
М.І. КОСТОМАРОВА, О.О. ПОТЕБНІ, О.В. ВЕТУХІВА,
М.І. ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО ТА Д.І. БАГАЛІЯ**

У розвиток соціально-філософських проблем значний внесок здійснили представники гуманітарних наук, письменники, поети, мовознавці та історики Слобідської України.

Вихідцями із Слобожанщини були засновники “Товариства об’єднаних слов’ян” – **брати Борисови – Петро та Андрій**. Родом вони із слободи Боромля Харківської губернії (нині Тростянецький р-н Сумської області). Їхній батько – відставний майор 8-го класу, жив на невеликий “пансіон” в 200 рублів на рік у слободі Боромля. 1823 року в місті Новограді-Волинському (зараз Житомирська область) підпоручики Петро та Андрій Борисови разом із колишнім студентом, поляком Ю. Люблінським створили цю таємну політичну організацію. Програмною метою “Товариства об’єднаних слов’ян” було знищення в слов’янських країнах монархії та кріпацтва і побудова федерації усіх незалежних слов’янських республік.

Влітку 1825 року “Товариство об’єднаних слов’ян”, у складі якого було багато українців, влилось в “Південне товариство”, найбільш радикально налаштоване в декабристському русі. Декабристський рух справив значний вплив на пошкваллення соціально-політичного та філософського життя в Україні. Проте декабристи, на відміну від “Товариства об’єднаних слов’ян”,

майбутнє Росії пов'язували з централізованою державою, в якій відбудеться асиміляція малих народів у єдину “демократичну” сім'ю.

Друг Борисових поручик Я.М. Андрієвич у відчай наважився підняти повстання в Охтирському гусарському полку, але там нічого не знали про підготовку повстання.

Після поразки повстання декабристів підпоручик Петро Борисов, який під час виступу Чернігівського полку намагався приєднати до нього сусідні військові частини, був засуджений до смертної кари, яку замінили каторгою і засланням. Покарання він відбував у Сибіру разом із старшим братом Андрієм, який тяжко захворів.

Декабристи відзначали філософський склад розуму Петра Борисова, його широку філософську ерудицію. Бестужев М. вважав П. Борисова “філософом за покликанням” і гадав, що він “перечитав усе, що було написане древніми і новітніми філософами і політиками”. На засланні П. Борисов написав оригінальну працю “Про виникнення планет”, в якій обґрунтував свої матеріалістичні погляди про Всесвіт і його еволюцію.

Смерть обох братів настала 30 вересня 1854 року на поселенні в селищі Мала Разводна біля Іркутська. Петро Борисов помер раптово, малюючи сибірські рослини. Андрій Борисов, переконавшись, що брат мертвий, одразу покінчив із собою. Похоронами Борисових займався С. Волконський, який теж був на засланні в Іркутську.

Соціально-філософські ідеї “Товариства об'єднаних слов'ян”, спрямовані проти самодержавства, кріпосного права та на створення федерації незалежних слов'янських республік, знайшли своє відображення та розвиток у програмних документах таємної політичної організації “Кирило–Мефодієвське товариство”, яке виникло у Києві в січні 1846 року.

Грабовський Павло Арсенович (1864-1902 рр.) — український поет, мислитель, народився в селі Пушкарному Охтирського повіту, Харківської губернії (тепер село Грабовське Краснопільського р-ну Сумської області). За революційну діяльність у 1882 року заарештований і виключений з 3-го курсу

Харківської духовної семінарії. 1886 року вдруге заарештований і висланий в Іркутську губернію. 1893 року його висилають у Вілюйськ Якутської губернії. Згодом він переїздить до Якутська, потім до Тобольська, де і помер.

На початку своєї діяльності П. Грабовський перебував під впливом революційного народництва. Захищаючи революційний метод, як єдино вірний шлях звільнення трудящих, основною рушійною силою революції вважав селянство. Проте керівником революційної боротьби, на його думку, має бути прогресивна інтелігенція.

Сприймавши від Чернишевського ідеї утопічного соціалізму, П. Грабовський став їх палким пропагандистом. Поступово засвоїв й ідеї марксистського вчення. За своїми філософськими поглядами П. Грабовський був матеріалістом і діалектиком. З позицій матеріалізму він критикував ідеалізм Шеллінга і Гегеля, їх “туманні німецькі абстракції”, “віддаленість від життя”. Але позитивно оцінював діалектичні ідеї німецької класичної філософії.

Грабовський П., підкреслюючи несумісність науки та релігії, виступав за відокремлення школи від церкви. Він критикував унію, називаючи її “історичним ярмом”, “засобом ополячення нашого народу”. Грабовський П. — палкий патріот України. Він гнівно таврував тих українців, які забували рідну мову, відмовлялися від неї заради власної вигоди.

Тривалий час замовчувались соціально-філософські погляди слобожанського мислителя — Бориса Грінченка, спрямовані проти царизму та на захист української культури, а його творчість піддавали несправедливій критиці, заборонивши навіть використання та перевидання його “Словника української мови”. **Борис Дмитрович Грінченко** — український поет, мислитель, критик, учений, народився 1869 року в сім'ї відставного штабс-капітана з бідної української дворянської сім'ї та доньки російського полковника на хуторі Вільховий Яр Харківського повіту. Навчався в Харківському реальному училищі. За зв'язок із гуртком революційних народників був виключений з п'ятого класу училища. Після арешту кинутий у холодну і мокру підвальну камеру Харківської тюрми, після чого захворів на

туберкульоз легень. До кінця життя Б. Грінченко перебував під жандармським наглядом.

1881 року склав іспит на звання народного вчителя, віддавши педагогічній діяльності понад 10 років. Вчителював у селах Введенське Зміївського повіту, Нижня Сироватка біля Сум і Олексіївка на Донбасі, у приватній школі відомої просвітельки Христі Алчевської. Після 8-літньої роботи в Чернігівському губернському земстві 1902 року переїздить до Києва, де з групою філологів створив 4-и томний “Словник української мови”, який вийшов у 1907-1909 роках після зняття заборони на друкування книг українською мовою. У 30-х роках “Словник Грінченка” був заборонений і перевиданий фотоспособом лише у 1958-1959 роках. У 1906-1909 роках Б. Грінченко був головою київського товариства “Просвіта”. Помер в Італії 1910 року. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Грінченко Б. у своїх спогадах згадує, що в його родині не розмовляли українською мовою. Зросійщений батько навіть забороняв використовувати “мужицкое наречие”. Проте, не дивлячись на батькову заборону, Б. Грінченко ще з дитинства захопився мовою простого народу.

Усвідомивши історичну приреченість терористичних дій революційних народників, Б. Грінченко висунув на перший план стратегію освіти. Він вважав, що його головне завдання — пробуджувати в українському народі почуття гідності, самосвідомості. Проте до кінця 90-х рр. подолав ці просвітницькі ілюзії та дійшов до висновку про те, що для ліквідації самодержавства, зміни соціально-економічних відносин, звільнення народу України від соціальної та національної наруги недостатньо просвітництва. Грінченко вважав, що для цього потрібна революція. Тому він рішуче підтримав революцію 1905 року.

Грінченко Б. належить до тієї когорти українських письменників, які наприкінці XIX - на початку XX століття самовіддано служили справі розвитку української культури, брали участь у національно-визвольному русі. Високу оцінку творчості Б. Грінченка, його громадській позиції давали І. Франко,

пізніше А. Кримський і О. Білецький. Лише у 1990 році в Києві вийшло два томи творів Б. Грінченка.

Вихідцем із Слобідської України був М.О. Антонович. **Максим Олексійович Антонович** (1835-1918 рр.) – відомий російський філософ і літературний критик, народився у м. Білопіллі Харківської губернії (нині Сумська обл.) у сім'ї дяка. Навчався в Харківській духовній семінарії та Петербурзькій духовній академії. Під впливом праць і особистого знайомства з Добролюбовим та Чернишевським сформувався як матеріаліст. Працюючи співробітником і членом редколегії журналу “Современник”, брав активну участь у філософській та літературній полеміці 60-х років XIX століття. На сторінках “Современника” М.О. Антонович проводив активну боротьбу з правою пресою, критикував лібералізм та слов'янофільство. У кінці XIX століття М.О. Антонович пропагував природничо- наукові знання і матеріалістичну філософію. Він популяризує дарвінізм, високо оцінює праці І.І. Мечникова, К.А. Темірязєва, І.М. Сеченова, І.П. Павлова.

Антонович М.О. у 60-х роках XIX століття одним із перших у Росії виступив проти позитивізму і неокантіанства. Він критикував кантівський агностицизм і апіоризм, а також ідеалізм Платона і своїх співвітчизників — Гогоцького, Юркевича, Новицького. Антонович М.О. симпатизував марксизму, але на його позиції не перейшов. На початку XX ст. критикує “веховство”, “богобудівництво” та “богошукацтво”, декадентське мистецтво, теорію “чистого мистецтва”. Антонович М.О. високо оцінював гегелівську постановку питання про єдність всього суцього і його концепцію розвитку.

Наприкінці 80-х рр. XIX ст. у Російській імперії, зокрема і в Україні, виникло релігійно-філософське вчення – **толстовство**, що сформувалося на базі релігійно-етичної теорії Л.М. Толстого. Світоглядними основами толстовства були ідеї “непротилвення злу насиллям”, проповідь загальної любові і всепробачення. Теорії і практиці толстовства були притаманні відмова від виплати податей і несення військової служби, організація сільськогосподарських колоній на “євангельських” принципах.

Досить широкого розповсюдження толстовство набуло в Харківській губернії, особливо у Сумському повіті, де в слободі Павлівка відставний полковник гусарського полку **князь Д.О. Хілков** у маєтку своєї матері створив толстовську комуну, продавши селянам за безцінь 430 десятин землі. У кінці 90-х рр. XIX століття в Павлівці нараховувалося близько 350 толстовців. Павлівку відвідували Л.М. Толстой, його дружина та донька, художник М. Ге, письменник І. Бунін [1].

Влада вислала князя Д. Хілкова в Закавказзя, потім перевела в Естонію. За рішенням царя його позбавляють прав батьківства щодо його рідних доньок. У відсутності Д. Хілкова 15 вересня 1901 р. в Павлівці відбувся стихійний виступ толстовців. Вони розгромили в слободі православну церкву з метою “звільнення прихованої у віттарі правди”. 68 учасників виступу за вироком судової палати відбували покарання на каторзі та у в’язницях. Проти переслідувань павлівських толстовців виступили В.Д. Бонч-Бруєвич, Л.М. Толстой, В.Г. Короленко та ін. діячі.

Царат і державна російська православна церква в розповсюдженні толстовства небезпідставно вбачали загрозу для існуючого ладу, тому і вели з ним теоретичну і практичну боротьбу. У цій боротьбі активну участь брало харківське духовенство та богословсько-філософський часопис “Въра и Разумъ”, на сторінках якого з критикою вчення Л.М. Толстого виступали православні богослови і священники РПЦ.

З метою критики нових філософських та сектантських течій, які не узгоджувались із віровченням та культовою практикою РПЦ у січневому номері “Въра и Разумъ” за 1885 р. започатковано друкування серії статей “Наші нові “філософи” і “богослови”, де піддаються критиці релігійно-філософські погляди Володимира Соловйова, Л.М. Толстого та ін. З жовтневого номеру “Въры и Разума” за 1885 р. розпочалася регулярна публікація статей проти теорії та практики толстовства. З першою публікацією в декількох номерах часопису з великою статтею виступив професор Харківського університету М. Остроумов, який піддав критиці теоретичні засади толстовства. В “Исповеди”

Л. Толстого він вбачав “гибель великого таланта”. У наступних публікаціях професор М. Остроумов критикував учення Л.М. Толстого про “внутрішнього Бога”, а його “Исповедь” називає “псевдоевангелієм”. Низку статей із критикою сектантства і релігійно-філософської концепції Л.М. Толстого надрукував у “Въре и Разуме” професор Харківського університету, протоієрей Т. Буткевич.

На початку Першої світової війни з критикою толстовства на сторінках “Въры и Разума” виступив архієпископ Харківський і Охтирський Антоній (Храповицький). Він зазначав, що вчення Л. Толстого не є християнським, а являє собою “підміну християнства”. Архієпископ Антоній, критикуючи вчення про “непротівлення злону”, небезпідставно запитував: як має діяти християнин, коли стає свідком убивства беззахисної людини, або безчестя невинної дівчини? Він вважав, що у подібних випадках для подолання зла насилля є виправданим. Владика виправдовував насилля і під час тогочасної війни. На його думку, зараз вірним є “енергійне подолання зла силою зброї”, додаючи при цьому, що це уже не зло, а подвиг “служіння ближньому” [2].

Після Лютневої революції 1917 р. розпочався новий “розквіт толстовського руху”. Заклик Наркомзему в 1921 році до сектантів — брати в свої руки вільні землі, викликав до життя сотні комун зі своїми, незалежними статутами. Толстовські комун і громади відроджуються і виникають на Харківщині. На Полтавщині відомими толстовськими комунами були “Селещина” та “Братське життя”. До середини 20-х років більшість подібних комун стали “зразковими культурними господарствами”.

За часів “великого перелому” влада намагалася перетворити толстовські комун в колгоспи, запропонувавши прийняти їхні статuti. Проте толстовці категорично відмовилися від цієї “пропозиції”. Ця відмова стала поштовхом для розгрому толстовства як ідеології та організації. Толстовство було оголошено “найшкідливішою сектою”. Розпочалися масові арешти і заслання толстовців. З толстовських комун до кінця 1930 р. залишилась лише одна “Життя і праця”. А в 1937 р. толстовців брали “вдень і вночі, по одному і ”пачками”, без суду і

слідства, а часто навіть без ордера... Брали і завозили безслідно туди, звідкіля з них ніхто не повертався” [3, с. 218].

В умовах наближення революції 1905 р. Імператорська академія наук направила Комітетові міністрів Росії Доповідну записку, підготовлену комісією з семи академіків (в основному з філологів) під керівництвом академіка Ф. Корша. Записка називалась “Объ отмене стиснений малорусскаго печатнаго слова”. Вона була підготовлена “на правах рукопису” і надрукована лише 1910 р. в Петербурзі. У цій Записці звертається увага на Валуєвський циркуляр 1863 р. і царські укази 1876 і 1881рр., які забороняли друк на “малорусском языке” [4; 5].

Укладачі Записки переконували, що ці урядові розпорядження принесли “ущерб для духовного розвитку малорусского народа...и вред для русского государства”. Вони висловлювалися за негайне скасування цих урядових розпоряджень, зазначивши при цьому: “малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке”.

Проте, як зауважив М. Грушевський, уряд не видав після цього спеціального закону про скасування заборони українського слова. Лише восени 1905 р. “Нові правила про періодичні видання” дозволили видавати газети та часописи українською мовою, а в квітні 1906 р. були зняті обмеження з книг на “иностранных и инородческих языках”, зокрема і з української мови. Але на практиці місцева адміністрація під різними приводами обмежувала або й забороняла українські видання, тиснула їх “карами грошовими, арештами редакторів, замиканням друкарень” – зауважує Михайло Грушевський у “Ілюстрованій історії України” [6, с. 489].

Схвально відгукується про зміст академічної Записки та про окремих членів комісії, яка її готувала, колишній викладач Харківського університету Юрій Шевельов у монографії “Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус”. Автор відзначає прихильне ставлення до українських культурних прагнень керівника комісії академіка Ф. Корша, а

видатного мовознавця академіка О. Шахматова називає “російським оборонцем української мови”. Професор Ю. Шевельов високо оцінює роботу комісії Харківського університету з одинадцяти професорів на чолі з Миколою Сумцовим. Юрій Шевельов зазначає що висновки цієї комісії були враховані при підготовці Доповідної записки Академії наук. Текст цієї Записки та її зміст усіяко приховувалися від української громадськості не лише до революції, але і в радянські часи [4; 5].

Вихованцем Харківського університету був відомий мислитель М.І. Костомаров. **Костомаров Микола Іванович** (1817-1885 рр.) — український та російський мислитель, історик і письменник. Народився він у селі Юрасівка Острогозького повіту Слобідсько-Української губернії (нині Воронежська обл. у складі Росії). Закінчив Харківський університет 1836 року. За організацію й участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства за вироком суду з 1848 до 1856 рр. перебував на засланні в Саратові. Після амністії переїздить до Петербурга. З 1859 до 1862 року — професор Петербурзького університету. З 1876 р. член-кореспондент Петербурзької академії наук. Костомаров М. опублікував низку монографій, зокрема, “Богдан Хмельницький”, “Руїна”, “Мазепа”.

Соціально-філософська концепція М. Костомарова розкрита в написаній ним програмі Кирило-Мефодіївського товариства “Книги буття українського народу”, в публіцистичних статтях “Две русские народности”, “Правда москвичам о Руси”, “Правда полякам о Руси”, “Письмо к издателю” та ін.

У перших параграфах “Книг буття українського народу” Костомаров історію людства й України зображав як божественне провидіння. Серед “племені слов'янського” Костомаров виділив Московське царство, зазначаючи: “Московщина була з москалів...” і “...цар московський взяв верх над усіма москалями, а той цар узяв верх, кланяючись татарам і ноги цілував ханові бусурману, щоб допоміг держати у неволі ... народ”. На відміну від Московщини, “...не любила Україна ні царя, ні пана, скомпонувала собі козацтво, єсть то істее братство... і були козаки між собою всі рівні і старшини

вибиралися на раді”. Далі Костомаров розповідає, як Україна “пристала до Московщини”, вбачаючи в ній братній народ, але скоро зрозуміла, що “потрапила у неволю”. Московський цар вчинив “найпоганіше діло” — розділив Україну між Московією і Польщею (має на увазі Андрусівський договір 1667 р. — *авт.*). Потім останній цар московський, петербурзький імператор поклав сотні тисяч козаків у канавах і “на костях збудував собі столицю”, а “німка цариця Катерина... востаннє доконала козацтво... і поробила одних панами, а інших невольниками”. За ці дії М. Костомаров називав царя московського “ідолом”, “мучителем”, “деспотом”, “катом”, який панує над трьома народами слов'янськими. Учений зазначав: “Лежить у могилі Україна, але не вмерла”. Завершуються “Книги буття українського народу” пророцтвом про майбутнє України й слов'янських народів: “І встане Україна зі своєї могили і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян... Україна буде непідлеглою Річчі Посполитій в союзі слов'янським”.

1861 року в Петербурзі у журналі “Основа” М. Костомаров опублікував свою статтю “Две русские народности”, в якій обґрунтував наукові уявлення про походження українського і російського народів, про риси їхнього національного характеру, психології, світогляду. Він зазначив, що “...русская народность не єдина; их две...”. Навіть зовнішні відмінності, на думку автора, легко помітити. Костомаров вважав, що початок відмінностей губиться в глибокій давнині. Далі він аналізував значення поняття “Русь”, підкреслюючи при цьому, що “название Руси укрепилось издревле за южнорусским народом”. Уже в XI ст. ця назва розповсюдилася на Волині. “В XII ст. в земле Ростово-Суздальской под Русью понимали вообще юго-запад нынешней России”. Далі Костомаров зазначав, що на території сучасної йому Росії у XVI і XVII ст. існували Московія, Литва і Русь. Після того, коли з різних земель утворилася Московська держава, вона назвалась Російською. З цього приводу М. Костомаров зазначає: “У южнорусского народа как будто было похищено его прозвище”. І далі: “Екатерина II высочайшим повелением даровала Московскому народу имя Русского и запретила употреблять древнее свое имя – Московитяне”.

Костомаров М. вважав, що до середини XII ст. у Суздальсько-Ростово-Муромсько-Рязанському краї утворилося зерно “великорусской народности”. Тут слов'янська народність співіснувала з фінами. З другої половини XII ст. у цьому краї сформувалося самобутнє життя. Посилаючись на літописи, Костомаров відзначав, що з того часу, як Андрій Юрійович (Андрія Боголюбського – *авт.*) у 1157 р. був обраний князем всієї землі Ростовсько-Суздальської, спостерігається відмінність у суспільному житті від Південної Русі та Новгороду. Цей період відомий історик називає “детством великорусского народа”.

Костомаров М. вважав, що козацтво виникло в Південній Русі іще в XII-XIII ст., а в XVI ст. воно відродилося і розвивалося. Учений відзначає демократизм, свободу і індивідуалізм суспільного життя південноруського народу. Так, наприклад, ватажків, зокрема гетьмана, козаки обирали з рівних собі.

Костомаров М. пише, що в XII ст. Володимир стає “зерном Великороссии”. Але згодом лідерство переймає Москва, яка мала “сбродное население”. Таке змішане населення, на думку ученого, завжди виявляє схильність до розширення своєї території, користолюбства за чужий рахунок, поглинання сусідів, хитрої політики. Москва за допомогою церкви підкоряє собі землі та князівства, поглинаючи їх. У цей же час вона обґрунтовує ідею “общего отечества”, але не в попередній федеративній, а в “единогосударственной” формі. Так сформувалася монархія Московська.

Костомаров наголосив, що уже в XII ст. під час “детства Великороссии” світська влада спирається на духовну, а духовна — на світську. Світська влада була могутньою тому, що приймала посвяту від церкви.

У цьому творі М. І. Костомаров здійснює порівняльний аналіз української та російської ментальності. На його думку, відмінність між цими двома ментальностями остаточно визначилася у XII ст. Принципові відмінності українського та російського менталітету, за Костомаровим, зводяться до таких моментів, описаних нижче.

У росіян панує загальність (Бог і цар) над особистістю, окремою людиною; українець вище цінує окрему людину, ніж загал. Українці віддають перевагу особистій свободі, у росіян – “крайнее торжество господства общности над личностью”. Українців це вело до добровільної спілки, до федерації. У росіян — до єдиновладдя і міцної держави.

Росіяни нетерпимі до чужих вір, народів, звичаїв і мов, навіть із презирством ставляться до них, високої думки про себе. Росіяни “...считали себя единственным избранным народом в вере”, “...на все не свое они смотрели свысока”. В українців цього не було. Вони “...с незапамятных времен привыкли слышать у себя чужую речь и не дичится людей с другим обликом и другими наклонностями. Этот дух терпимости, отсутствие национального высокомерия перешел впоследствии в характер казачества и остался в народе до сих пор... Южнорус не мстителен... но неприязнь вспыхнет у него еще сильнее, чем у Великоруса, если только Южнорус заметит, что иноверец или иноземец начинает оскорблять его собственные святыни”.

В українців особливе, духовне ставлення до жінки, у росіян — матеріальне.

Росіянин, на відміну від українця, мало любить природу, у нього холодність до її краси. “...Малорусс по своей природе трудолюбивее Великорусса”.

До речі, мудрий, спостережливий і далекоглядний історик Костомаров, характеризуючи особливості білоруського народу, зауважує: “Белорусское племя, вообще, более кроткой и податливой природы, сильнее подчинялось гнетущим обстоятельствам...”.

Ідеї М. Костомарова, викладені в “Книзі буття українського народу”, не пройшли повз уваги царської влади. У рапорті Миколі I, граф Орлов писав, що “рукопис “Книг буття українського народу” нараховує 109 параграфів найбільш злочинного характеру: словами Святого Письма, лукаво викладеними та брехливо осмисленими історичними фактами, переконуєшся, що царська влада суперечить Божому і природньому праву, що монархічна влада приносить лише нещастя і страждання...”.

Реакційні кола Росії, які захищали “єдиную и неделимую”, доводили, що окремого українського народу ніколи не було і не існує, що він є лише племенем російським чи польським; не має своєї мови, самобутніх рис характеру. Тому після виходу статті Костомарова “Дві руські народності” вченого звинуватили у його навмисних спробах “разложения отечества”, в “украинофильстве”, “сепаратизме” і “мазепинстве”.

Костомаров у своїй історіософській концепції доводив, що історія не зводиться до історії державності. Змістом історичного процесу є народ, а державність є лише його формою. Він переконливо довів, що український народ має свою самобутню історію, мову, культуру і психологію. Вирішення національного питання він вбачав у децентралізації Російської імперії. Основою відносин у майбутній федерації слов'янських народів він проголошував принцип рівності. Філософська концепція М. Костомарова була значним внеском у теоретичне обґрунтування філософії української ідеї. Багато його думок актуальні й нині. Його пророцтва про те, що Україна буде вільною, втілилися в життя.

На Слобожанщині велику наукову та просвітницьку роботу провело створене при Харківському університеті Історико-філологічне товариство (1877 – 1919 рр.). Воно було відкрите 28 лютого 1877 року. Першим головою ХІФТ був професор Василь Карпович Надлер (1841-1894 рр.) — декан історико-філологічного факультету. У 1878-1890 роках головою ХІФТ був видатний філолог, професор Олександр Опанасович Потебня, засновник школи “філософія мови”. З 1890 до 1897 року — професор М.С. Дринов. З 1897 до 1919 року головою ХІФТ був відомий український фольклорист, етнограф та літературознавець професор Харківського університету Микола Федорович Сумцов (1854-1922 рр.), який вивчав життєвий шлях і діяльність філософа Г.С. Сковороди. 6 листопада 1879 року в газеті “Харьков” М.Ф. Сумцов опублікував повідомлення “Про дарунок Харківському історико-філологічному товариству викладачем В.М. Спаським” невиданого рукопису Г.С. Сковороди “Израильский змий”. Одним із засновників ХІФТ був професор кафедри історії

церкви Харківського університету Амфіан Степанович Лебедєв (1833–1910 рр.).

На засіданнях Історико-філологічного товариства були зачитані такі реферати на філософську тематику: “Г.С. Сковорода. Його вчення, життя, значення” (Д.І. Багалій); “Пам’яті Г.С. Сковороди” (Ф.О. Зеленогорський); “Г.С. Сковорода, як богослов” (А.С. Лебедєв); “Вчення Аристотеля про індукцію” та “Вчення Бекона Веруламського про індукцію” (П.Е. Лейкфельд); “Теорія пізнання з емпірію-критичної точки зору” (В.В. Лесевич); “Питання про походження деяких філософсько-космологічних ідей древності” та “Про філософський елемент у працях О.О. Потебні” (Д.Н. Овсянниково-Куликовський); “Уривки з невідомого твору Г.С. Сковороди “Израильский змій” (1884) (О.О. Потебня).

У лютому 1894 року ХІФТ провело урочисте засідання, присвячене 100-річному ювілею від дня смерті Г.С. Сковороди. На цьому засіданні було прийнято рішення про створення комісії для видання творів філософа та про збір коштів на це видання. Про це рішення було опубліковано повідомлення в московському часописі “Вопросы философии и психологии” (1894). ХІФТ випустило збірник праць, в якому опублікована інформація про ювілейне вшанування пам’яті Г.С. Сковороди, та статті професора Лебедєва А.С. “Г.С. Сковорода як богослов”, професора Ф.А. Зеленогорського “Г.С. Сковорода як філософ”, та професора Д.І. Багалія “Г.С. Сковорода, його життя, вчення і значення”.

До ювілею філософа професор Харківського університету, активний діяч ХІФТ професор Д.І. Багалій 1894 року у Харкові опублікував зібрані та редаговані ним твори Григорія Савича Сковороди. А 1908 року на XIII Археологічному з’їзді в Катеринославі, ректор Харківського університету Д.І. Багалій виступив із доповіддю “Невидані твори Г.С. Сковороди”.

У 1896 - 1908 роках секретарем ХІФТ був відомий мистецтвознавець, професор Харківського університету (з 1901р.), автор наукових праць про

церковну старовину Слобожанщини, засновник музею церковного мистецтва при Харківському університеті **Є. К. Редін**.

Секретарем Педагогічного відділу ХІФТ з 1895 року був син священника харківської Свято-Пантелеймонівської церкви, мовознавець, учень і популяризатор учення О. Потебні, філософ та етнограф **Олексій Васильович Ветухів** (1869 – 1941 рр.). Він був видавцем харківського часопису “Мирный труд”, який виходив з 1902 до 1914 року, друкувався у Харківському богословсько-філософському часописі “Вѣра и Разумъ” та впродовж десяти років переписувався з російським філософом П.О. Флоренським [7]. Ветухів О.В. у шести номерах харківського часопису “Вѣра и Разумъ” детально аналізує працю П.О. Флоренського “Столп и утверждение Истины” і дає їй досить високу оцінку: “Труд отца Павла явление привлекательно выдающееся, не ознакомится с ним всякому истинно образованному человеку – потеряет многое”. Далі рецензент говорить “о необычайной ценности и важности” його книги, її “насущности при решении вопросов самых животрепещущих” [8]. При цьому О. Ветухів, за сутністю, полемізував із М. Бердяєвим, який дав негативну оцінку праці П. Флоренського в статті “Стилизованное православие (Отец Павел Флоренский)”, опублікованій у журналі “Русская мысль” (1914, №2).

За твір “Заговори, заклинання, обереги та інші види народного лікування, засновані на вірі в силу слова” (1902-1907) Олекса Ветухів нагороджений Російською Академією Наук.

У перші десятиліття існування Харківського університету філософськими проблемами мовознавства займався професор **Ілля Тимковський**. 1811 року у видавництві Харківського університету вийшла його книга “Опытный способ к философическому познанию русского языка”. У розділі “Древности языка славено-российского и отношения его к другим языкам” автор вірно зазначав: “Язык есть одно из племенных отличий всякого народа. История народа содержит в себе и историю языка его”.

Тимковський І. вважав, що в глибокій давнині в мові слов'янській спостерігалась деяка схожість її з ученою, народу невідомою мовою в Індії санскритом, якою розмовляли і писали лише брахмани. Він також вважав, що на розвиток слов'янських мов мали їхні взаємини і впливи мов сусідніх, неслов'янських народів. Тимковський І. зазначав, що на розвиток слов'яно-російської словесності значний вплив мали вихід “Русской правды” Ярослава Мудрого, “Повестей временных лет” літописця Києво-Печерського монастиря монаха Нестора, поема XII століття “Слово о полку Игореве”, “Поучения детям...” Володимира Мономаха.

На думку І. Тимковського важливу роль у розвитку слов'яно-російської мови також мали різні богословські, філософські, риторські та поетичні твори духовних діячів, особливо Сімеона Полоцького і Теофана Прокоповича. Далі професор Тимковський у цьому процесі особливу роль надає Ломоносову і Сумарокову. Але, на жаль, автор не зазначав, що М.В. Ломоносов написав свою “Граматику...” на основі “Граматики славенской” Мелетія Смотрицького і, що значну роль в розвитку російської мови, крім Т. Прокоповича, відіграли і інші дидакалі Києво-Могилянського колегіуму, а потім Академії.

“Філософія мови” Олександра Потебні. Потебня Олександр Опанасович (1835-1891 рр.) народився в с. Гаврилівка Роменського повіту Полтавської губернії (тепер с. Гришине Сумської області) 10 вересня 1835 року в сім'ї дрібнопомісного дворянина. З відзнакою закінчив Радомську гімназію (Польща). У 1851 році 16-річним юнаком вступив на юридичний факультет Харківського університету. Через рік перевівся на історико-філологічний, який закінчив 1856 року зі ступенем кандидата. Тема його дисертації “Перші роки війни Хмельницького”, яка не була надрукована. 1861 року захищає магістерську дисертацію “Про деякі символи в слов'янській народній поезії”. Невдовзі видає велику філософську працю “Думка і мова”.

1862 року О.О. Потебню відряджають за кордон для ознайомлення з західноєвропейською наукою. У Берліні вивчає санскрит та слов'янські мови. Через рік повернувся до Харкова. У 1865 році видав свій великий твір “Про

міфічне значення деяких обрядів”, який викликає велику і сувору рецензію професора Лавровського в “Чтениях Московского общества истории и древностей российских” (1866). До 1874 року Потебня працював доцентом. У тому ж році захистив докторську дисертацію “З записок про російську граматику”, після чого був обраний екстраординарним професором, а восени 1875 року – ординарним професором. 1877 року Академія наук присуджує О.Потебні Ломоносівську премію і його обрали членом-кореспондентом Петербурзької академії наук. Упродовж 12 років О. Потебня був головою Харківського історико-філологічного товариства. Професор Сумцов зазначав, що О. Потебня “...був найвиднішою силою на історико-філологічному факультеті за усе століття університету...” [11, с. 98].

Потебня О.О. помер 29 листопада 1891 року. У Харківському університеті була запроваджена премія його імені. До речі, Інститут мовознавства Національної академії наук України носить ім'я Олександра Потебні.

Потебня О. був українцем і в умовах російського царизму не приховував свого національного походження. Володів багатьма мовами, глибоко знав українську мову. Він не погоджувався з думкою Макса Мюллера, що для європейської людини достатньо володіти чотирма мовами: французькою, німецькою, англійською та італійською. Потебня О. вважав, що інші мови, навіть не численні, мають право на існування, і ними треба володіти. Професор-мовознавець категорично був проти злиття мов. На засіданні Історико-філологічного товариства 11 лютого 1881 року, присвяченого творчості Ф.М. Достоевського, посилаючись на “Щоденник Письменника”, критикує манію особистості та народної зверхності, рішуче засудив месіанізм Достоевського, його заяви про “спасение мира” і вороже ставлення до “господ русских европейцев” (“західників” – *авт.*). Олександр Потебня з повагою ставився до західно-європейського просвітництва. Він філософськи оцінював роль мистецтва, мови і літератури як своєї, так і зарубіжної.

Потебня О.О. безпосередньо займався філософськими проблемами мовознавства. Його науковий доробок так і називають “філософія мови”. Філософські проблеми мовознавства Потебня О. розглядав у “Лекціях по теории словесности”, “Из записок по теории словесности” та ін. працях. Він один із перших в Росії глибоко дослідив, з точки зору лінгвістики, проблему взаємозв’язку мови і мислення. Цю проблему розкрив у одному з ранніх своїх творів “Мысль и язык”. Він вважав, що мова тісно пов’язана з думкою, з процесом мислення. Поряд із цим він зазначав, що й сама думка формується за допомогою мови.

Розглядаючи проблему походження мови, О. Потебня обґрунтував її соціальну зумовленість. На думку ученого творцем мови є народ. Мова виникла і розвивається в процесі соціальної практики. За допомогою мови передаються знання від покоління до покоління. У мисленні людини визначальну роль відіграє слово, мова.

Олександр Потебня звертав увагу на національну специфіку мови. Мова на його думку є одним з атрибутів нації. Потебня виступав проти обмеження прав будь-якої мови, проти денационалізації. Він рішуче протестував проти Емського указу 1876 року, яким заборонялося друкування книг українською мовою. Учений вважав, що денационалізація веде до послаблення зв’язків підростаючих поколінь із дорослими, дезорганізації суспільства і аморальності.

Розглядаючи питання, чи варто навчати дітей змалку чужій мові, Потебня доходить висновку, що для загального розвитку дитини це надзвичайно шкідливо. Він вказував на велику кількість недоумкуватих дітей серед дворянських сімей, яких змалку приневолювали вивчати декілька мов. Потебня вважав, що двомовність гальмує поступ дитини у шкільній освіті, тому що засвоєння чужих мов повинно впливати з потреб практики, а таких потреб у ранньому віці немає. Мати з дитиною повинна багато говорити рідною мовою.

Потебня вважає, що розбудова нації починається з самого себе, з власного внутрішнього пробудження. Він засуджував ідею слов’янофілів з

денаціоналізації та зросійщення слов'янських народів. Ідеології зросійщення Потебня протиставив право національних культур, тобто право народів на самостійне існування і розвиток.

Науковий доробок професора О. Потебні складає понад 30 великих праць. Поряд із чисто філологічними творами у нього є праці філософського характеру: “Мысль и язык” (1862); “Про міфічне значення деяких обрядів і повір'їв”; “Про купальські вогні та споріднені з ними уявлення” (1867); “Примітка про “малороссийское наречие” (“Филологические записки”, 1870); “Слово о полку Игореве” (текст і примітки, 1877-1878); “Из лекций по теории словесности” (1896); “Язык и народность” (1895); “Записки по теории словесности” (1906).

Випускником Харківського університету був видатний вчений-економіст, соціолог, філософ і політичний діяч академік **Михайло Іванович Туган-Барановський** (1865-1919 рр.). Науковий доробок ученого із світовим ім'ям за радянських часів був під забороною, оскільки Ленін упродовж 1897 до 1917 року був його опонентом. А в іменному покажчику до повного зібрання творів Леніна Туган-Барановського характеризують, як “російського буржуазного економіста”, “критика Маркса”, “активного діяча буржуазної контрреволюції на Україні” у 1917-1918 роках.

Всесвітньо відомий економіст М. Туган-Барановський народився 8 січня 1865 року в селі Соляниківці Куп'янського повіту Харківської губернії у сім'ї генерала, який походив із татарського князівського роду. Повне прізвище батька Туган-Мірза-Барановський. Він прийняв православну віру. Мати майбутнього світила науки Ганна Станіславівна Шабельська — теж була шляхетного походження з українських та польсько-литовських дворян. Після закінчення Другої харківської класичної гімназії Туган-Барановський у 1884 році вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету. Навчаючись в університеті, захоплювався філософією, особливо вченням І. Канта. Молодого студента також цікавили процеси суспільного життя, соціалістичні теорії, вельми популярні наприкінці ХІХ – на початку

XX ст. За ці інтереси і за участь в акціях протесту Туган-Барановського було виключено з університету із забороною навчатися на стаціонарі. Екстерном він закінчив не лише фізико-математичний, але й юридичний факультети із ступенем кандидата природничих (1889) та юридичних наук (1890). 1894 року Туган-Барановський у Московському університеті захистив магістерську дисертацію “Промислові кризи в сучасній Англії”, а через чотири роки докторську – “Російська фабрика у минулому і зараз (Історія розвитку російської фабрики у ХІХ столітті)”. Дискутуючи з народниками і Леніним, Туган-Барановський доводив, що капіталізм в Росії історично зумовлений, і є прогресивним соціально-економічним явищем. На відміну від Леніна вважав, що новий соціальний лад потребує не революційної руйнації, а удосконалення методом соціально-економічних реформ. Туган-Барановський критикував вчення Маркса про класи, класову боротьбу і диктатуру пролетаріату. У вересні 1904 року в часописі “Мир Божий” він писав: “...історія людства не була лише історією боротьби класів, і твердження Маркса та Енгельса слід визнати великою помилкою”.

“Легальні марксистки” вважали, що соціалізм — це той же капіталізм, тільки дещо вдосконалений. Через це вони виступали за “будівництво” соціалізму в рамках буржуазного суспільного і державного ладу. Туган-Барановський стверджував, що створення кооперативів, кас взаємодопомоги та кредиту уже є практичним здійсненням соціалізму. Таким чином, він дотримувався реформістської теорії “мирного вростання в соціалізм” без “класової боротьби” і “диктатури пролетаріату”.

Як представник “легального марксизму” Туган-Барановський співпрацював із часописами “Новое слово” (1897), “Начало” (1899) та ін. Але згодом він відмовився від співпраці з більшовиками. Його, як і Івана Франка, в марксизмі насторожувало вчення про диктатуру пролетаріату, насилля, з допомогою якого більшовики мають намір прийти до влади і будувати “світле комуністичне майбутнє”. Разом з П. Струве, С. Булгаковим, О.

Кістяківським та іншими він піддав марксизм критичному аналізу і зробив висновок, що теорія Маркса є лише “частково вірною”.

На відміну від Маркса Туган-Барановський запропонував власну теорію криз, звідки веде початок сучасна теорія кон'юнктури. Саме цей напрям досліджень українського ученого використовували і зараз успішно використовують, зокрема, в Китаї та ін. країнах.

У 1895 році Туган-Барановський запрошений на посаду приват-доцента в Петербурзький університет, де як викладач і учений стає дуже популярним серед студентів. Проте влада вважала його небезпечним розповсюджувачем соціалістичних ідей. 1901 року за наказом міністра народної освіти він був звільнений із роботи, а згодом висланий із Петербурга. Після цього Туган-Барановський переїздить на Полтавщину, де продовжує наукову діяльність.

Після революції 1905-1907 років Туган-Барановський повернувся до Петербурга, де продовжував свою академічну діяльність і став співробітником часопису “Украинский вестник”. У 1909 році Туган-Барановський опублікував капітальну працю “Основи політичної економії”, яка була удостоєна Великої премії Академії наук і в подальшому перевидавалася сім разів. А 1910 року видав “Нарис з новітньої історії політичної економії і соціалізму”, сьоме видання якої вийшло у Харкові 1919 року.

Незважаючи на великий науковий авторитет ученого, на початку 1911 року за участь в студентських заворушеннях Туган-Барановського вдруге звільнили з роботи і вислали з Петербурга. Він знову повернувся на Полтавщину. З цього часу його життя, наукова і громадська діяльність були пов'язані з Україною.

1917 року Туган-Барановського запрошують до Києва на посаду професора політичної економії в Українському народному університеті. Як визначного ученого-економіста Центральна Рада запросила Туган-Барановського на посаду генерального секретаря фінансів (міністра фінансів). При гетьманстві Павла Скоропадського у травні-червні 1918 року він брав активну участь в роботі комісії з підготовки заснування Української академії

наук. 14 листопада 1918 року наказом Гетьмана П. Скоропадського була утворена Українська Академія наук, яку очолив земляк Туган-Барановського, колишній харків'янин, академік Володимир Вернадський. Серед перших 12-ти академіків Української академії наук був і Туган-Барановський.

Професор Туган-Барановський, як глибокий мислитель, багато в чому передбачав розвиток суспільства, застерігав від негативних наслідків, давав слушні поради. Проте у нашій країні, як до революції, так і в умовах панування комуністичної ідеології до нього не прислуховувались, більше того — критикували або замовчували. Зате за кордоном його твори використовували і використовують, маючи від цього соціальні успіхи. У фундаментальній праці “Соціальні основи кооперації” учений запропонував низку заходів, спрямованих на розвиток нових відносин у суспільстві. Туган-Барановський обґрунтував необхідність дотримання принципу державного регулювання ринкового виробництва. Якби реалізували наукові настанови відомого ученого, а не більшовицького “перетворення” світу, то, можливо, наше суспільство уникло б соціальних катаклізмів 1917 року і подальшої “більшовицької руїни”.

У січні 1919 року в складі урядової делегації України Туган-Барановський їхав до Парижа, щоб там домовитися з представниками Антанти про міжнародний захист нашої молоді демократичної держави, яку більшовицький режим топив в крові. У потязі під Одесою через сильний напад астми відомий учений несподівано помер. Йому було лише 53 роки.

Харківський меншовицький часопис “Мысль” опублікував некролог, в якому на відміну від більшовицької критики зазначалося, що Туган-Барановський “...дав так багато російській, і не лише російській науці...” [12, с. 343]. У некролозі дана висока оцінка його раннім працям “Промислові кризи” і “Російська фабрика”. Ці праці автор некролога назвав “...найвидатнішими творами” Туган-Барановського [12, с. 346]. У некролозі зазначалось, що Туган-Барановський у своїх книгах “Сучасний соціалізм”, “Теоретичні основи марксизму”, “До кращого майбутнього”, “У пошуках нового світу”, “Нариси із новітньої історії політичної економії і соціалізму”

критикував учення Маркса. Особливо висока оцінка надана книгам покійного: “Теоретичні основи марксизму”, “Основи політичної економії” та “Соціальні основи кооперації”. Автор некролога підкреслив, що Туган-Барановський був “людиною великої ерудиції” [12, с. 348].

На базі економічного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна створено Харківське обласне наукове товариство з вивчення спадщини М. І. Туган-Барановського.

Багалій Дмитро Іванович (1857-1932 рр.) – видатний український історик, мислитель, академік, у 1906-1910 роках – ректор Харківського університету; у 1906, 1910-1914 роках — член Державної Ради Росії від університетів; 1914-1917 роках – Голова Харківської міської думи. Народився Д.І. Багалій у Києві 26 жовтня 1857 року. Із золотою медаллю закінчив 2-гу Київську гімназію, після чого вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, де провчився 3,5 років і півроку в Харківському університеті. У Київському університеті навчався під керівництвом професора В.Б. Антоновича. Тут були надруковані два його реферати з російської історії і отримав золоту медаль за свій твір. 1880 року після закінчення історико-філологічного факультету був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання з російської історії при Київському університеті. Після захисту магістерської дисертації 11 березня 1883 року затверджений штатним доцентом російської історії у Харківському університеті. Після захисту 1 червня 1887 року в Московському університеті докторської дисертації “О колонизации степной окраины Московского государства”, був призначений екстраординарним професором, а з 1 липня 1889 року ординарним.

Для пошуків матеріалів про історію Харківського університету працював у архівах Петербургу та Москви. Ці матеріали були використані при написанні ювілейного видання “Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования — 1805-1905 гг.” і для написання ювілейних видань з історії факультетів університету (історико-філологічного, юридичного, фізико-математичного і медичного). У

Румянцевському музеї Багалій виявив неопубліковані рукописні твори Г.С. Сковороди. Упродовж трьох років учений брав участь у підготовці та проведенні 12-го археологічного з'їзду, який проходив у Харкові 1902 року. Багалій Д. провів розкопки курганів у Салтові, Янківці та Олексіївці. У селі Бабаях виявив родинні архіви Донець-Захаржевських, Щербініних та Кропоткіних.

З 1883 року Д.І. Багалій завідував Харківським історичним архівом, де провів велику роботу з опису і видання довідника про його фонди. Багалій Д. був членом комісії про права “малоросійської мови”. Цю комісію з одинадцяти професорів Харківського університету очолював Микола Сумцов. Висновки комісії були враховані при підготовці “Доповідної записки” Петербурзької Академії наук Раді міністрів Росії (18 лютого 1905 року) [4, с. 158; 5, с. 135].

Багалій Д.І. очолював комітет зі спорудження пам'ятника В.Н. Каразину. У Держраді Росії відстоював необхідність запровадження української мови в початкових школах України. У зв'язку з розглядом Холмського питання підготував меморандум, у якому аргументовано доводив приналежність Холмщини до українських земель.

1919 року Д.І. Багалій був обраний академіком, потім – віце-президентом АН УРСР. З 1916 року до початку 30-х років очолював харківську “Просвіту”. Після виявлення в архівах Росії рукописів Г.С. Сковороди вперше надрукував у Харкові 1894 року 24 твори філософа. Виявлені та підготовлені ним нові матеріали були використані В. Бонч-Бруєвичем при виданні в Санкт-Петербурзі 1912 року другого видання вибраних творів Григорія Сковороди.

Багалій Д.І. опублікував понад 500 праць. Це, в основному, твори історичного змісту. Лише до 1905 року перелік його опублікованих праць склав 113 одиниць [11, с. 337-341]. З творів, які мають філософський характер можна назвати: рецензію на книгу професора Д.В. Цветаєва “Протестантство и протестанты” (“Исторический Вестник”, 1890); “Про просвітницьку діяльність Харківського університету в перших десятиліттях його існування” (“Русская школа”, 1892); “До історії вчень і побуту древніх слов'ян” (Критична оцінка

книги професора Собестянського), “Киевская Старина”, 1892); “Пам’яті О.О. Потебні” (“Сборник Харьковского Историко-филологического общества”, 1882); “Просвітницька діяльність В.Н. Каразіна” (“Записки Императорского Харьковского университета”, 1893); “Твори Г.С. Сковороди з портретом, видом могили, зразками почерку і з вступною статтею критико-бібліографічного характеру”, (Харків, 1894); “Життя, вчення та значення Григорія Савовича Сковороди”, (“Киевская Старина”, 1895); “Григорій Савович Сковорода. Промова” (“Сборник Харьковского Историко-филологического общества”, 1896); “Вигнання професора І.Б. Шада з Харківського університету” (“Записки Харьковского университета”, 1899); “Художня творчість М.В. Гоголя” (“Журнал для всех”, 1902).

Багалій Д.І. був прихильником демократичних засад у викладацькій діяльності. 1899 року в “Записках Императорского Харьковского университета” публікував статтю “Удаление профессора И.Б. Шада из Харьковского университета”, в якій цей акт розцінював як “один із проявів реакції у Харківському університеті”. Професор Багалій при цьому зауважив: “Університетське викладання і наука повинні бути повністю вільні. Без такої свободи не може бути й правильного прогресивного розвитку самої науки”.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття царська цензура забороняла постачання у шкільні бібліотеки та читальні українських книг. Професор Багалій такі заборони розцінив як “аномалію”. У 1901 та 1905 роках він виступив проти цензурних заборон та обмежень української мови й домагався введення в університеті українознавчих дисциплін українською мовою.

1927 року Д.І. Багалій у “Автобіографії” зазначав, що його “українізація” не була примусовою і завершилася в студентський період до 1880 року. З тих пір він став “цілком свідомим українцем”. Із 44-х років викладацької діяльності, останні 10 років професор Багалій читав лекції лише українською мовою. Виступи Д.І. Багалія до революції та й у перші пореволюційні роки українською мовою з українськими національними вимогами багатьом видавалися недоречними, але подальший хід подій показав,

що він був не патріотом-мрійником, а патріотом-провидцем, на жаль яких бракує зараз – через століття по тому.

Багалій Д.І. разом з Д.П. Міллером підготував і опублікував фундаментальну “Історію міста Харькова за 250 лет его существования (1655-1905 pp.)”, якої не мало ні одне з міст не лише України, а й усієї Росії. Працювали вони над книгою більше 10 років. Вийшла вона в двох томах-фоліантах (перший том – 1905, другий — 1912 року). Ця монографія репринтним способом була перевидана у Харкові 1993 року. У першому томі монографії глибоко аналізується духовне життя Харькова у XVII-XVIII століттях, розглядається життєвий і творчий шлях Григорія Сковороди, описується історія виникнення і функціонування Харківського колегіуму, стан викладання у ньому філософських дисциплін. У другому томі (XIX — початку XX століття) аналізувалося виникнення і функціонування Харківського університету, перетворення Харківського колегіуму в духовну семінарію, розвиток у місті богословської, філософської та ін. наук. У цьому томі зазначається, що відомий український цукрозаводчик та меценат Іван Герасимович Харитоненко у 1882 році на спорудження для Харківського університету хірургічної клініки пожертвував 30 тис. рублів, а на спорудження триповерхового кам’яного студентського гуртожитку у 1884 році виділив 100 тис. рублів. На утримання 38 студентів університету пожертвував 50 тис. рублів. Зазначимо при цьому, що в альбомі, підготовленому до 100-ліття Харківського університету відомим харківським фотографом Олексієм Іваницьким, серед опікунів університету є і портрет І.Г. Харитоненка.

У виданій у Харкові 1918 року “Історії Слобідської України” Багалій присвятив розділ філософу Г. Сковороді. 1926 року видає фундаментальну монографію “Український мандрований філософ Григорій Савович Сковорода”, яка залишається й понині найкращою в сквородинознавстві. Перевидана вона лише 1992 року в Києві.

Таким чином, в дореволюційні часи представники гуманітарної сфери Слобожанщини: історики, економісти, мовознавці, письменники, не маючи

спеціальної філософської підготовки, у своїх творах піднімали актуальні соціально-філософські проблеми і вносили свої пропозиції для їх вирішення.

Література

1. Шудрик, І. О. Взаємовідносини Руської православної церкви і толстовства в Слобідській Україні на межі XIX-XX століть (за матеріалами часопису “Въра и Разумъ” [Текст] / І. О. Шудрик // Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура: збірник наукових статей. – Харків, 1999; Шудрик, І. О. Непротивленці в Україні. З історії толстовства на Слобожанщині [Текст] / І. О. Шудрик // Людина і світ. – 1999, листопад-грудень.

2. Антоний, архиепископ Харьковский и Ахтырский. Современная война и моральное учение графа Л.Толстого [Текст] // Въра и Разумъ. — 1914. —№ 19-24.

3. Мазурин, Б. Рассказ и раздумья об одной толстовской коммуне “Жизнь и труд” [Текст] / Б. Мазурин // Новый мир. — 1988. — № 9.

4. Калашник, В. Повчальні уроки одного академічного документа про стан української мови в царській Росії [Текст] / В. Калашник, І. Шудрик // Березіль. 1999. — № 11-12.

5. Калашник, В. О мово, в час доріг і роздоріж ти знала все: і сходження, і болі. (До 100-річчя виходу у світ Доповідної записки Імператорської Академії наук “Объ отмене стіснений малорускаго печатнаго слова” [Текст] / В. Калашник, І. Шудрик // Рідний край: науковий публіцистичний, художньо-літературний альманах. — Полтава, 2005. — № 1(12).

6. Грушевський, М. С. Ілюстрована історія України [Текст] / М. С. Грушевський; Інститут історії АН України. – Київ : Наукова думка, 1992. — 544 с.

7. Переписка А.В. Ветухова и П.А. Флоренского (1908-1918) [Текст] / К печати письма подготовлены С.Б. Шоломовой и П.В.Флоренским, комментарии

С.Б. Шоломовой и И.Б. Забаша. // Вопросы философии. 1995, № 11, с. 67-76; № 12, с. 76-104; 1998, № 12, с. 63-94.

8. Ветухов, А. Основы веры и знания (религии и науки) по данным языка (Заметки по поводу “Феодицеи” свящ. Павла Флоренского) [Текст] / А. Ветухов // Вѣра и Разумъ, 1914, № 20, с. 230; Там же, № 24, с. 795.

9. Шупик-Мозгова, Н. Г. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина [Текст] / Н. Г. Шупик-Мозгова – К. : Український центр духовної культури, 1997. — 208 с.

10. Шудрик, И. А. Богословско-философский анализ французской революции протоиереем Тимофеем Буткевичем [Текст] / И. А. Шудрик // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія, краєзнавство, археологія : збірка науково-популярних статей. –Харків: Мачулін, 2007. – 6. —208 с.

11. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). История факультета. Библиографический словарь профессоров и преподавателей [Текст] / под редакцией М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. – Харьков: Адольф Дорре, 1908.

12. Мысль. Научный марксистский журнал. – Харьков: Издательство “Социалистическая Мысль”. 1919, №1-15.

13. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років. [Текст] / В. С. Бакіров. [та ін.] — Харків : Фоліо, 2004. — 750 с.

14. Грушевський, М. С. Ілюстрована історія України [Текст]: / М.С. Грушевський; Інститут історії АН України. — Київ: Наукова думка, 1992. — 544 с.

15. Радіонова, Н. В. Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ столітті [Текст]: монографія / Н. В. Радіонова. — Суми: СОД Козацький вал, 2008. — 320 с.

ФІЛОСОФСЬКА ОСВІТА І НАУКА У ХАРКОВІ В ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1917-1941 РР.)

5.1 Зміна влади у Харкові та в університеті після Лютневої революції 1917 року

Після Лютневої революції 1917 року в Петрограді і з початком закономірного розпаду Російської імперії, на Слобожанщині, як і на усій території України, продовж декількох років влада мінялась так як влучно висловився персонаж із кінофільму “Весілля в Малинівці”... Але на Слобожанщині були не лише “білі” та “червоні”. З листопада 1917 до грудня 1919 року влада у Харкові змінювалась 9 разів: Тимчасовий уряд, Центральна Рада УНР, більшовики, Центральна Рада УНР, Гетьманат Скоропадського за участі кайзерівської Німеччини, Директорія УНР, більшовики, денікінці і з грудня 1919 року – знову більшовики.

Незважаючи на те, що і “червоні” і “білі” забирали на військову службу студентів, навчальний процес у Харківському університеті продовжувався. Проте ставлення професури до цих влад було неоднозначним, мінялось у залежності від ситуації.

6 березня 1917 року на екстремному засіданні Ради університету було прийнято рішення підтримати Тимчасовий уряд і надіслати вітальні телеграми голові Тимчасового уряду князю Г.С. Львову, а також голові Державної думи М.В. Родзянку, в яких висловлювалася готовність “віддати всі сили служінню звільненій Росії” [1, с. 277]. Між лютим і листопадом 1917 року в університеті відносно нормально проходив навчальний і науковий процес.

12 жовтня 1917 року на засіданні Ради університету обговорювали Записку про “українське питання”. Після прийняття надіслали її Тимчасовому уряду. У цій Записці Рада висловлювалася за “надання права вільного вживання української мови у всіх місцевих установах, а так само за вільний розвиток суто

національної української культури” [1, с. 280]. Проте два професори історико-філологічного факультету Д.І. Багалій і М.Ф. Сумцов, своїх підписів під Запискою з “українського питання” не поставили. Вони вважали, що Харківський університет зобов'язаний своїм виникненням слобідсько-слов'янському суспільству і народу і що Харківська губернія належить до України, а не до Росії [1, с. 281].

Після більшовицького перевороту в Петрограді 20 листопада 1917 року Рада Харківського університету виступила з протестом щодо радянської влади. Рада університету разом із міською думою висловила за підтримку Центральної Ради України. Професор Д.І. Багалій був призначений губернським комісаром освіти [1, с. 281].

Через місяць після проголошення у Києві Української Народної Республіки (УНР) у Харкові до влади прийшли більшовики. У цей час викладачі університету займали вичікувально-негативну позицію. Вони не бажали брати участь у будівництві “нового” життя за більшовицьким зразком.

Деякий час в Україні існували дві влади: одна – з центром у Києві – Українська Центральна Рада, а друга – з центром у Харкові – російський більшовицький режим. У таких умовах історико-філологічний факультет Харківського університету почав підготовку для університету викладачів із української філології, а також з історії та теорії мистецтва. В університеті продовжувався навчальний процес, інтенсивно працювали науковці. Багалій Д.І. українською мовою підготував і в 1918 році опублікував “Історію Слобідської України”, в якій йшлося про Харківський колегіум та про філософію Григорія Сковороди.

З приходом у квітні 1918 року до влади генерала П. Скоропадського і проголошення його гетьманом Української Держави, професору Багалію двічі – в липні та жовтні пропонували сформувати уряд. Але він, посилаючись на різні причини, від цієї пропозиції відмовився. У той же час він погодився бути експертом у питанні визначення міждержавного кордону в ході українсько-російських переговорів. Виходячи з історичних фактів та етнічного складу

населення, він аргументовано доводив приналежність Східної Слобожанщини (частини Курської та Воронежської губерній) до України [1, с. 283]. Багалій Д.І. разом з А.Ю. Кримським відіграли значну роль у заснуванні Української академії наук. Багалій Д.І. став першим серед істориків дійсним членом Української академії наук і очолив Історико-філологічний відділ.

5.2 Філософія В.І. Вернадського

Організатором та першим президентом Української академії наук був колишній харків'янин **Володимир Іванович Вернадський** (1863-1945 рр.). Заслужують на увагу його природничо-філософські погляди. Він був засновником учення про біосферу і ноосферу, ініціатором і керівником Комісії з історії науки, філософії та техніки (1921 р.).

Учений із світовим ім'ям В. Вернадський народився в Петербурзі в родині професора політичної економії. Рід Вернадського бере свій початок від литовського шляхтича Верна, який перейшов на службу до Б. Хмельницького. Дитячі роки В. Вернадський провів у Харкові, де його батько керував Державним банком. Після закінчення з відзнакою Харківської гімназії вступив до Петербурзького університету, де слухав лекції Бекетова, Докучаєва, Менделєєва. Як здібного молодого ученого, його відряджають на стажування в Німеччину і Францію. Повернувшись у Росію у 1890 році працював приват-доцентом, а з 1898 року — професором Московського університету. У 1911 році разом із 124 професорами і викладачами подав у відставку в знак протесту проти репресивних заходів царського уряду щодо університету. У 1912 році В. Вернадський обраний академіком Російської Академії наук. У червні 1917 року повернувся в Україну. Брав активну участь у створенні Української Академії наук, а 27 листопада 1918 року його обрано її першим президентом. У 1920—1921 роках — професор та ректор Таврійського університету (місто Сімферополь). У 1922 році створив у Москві Радієвий

інститут, а в 1924 році організував біохімічну лабораторію АН СРСР, директором якої був до кінця свого життя.

Вернадський В.І. — фундатор багатьох наукових напрямів, зокрема вчення про живу речовину. Він створив і розвинув теорію біосфери. Під впливом його лекцій у Сорбоні (1922-1925 рр.) Тейяр де Шарден і Леруа ввели в науковий вжиток поняття ноосфера. Вернадський був членом багатьох зарубіжних академій. Учений розвивав натурфілософські ідеї “російського космізму” К.Е. Ціолковського і О.Л. Чижевського, які розглядали Всесвіт як сукупність живої речовини (біосфери). Вернадський В. зазначав, що з появою людства починається якісно новий етап розвитку Всесвіту, коли людина за допомогою свого розуму поступово перетворює біосферу в якісно нове середовище життя — ноосферу (сферу розуму). У свою чергу ноосфера приведе до істотних змін біосфери.

Вернадський В.І. був проти насильства і кровопролиття. Він виступав за розвиток демократії, громадянських свобод і свободи мислення. Учений в соціалізмі вбачав прояв насильства над людською особистістю. Він приходить до висновку, що не лише більшовики, але і соціалісти в цілому — вороги свободи, тому що для них людська особистість ніщо перед великим колективом.

Вернадський В. критикує не лише царську, але й більшовицьку ідею “единой и неделимой Руси”. Він зазначає, що договір 1654 року між Українською козацькою державою і Московським царством започаткував тривалий період розходжень, який і досі не скінчився між українським народом і російською централізованою владою.

Вернадський В. був автономістом, який щиро вірив, що Великоросія може відмовитись від своєї гегемоністської політики. Він висловлював і наївні думки про те, що українці дочекаються від Росії повного визнання за українською народністю прав на національно-культурне самовизначення.

Вернадський як учений, мислитель, громадянин і українець був широко переконаний, що український дух є природним. Він створив цілісну філософію Всесвіту, філософію суспільного життя, висловив оригінальні думки про українську справу, які є актуальними і зараз.

Філософський зміст мають такі твори В. Вернадського: “Химическое строение биосферы Земли и ее окружения”, “Биосфера”, “Живое вещество”, “Философские мысли натуралиста”.

У 1918 році на історико-філологічному факультеті Харківського університету відкрили кафедри Історії України та Історії української мови і літератури, на яких розпочали читання відповідних курсів лекцій.

З початку січня 1919 року на Слобожанщині вдруге встановилась радянська влада. 15 січня 1919 року на Раді університету, після палких дебатів, було вирішено, що “вступ у відносини з існуючими тепер організаціями доцільний, якщо університет хоче обіпертися на якусь владу” [1, с. 288].

Більшовицький режим вирішив усунути старе керівництво університету, яке вороже сприйняло радянську владу. Народний комісаріат освіти, який очолював колишній асистент Київського політехнічного інституту В.П. Затонський, до Харківського університету призначив комісара – студента Ветеринарного інституту Малича-Двояронока, якого в університеті зустріли в багнети. 20 березня 1919 року Рада університету ухвалила резолюцію, що постанова Наркомосвіти про передачу керівництва вищими навчальними закладами комісарам, які зовсім не знайомі з академічним життям, руйнує автономію вищих навчальних закладів. У резолюції підкреслювалось, що такі дії Наркомосвіти загрожують загибеллю вищих навчальних закладів.

Рада комісарів вищих навчальних закладів при Наркомосвіті 28 березня 1919 року вирішила ліквідувати правління університету, його Раду і ради факультетів. Залишилися лише декани факультетів, які мали керувати науково-навчальною діяльністю [1, с. 289].

5.3 Харківський меншовицький соціально-філософський часопис “Мысль”

З січня по липень 1919 року під час другого перебування при владі більшовиків у Слобідській Україні у Харкові за найближчої участі В. Базарова*, С. Девдаріані (Дана), М. Кричевського та інших видавали спочатку щотижневий, потім двотижневий соціально-філософський меншовицький часопис "Мысль". Загалом вийшло 15 номерів. Нумерація сторінок часопису від першого до останнього номера була наскрізною. Виходив часопис у видавництві "Социалистическая мысль" [2; 10].

Харків був одним із головних центрів меншовизму. Наприкінці квітня — на початку травня 1917 року меншовицькі організації Харкова, які нараховували дві тисячі членів, підтримали Тимчасовий уряд, боролися проти влади Рад та соціалістичної революції. У серпні 1917 року Харківська організація меншовиків нараховувала вже 3100 членів [3, с. 26]. У кінці 1917 року з регіонів перше місце серед меншовицьких організацій посідала Україна (33 тис. членів). А серед найбільших меншовицьких організацій України була Харківська (3,6 тис. членів) [4, с. 445-446].

Меншовики-інтернаціоналісти Харкова на чолі з відомим прихильником Ю. Мартова — С. Даном (Девдаріані) та І. Бером (Гуревичем) засудили світову війну. 26 січня 1919 року на загальних зборах меншовиків Харкова 140 учасників схвалили проект резолюції М. Попова про необхідність підтримки постанови ЦК партії меншовиків від 10 жовтня 1918 року про те, що жовтневий

* В. Базаров (В.О. Руднєв) (1874 -1939 рр.) — філософ, з 1896 року брав участь у соціал-демократичному русі. У 1905-1907 роках співробітничав у низці більшовицьких видань. У період реакції відійшов від більшовизму, пропагуючи "богобудівництво" та емпіріокритицизм, з махістських позицій критикував марксизм. З 1917 року—меншовик. Жовтневий переворот зустрів негативно. 1919 року жив у Харкові, де брав активну участь у меншовицьких виданнях. Тут опублікував збірник своїх праць "На шляху до соціалізму". Боровся з "догматичним матеріалізмом". У 1922-1930 роках працював у Держплані СРСР. В останні роки життя займався перекладанням художньої та філософської літератури. 1937 року вдруге заарештований, 1939 року помер у в'язниці. Реабілітований посмертно (див.: Русская философия. Словарь / Под общ. ред. М.А. Маслина. – М., 1995. – С. 30-31).

переворот, здійснений більшовиками, є “історичною необхідністю” й тепер слід підтримати радянську владу.

За резолюцію С. Дана (Девдаріані) — проти постанови ЦК — проголосували 116 осіб. Ліві меншовики на чолі з Ю. Мартовим на партійній нараді в Москві 28 грудня 1918 — 1 січня 1919 року підтримали більшовицький переворот. Таким чином, серед членів партії меншовиків теж не було однозначної оцінки подій 1917 року.

Вплив партії меншовиків у Харкові невпинно зростає. Якщо під час перевиборів Рад робітничих депутатів у 1919 році меншовики в Москві отримали лише 46 місць, Катеринославі – 120, Тулі – 50, то у Харкові – 205 місць [4, с. 493].

Видавці "Мысли" визначили часопис як “науковий марксистський журнал”, тому з позицій марксизму вони намагалися критикувати теоретичні положення більшовизму та реалізацію їх на практиці.

Автори статей у харківському часописі "Мысль" більшовицький переворот 1917 року розцінювали як “соціальне лихо”. Посилаючись на Маркса, вони доводили “незакономірність”, “випадковість” приходу до влади більшовиків та “неминучість краху” радянської влади і відкрито критикували ленінську теорію соціалістичної революції, вчення про диктатуру пролетаріату та насильницькі методи більшовицького правління.

У редакційній статті В. Базаров зазначив, що перше число часопису “Мысль” виходить у той час, коли “соціально-політична катастрофа, яку переживає цивілізований світ, досягла величезного розмаху” [2, с. 1]. Автор констатує факт розвалу “колосів на глиняних ногах” — Російської та Австрійської імперій. До того ж він абсолютно переконаний у неможливості їхнього відродження у колишньому вигляді.

Часопис поставив перед собою головну мету — на підставі “критичної переробки досвіду останніх років російської та світової історії з позицій мислячих марксистів” шукати шляхи виходу з цієї глибокої соціальної кризи [2, с. 1].

Далі В. Базаров аналізував причини “банкрутства старої системи” й пропонував шляхи “подолання цієї кризи”, щоб Росія могла собі “забезпечити можливість подальшого існування та розвитку”. Для “успішної боротьби з господарською розрухою” “істинний марксист” В. Базаров пропонував “возз'єднання Росії”. На думку автора, “політичне розчленування Росії” відбулося через економічну руйнацію, викликану війною. Тому цю проблему слід вирішувати не лише політично, а й економічно. За таких умов насамперед необхідно звернути увагу на відтворення знарядь і засобів виробництва, слід значно збільшити виробництво товарів, необхідних для потреб народу. А для цього поряд із виробництвом на державних підприємствах слід надати права приватним підприємцям, але під контролем держави.

Базаров В. абсолютно не вірить у “світову комуністичну революцію”, про яку говорять більшовики. Він вважав, що для насичення ринку товарами необхідно дозволити вільну конкуренцію. Відкидаючи можливість повернення до старого режиму, В.Базаров виступає за “планомірне суспільне регулювання народного господарства” [2, с. 9]. Такий шлях успішно реалізує Німеччина після поразки своєї революції. Більшовики теж обрали такий принцип, але методи його реалізації були іншими — насильницькими.

У наступному числі часопису В. Базаров у статті “Комунізм чи державно впорядкований капіталізм?” критикував тих комуністів, які за умов розрухи висувують гасло слов'янофілів про “месіанство” російського народу, про його покликання вказати “гнилому Заходу” шляхи для спасіння. Навпаки, автор статті закликав повчитися у Заході господарюванню. Більшовики в Росії провели “націоналізацію” всіх галузей господарства, навіть планують здійснити “націоналізацію” у сільському господарстві. Під приводом диктатури пролетаріату через некомпетентний “робітничий контроль” позбавили керівників виробництва будь-якої ініціативи. Тому націоналізовані підприємства завдають державі великих збитків.

Для підвищення продуктивності праці В. Базаров пропонував ввести принцип особистої зацікавленості трудящих. Він критикував різке зростання

бюрократичного апарату. На його думку, необхідно ліквідувати різні центри, главки, комітети та ради, які втручаються у виробничу діяльність. Усі адміністративно-розпорядчі функції слід передати в руки директорів. На підставі аналізу ситуації останніх років В. Базаров зробив висновок, що більшовики, прийшовши до влади, створюють той самий “державно впорядкований капіталізм” [2, с. 58-64].

Подібну думку висловлював також і М. Рожков*, який доводив, що багатомільйонне селянство Росії настроєне проти радянської влади. “В масі селянства визначилося певне тверде ставлення до радянської влади. Її бояться і ненавидять так само, як стару самодержавно-бюрократичну владу. І першою ж можливістю вони скористаються, щоб сприяти її поваленню” [2, с. 31].

Мартов Ю.** у своєму листі з Москви “Новий курс радянської Росії” засуджує практичні дії більшовиків, які спираються на методи “червоного терору” та репресій. “Самодержці” з Луб'янки широко використовують “надзвичайки”. Ці дії стають загрозою для самої радянської влади. Близько шестидесяти повітів багатьох губерній Росії охоплені селянськими повстаннями.

Через рік свого правління більшовики змушені були допустити деякі реформаторські зміни у політиці. Вони провели урізану амністію деяких своїх опонентів від соціал-демократичної партії. Були скасовані комітети бідноти й здійснена спроба не відносити середняків до “куркулів”. Мартов Ю. зазначав, що більшовицький режим шукає шляхи виходу з кризи, в якій вони опинились.

У дев'ятому номері (квітень 1919 року) М. Гінзбург з позицій “істинного марксиста” опублікував статтю “Ідеологічні корені більшовизму”. Він зазначав, що крім стихійних і соціальних явищ, які призвели до панування більшовиків,

* Рожков М.О. (1868–1927 рр.) — закінчив Московський університет. З 1898 року—приват-доцент Московського університету. З 1905 року — член РСДРП. Жовтневий переворот не прийняв, назвав його "авантюрою", яка загрожує "бонапартизмом". 1919 року співробітничав з харківським меншовицьким часописом "Мысль". У лютому 1921 року заарештований. Порвав з меншовизмом. З 1924 року викладав у Московському університеті.

** Мартов Ю. (Цедербаум Юлій Йосипович) (1873–1923 рр.) — один із лідерів меншовизму. У липні 1920 року емігрував у Німеччину. У Берліні видавав меншовицький "Социалистический Вестник".

були ще ідеологічні чинники, які підготували йому шлях до перемоги. Гінзбург М. підкреслював, що більшовизму насамперед надав велику послугу ревізіонізм, який “поховав ортодоксальний марксизм”. На святкуванні “золотого весілля” “Маніфесту комуністичної партії” в Парижі Еміль Вандервельде 1898 року відмовився від Марксової спадщини досить категорично.

Гінзбург М. вважав, що ревізіоністи, розхитуючи фундамент соціалізму, послабили сили супротиву пролетарської ідеології натиску стихійного масового руху. Едуард Бернштейн, руйнуючи віру в Марксову теорію спільної боротьби, цим самим освятив соціальні експерименти. Таким чином, було піддано сумнівові вчення наукового соціалізму, яке Маркс розробляв усе своє життя. Автор вважав, що невизнання законів неминучого розвитку соціалізму, проголошеного марксизмом, повернув до утопічного соціалізму Сен-Симона і Фур'є.

Гінзбург М., посилаючись на Маркса та факти, аргументовано показав, що Росія далеко не досягла того етапу промислового розвитку, коли тріщить його “оболонка”. Навпаки, в Росії спостерігаємо “недорозвиненість технічних засобів виробництва”, до того ж зруйнованих п'ятирічною війною та революцією [2, с. 289]. У той час, коли ревізіоністи руйнують теоретичні засади марксизму – науковий базис соціал-демократії, синдикалісти підкопуються під його тактику, засуджуючи його демократизм. Як на Заході, так і в Росії крайні ліві лідери ігнорують принципи демократизму і схиляються до диктатури класу, особливо там, де “диктатура має коріння у відсталості країни” [2, с. 290].

У Росії після скасування кріпосного права не встиг сформуватись середній клас, як на Заході. Ні у Великобританії, ні в Україні дрібна буржуазія не стала культурною і політичною силою, на яку треба було зважати. В Росії не було демократичних традицій, як на Заході. Через це, як вважає автор, у Росії з'являлася можливість створення державної влади у формі диктатури.

Гінзбург М. також зазначав, що одним із ідеологічних чинників, який сприяв перемозі більшовизму в Росії, були “специфічні особливості російської інтелігенції [2, с. 290]. Кращі представники російської інтелігенції вірили, що

Росія піде до соціалістичного майбутнього “своєю особливою дорогою”, минаючи буржуазний шлях, яким іде Європа. Росії немає потреби проходити через стадію капіталістичного господарства, буржуазного лібералізму та демократичного парламентаризму. Сатирик М. Салтиков-Щедрін висміював ідеї конституції, як і буржуазну ідею. Герцен О. жив мріями про високе покликання російського народу оновити старий західний світ живою силою “громадівського начала”.

На думку М. Гінзбурга, у 1870-1880-х роках “месіанізм” слов'янофілів вилився у народництво. Автор зазначає, що “в глибоких звивинах мозку більшовизму” зародилася жага “негайного, моментального запровадження щастя на землі”. Російська інтелігенція заявляла про свою готовність віддати свою батьківщину для блага людства. Про це заявляли М. Бакунін, Л. Толстой, Ф. Достоевський, а також Д. Мережковський у праці “Природа російської революції”.

Гінзбург М. звернув увагу на ще один досить важливий соціальний чинник установалення більшовицької диктатури в Росії. Якщо в Західній Європі буржуазія весь час посідала почесне місце в управлінні державою, то в царській Росії цього майже не було. У Західній Європі буржуазія виховала кілька генерацій у дусі поваги до держави. А в Росії державні посади обіймали бюрократичні потомки чиновників привілейованих класів. А в останні роки в Росії “за волею долі” на високих відповідальних посадах раптом опинилися люди зовсім іншого соціального походження.

Якщо у західних країнах апарат державної влади всіляко гальмував і гальмує революційну політику, то в Росії владою оволоділи ті елементи, які в минулому рішуче боролися з офіційною державністю. Тому зараз у Росії апарат влади став “могутнім провідником революційної диктатури пролетаріату” [2, с. 292].

У десятому, дванадцятому, тринадцятому та п'ятнадцятому номерах харківського часопису “Мысль” (квітень-липень 1919 року) відомий ідеолог меншовизму Ю. Мартов (Цедербаум) опублікував велику працю “Світовий

більшовизм”. На початку статті автор пояснював появу такого соціального явища, як “російський більшовизм”, насамперед “аграрним характером Росії” та “відсутністю глибокого політичного виховання широких народних мас” [2, с. 333].

Мартов Ю. зазначав, що попри поширену думку, нібито більшовизм є “суто російським явищем”, революційний процес засвідчив, що виник і “світовий більшовизм”. І це підтвердила тримісячна німецька революція та події у Фінляндії та Польщі.

Цього не очікував західноєвропейський марксизм. До речі, дещо пізніше, 1937 року відомий російський філософ Микола Бердяєв в еміграції теж писав про подвійний характер “російського комунізму”. З одного боку, це “явище світове”, а з іншого – “явище російське та національне”. Появу “більшовицької стихії” у Західній Європі Ю. Мартов пояснював наявністю в революції “озброєних солдатських мас”. Вони, ігноруючи демократичні ідеї та парламентські форми управління державою, намагаються “навести порядок” [2, с. 334].

Мартов Ю. вважав, що коріння більшовизму також слід шукати в “становищі пролетаріату”. Загальними рисами пролетарського більшовизму як світового явища він називає, по-перше, максималізм -- прагнення досягти максимальних результатів у справі покращення соціальних умов, не враховуючи об'єктивних обставин. По-друге, відсутність уважного ставлення до потреб суспільного виробництва, переважання споживацьких устремлінь над виробничими. По-третє, схильність до вирішення всіх питань політичної боротьби, боротьби за владу методами застосування збройної сили. При цьому більшовики ігнорують демократичні методи вирішення соціальних проблем.

Мартов Ю. зазначав, що робітнича маса якісно змінилась. Багато робітників чотири з половиною роки провели на фронті. Після повернення до лав пролетаріату вони вносять у нього бойовий революційний дух, дух солдатського бунтарства. Навіть у нейтральних країнах Скандинавії, у Швейцарії відбулися великі страйки. У багатьох країнах Західної Європи з'являється недовіра до

профспілкових лідерів. Відроджуються ідеї ласальянства та санкюлотів 1794 та 1797 років.

Появу нового революційного руху з анархічними мотивами пояснювали також розривом марксистських традицій, втратою народними масами віри в старих вождів і старі організації. Мартов Ю. і в країнах Західної Європи серед революційного руху помічає панування “споживацького комунізму” над мотивами організації виробництва на колективних засадах. Пролетаріат нехтує завданнями підтримки та забезпечення розвитку продуктивних сил. Автор убачає у цьому велике зло. Адже така позиція не виховує робітничий клас для ефективного управління суспільством. Боротьбу з цією тенденцією в революційному русі Ю. Мартов вважає особливо важливою для марксистської соціал-демократії.

Мартов Ю. рішуче засуджував більшовицькі методи “грабежу награваного” — реквізиції, контрибуції та конфіскації. Адже цим самим руйнуються продуктивні сили, відволікаються від виробництва народні маси.

Автор звернув увагу на ще одну рису “світового більшовізму” — нехтування духовною культурою. Так, паризькі санкюлоти 1794 року з приводу страти Лавуаз'є заявили: “учені не потрібні республіці”. А Робесп'єр, наголошуючи на необхідності вибору до Конвенту Марата, пояснював виборцям, що у представницьких зібраннях “занадто багато філософів [2, с. 342]. На думку Ю. Мартова, сучасний санкюлотизм “комуністичного” гатунку не такий вже й далекий від французького. Тому на “світовий більшовізм” буржуа та соціал-націоналісти Європи “дивляться з апокаліптичним страхом” [2, с. 343].

Мартов Ю. зазначав, що в Росії відбулася відверта або прихована заміна “влади рад” на владу більшовицької партії, яка поступово перетворюється на головний державний орган [2, с. 467]. Це підтвердив після невдалого виступу лівих есерів 3 липня 1917 року В. Ленін, заявивши у брошурі “До гасел”, що гасло “Вся влада Радам!” віджило свій час і має бути замінене гаслом “Вся влада більшовицькій партії!” [2, с. 467]. Після цих подій В. Ленін вирішив

установити в країні “безпосередню партійну більшовицьку диктатуру” [2, с. 468]. До того ж, це диктатура не більшості над меншістю, як раніше говорив В. Ленін, а диктатура меншості всередині самого пролетаріату. Це — відродження якобінської диктатури меншості, створеної французькою буржуазною революцією XVIII сторіччя і відкинутої самим же робітничим класом.

Зазначимо, що на щастя народів Західної Європи “більшовизм” там не прийшов до влади, як це сталося, на жаль, у колишній Російській імперії, принісши багато зла за роки їхнього правління.

До речі, за кордоном Ю. Мартов запропонував свою серію статей “Світовий більшовизм” із харківського часопису “Мысль” і була опублікована книга під цією ж назвою в Берліні після смерті автора у 1923 році [7, с. 514-515].

В одинадцятому номері (травень 1919 року) часопису “Мысль” була надрукована стаття М. Рожкова “Велика французька і російська революція”, в якій автор наводить історичні паралелі, розкриваючи схожість та відмінність між ними. Відмінність між ними у тому, що французька революція розпочалася рано, а російська — значно пізніше. Якобінці та жирондисти разом знищили монархію і вирішили аграрне питання, продавши дешево селянам конфісковані землі духівництва та дворян. Схожість цих революцій автор вбачав у терорі: “Наш терор не більше, але й не менше якобінського. Природа обох однакова. І наслідки однакові” [2, с. 397], — зазначав автор. Рожков М. небезпідставно зауважував, що в терорі винувата не одна, а дві сторони.

У дев'ятому номері (квітень 1919 року) С. Девдаріані (Дан) опублікував статтю “Паризька комуна і Комуністичний Інтернаціонал”, в якій дав високу оцінку Інтернаціоналу, створеному К. Марксом та Ф. Енгельсом 1864 року. Його позитивну роль він убачає в його тісному зв'язку з французькими та німецькими робітниками навіть під час війни. І Інтернаціонал не прагнув до безпосереднього повстання і захоплення влади, хоча й вірив у наближення соціалістичної революції. Діячі I Інтернаціоналу, які стояли на правому крилі на чолі з

К. Марксом та Ф. Енгельсом, посилювали пролетарські організації й готували їх до соціалістичного перевороту.

Девдаріані С. вважав, що досвідом Паризької комуни збагатилася теорія наукового соціалізму. Після її падіння стало зрозуміло, що пролетаріат має організуватись у самостійну класову силу для успішної боротьби за соціалістичні перетворення суспільства. Це завдання перебрав на себе II Інтернаціонал. У всіх капіталістичних країнах утворюються політичні партії робітничого класу.

Девдаріані С. зазначав, що Комуністичний Інтернаціонал виник у результаті тривалої організаційної підготовки. Йому передувала ідейна робота революційної групи. Очолював цю нечисленну групу В. Ленін. Під час світової війни він за кордоном розвивав свої комуністичні ідеї, протиставивши їх ідеям міжнародної соціал-демократії. У своїх виступах В. Ленін західну соціал-демократію оголошував “наскрізь прогнилою” і закликав до соціалістичної революції. Він писав, що можлива перемога соціалізму спочатку у небагатьох або навіть у одній окремо взятій капіталістичній країні. Пролетаріат, який переможе у цій країні, зазначав В. Ленін, проведе експропріацію своїх капіталістів і організує у себе соціалістичне правління. Потім пролетаріат цієї країни зможе виступити проти іншого капіталістичного світу, залучивши пригноблені класи інших країн. Переможний пролетаріат підніме повстання проти капіталістів усього світу, виступивши за необхідності навіть із військовою силою проти експлуататорських класів та їхніх держав.

Відповідно до цього рецепту в Росії розпочався жовтневий переворот. Більшовицькі вожді були переконані, що розпочнеться соціалістичний переворот у всьому світі. Але пролетарські маси Росії ідеї “міжнародної революції” не цікавили. Плани більшовиків стосовно “світової революції” не були реалізовані. І вони, спираючись на Червону армію, почали війну за соціалізм у своїй країні, а не проти буржуазії інших країн.

Девдаріані С. зазначав, що післяжовтнева диктатура в Росії не спирається на демократію, вона її заперечує. Всі установи, створені більшовиками, наділені

надзвичайними повноваженнями. Вони ведуть політичну узурпацію влади. Ідею такої диктатури вони переносять на весь світ. І її підтримав пролетаріат Китаю, Монголії, Персії, Азербайджану та Туреччини. Нові вожді революційного пролетаріату Азії й навіть частково європейських країн у Москві нещодавно створили Комуністичний Інтернаціонал, який має довести до кінця ідею Паризької комуни. Маніфест Комуністичного Інтернаціоналу проголошує громадянську війну, війну класів.

Автор статті не вірить у громадянську війну в ім'я “світової соціалістичної революції” після сигналу з Москви. На Заході ідеї більшовиків зараз мають невеликий вплив. Девдаріані С. зазначає, що Комуністичний (точніше, московський) Інтернаціонал виражає волю меншості. І ця меншість заявляє в своєму Маніфесті, що “боротьба з соціалістичним центром є необхідною умовою успіху боротьби з імперіалізмом” [2, с. 287]. Соціалісти всього світу оголошені “ворогами робітничого класу, і їх ставлять до стінки разом із буржуазією всіх країн”— зазначав автор.

Девдаріані С., підбиваючи підсумки, заявив, що “інтернаціоналісти новітнього типу не лише не сприяють об'єднанню пролетарського фронту у світовому масштабі, а й розбивають його” [2, с. 287]. І далі: “Комуністичний Інтернаціонал — це громадянська війна, оголошена більшості робітничого класу” [2, с. 287].

Автор статті підкреслював, що більшовики Росії своїми заявами суперечать заповітам Паризької комуни 1871 року про спільні дії пролетарів для здійснення соціалістичної революції. Він вважав, що дійсний соціалістичний Інтернаціонал не протиставлятиме різні течії в робітничому русі, не відлучатиме людей від церкви. Девдаріані С. закликав більшовиків із Комуністичного Інтернаціоналу “відректися від комуністичних експериментів”. Подібні експерименти, проведені у світовому масштабі, на переконання автора статті, викликали б анархію, від якої вже розкладається Росія. Такі експерименти не сприяють вирішенню тих завдань, які поставлені Паризькою комуною.

В одинадцятому номері часопису Р. Григор'єв у статті “Третій Комуністичний Інтернаціонал і його коріння” доводить, що в Росії не дозріли умови для соціалістичної революції; автор зображав її як “неусвідомлений бунт людей, які не думають про майбутнє” [2, с. 414].

З оцінками Комінтерну, висловленими С. Девдаріані, збігається думка В. Базарова, обгрунтована у статті “Третій Рим і Третій Інтернаціонал” [2, с. 469-475]. Він зазначав, що ще дванадцять років тому Д. Мережковський попереджав Західну Європу про те, що майбутня російська соціалістична революція запалить і її. Тоді цього ніхто не сприйняв усерйоз. А тепер його пророчі слова здійснилися — після більшовицького перевороту в Росії запалали революційні події в Пруссії, Баварії та Угорщині. Базаров В. констатував: “більшовицька радянська ідея завоювала собі серця найстаріших європейських демократій. Німецька революція вся пройшла під радянським прапором” [2, с. 471]. У Росії більшовики, руйнуючи релігію, створили антихристовий насильницький, з експлуаторськими тенденціями суспільний лад. Вожді комунізму сіють навколо себе “безодню горя та страждань”. І такий “рай”, на думку автора, вони хочуть побудувати в усьому світі.

Корені цих більшовицьких прагнень В. Базаров убачав в ідеї ченця часів Івана III про Москву як “Третій Рим”, потім — у слов'янофільстві та Ф. Достоевському. Більшовики російську революцію хочуть перетворити на світову. На переконання В. Базарова, III (Московський) Інтернаціонал і є “Третій Рим” — “реалізоване прагнення наших предків” [2, с. 475].

У передостанньому, чотирнадцятому числі часопису (червень 1919 року) С. Девдаріані опублікував статтю “До зміни влади”, в якій описував “червоний” терор більшовицької влади, зокрема у Харкові. На його думку, цей терор свідчить про агонію нової влади. Вона дала багатий матеріал проти себе. Автор вважав, що про “комуністичні катівні” говоритиме весь світ. Фотографії про цей терор з'являться у газетах Європи та Америки.

Якщо Добровольчу армію Харків вітав, то Червону армію — не дуже. У Харкові більшовики знищували “контрреволюціонерів”, яких бачили в кожному

будинку. Девдаріані С. робить висновок, що громадянська війна викликала незадоволення соціалізмом. Ідеологи робітничого руху були ізольовані від народу. Більшовики ліквідують “буржуїв”, забираючи у них власність, чим викликають незадоволення. З різних верств населення починає виникати антибільшовицький фронт.

Девдаріані С. вважав, що радянська влада — реакційна, переслідує антисоціальні цілі. А їй слід було б замість терору спиратися на народні маси й відроджувати виробництво.

В останньому, п'ятнадцятому числі часопису (липень 1919 року) Ю. Дикман у статті “Марксизм на роздоріжжі”, посилаючись на німецьку газету “Neue Zeit” (за квітень 1917 року), описує розкол між “більшовиками” та “меншовиками” в німецькій соціал-демократії. Автор вітає статтю К. Каутського про імперіалістичну війну, в якій той досить прозоро висловлював своє негативне ставлення до крайніх лівих.

Базаров В. у харківському часописі “Мысль” виступив ыз підтримкою К. Каутського, який 1918 року у праці “Диктатура пролетаріату” зазначав, що К. Маркс словосполучення “диктатура пролетаріату” згадав в єдиному листі. А В. Ленін вирішив використати це поняття на практиці. Тут В. Базаров критикував працю В. Леніна “Пролетарська революція і ренегат Каутський”: “на ділі, на практиці, всією своєю поведінкою комуністи на кожному кроці підтверджують, що диктатура їхня є державне насилля меншості російського народу над більшістю, — і в цьому є сутність “ренегатського” твердження Каутського” [2, с. 236]. Далі В. Базаров аналізував таке явище, як “пролетарська культура” [2, с. 414].

Кричевський М. описує свої спогади про російську революцію з її жорстокістю [2, с. 434]. Харківський часопис “Мысль” друкує серію статей Карла Каутського, листи К. Маркса та Ф. Енгельса.

У п'ятнадцятому номері часопису Р. Григор'єв опублікував велику рецензію на дві брошури “ідеаліста, напівслов'янофіла та напівмістика” князя Євгена Трубецького “Велика революція і криза патріотизму” та “Звірине

царство і прийдешне відродження Росії”. Рецензент вважав, що брошури-лекції Є. Трубецького “тонко і талановито” спрямовані проти більшовиків. Більшовизм Є. Трубецької розглядав не лише як суто російську, а як світову, загальнолюдську проблему. У дев'ятому числі часопису Ю. Мартов надрукував “Спогади про Карла Лібкнехта”, з яким він познайомився наприкінці 1906 року.

У десятому числі часопису (квітень 1919 року) Л. Любимов опублікував некролог із приводу передчасної смерті відомого економіста М. Туган-Барановського, який “дав так багато російській і не тільки російській науці” [2, с. 343]. А у дванадцятому числі часопису (травень 1919 року) опубліковано некролог із приводу смерті Віри Засулич, яку “скромно поховали на московському Волковому цвинтарі поряд із Плехановим” [2, с. 390]. У часописі регулярно друкували внутрішні політичний, економічний та літературний огляди.

Більшовики уважно стежили за політичною діяльністю меншовиків і аналізували зміст їхніх періодичних видань. У липні 1919 року В. Ленін у статті “В лакейській” повідомляє, що з півдня йому привезли кілька меншовицьких видань, серед яких називав харківську “Мысль” В. Базарова та Ю. Мартова, а також “Южное дело”. Ленін В. визнавав, що Ю. Мартов – “найбільш видатний меншовик” і що він “солідарний з ідейним своїм вождем К. Каутським” [5, Т.39. с. 133]. Ленін В. розлого цитував статтю Ю. Мартова “Світовий більшовизм”, опублікованій у квітневому номері харківського часопису “Мысль”, полемізуючи з ним.

Позицію Ю. Мартова стосовно “світового більшовизму” В. Ленін розцінював як “лакейство перед опортунізмом Каутських” [5, Т.39. с. 134]. Ленін В. звинувачував Ю. Мартова та К. Каутського в переході на бік буржуазії й пояснював їм, що громадянська війна може бути лише між пролетарями та буржуазією, а не всередині пролетаріату.

Більшовики вважали, що на даному етапі головними їхніми ворогами були меншовики. Каральний орган партії більшовиків ВЧК у циркулярному листі від 1 липня 1919 року зазначав, що необхідно “взяти на облік усіх меншовиків,

стежити за їхніми настроями” [4, с. 10]. А в жовтні 1919 року в новому циркулярі працівникам, які вели справи з грифом “антирадянські партії”, було дано завдання — збирати “солідний слідчий і звинувачувальний матеріал щодо меншовиків” [4, с. 10].

12 грудня 1919 року в Харкові знову встановлено радянську владу. Це був третій прихід більшовиків. Харків проголошено столицею радянської України.

У березні-квітні 1920 року в Москві відбулася нарада партії меншовиків, де були прийняті тези Ю. Мартова “Про світову соціалістичну революцію і завдання партії”, а також тези С. Дана (Девдаріані) “Про поточний момент”. На відміну від більшовиків меншовики вважали соціалістичну революцію тривалим процесом. Меншовики заперечували неправове насилля й виступали за необхідність свобод і за повну ліквідацію терору.

Більшовики у березні 1920 року провели масові арешти своїх головних опонентів, особливо у Москві та Харкові. Закрили харківську газету меншовиків “Наш голос”. Мартов Ю. та С. Дан (Девдаріані) змушені були емігрувати. 1946 року С. Дан у Нью-Йорку опублікував працю “Походження більшовизму”.

16 вересня 1920 року в Харкові заарештували 120 учасників Південноросійської конференції РСДРП. 15 жовтня 1920 року на з’їзді Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини в Галле Мартов виступив із яскравою антибільшовицькою промовою. Він заявив, що “соціальна відсталість Росії і розумова відсталість більшовизму” завели російську революцію в глухий кут.

У 1922 році В. Ленін виступив у якості ініціатора нової хвилі репресій проти меншовиків. У березні на XI з’їзді РКП(б) він заявив про необхідність публічного засудження меншовизму, “...а наші революційні суди повинні розстрілювати, інакше це не наші суди” [5, Т.45, с. 89]. Через два місяці в листі голові Наркомюсту Д.І. Курському Ленін поставив вимогу: “...розширити застосування розстрілу (із заміною висланням за кордон) ...до усіх видів діяльності меншовиків, есерів і т.п.” [5, Т.45, с.189]. Після цього в

Кримінальному кодексі РСФСР з'явилась сумнозвісна 58-ма стаття (у 1927 році у ній було уже 18 пунктів, зокрема, 13 “розстрільних”.

Улітку 1922 року Ленін відправив записку генсеку ЦК РКП(б) Сталіну з приводу наміченої висилки групи соціалістів, зокрема меншовиків, за межі Радянської Росії. Він називав у ній Потресова, Розанова, Л.Н. Радченка (“найлютішого ворога більшовизму”), Рожкова (“невиправного”). “Потрібно декілька сот подібних осіб вислати за кордон безжалісно. Очистити Росію надовго” – писав він. При цьому Ленін вимагав вислати названих ним осіб без оголошення мотивів: “Чистити потрібно швидко...” – додав він (цита з книги Тютюкіна С.В. “Меншовизм”).

У кінці 1922 року з Радянської Росії були вислані (в основному в Німеччину) 25 видатних діячів меншовицької партії. Серед них були члени ЦК РСДРП Югов, Дан, Ніколаєвський, секретар ЦК Л.О. Цедербаум-Дан.

У грудні 1922 року Політбюро РКП(б) винесло рішення: “Звільнити меншовиків із усіх державних, професійних та кооперативних організацій”. “Звільнити” тоді означало – відправити в адміністративне заслання або в табір. Основним місцем ув'язнення меншовиків був Соловецький табір, а також тюрми Москви, Володимира та ін. Весною 1923 року в рік 25-ї річниці РСДРП, ОГПУ розпочало інсценування “саморозпуску” партії меншовиків.

На початку 1923 року партія меншовиків переходить на нелегальне становище. У липні 1923 року В. Молотов підписав секретний циркуляр “Про заходи боротьби з меншовиками”. У 1923-1924 роках країною прокотилася нова хвиля репресій над меншовиками. 1-3 лютого 1924 року в Харкові відбувся Всеукраїнський з'їзд колишніх меншовиків (близько 700 осіб), який визнав “історичний провал меншовизму” і розпустив усі свої органи в Україні та заявив про повне припинення будь-якої своєї політичної діяльності. До початку 1930 року меншовизм у країні було повністю розгромлено.

1-9 березня 1931 року в Москві відбувся судовий процес над меншовиками. Головою Спеціального суду від Верховного Суду СРСР був М.М. Швернік. Серед членів суду був М.К. Муранов. Державним

звинувачувачем на суді виступав прокурор Російської Федерації М.В. Криленко. Звинувачені були засуджені від 5- до 10-ти років позбавлення волі з позбавленням прав на три роки. У тому ж році в Москві вийшла велика книга “Процесс контрреволюционной организации меньшевиков” [6]. Це був заключний акорд у непримиренній боротьбі більшовиків проти своїх опонентів – меншовиків.

До речі, в енциклопедії “Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века” нема згадки про харківський меншовицький часопис “Мысль”, згадується лише легальний філософський і суспільно-економічний часопис більшовиків “Мысль”, п’ять номерів якого вийшло в Москві у грудні 1910-квітні 1911 року [4, с. 497]. Нема також нічого про харківський часопис “Мысль” в монографії П.А. Подболотова і Л.М. Спіріна “Крах меньшевизма в Советской России”[7]. Тютюкін С.В. у своїй монографії “Меншевизм: страницы истории” помилково називає часопис “Мысль” – “харьковской меньшевистской газетой” [8, с. 497]. Вищезгаданий депортований колишній член ЦК меншовицької партії Б. Ніколаєвський, у своїй статті “Меншовики в период военного коммунизма (1918-1921гг.)”, опублікованій в США, посилаючись на лист Мартова з Москви “Новый курс в Советской России”, з №1-2 харківського журналу “Мысль”, додав, що “...проведені більшовиками розстріли викликали на Заході сильне обурення, зокрема, і серед робітників”. Б. Ніколаєвський помилково зазначає, що вийшло 14 номерів харківського часопису “Мысль” [9, с.99]. Меншовизм був альтернативою більшовизму. Між ними точилася непримиренна ідеологічна і політична боротьба. Критика меншовиками теорії та практики більшовиків на сторінках харківського часопису “Мысль” багато в чому була слушною та аргументованою. А цього не визнавала протилежна сторона. Переважна більшість меншовиків за таку критику поплатилася пожиттєвою депортацією за межі своєї Батьківщини, або й своїм життям.

На початку червня 1919 року Червона армія змушена була залишити Харків, захопивши з собою 38 заручників із концтабору Харківської ГубЧЕКа.

Серед заручників були професори університету А.С. В'язигін, Я.А. Денисов, О.В. Орлов та М.С. Стелецький. Згодом заручники були знищені в Сумах та Орлі [1, с. 292; 11, фонд р-203, оп.3, од. збер.43; 12, с. 71-78].

11(24) червня 1919 року до Харкова увійшли передові загони Добровольчої армії генерала Май-Маєвського. Нова влада тримала курс на реставрацію основних елементів дореволюційного ладу. На засіданні Ради університету 20 червня (3 липня) ректор П'ятницький привітав усіх із визволенням “од тяжкого, пригнічуючого ганебного рабства”. Рада ухвалила резолюцію, в якій “...гаряче вітала героїчну Добровольчу армію, що взяла на себе важке і відповідальне завдання відтворення великої, єдиної, неподільної Росії...”[1, с. 289].

У жовтні 1919 року група професорів Харківського університету, а також інших навчальних закладів міста підписали Звернення до учених Заходу – “Воззвание русских ученых к Европе”, в якому дається соціально-філософська оцінка більшовицькому терору, нищенню культурних цінностей. У цьому Зверненні більшовицьких лідерів названо “утопістами” і “фанатиками”, “...неврівноваженими”, навіть “з кримінальним минулим”, які ховаються під псевдонімами (Ленін, Троцький) [1, с. 292].

Більша частина студентів університету опинилася в лавах Добровольчої армії, а менша – в Червоній армії. Тому в осінньому семестрі 1919 року професори університету читали лекції майже в порожніх аудиторіях.

5.4 Ставлення професури Харківського університету до більшовицького режиму. Реорганізація і закриття університету. Відновлення університету в 1933 році.

Підготовка філософського кадрового складу у Харкові.

Науково-педагогічна діяльність С.Ю. Семковського, В.О. Юринця, П.І. Демчука, Я.Г. Білика, Р.С. Левіка та інших харківських філософів

12 грудня 1919 року на Слобожанщині втретє встановилася радянська влада і Харків був проголошений столицею УРСР. Перед цим частина професорів і викладачів університету змушена була залишити місто і піти з

відступаючими частинами Добровольчої армії. Решта під враженням більшовицького терору почала пристосовуватися і співробітничати з радянською владою, щоб мати можливість продовжувати науково-педагогічну діяльність.

Таким чином, з грудня 1919 року починається новий етап в житті університету, який завершився 5 липня 1920 року закриттям Харківського університету, що проіснував 115 років.

Після приходу до влади більшовиків радянська влада розпочала докорінну перебудову освіти, у тому числі й вищої школи. Була поставлена мета – зробити вищу школу могутнім чинником соціалістичного будівництва. У травні 1919 року були скасовані вчені ступені та звання. У факультетські ради входила однакова кількість викладачів і студентів. За прикладом Російської Федерації у 1919 році учительські та педагогічні інститути перетворювалися в Інститути народної освіти (ІНО). Більшовицький режим університети реорганізував у інститути. Була скасована автономія вищих навчальних закладів. Вони повністю підпорядковувались Наркомосвіті України. На базі історико-філологічного та фізико-математичного факультетів Харківського університету у 1920 році було утворено Академію теоретичних знань (АТЗ), яка складалася з Інституту суспільних наук (ІСН) та Інституту фізико-математичних наук (ІФМН) [1, с. 305].

Спочатку в Академії теоретичних знань переважна більшість викладачів читали свої лекції як і раніше, інколи вставляючи положення про “соціалістичне будівництво”, “історичний матеріалізм” тощо. 20 квітня 1921 року наказом Наркому освіти УРСР Академія теоретичних знань була перетворена в Харківський інститут народної освіти (ХІНО) [1, с. 306]. А Київський університет – у Вищий інститут народної освіти (ВІНО), з 1926 року — у Київський інститут народної освіти (КІНО).

Перед викладачами ХІНО було поставлено завдання, щоб на першому курсі у студентів сформувався матеріалістичний світогляд. Необхідно було навчити їх елементарній економічній і політичній грамоті, а також із позицій

марксистської ідеології та марксистського методу, щоб вони могли аналізувати явища суспільного життя. Для досягнення цієї мети першокурсникам читали такі предмети: неорганічна і органічна еволюція, основи марксизму, наука про народне господарство, історія революційних рухів, загальне вчення про право і державу.

Частина харківських професорів готова була визнати соціалізм, але без диктатури пролетаріату, а також не приймала філософських основ марксизму – діалектичного та історичного матеріалізму. Так, наприклад, співробітник Всеукраїнської академії наук А.М. Ладиженський, виступаючи проти філософії марксизму, у своїй книзі “Суспільно-політичні ідеали стародавнього світу, середніх віків та нового часу”, виданій у Харкові 1919 року, писав: “Якщо марксизм брати не як філософське вчення, а лише як політико-економічну теорію, то у ньому, безперечно, надзвичайно багато цінного” .

31 березня 1922 року відповідно до постанови Раднаркому УРСР “Про увічнення пам’яті та забезпечення сім’ї професора Потебні О.О.” Харківському інституту народної освіти було присвоєно ім’я видатного українського ученого Олександра Потебні [1, с. 328].

У першій половині 20-х років ХХ ст. у вітчизняних вищих навчальних закладах викладали комплекс соціально-економічних дисциплін (соціально-економічний мінімум), до якого було включено і філософію під назвою “Історичний матеріалізм”. Згодом, у другій половині 20-х років було вирішено запровадити у вишах курс марксистської філософії “Діалектичний матеріалізм” як окрему дисципліну. Навчальні програми з курсу марксистської філософії були зорієнтовані на тематику історичного матеріалізму (теорія суспільного розвитку, розвиток продуктивних сил і виробничих відносин, класи і класова боротьба, базис і надбудова, вчення про державу і диктатуру пролетаріату). Висвітлювались також кілька тем діалектичного матеріалізму (ідеалізм і матеріалізм, діалектичний метод у філософії). Було опубліковано низку підручників з філософії під назвою “Історичний матеріалізм”.

Х з'їзд КП(б)У перед викладачами суспільних наук поставив завдання роз'яснювати політику Компартії та радянської влади, розвінчувати ідейні концепції антирадянських елементів, навчально-методична і наукова робота мала проводитись відповідно до потреб диктатури пролетаріату і соціалістичного будівництва.

Рішенням Раднаркому УРСР від 17 вересня 1925 року при Харківському інституті народної освіти було створено факультет політичної освіти, перетворений у 1929 р. на Інститут комуністичної освіти із філософсько-атеїстичним факультетом. Основним завданням цього факультету в перші роки його існування була підготовка висококваліфікованих працівників політосвіти. Факультет мав дати студентам серйозну загальну освіту, необхідну політпрацівникові для його роботи, ґрунтовні знання з соціально-економічних питань за марксистською методологією про методику цієї роботи. Факультет мав два відділення: міське і сільське. Спеціалізація починалася з першого курсу.

У навчальному процесі в ХІНО велике значення надавалося проблемі українізації. З метою забезпечення українському народу навчання і виховання його рідною мовою постановою Раднаркому УРСР від 21 вересня 1920 року "Про введення української мови в школах і радянських закладах" була запроваджена політика українізації. У навчальні плани факультетів вводилося вивчення обов'язкового курсу української мови. Але процес українізації в ХІНО проходив стихійно, адже значна частина викладачів не володіла українською мовою. Наркомат освіти 24 жовтня 1924 року встановив терміни проведення процесу українізації. У 20-ті роки багато учених працювало над укладанням україномовних термінологічних словників із різних предметів. Але частина викладачів принципово не хотіла переходити на викладання українською мовою, саботуючи цей процес.

Відповідно до постанови Наркомосвіти від 25 листопада 1925 року, викладання всіх дисциплін на усіх факультетах ХІНО мало бути повністю переведено на українську мову з вересня 1926 року. Оскільки у 1927/ 28 роках

викладання в ХІНО було українізоване лише на 74,4%, то термін закінчення українізації було продовжено до початку 1930/31 навчального року [1, с. 327].

20 січня 1930 року ректором ХІНО було призначено недавнього випускника аспірантури Українського інституту марксизму-ленінізму **Я.С. Блудова**. Але недовго йому довелося обіймати цю посаду, оскільки 1929/30 навчальний рік був останнім для ХІНО як освітнього закладу.

У Харківському інституті народної освіти була створена науково-дослідна кафедра марксизму і марксознавства, яку очолював відомий філософ **Семковський (Бронштейн) Семен Юлійович** (1882-1937 рр.). Але у квітні 1922 року цю кафедру було переведено до Комуністичного університету ім. Артема.

У вересні 1921 року в ХІНО була створена науково-дослідна кафедра історії європейської культури, керівником якої було обрано професора В.П. Бузескула, але після того як він у 1922 році став академіком Російської Академії наук, очолив її С.Ю. Семковський. Тоді ж на кафедрі була створена нова секція – соціології, на чолі якої також став **С.Ю. Семковський**. Одночасово він очолював і науково-дослідну кафедру марксизму і марксознавства, до переведення її до Комуністичного університету ім. Артема [1, с. 358].

25 березня 1925 року постановою Президії Укрнауки секцію російської культури з 1-го жовтня цього ж року було виокремлено зі складу науково-дослідної кафедри історії української культури. 14 листопада 1925 року кафедру історії європейської культури за власним бажанням залишив професор С.Ю. Семковський. Після нього кафедру очолив професор М.С. Гольдін.

9 червня 1926 року на засіданні Малої президії Укрнауки було вирішено при кафедрі історії європейської культури створити нову секцію – наукової методології та логіки під керівництвом професора Б.Я. Рудаєва. До цієї секції увійшли наукові співробітники ліквідованих секцій історії ідеології та соціології.

1 жовтня 1928 року науково-дослідну кафедру історії європейської культури знову очолив професор **С.Ю. Семковський**. Ще у 1926 році йому за сукупністю праць був присуджений учений ступінь доктора філософії та соціології, а в 1929 році він стає дійсним членом Всеукраїнської Академії Наук [1, с. 358]. Кафедра історії європейської культури видавала “Наукові записки”, де друкувалися праці, присвячені питанням методології наук (у 1927 році – том 1), історії літератури (у 1927 році – том 2) та різним проблемам європейської історії та культури (у 1929 році – том 3).

Кафедра історії європейської культури не дотримувалась якогось одного напрямку. Науковці кафедри продовжували розробляти попередню тематику: історію афінської демократії, античну ідеологію, історіографію тощо. У 1923 році професор Бузескул опублікував першу частину книги “Відкриття ХІХ і початку ХХ століть в галузі історії стародавнього світу”, яка була присвячена відкриттям у Стародавньому Єгипті, Ассирії, Вавілоні та півночі Африки. У 1924 році виходить друга частина цієї книги, присвячена відкриттям при дослідженні древньогрецької культури.

У 1924 році виходить збірник праць професора Гольдіна “Соціалізм і комунізм у Франції”. А у 1923 році він видав “Вибрані промови Дантона”. І далі працював над перекладом і поясненням промов діячів Великої французької революції 1789-1794 років: Робесп’єра, Сен-Жюста, Марата та ін. При науково-дослідній кафедрі історії європейської культури працювало декілька семінарів, зокрема, з історії релігії.

Створена кафедра історії України до 1923 року у своєму складі мала дві секції: історії України, якою керував академік Д.І. Багалій, та літературно-етнографічну, яку очолював академік М.Ф. Сумцов, а після його смерті у 1922 році – професор О.В. Ветухов. У 1926 році кафедра історії України була офіційно перейменована на кафедру історії української культури. Завідувач цієї кафедри академік Д.І. Багалій у 1926 році опублікував свою монографію “Український мандрований філософ Григорій Сковорода”, яка була підсумком попередніх досліджень про найвидатнішого українського мислителя

XVIII століття. Понад тридцять років учений розшукував і опрацьовував матеріали про Г.С. Сковороду. Ця монографія і зараз вважається найбільш глибоким дослідженням життєвого і творчого шляху відомого українського філософа.

Під керівництвом професора Ветухова співробітники етнологічно-краєзнавчої секції досліджували матеріальну та духовну культуру Слобожанщини. Вони досліджували тогочасні форми тотемізму та анімізму з метою аналізу закономірностей еволюції духовної культури народу, а також міфічно-релігійні уявлення українського народу. Професор О.В. Ветухов опублікував підручник “Життя слова”, який при житті автора видавався шість разів. Учений, розвиваючи ідеї О.О. Потебні, проаналізував актуальні питання психології творчості, звернувши увагу на загальнолюдське значення літературних образів.

У 1922 році в Харкові був заснований Комуністичний університет ім. Артема, де створюється кафедра марксизму і марксознавства. У 1924 році вона перетворюється в Український інститут марксизму (з 1927 року - Український інститут марксизму-ленінізму - УІМЛ). З 1931 році УІМЛ входить до складу Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН). З 1927 року починає виходити теоретичний орган УІМЛ – журнал “Прапор марксизму”, з 1931 р. – “Прапор марксизму-ленінізму”, а з 1934 до 1936 року – “Під марксо-ленінським прапором”.

До УІМЛІН-у входив філософсько-соціологічний відділ, керівним органом якого була Президія – С. Семковський (голова), В. Юринець (заступник голови), Р. Левік, Я. Блудов, Н. Білярчик, В. Беркович, О. Бервицький, Е. Фінкельштейн, С. Генес, Ф. Беляєв, Г. Овчаров, Ю. Мазуренко. Відділ складався з кафедри філософії (С. Семковський – завідувач, В. Юринець, В. Асмус, Р. Левік, Я. Розанов) і кафедри соціології (В. Юринець — завідувач, С. Семковський, Т. Степовий, Ю. Мазуренко, А. Хвиля, П. Демчук).

У 1932 році у Харкові при ВУЦВК був створений Інститут червоної професури, який складався із семи самостійних інститутів, зокрема, й Інституту філософії.

10 березня 1933 року РНК УРСР ухвалила постанову про організацію в Україні державних університетів [1, с. 365-366]. Відповідно до цього рішення в Україні відновлювали свою діяльність чотири університети: Київський, Одеський, Дніпропетровський і Харківський.

Постановою передбачалося з 1-го вересня 1933 року функціонування у Харківському університеті восьми факультетів, зокрема, і філософсько-історичного. Проте на історичному факультеті філософське відділення не було створене через "...відсутність достатньо кваліфікованих викладацьких кадрів" [13, с. 295]. У передвоєнному 1940 році Рада Харківського університету порушила клопотання перед Комітетом з вищої школи СРСР і Наркомом освіти УРСР про здійснення набору студентів на філософське відділення у 1941 році [13, с. 295]. Але війна завадила реалізувати цей план.

Ректором відновленого Харківського університету був призначений **Яків Семенович Блудов** (1898-1984 рр.). Він був учасником Громадянської війни. Після закінчення Комуністичного університету у 1926 році та аспірантури Українського інституту марксизму-ленінізму у 1929 році очолив ХІНО-ХФХМІ, Інститут червоної професури при ВУЦВК; з 1930 року – професор кафедри діалектичного та історичного матеріалізму Всеукраїнської академії марксизму-ленінізму (ВУАМЛІН).

У місцевій та республіканській пресі повідомлялось про відкриття Харківського університету. Про підготовку до навчального року інформувала університетська газета "За нові кадри", перший номер якої вийшов 5 вересня 1933 року. Редактором газети був призначений Й.Н. Кравець.

На початку 30-х років, у зв'язку з розширенням мережі вишів і значним збільшенням контингенту студентів відчувалась гостра потреба в кадрах. На 1 січня 1932 року в Україні було 199 вишів і технікумів, в яких працювало 918 викладачів суспільних наук, більше половини з них (505) не мали достатньої

кваліфікації. Не вистачало 2000 викладачів. На 20 серпня 1932 року викладачі суспільних наук із вищою освітою становили 76%, з середньою – 21, з нижчою —3%. Крім того, значна частина викладачів із вищою освітою не мала гуманітарної підготовки [14, с. 258]. У зв'язку з цим 1934 року були організовані двомісячні курси підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук на 230 осіб при Київському, Харківському і Одеському університетах [14, с. 259].

Навчальні дисципліни в університеті викладали здебільшого російською мовою. Старше покоління викладачів не бажало переходити на українську мову викладання. У Харківському університеті навчальні курси на початку 1941 року українською мовою читали лише 47 викладачів з 359 [1, с. 380]. Наказ Наркомпросу України у березні 1941 року зобов'язував забезпечити викладання дисциплін українською мовою протягом 1941 та 1942 років. Вчена рада університету 16 квітня 1941 року, після обговорення цього наказу, ухвалила: “Директиву Наркомпросу УРСР прийняти до неухильного керівництва і виконання” [1, с. 380].

У першому навчальному році університет після його відродження мав у своєму складі 265 викладачів і наукових співробітників. З них лише 10 осіб мали учені ступені докторів та кандидатів наук. Неукомплектованість кафедр штатними викладачами становила 280 чоловік. Особливо її відчували кафедри та факультети суспільно-економічного циклу – там не вистачало 60 викладачів [1, с. 387].

Колишній перший “червоний” ректор Харківського університету Я.С. Блудов згадував, що в умовах кадрової кризи у вишах, у 1923 році до Харкова прибули перші випускники Московського інституту червоної професури (ІЧП) – В. Юринець, С. Гонікман, Є. Гірчак та Столяров. Вони разом з С. Ю. Семковським і В.Ф. Асмусом, які працювали на той час у Києві, були одними з перших радянських філософів-професіоналів в Україні. Після переїзду в Харків вони працювали в Українському інституті марксизму (УІМ-і), УІМЛІН-і, ВУАМЛІН-і. (Наприкінці 20-х років В.Ф. Асмус переїхав

до Москви, де з 1939 року обіймав посаду професора кафедри філософії Московського університету). Кафедру філософії очолював **С.Ю. Семковський**, соціології – **В.О. Юринець**. Вони також завідували кафедрами філософії у провідних вишах Харкова: у Харківському інституті народної освіти – С.Ю. Семковський (з ним працювали Я.Г. Білик, В.С. Бойко, а потім і В. Чучмарьов); С. Гонікман очолював кафедру філософії в Комуністичному університеті ім. Артема; В. Юринець – в Інституті народного господарства (ІНГОСП) [15, с. 70].

УІМЛ-ін, а потім ВУАМЛІН мали свої філії в інших містах, зокрема в Києві, де була кафедра марксизму-ленінізму з філософсько-соціологічною секцією, а потім філософська комісія при Академії наук УРСР.

В Україні підготовка “червоних професорів” здійснювалася через аспірантуру при навчальних частинах УІМу, УІМЛІНу та Інституту філософії і природознавства ВУАМЛІНу. У 1932 році на основі навчальних частин науково-дослідних інститутів ВУАМЛІНу було створено сім самостійних інститутів червоної професури при Президії ВУЦВКа; серед них – Інститут червоної професури філософії, директором якого Президія ВЦВК затвердила професора Я.С. Блудова.

У 1924 році в УІМЛІНі був лише один аспірант із філософії – Т. Степовий (Діденко); у 1925 році навчалася троє – В. Беркович, Н. Білярчик і П. Демчук, а в 1926 році вже вісім чоловік: Ф. Беляєв, О. Бервицький, Я. Блудов, В. Бон, Г. Васильєва, М. Медзінський, Г. Овчаров та С. Федчишин. Вільнослухачами були В. Чучмарьов, Я. Кауфман та Г. Єфименко [15, с. 70]. Наприкінці 20-х – початку 30-х років всі вони стали завідувачами кафедр філософії у різних вишах Харкова. Крім того вони проводили наукову роботу в УІМЛі та ВУАМЛІНі, публікували монографії, брошури і статті у збірниках, часописах та газетах.

Професор Я. Блудов зазначав, що навчальний процес в аспірантурі був дещо інший, ніж зараз. Термін навчання був не три, а чотири роки. В основі навчання були семінари. Доповіді, зроблені на семінарах, а також деякі

обов'язкові виступи, після обговорення, як правило, друкувалися у філософських журналах. Це було підставою для оцінки успішності аспіранта. Досить глибоко і широко вивчалася історія філософії, зокрема німецька класична філософія, особливо філософія Гегеля, на вивчення якої відводилося півтора – два роки.

Філософську аспірантуру у ВУАМЛІНі та Інституті червоної професури закінчували М.М. Новіков, М.О. Логвин (в 60-ті роки доктор, професор кафедри філософії Української сільськогосподарської академії), Сухов, Пероцький, Пурель, Гофман, Зунін, Богомоллов, Попов, Блюмкін та ін. Андріанов, Вольнов, Милославін, Уральцев, Воробйов, Глухенко, Абдула, Кушик, Штейнберг, Колташов, Губенко, Долгий, Лаврова, Попе, Паскель, Хоменко, Гепнер, І.Д. Назаренко (пізніше доктор, професор, лауреат Ленінської премії), А.С. Брагінець (пізніше доктор, професор, завідувач кафедри філософії Львівського університету), Б.Г. Кубланов (пізніше доктор, професор) після закінчення аспірантури працювали у Харківському університеті та інших вишах міста.

Серед провідних філософів України того часу, зокрема, і Харківського університету, особливе місце посідає **Семен Юлійович Семковський** (Бронштейн) (1882–1937 рр.). Народився він у м. Могильові, закінчив Петербурзький університет. З 1900 року брав активну участь у соціал-демократичному русі як меншовик. Тривалий час перебував в еміграції. У 1918 році переїхав в Україну. Працював спочатку викладачем Київського університету, а в 1920-1922 роках – професором Харківської академії теоретичних знань. З 1922 до 1931 року завідував кафедрою Українського інституту марксизму-ленінізму. У 1929 році обраний академіком АН УРСР. У 1934-1936 роках очолював кафедру історії європейської культури і комісію філософії при АН УРСР.

Семковський С.Ю. був людиною широкої ерудиції, блискучим лектором. Його учень Я.С. Блудов через сорок років згадував, що стосовно спеціального циклу лекцій, який академік Семковський прочитав в

Комуністичному університеті ім. Артема для відповідальних працівників ЦК КП(б)У, ВУЦВК і РНК УРСР схвально відгукнувся “всеукраїнський староста” Г.І. Петровський [15, с. 71]. Блискучу оцінку отримали наукові праці С.Ю. Семковського, випущені ще на початку і в середині 20-х років. Його книги, збірки статей та хрестоматії перевидавалися неодноразово.

Цікавим був університетський (хіновський) викладач філософських дисциплін **Я.Г. Білик**. Він приділяв велику увагу поширенню серед студентів та трудящих політичних знань. У 1929 році його підручник “Суспільствознавство” вийшло другим виданням.

Одним із найстаріших викладачів філософії в університеті (іще хіновського періоду) був **В.С. Бойко**. У 1928 році він видав один із перших підручників з діалектичного матеріалізму.

Професор **Р.С. Левік** іще у 1926 році очолював кафедру марксизму-ленінізму при Всеукраїнській академії наук. Потім він перебував на партійній роботі, а на початку 30-х років його перевели на наукову роботу. На філософській дискусії у Харкові 14-19 січня 1931 року він був основним доповідачем. В університеті Р.С. Левік часто виступав із лекціями. Але основним місцем його роботи була ВУАМЛІН, де він обіймав посаду віце-президента та директора Інституту філософії та природознавства.

Відомим філософом у Харкові був професор **Є.Ф. Гірчак**. Він працював на посаді заступника народного комісара освіти і нерідко виступав в університеті з лекціями. Колишній ректор Харківського університету Я.С. Блудов характеризував його як “високоідейного і принципового комуніста” [15, с. 73]. Професор Гірчак опублікував декілька оригінальних і глибоких праць з історії філософії та з питань національно-культурного будівництва. У збірнику статей “Измена ленинизму” (1927 р.) та інших працях розкривав гносеологічні корені троцькізму. Деякий час професор Гірчак був редактором журналу “Більшовик України”.

Яскравою і високоерудованою особистістю був академік Української академії наук **В.О. Юринець**. Народився він 1891 року на Львівщині. Закінчив

фізико-математичний і філософський факультети Віденського університету, а після переїзду до Москви – Інститут червоної професури (1921 р.). З 1922 року вів науково-дослідницьку й викладацьку діяльність у Москві, був професором філософії Московського університету. З переїздом до Харкова завідував кафедрою в УІНМЛІН-і, був членом редколегій журналів “Прапор марксизму” та “Більшовик України”. Особливу увагу заслуговують його праці “Філософсько-соціологічні нариси” (1930 р.) та “Павло Тичина. Спроба критичного аналізу” (1928 р.). З позицій “войовничого матеріалізму” виступав проти “механістів” і групи Деборіна “за утвердження діалектичного та історичного матеріалізму в Україні”.

У Харківському університеті в той час працювали молоді, талановиті та перспективні викладачі філософських дисциплін: Ф.А. Гофман, Зунін, Блюмкін, Пурель та інші. Гофман Ф.А. опублікував глибокі та змістовні статті: “Фейєрбах, як філософський попередник Маркса” (“Прапор марксизму”, 1929, №6), “Про деякі методологічні проблеми у викладанні філософії марксизму” (“Прапор марксизму”, 1930), “Маркс і Енгельс про філософію у своєму листуванні” (“Прапор марксизму-ленінізму”, 1932).

Цікавою особистістю була **Зінаїда Іванівна Лузіна**, яка була першою жінкою що закінчила Харківський університет, до того ж з дипломом 1-го ступеня. Після закінчення історико-філологічного факультету у 1911 році, була залишена в університеті для підготовки до професорського звання на кафедрі філософії. У 1921 році вона витримала екзамен на ступінь магістра, а в 1922 році після створення кафедри марксизму і марксознавства при науковому комітеті Наркомосу УРСР, увійшла до складу її бюро. Потім, до кінця 20-х років, працювала науковим співробітником (консультантом) УІМ-у та УІМЛ-у, викладала філософію в Комуністичному університеті ім. Артема. У кінці 20-х років перейшла на викладання іноземних мов, продовжуючи цікавитись філософським життям.

Серед провідних харківських філософів того періоду був професор **С. Гонікман**. Він очолював кафедру філософії в Комуністичному університеті

ім. Артема, а потім був директором Інституту марксизму-ленінізму в Ленінграді. У 1926 році вийшов його підручник для прискорених шкіл політграмоти під назвою “Шлях до соціалізму”. У різних збірниках та журналах він публікує низку змістовних статей із різних проблем філософії. Ним опубліковані роботи з історії партії, зокрема, з історії боротьби проти троцькізму. Професор Блудов характеризував С. Гонікмана як “справжнього комуніста і визначного педагога” [15, с. 73].

У харківського професора філософії **Т.К. Степового (Діденка)** діапазон наукових досліджень був досить значним. Його цікавили проблеми логіки й діалектики, проблеми історичного матеріалізму. Він займався критикою буржуазної соціології, літературною критикою, педагогікою. На той час він був найбільшим знавцем філософської спадщини Г.В. Плеханова. Розкриттю теорії марксизму професор Степовий присвятив декілька своїх праць.

Васильєва Г.З. після закінчення у 1929 році аспірантури в УІМЛІН-і працювала в цьому ж інституті. У 1933 році її призначили директором Інституту філософії та природознавства ВУАМЛІН-у, потім — старшим науковим співробітником Інституту філософії АН СРСР. Вона досить успішно працювала над дослідженням творів Гегеля і лєнінських “Філософських зошитів”. Її наукові праці опубліковані у збірниках та філософських журналах. Подальша її доля склалася трагічно, про що буде сказано нижче.

У 20-30-х роках у Харкові працювали такі молоді та талановиті філософи, як Ф.Б. Бєляєв, В. Беркович, Я. Кауфман, Г. Єфименко та ін., які успішно займались навчальною та науковою діяльністю. Далі ми дізнаємось, що ці молоді, талановиті та перспективні філософи, майже усі були знищені більшовицькою тоталітарною системою.

Наприкінці 1933 року на університет накотилась нова хвиля репресій. Ректор Я.С. Блудов на районній партійній конференції у січні 1934 року повідомляв, що внаслідок перевірок були звільнені з роботи і навчання “ворожі елементи, націоналісти та ін.” – студентів 50 чоловік і викладачів 20 чоловік [1, с. 388].

У розпал репресій 1937 і 1938 років випуск спеціалістів із університету відповідно скоротився на 75 і 90 чоловік [1, с. 387]. Частина звільнених із роботи була заарештована, засуджена і відправлена в табори ГУЛАГу. Загинули в концтаборах професор К.Т. Німчинов, викладач Д.П. Гордєєв та ін. Історик С.М. Королівський до 1938 року змушений був працювати у Харкові на різних роботах. Лише згодом він повернувся до університету на кафедру історії СРСР і УРСР.

Не минуло і року після репресій 1933 року, як розпочалася нова кампанія викриття “ворогів народу”. Здійснювалася вона на виконання постанови ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 року, в якій зазначалося, що в ряді вищих навчальних закладів республіки, зокрема, і в Харківському університеті, не виявляється “належної більшовицької пильності щодо контрреволюційного блоку націоналістів та їхніх прихильників”, і пропонувалося негайно переглянути викладацько-аспірантський склад і навчально-адміністративний персонал університету [1, с. 388].

Цього разу до числа працівників, які послабили більшовицьку пильність і стали пособниками контрреволюції, були зараховані сам ректор університету Я.С. Блудов і секретар партійної організації Богуславський. У цей список потрапила низка викладачів. Комуністів-викладачів рішенням ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 року виключили з партії, а потім звільнили з роботи. Наприкінці 1934-напочатку 1935 року з університету було звільнено і здебільшого заарештовано 60 викладачів і студентів [1, с. 388]. Блудов Я.С. був засуджений у 1934 році до п'ятирічного ув'язнення, яке відбував у таборах ГУЛАГу в Архангельській області. У 1939 році був звільнений з позбавленням права брати участь у виборах і з заборонаю мешкати у великих містах. Жив і працював у місті Куп'янську. Лише у 1956 році повністю реабілітований, повернувся на роботу в університет на посаду професора кафедри філософії.

Від репресій найбільш постраждали кафедри гуманітарного циклу. Це призвело до припинення у 1936 році прийому студентів на історичний

факультет, а економічний факультет був закритий і відновив роботу лише у 1939 році.

У грудні 1934 року за розпорядженням партійних органів на посаду ректора Харківського університету Комісаріат освіти УРСР призначив колишнього завідувача відділу культури і пропаганди міськкому КП(б)У, юриста за фахом О.І. Нефоросного (1897-1937 рр.). Було замінено склад ректорату і керівництво факультетів. Проте боротьба з “ворогами народу” продовжувалася. На партійних та комсомольських зборах громили “ворогів народу”, “троцькістів” та “націоналістів”.

Завідувач кафедри діалектичного матеріалізму, професор, академік Академії наук України С.Ю. Семковський (Бронштейн), як “войовничий матеріаліст” разом із співробітниками піддавав критиці університетських викладачів, які не бажали підпорядковувати свої лекції та наукові висновки “єдино правильними” положеннями марксистської діалектики. Критикував він українських “націоналістів” і “троцькістів”. Але це не врятувало його. У березні 1936 року він був заарештований. Семковського С.Ю. звинувачували навіть у тому, що він був двоюрідним братом Л. Троцького, до того ж надзвичайно схожим на нього. Більшовицький режим не міг вибачити академіку Семковському його меншовицького минулого. Адже в минулому він був досить активним діячем серед меншовиків, і у 1917 році входив до складу ЦК партії меншовиків. За вироком судової “трійки” після жорстоких катувань в московських застінках НКВС, чудовий лектор та науковець, академік С.Ю. Семковський був розстріляний. Щоправда під час слідства академік С.Ю. Семковський вів себе досить пристойно. Він не видавав ніяких “ворогів народу”.

Слідом за С.Ю. Семковським були заарештовані і ув'язнені співробітники кафедри Р.Р. Виріжківський та І.І. Капович-Коган, доценти А.Я. Блюмкін та А.Ю. Зунін. Професор Р.Р. Виріжківський був розстріляний 1937 року. Доценти А.Ю. Зунін та А.Я. Блюмкін проходили в одній справі. Їх звинувачували в приналежності до контрреволюційної групи, яка ніби-то

вороже ставилася до партійного керівництва і “поширювали вигадки” про мільйони голодуючих і померлих від голоду робітників і селян, обвинувачуючи при цьому партійне керівництво. За вироком суду вони були ув’язнені та відправлені в бухту Ногаєво, в табір “Соввостлаг” НКВС. Подальша їхня доля невідома.

У 1936 році в університеті було заарештовано 11 чоловік, яких звинуватили в українському націоналізмі. Ректор О.І. Нефоросний в університетській газеті заявив, що “під керівництвом ЦК КП(б)У і особисто товариша Постишева було розгромлено троцькістсько-націоналістичне кубло, яке знайшло притулок у стінах університету” [1, с. 390].

У грудні 1936 року були заарештовані 18 студентів фізико-математичного факультету за безпідставними звинуваченнями в контрреволюційній діяльності. Почалися переслідування викладачів факультету. З університету звільнили професора **Л.Д. Ландау**. Його звинуватили у тому, що професор-фізик не визнає значення марксистської філософії, пропагує ідеалізм в науці, намагається протягти в навчальних університетських курсах і в Українському фізико-технічному інституті класово ворожі ідеї про надпартійність науки. Навіть були зорганізовані “скарги” студентів на адресу партійного і комсомольського комітетів про те, що “Лев Давидович ставиться до них із погордою”. Учні Л.Д. Ландау та його колеги з УФТІ О.І. Ахієзер, Л.В. Шубников, В.С. Горський, Є.М. Лівшиць, І.Я. Померанчук, А.К. Кікоїн і М.О. Бриліантов, протестуючи проти безпідставних звинувачень, подали заяви про звільнення з роботи в університеті. Їхні заяви були задоволені. Заявники були допитані як “спільники”. Більшість із них не визнали надуманих провин, що врятувало їх від передачі справ до судової “трійки”. Шубников Л.В. і В.С. Горський у листопаді 1937 року разом із завідувачем кафедри теоретичної фізики університету у 1933-1935 роках, тоді науковим співробітником УФТІ Л.В. Розенкевичем були розстріляні. Протестуючи проти безпідставних звинувачень, Л.Д. Ландау після звільнення з посади завідувача кафедри

експерименталшньої фізики університету у лютому 1937 року виїхав до Москви, де працював в Інституті фізичних проблем АН СРСР під керівництвом П.Л. Капіци [1, с. 390].

Харківський обком КП(б)У 16 січня 1937 року в своєму рішенні “Про роботу парторганізації ХДУ” зазначав, що університет у період організації “став, по суті, найбільш могутнім гніздом контрреволюції, як з точки зору ідеологічних, так і організаційних виступів”. Ректора О.І. Нефоросного звинувачували у тому, що він “припустив засмічення університету контрреволюційними елементами, троцкістами і націоналістами”. Відповідно до цього рішення ректор був виключений з партії та звільнений з роботи. У липні 1937 року О.І. Нефоросного було заарештовано і обвинувачено як учасника контрреволюційної діяльності правих. Після тривалих допитів О.І. Нефоросний “визнав” свою провину і в грудні 1937 року був розстріляний [1, с. 390].

Не багатьом безпідставно звинуваченим і засудженим пощастило вижити в жахливих умовах таборів ГУЛАГу і в середині 50-х років повернутися на роботу до університету. Більшість репресованих викладачів була реабілітована посмертно.

Найбільше постраждали від репресій загальноуніверситетські кафедри суспільних наук. Вони постійно були у полі уваги партійних органів і органів держбезпеки. Навчальна і наукова діяльність співробітників цих кафедр була затиснена в рамки марксистсько-ленінського філософського, економічного та історичного вчення, підпорядкована викриттю буржуазних, дрібнобуржуазних та буржуазно-націоналістичних ідеологій, прищепленню студентам “єдиновірної” марксистської ідеології. Зміст лекцій, які читалися студентам, постійно контролювався. Тексти лекцій обговорювалися на кафедрах, в комісіях партійного комітету.

У вищих навчальних закладах Харкова, як і у всій країні, викладався філософський предмет “Діалектичний матеріалізм”. Всеукраїнська академія марксизму-ленінізму (ВУАМЛІН) у 1932 році у Харкові видала підручник

“Діалектичний матеріалізм” який невдовзі критикували за вплив “гегельянщини”.

У 20-х – 30-х роках ХХ ст. в Україні виходить філософська література, але в переважній більшості це була марксистська література, в якій основна увага приділялася розкриттю змісту філософських творів Маркса, Енгельса, Фейєрбаха, Гегеля, представників французького матеріалізму ХVІІІ ст. У цей час у Харкові були видані: “Хрестоматія з питань діалектичного та історичного матеріалізму”, тритомна “Марксистська хрестоматія” С.Ю. Семковського, “Хрестоматія ленінізму” за редакцією С. Гопнера і Е. Квірінга. Перевидаються деякі твори французьких філософів-матеріалістів. Виходить філософський збірник статей “Пам’яті Л. Фейєрбаха”. Семковський С. у Москві видає “Етюди по философии марксизма”. У 1931 році у Харкові виходить збірник філософських праць “За марксо-ленінську теорію”, де опублікована стаття Я. Блудова і С. Семковського “Академік Бернштейн у поході проти марксизму”. У цій статті автори критикували позитивістську позицію відомого математика Бернштейна. У 1925 році у Харкові видається праця В. Рижкова “Матерія і життя”.

Харківські філософи опублікували низку статей у часописі “Прапор марксизму”, (потім – “Прапор марксизму-ленінізму”). У цьому часописі (1929) Т. Степовий опублікував статтю “Гегель і Ленін”. А в № 1 за 1930 рік В. Глухенко публікує статтю “Теорія діалектики у Плеханова”, а О. Бервицький – статтю “Нотатки про Плеханова”(1932 р.). Дувальчук М. – статтю “Маркс як революціонер – ідеолог пролетаріату” (1933). Сараджев А.А. у часописі “Під марксо-ленінським прапором” (1934) публікує статтю “Матеріалізм і емпіріокритицизм” та питання про збіжність теорії пізнання, логіки й діалектики”. У цьому ж часописі (1935) він опублікував статтю “Ленін і матеріалістична діалектика”. Васильєва О. в часописі “Прапор марксизму” (1929) – статтю “Конспект Леніна “Логіки” Гегеля як зразок діалектичної критики”. Логвин М. у “Прапорі марксизму-ленінізму” (1932) – статтю “Ленінський етап розвитку діалектичного матеріалізму”. У “Прапорі

марксизму” (1928) О. Васильєва опублікувала статтю “Категорія міри в системі Гегеля”. У цьому ж часописі (1929) Я. Блудов – статтю “Категорія явища у Гегеля”. Демчук А. П. теж у цьому ж часописі (1928) – статтю “Проблема випадковості”. Бервицький О. в № 2 за 1929 рік – статтю “Гегелівська критика раціоналізму”.

У кінці 20-х — початку 30-х років ХХ ст. у Харкові вийшло декілька фундаментальних праць, у яких досліджувались онтологічні та гносеологічні аспекти матеріалістичної діалектики. У 1929 році виходять збірники колективних досліджень, зокрема, “Войовничий матеріалізм”, “Криза сучасної буржуазної науки та марксизм”, а в 1930 році – “Філософія і політика”. До 50-ліття від дня смерті К. Маркса у 1933 році – збірник “Марксизм і природознавство”. У 1925 і в 1929 роках видається “Діалектика природи” Ф. Енгельса.

У 1929-1930-х роках у Харкові був опублікований ленінський конспект гегелівської праці “Наука логіки” та його “Філософські зошити”. У зв’язку з виходом “Філософських зошитів” Леніна в Україні було опубліковано понад двадцять праць, безпосередньо присвячених пропаганді ленінських ідей із питань матеріалістичної діалектики, розробці ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму [16, с. 488]. Професор П. Демчук присвятив свою монографію “В боротьбі за ленінську філософію” аналізу змісту ленінських “Філософських зошитів”. У цій книзі він особливу увагу приділив аналізу єдності діалектики, гносеології та логіки, як визначального принципу діалектичного матеріалізму.

На початку 30-х років ХХ ст. в Україні, зокрема у Харкові, діяло науково-філософське товариство “Войовничий матеріаліст-діалектик”. Воно також досліджувало проблеми діалектики в “Капіталі” Маркса. У 1931 році у Харкові та Києві виходить монографія С. Саніса “Діалектика категорій у Марксовій економічній системі”. У Харкові 1929 року вийшов колективний збірник “Войовничий матеріалізм”. Скрипник М. 1931 року видав працю “За ленінську філософію”. Цього ж року у Харкові А. Марк опублікував

монографію “Критика фетишизму в творчості Маркса”. Положення діалектичного матеріалізму розкривалися в навчальній літературі. У 1929 році у Харкові виходить підручник професора В. Бойка “Діалектичний матеріалізм (Філософія марксизму)”.

У Харкові з’явилися статті про російських та українських мислителів. У “Наукових записках” Науково-дослідної кафедри історії європейської культури у 1927 році В.І. Чучмарьов опублікував статтю “Участь О.М. Радіщева в журнальній літературі його часу”. У 1928 році до 100- річчя з дня народження Чернишевського в Україні виходить низка статей про його творчість як революційного демократа, ворога царизму та войовничого матеріаліста. У 1929 році у Харкові виходить монографія О. Бервицького “М.Г. Чернишевський”. У 1920 році Харківський Кредитний Союз Кооперативів видає книгу Гната Хоткевича “Григорій Савич Сковорода: (український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з його творів та листів. З нагоди 125-літньої річниці з дня смерті”. Ця праця була перевидана у Харкові лише у 1997 році. У 1926 році академік Д.І. Багалій у Харкові видав велику монографію “Український мандрований філософ Григорій Сковорода”, за яку автору була присуджена вища премія Всеукраїнським комітетом сприяння вченим. Друге її видання вийшло у Києві лише у 1992 році.

У 20-х – 30-х роках також досліджували соціально-філософські погляди Івана Франка і Тараса Шевченка. У Харкові 1924 року виходить книга А. Річицького “Іван Франко – каменярь соціалізму”, а 1931 року – книга Д. Багалія “Тарас Шевченко – поет пригноблених мас”.

У зв’язку з застосуванням принципів діалектики в біології аналізується еволюційна теорія Дарвіна. У 1923 році у Харкові виходить збірник філософських праць “Дарвінізм і марксизм”. У низці статей в часописі “Прапор марксизму” аналізували закони і категорії діалектики. У кінці 20-х – початку 30-х років у низці публікацій розглядали проблеми пізнання, філософії мови, науки і техніки. У 1933 році академік С. Семковський у Києві опублікував монографію “Фізика і хімія як науки в світлі марксизму”.

У той період значна увага приділялася критиці неогегельянства, неокантіанства, махізму, прагматизму та інтуїтивізму. У 1931 році професор П. Демчук, який володів декількома західноєвропейськими мовами, опублікував монографію “Розклад сучасної буржуазної філософії”, в якій піддав критиці ці філософські течії, які в той час були досить поширені в Західній Європі. До речі, у цій монографії, намагаючись прислужитися більшовицькому режиму, професор Демчук критикував твори “українських націоналістів” з української філософської діаспори: Чижевського, Мірчука, Оленича, Ярему та ін.

Розвитку філософської думки в Україні, заважала тоталітарна державна система, культ особи Сталіна. У 30-х роках ХХ ст. було безпідставно репресовано значну частину філософських кадрів, закрито Інститут філософії. У всіх вищих навчальних закладах, окрім державних університетів, були ліквідовані кафедри філософії, припинено викладання діалектичного та історичного матеріалізму. У державних університетах курс марксистсько-ленінської філософії залишився лише на історичному, філологічному та економічному факультетах. На інших факультетах замість діалектичного та історичного матеріалізму й ленінізму було запроваджено курс “Основи марксизму-ленінізму”. У цьому курсі марксистсько-ленінська філософія в основному зводилася до викладу праці Сталіна “Про діалектичний та історичний матеріалізм” з “Короткого курсу історії ВКП(б)”. Ця праця Сталіна розглядалася як вершина марксистської філософської думки. Тому наукова і викладацька діяльність мала проводитись у руслі ідей лише цієї однієї праці.

Після репресій філософської інтелігенції у 1937-1941 роках в Україні не було видано жодного монографічного дослідження з питань діалектичного матеріалізму [16, с. 499]. Замість них виходили окремі пропагандистські й коментаторські збірники, окремі брошури та журнальні статті. Серед них значне місце посідали брошури російських радянських філософів, перекладені на українську мову. Крім того в українських партійних часописах публікувалися статті харківських філософів стосовно пояснень матеріальності

світу, первинності матерії та вторинності свідомості, пізнаваності світу, співвідношення діалектики і матеріалізму, про основні риси діалектичного розуміння світу. У низці статей аналізували філософські твори К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна.

Починаючи з жовтневого перевороту 1917 року в Україні точилася гостра ідеологічна і політична боротьба. Більшовики боролись за “чистоту марксистсько-ленінського вчення”, викриваючи “контрреволюційні антимарксистські та псевдомарксистські ревізійні” погляди. Вони вважали, що більшовицький переворот мав пролетарський характер і був прологом світової соціалістичної революції. Найбільшими їхніми опонентами в цих питаннях були меншовики, особливо їхній харківський часопис “Мысль”, про що детально викладено вище.

У 20-х роках в Україні великого поширення набуло так зване “Суспільствознавство”, яке включало в себе популярні знання з політекономії, діалектичного та історичного матеріалізму, економічної географії та всесвітньої історії. Цей предмет викладався у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, на різних курсах та гуртках. Під час вивчення філософських проблем особлива увага приділялася з’ясуванню таких питань: діалектичний розвиток суспільства, визначальна роль базису стосовно надбудови, розкриття сутності соціальних революцій як вияв конфлікту між виробничими силами і виробничими відносинами і т.ін. Філософія мала лише марксистсько-ленінський зміст. Особлива увага приділялася вивченню творів В. Леніна. Професор В. Бойко в своїй праці “Діалектика продуктивних сил і продуктивних відносин”, опублікованій у Харкові 1930 року, з марксистських позицій аналізує економічну структуру нового, соціалістичного суспільства, динаміку розвитку промисловості та сільського господарства.

Серед філософської літератури у цей час найбільш популярними були: “Діалектичний матеріалізм” В. Бойка, “Курс теорії історичного матеріалізму” І. Розумовського, “Діалектичний матеріалізм” М. Вольфсона, “Конспект лекцій з історичного матеріалізму” С. Семковського, “Основні питання

марксистської соціології” С. Оранського, “Історичний матеріалізм” В. Ральцевича, “Марксистська хрестоматія” та ін.

Шліхтер О. та ін. керівники України в партійних часописах доводили необхідність “остаточної ліквідації класів”, “знищення відмінностей між містом і селом”. У цих часописах, особливо в “Більшовику України” велика увага приділялася теорії та політиці з національного питання. У 1934 році у Харкові було опубліковано збірник статей і матеріалів “За ленінську національну політику”. У цей збірник увійшли статті та промови П. Постішева, С. Косіора, М. Попова, П. Любченка та ін. У публікаціях підкреслювалась непримиренність боротьби пролетарського інтернаціоналізму з буржуазним націоналізмом.

Прояви “українського буржуазного націоналізму” партійні діячі вбачали навіть у економічних поглядах серед частини інтелігенції. Молодого українського економіста російського походження Михайла Волобуєва піддали нищівній критиці за те, що він у 1928 році в “Більшовику України” (№ 23) у статті “До проблеми української економіки” обґрунтував теорію “боротьби двох економік” – української та російської. Волобуєв М. звинуватив ВКП(б) у великодержавному шовінізмі. Він писав про занепад української економіки під тиском економіки російської. Учений доводив, що Україна до революції мала більше самостійності у розвитку продуктивних сил, ніж після вступу до складу Радянського Союзу.

Компартія України була ініціатором організації антирелігійної боротьби. У 1923 році конференція КП(б)У прийняла спеціальне рішення про розгортання масової антирелігійної пропаганди і поширення природничо-наукових знань серед трудящих. При факультеті політосвіти Харківського інституту народної освіти (ХІНО) було організовано спеціальний антирелігійний відділ. У 1928 році в Харкові на I Всеукраїнському з'їзді спілок безбожників було створено Спілку безвірників України, яка проводила велику антирелігійну роботу. З 1925 до 1935 року в Харкові виходили органи Центральної Ради Союзу воєвоначних безвірників України – часописи “Безвірник” та “Антирелигиозник”. Досить

примітивно проводилася антирелігійна пропаганда часописом “Безбожник у станка”. Видавалася масова газета “Безбожник”. Для радянських німців не лише України, а й усього СРСР у Харкові з 1926 до 1934 року німецькою мовою виходив антирелігійний двотижневий часопис “Neuland”.

Крім того у Харкові виходила велика кількість книг та брошур антирелігійного змісту: І. Гаїбова та Д. Ігнатюка “Соціальні джерела і класова функція релігії”; В. Медзинського “Класове коріння релігії” (1933); М. Кривохатського “Релігія на службі контрреволюції”(1933); Н. Дайри “Контрреволюційна роль релігії в СРСР” (1934) та ін.

Деякі філософи та релігієзнавці виступали проти позицій “лівих”, які намагалися “знищити” релігію негайно. Потім, у кінці 30-х років їх звинуватили у посібництві “ворогам народу” і деякі з них були репресовані.

У 20-30 роках ХХ ст. в Україні розроблялись філософські проблеми природознавства. У 1931 році у Харкові В.І. Заславський видав монографію “Рух та його види”, в якій досліджував форми руху матерії, розкривав сутність закону збереження і перетворення матерії, доводив що рух – це атрибут, спосіб існування матерії.

У цей час Харків став основним центром ядерних досліджень у країні. Восени 1932 року в Українському фізико-технічному інституті (УФТІ) вперше в Радянському Союзі та вдруге в світі після англійських фізиків (через пів-року) розщепили атомне ядро літію. Фізики та філософи намагалися пояснити і узагальнити дані нових відкриттів у фізиці. У зв’язку з відкриттям теорії відносності деякі філософи та фізики почали заявляти про перетворення матерії в енергію і навіть про “знищення матерії”.

Харківський філософ Семен Семковський ще у 1924 році опублікував монографію “Теорія відносності та матеріалізм”, а у 1926 році в Ленінграді – книгу “Діалектичний матеріалізм і принцип відносності”. У цих працях автор критикував погляди на простір і час, як апріорні категорії розсудку, заявляючи про об’єктивність і взаємозв’язок простору і часу, як атрибутів рухомої матерії.

Писаржевський Л.В. та Розенберг М.А. в своїй монографії “Неорганічна хімія”, виданій у 1933 році у Харкові та Києві, розглядали “дефект маси”, що спостерігався під час синтезу і розщеплення атомних ядер, не як перетворення матерії в енергію і не як “зникнення матерії”, а як перетворення одного виду матерії в інший – речовини в поле, а поля – в речовину.

Харківські учені намагалися пояснити деякі складні фізичні явища, пов’язані з розвитком ядерної фізики. Вальтер А.К. у 1935 році в Москві та Ленінграді видає монографію “Атомне ядро”. А в Харкові та Києві у 1937 році виходить книга Ф.І. Клигмана “Атомне ядро”. Ці автори висловили недовіру щодо тверджень західноєвропейських фізиків, зокрема, Нільса Бора, що в ядерній фізиці закон збереження і перетворення енергії відповідає дійсності лише статистично.

Нікольський А. у виданій в Харкові 1924 року книзі “Душа і мозок” виступив проти розповсюджених тоді в біології віталістичних концепцій. Харківський біолог, на основі еволюційного вчення Ч. Дарвіна доводив, що процес видоутворення залежить не від якихось внутрішніх “начал”, а від зовнішнього середовища, яке постійно змінюється. Подібних поглядів у той час в Україні дотримувались В.Я. Юр’єв, Л.П. Семиренко, В.Я. Данилевський, О.О. Богомолець, Д.К. Заболотний, А.В. Нагорний та ін.

Професор Харківського університету А.В. Нагорний у своїй праці “Життя, старість і смерть”, виданій у Харкові 1923 року, говорив про цілісність живого організму, про діалектичний характер усіх фізіологічних процесів в ньому. Учений чітко наголошував на суперечливий характер життєвих процесів. Він зазначав, що в житті організму одночасно відбуваються два процеси: процес створення нової протоплазми і процес руйнування, розпаду.

Радянська влада значну увагу приділяла виданню різноманітних часописів. У 1927-1930 роках у Харкові видавався соціально-філософський часопис “Прапор марксизму”. У 1927-1933 роках у Харкові виходив двомісячний орган Науково-дослідного Інституту філософії Всеукраїнської Академії марксизму-ленінізму (ВУАМЛІН) часопис “Прапор марксизму-

ленінізму”. Професори кафедри філософії Я.С. Блудов, С.Ю. Семковський, Е. Фінкельштейн та ін. друкувалися в республіканських часописах: “Прапор марксизму”, “За марксистсько-ленінське природознавство”, “Більшовик України” тощо.

Відповідно до постанови ЦК ВКП(б)У від 14 листопада 1938 року “Про постановку партійної пропаганди у зв’язку з випуском “Короткого курсу історії ВКП(б)”, у лютому 1939 року в Харківському університеті була створена кафедра марксизму-ленінізму. До якої увійшли 18 чоловік, з яких лише троє були за фахом філософами. Першим завідувачем кафедри став вихованець університету, доцент-філософ А.С. Брагінець.

З другого семестру 1938/1939 навчального року на всіх факультетах університету ввели викладання нового курсу “Основи марксизму-ленінізму”. Єдиним підручником із цього курсу для студентів на багато років став “Короткий курс історії ВКП(б)”. Викладанню цього курсу приділялася особлива увага. Кафедра марксизму-ленінізму почала підготовку спеціалістів через аспірантуру. Одним із перших у 1941 році захистив кандидатську дисертацію Ю.М. Бадіян. Після того, як А.С. Брагінець був направлений у 1939 році завідувати кафедрою філософії у Львівський університет, Ю.М. Бадіян очолив кафедру, потім упродовж багатьох років був на ній викладачем.

У перші роки радянської влади журнал “Пролетарська культура” пропагував теорію “пролеткульту”. Теоретики “пролеткульту” закликали до негайної ліквідації “буржуазної” культури і науки. У той же час вони вважали, що слід “негайно приступити до створення пролетарської культури”. Ідеї “пролеткульту” знайшли підтримку серед деяких українських діячів культури. Так, наприклад, Іван Кулик у своїй статті “Реалізм, футуризм, імпресіонізм”, опублікованій у 1921 році в часописі “Шляхи мистецтва”, що виходив у Харкові, (№1, с. 35, 38) писав про “...непридатність та неспроможність реалізму для мистецтва пролетаріату і пролетарської революції”. На його думку реалізм в радянський період є “зайвим і навіть шкідливим... реакційним

анохронізмом”. Реалізові Іван Кулик протиставляв імпресіонізм, який на його думку — “... це соціалізм у мистецтві”.

Іншим спотвореним соціальним явищем того часу була так звана “мінінщина”. Її ідеолог Мінін вважав, що філософія – це буржуазний погляд на світ, і що філософія, як і релігія, ворожі пролетаріату і комунізмові. Він закликав “побороти і ліквідувати філософію так само як побороти ми і ліквідували релігію”. Слідом за релігією необхідно “викинути за борт і філософію”. Провідником ідей пролеткульту і “мінінщини” в Україні був Рожцін. Він вважав, що заклик Мініна “Філософію за борт!” є дійсно бойовим гаслом сучасного революційного марксизму.

За розпорядженням партійного комітету Харківського університету викладачі кафедр суспільних наук на факультетах організували і проводили теоретичні конференції присвячені історії партії та марксистсько-ленінській філософії. Викладачі доповідали, як вони у своїх спеціальних дослідженнях використовують марксистське філософське вчення. У 1939 році в Харківському університеті розпочав свою діяльність Марксистсько-ленінський університет. Навчання в ньому стало обов’язковим для викладачів і наукових співробітників. Заняття у цьому університеті проводили викладачі кафедр суспільних наук. Вони також керували гуртками і семінарами, що створювалися на підприємствах і в науково-дослідних установах міста з вивчення історії ВКП(б), діалектичного та історичного матеріалізму. З пропагандистською метою викладачів кафедр суспільних наук відряджали на підприємства міста та області, в колгоспи і радгоспи, військові частини.

5.5 Соціально-філософська спрямованість літературних дискусій у Харкові 1925-1928 років (М. Куліш, М. Хвильовий та ін.). Репресії українських літераторів. “Розстріляне відродження”

У 20-х роках в Україні, як зазначено вище, певною мірою відроджувалося духовне життя. У столицю Радянської України – Харків

з'їхались молоді та талановиті письменники і поети, які наївно вважали, як виявилось пізніше, що вони активно будуватимуть нове і щасливе життя в країні. Навіть із Західної України на “Велику Україну” з цією метою прибули представники творчої інтелігенції. У Харкові виходили різноманітні літературно-художні журнали: “Життя й революція”, “Критика”, “Плуг”, “Плужанин”, “Молодняк”, “Гарт”, “Літературний ярмарок”, “Нова генерація”, “Пролітфронт” та ін., газети, літератори об'єднувалися в письменницькі організації, відкривались державні й кооперативні видавництва.

Характерною рисою українського літературного процесу періоду українського національного відродження була його гостра соціально-філософська спрямованість. Особливо це стосувалося творчості Миколи Куліша (1892-1937 рр.) і Миколи Хвильового (1893-1933 рр.).

На початку 20-х років між творчими об'єднаннями української літературно-художньої інтелігенції, такими як “Плуг” (спілка селянських письменників України, заснована у 1922 році) і “Гарт” (спілка пролетарських письменників України, заснована на початку 1923 року) розпочалася полеміка щодо місця української літератури в світовому культурному процесі, соціально-філософська оцінка нового суспільного ладу, ідеологічні орієнтири письменників у цих умовах. Тоді письменники жили ідеями. Недавній семінарист Василь Еллан-Блакитний так палко вірив у близьку світову революцію, що ладен був знести заради її торжества “церкви старовинні у повітря” й пустити під сокиру “вишневі садки”. Засновник “Плугу” Сергій Пилипенко мріяв про “всесвітню комуну”, суспільство, об'єднане взаємною любов'ю, згодою, де панує повна свобода.

Глибоким прихильником комуністичних ідей був прозаїк і публіцист, ідейний натхненник і співзасновник письменницьких організацій “Гарт”, Вільної академії пролетарської літератури (“ВАПЛІТЕ”), “Пролітфронт” Микола Хвильовий. Проголошуючи у своїй “теорії комуністичної самостійності” України у складі СРСР багатомісячний процес українського націо- і державотворення невід'ємним елементом світової історії, М. Хвильовий закликав компартію

активно підтримати вітчизняне національно-культурне відродження як необхідний етап на шляху УРСР до соціалізму, відзначив провідну роль у цьому процесі української пролетарської інтелігенції як суб'єкта реалізації політики дерусифікації та українізації. Спочатку письменники широко вірили в українське відродження і по-різному розуміли свою участь у цій справі. “Селюки” з “Плугу” відстоювали свою позицію, критикуючи “урбанізаторів” з “Гарту”. Згодом як перші, так і другі переконалися в наївності своїх сподівань. Розчарувався в практиці більшовиків й сам М. Хвильовий. Полеміка у 1925-1928 роках у Харкові переросла в гострі літературні дискусії, в яких брали участь і філософи, зокрема, Володимир Юринець та його учень Петро Демчук.

Як противагу вище названим літературним об'єднанням влада ініціювала створення Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (ВУСПП), в якій керівну роль відігравали “чотири Івани”: Микитенко, Кулик, Ле та Кириленко. До цієї спілки вступили О. Корнійчук, П. Безпощадний, С. Голованівський, Л. Первомайський, Н. Забіла та ін.

Микола Куліш у своїх п'єсах піднімав актуальні соціальні проблеми, розкривав абсурдність нової соціальної системи, гостро критикуючи, прагнув її удосконалити. Він зображав моральну чистоту людини і моральну потворність системи. Найбільшу дискусію викликала його п'єса “Народний Малахій”. Малахій Стаканчик із провінційного містечка протягом двох років ретельно вивчав більшовицькі книги, аби зрозуміти, що то є соціалізм. Фанатично проймавшись ідеями соціалізму, він хоче жити за цими ідеями. Але Малахій робить для себе відкриття, що його сім'я і мешканці містечка, маючи “шкурницькі інтереси”, живуть не за законами соціалізму. Він вирішив розкрити людям очі на соціалізм, проте вони не розуміють цих ідей. Малахій дійшов до висновку, що нові ідеї може сприйняти лише нова людина, тому слід реформувати саму людину. Лише оновлена людина може зрозуміти ідею соціалізму й збудувати його. Для цього треба видати в Україні спеціальний декрет. Малахій їде до столиці України Харкова, щоб довести урядові республіки

необхідність такої реформи. Але і в Харкові люди, поглинені життєвими турботами, байдужі до соціалізму.

У Харкові Малахій зустрічає стару Агапію, у якої також блакитна мрія — соціалізм і Єрусалим. У пошуках дороги до досягнення цієї мрії вони натикаються на жорстоку дійсність, де люди говорять одне, а чинять інше. У Харкові Малахій замість уряду потрапив до психіатричної лікарні на Сабуровій дачі. Символічно, що саме в божевільні герой п'єси обрав собі ім'я Народного комісара Малахія. Навколишня дійсність і божевільня переплітаються настільки, що здається божевільня — це світ нормальних людей, а дійсність, що так поспішає до соціалізму — божевільня.

У п'єсі Малахій є символом одуреного, одурманеного “блакитною ідеєю соціалізму”, а народ хоче нормального життя. Образ старої Агапії, що шукає дорогу до Єрусалиму, — це образ України з прагненням увійти в Європейську цивілізацію. Ця старчиха стоїть на роздоріжжі цивілізації зі своїм скарбом у торбині – “Кобзарем” і Грінченковим словником. Образ згвалтованої доньки Малахія — то трагедія одуреного українського народу, який втратив свою державу і мову. Тому-то Малахій у своїй промові наголошує, щоб люди не забували української мови і в майбутньому житті.

Широку літературно-політичну дискусію викликала також сатирична комедія Миколи Куліша “Мина Мазайло” та одноіменна вистава Леся Курбаса у Харківському театрі “Березіль”. Драматург і режисер в іронічній формі викривають великодержавний шовінізм. Тьотя Мотя, яка приїхала у Харків із сусідньої області Росії, виявляє своє обурення щодо процесу “українізації” в Україні. Вона на весь зал репетує: “Лучше быть изнасилованной, чем украинизированной!”. А службовець “Донвугілля” Мина Мазайло-Квач під впливом позиції тьоті Моті, відмовляється від свого українського походження, видаючи себе за “російськомовного”.

Микола Куліш вустами мудрого дядька Тараса з вистави “Мина Мазайло” далекоглядно висловився щодо тодішньої “українізації”: “Їхня

українізація – це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб і духу не було... Попереджаю!”.

Автора цієї сатиричної комедії Миколу Куліша і режисера-постановника Леся Курбаса було репресовано, а сама комедія була заборонена. Лише через півстоліття відбулася прем'єра цієї п'єси у Харківському державному академічному драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка. Шкода, що і зараз зустрічаються “тьоті Моті” і “Мини Мазайли”, які ненавидять, або байдужі до української мови (тепер державної), до самої України та до її державності.

Микола Хвильовий (Фітільов) народився у містечку Тростянець Охтирського повіту на Харківщині. Був виключений із Охтирської гімназії за участь в “українському революційному гуртку”. Під час громадянської війни приєднався до більшовиків, захоплений ідеєю побудови комуністичного суспільства. У повоєнні роки стає найпопулярнішим українським письменником. Заснував авангардну літературну організацію “ВАПЛІТЕ” (Вільну академію пролетарської літератури).

У ході літературної дискусії 1925-1928 рр. М. Хвильовий оприлюднив свою філософію культури в опублікованій серії памфлетів: “Камо грядеши” (1925), “Думки проти течії” (1925), “Апологети писаризму” (1926), “Україна чи Малоросія” (1926). У цих творах він ставить дилему – “Росія чи Європа”, обґрунтував необхідність зміни орієнтації української культури з Росії на Європу, на західний ідеал “громадянської людини” як активно дієвої істоти, а не “пасивно страждального російського ідеалу”, швидше азіатського, ніж європейського. Хвильовий М. лаконічно формулює своє гасло – “Геть від Москви!”. Не заперечуючи загальнолюдської цінності в російській літературі, М. Хвильовий обґрунтував необхідність національного відродження України без оглядань на “російського диригента”. Він виступав за “негайну дерусифікацію пролетаріату” України. Орієнтація на Європу, за Хвильовим, це не схиляння перед нею, а повернення до власних культурних джерел, відродження української – суто європейської (на відміну від російської) культури.

Літературні дискусії у Харкові та процес “українізації” в Україні стурбували Політбюро ЦК РКП(б), особливо виступи М. Хвильового. Для повернення українізації в потрібне русло політбюро ЦК РКП(б) відрядило до Харкова вихідця з України, секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича. Пленум ЦК КП(б)У, терміново скликаний 5 квітня 1925 року, обрав його Генеральним секретарем ЦК КП(б)У і обговорив питання українізації.

Представника Москви особливо цікавила центральна постать в українському літературному русі, зокрема, в літературних дискусіях — Миколи Хвильового з його гаслом “Геть від Москви!”. “Наша орієнтація – на західноєвропейське мистецтво, на його стилі, на його прийоми”, зазнавчав він у памфлеті “Апологети писаризму”.

Небезпеку цієї діяльності популярного українського письменника та організатора літературного процесу побачив Й. Сталін. У листі до направленого з Москви Л. Кагановичу та іншим членам ЦК КП(б)У він зазначив: “Хвильовий не має нічого сказати на користь Москви, як тільки закликати українських діячів тікати якомога швидше від Москви”. Каганович Л. охарактеризував Хвильового як прихильника відновлення буржуазної влади, а його погляди стали називати “хвильовизмом”.

Хвильовий М. дав оцінку Голодомору в Україні. Незадовго до самогубства він побував у сільській місцевості. Побачене потрясло його. Письменник осмілювався висловитися, що він вивчав “новий кардинальний процес соціалістичного будівництва – голод”.

Стривожене активізацією української інтелігенції Політбюро ЦК КП(б)У 22 лютого 1926 року розглянуло питання “Про настрої серед української інтелігенції”. У прийнятому рішенні було доручено голові ДПУ УРСР В. Балицькому взяти під контроль творчі спілки. 4-го вересня 1926 року заступник голови ДПУ УРСР Карлсон підписав Циркулярного листа “Про український сепаратизм”, яким передбачалось “посилення боротьби з українським сепаратизмом”.

Скрипник М. у статті “Підсумки літературної дискусії”, надрукованій у “Більшовику України” в липні 1926 року (№1) виступив проти теорії М. Хвильового про боротьбу двох культур – російської та української. “Хвильовистське” гасло “Від Москви – на Захід” М. Скрипник вважав “неправдивим, хибним, не ленінським, непролетарським”. У той же час він виступав за природний, осібний шлях розвитку української культури, не визнаючи її другорядності. Скрипник М. виступав за “братерську співпрацю” російської та української культур “для спільної справи”.

У 1933 році П. Постишев висунув звинувачення, що буцім-то “за широкою спиною Скрипника” ховались і гуртувались ідейні, класові вороги, недруги пролетарської культури. Негативну громадську думку щодо М. Скрипника формував також і колишній меншовик М. Попов. Він очолив комісію, що займалася підготовкою виборів академіків Всеукраїнської академії наук.

У червні 1929 року В. Балицький інформував ЦК КП(б)У про викриття підпільної організації “Спілка визволення України”. В Україні розпочалися нові репресії проти творчої інтелігенції. З 19 березня до 9 квітня 1930 року в Харківському оперному театрі було засуджено за “націоналістично-контрреволюційну діяльність” 45 діячів української культури, яких звинувачували в приналежності до “Спілки визволення України”. У зв’язку з цією справою було засуджено ще 700 осіб. А загалом, під час і після процесу “СВУ” було репресовано понад 30 тис. осіб [17, с. 29].

У кінці 1932-на початку 1933 року почалися арешти серед українських письменників. Не витримавши цькувань 13 травня 1933 року М. Хвильовий застрелився у своїй квартирі письменницького дому “Слово”. 17 вересня того ж року із складу Політбюро було виключено М. Скрипника. Він зрозумів для чого прийняте таке рішення... Він тихо вийшов із зали засідань, перейшов через площу Дзержинського, зайшов у свій кабінет в Держпромі, зателефонував дружині про його виведення зі складу Політбюро, поклав слухавку, і застрелився. А в 1935 році був заарештований, а потім знищений М. Куліш. Із

193 членів та кандидатів Спілки письменників України було репресовано 97, серед них М. Зеров, Драй–Хмара, О. Вишня. Репресовані були художники – бойчуківці та театральні діячі. Заарештований і засуджений був талановитий режисер Харківського театру “Березіль” Лесь Курбас. До цього треба додати штучний голодомор в Україні 1932-1933 років, яким було знищено мільйони селян.

“На честь 20-й годовщини Великой Октябрьской социалистической революции” (таким було офіційне формулювання!) на півночі Карелії в урочищі Сандармох було розстріляно 1109 представників української інтелігенції. Ось їхні імена: Лесь Курбас, Микола Куліш, Микола Зеров, Валер’ян Підмогильний, Марко Вороний, Мирослав Ірчан, Валеріян Поліщук, Олекса Слісаренко, Павло Филипович, Григорій Епик, Михайло Яловий, колишній міністр освіти УНР Антон Крушельницький, нарком фінансів УРСР Михайло Полоз, історик, академік Матвій Яворський, чотири православні єпископи, 30 римо-католицьких священиків та ін. Чекісти Матвеев та Полікарпов розстрілювали їх пострілами в потилицю. У перший день (27 жовтня) вони розстріляли 206 осіб, у другий (1 листопада) – 210, у третій (2 листопада) – 180, у четвертий (3 листопада) – 265, у п’ятий (4 листопада) – 248 чоловік [17, Ч.1, с. 138].

Виконавши свою роботу, капітан Матвеев дуже втомився. Йому видали путівку до Чорного моря, а згодом нагородили орденом Леніна. Але це не врятувало його. Він був пізніше засуджений “за перевищення влади”, та незабаром звільнений і до кінця днів своїх отримував персональну пенсію. Отака була система з ворожим для людини режимом. 1937 рік – це рік Великого Терору. Тоді було розстріляно українське Відродження. 26 жовтня 1934 року начальником Головліту УРСР Ткачем було підписане розпорядження “Про негайне вилучення з продажу, бібліотек і навчальних закладів книг заборонених авторів”. У цьому списку зазначалось 56 авторів, серед яких були прізвища таких письменників, поетів, філософів і учених як М. Скрипник, П. Демчук, М. Свідзинський, В. Бон, В. Вікул, В. Білик, М. Яворський,

М. Волобуєв, М. Вороний, О. Вишня, П. Гірняк, О. Досвітний, М. Ірчан, С. Пилипенко, М. Яловий, О. Слісаренко, Т. Степовий, В. Юринець, О. Бервицький та ін.[18, с. 108].

16 квітня 1932 року прямо з натовпу на Сумській вулиці Харкова талановитий письменник-початківець Іван Багряний потрапляє на цілий рік до камери смертників Холодногірської тюрми. Радянські слідчі у віршах і прозі Івана Багряного побачили контрреволюційну агітацію. Його висилають на так зване “вільне поселення” на Далекому Сході. За спробу втечі – концтабір. У 1937 році за доносом Іван Багряний вдруге потрапив до камери смертників на 83 дні у внутрішній тюрмі НКВС на Чернишевській 19. І знову з Харкова — до сибірських і далекосхідних таборів.

Іван Багряний у своєму романі “Сад Гетсиманський” за 20 років до Олександра Солженіцина розповів світові, що таке ГУЛАГ і що таке комуністична інквізиція. Він описував, як начальник НКВС Охтирського району Харківської губернії Сафигін сфальсифікував слідчу справу щодо нього (у романі – Андрія Чумака). Сафигін садистськими методами майже два роки вибивав у І. Багряного “свічення” що ніби той створив “антирадянську організацію”. Автор книги називає Сафигіна “демоном зла” [19, с. 258]. Багряний І. повідав, що з ним у камері сиділи люди різних національностей: євреї, вірмени, азербайджанці, перси. Але приблизно 80 відсотків складала українці.

До речі, після війни до 1949 року в Сумському управлінні КДБ служив той самий капітан, потім майор Сафигін Констянтин Семенович, який чинив звірства над талановитим українським письменником Іваном Багряним. Похований кат Івана Багряного — Сафигін К. на Центральному сумському цвинтарі, а на його надгробку викарбуваний знак “Почесного чекіста СРСР”...

У статті “Український синодик Хрущова” автори Ю. Аксютін та Д. Табачник повідомляють, що український письменник-гуморист Остап Вишня провів 10 років у сталінських концтаборах і був звільнений лише 3 грудня 1943 року за ініціативи Олександра Довженка та за клопотанням

М.С. Хрущова [20, с. 28]. Далі автори наводять вражаючі цифри із статті М. Жулинського, опублікованій в журналі “Дружба народів” (№12 за 1989 рік): із 259 українських письменників, що друкувалися у 1930 році, після 1938 року продовжували працювати і друкуватися лише 36. З усіх інших власною смертю померли лише 7, ще 8 скінчили життя самогубством, 16 зникли без вісти (скоріше за все репресовані), 17 розстріляні у сталінських катівнях, а 175 після арешту були відправлені на заслання [20, с. 29].

Тоталітарна система знищувала не лише еліту української інтелігенції але й український дух як такий.

5.6 Філософські дискусії у Харкові 1931 та 1933 років.

Позиція М. Скрипника, Я. Блудова та інших філософів.

Репресії філософських кадрів

Після більшовицького перевороту в жовтні 1917 року, в результаті масових репресій проти інтелігенції значна кількість учених як Росії, так і України змушена була емігрувати до країн Західної Європи. Важка доля спіткала тих, хто залишився. Улітку 1922 року країною прокотилася хвиля масових репресій серед наукової та творчої інтелігенції. Від кожного заарештованого вимагали дві розписки. Згідно з першою, заарештований зобов'язаний був у десятиденний термін покинути країну, а згідно іншої – якщо повернеться в радянську державу без дозволу влади, то буде страчений. У листопаді 1922 року з Петрограда до Німеччини “філософським пароплавом” депортували групу представників “буржуазної” інтелігенції.

Серед депортованих були відомі філософи: М. Бердяєв, М. Лоський, С. Франк, І. Ільїн, П. Сорокін та ін. У вересні 1922 року з Одеси група професорів Києва, Харкова та Одеси була вислана в Константинополь, а в жовтні — група з 12-ти професорів у Варну. У кінці 1922 року висланий із Криму Сергій Булгаков. Секретар ЦК КП(б) України Д. Лебедь 7 вересня 1922 року доповідав в Москву, що в Україні було “изъято” 70 чоловік, які

піддані депортації, або заслання на Північ [21, с. 199-201]. У цілому під час цієї операції було депортовано біля 200 представників “буржуазної” інтелігенції. Пізніше багато з них стали відомими у всьому світі завдяки своїм науковим дослідженням.

Колеров М.А. зазначав: “1922 рік прикінцево ввійшов у історію російської філософської думки як зовнішня межа поступального розвитку, перерваного більшовиками” [22, с. 179]. Улітку 1922 року почалася чистка бібліотек і офіційна боротьба з “буржуазною ідеологією”, прийнята марксистська програма стосовно суспільних наук. У Петрограді був закритий філософський журнал “Мысль” за редакцією Е.Л. Радлова і М.С. Лоського. З початку року 1922 року вийшло лише три номери [22, с. 181].

Після проголошення в Москві 30 грудня 1922 року створення СРСР серед філософів, які не були депортовані, відбулося штучне їхнє розмежування на “механістів” (Л. Аксельрод, К.А. Тімірязєв, І. Скворцов-Степанов, В. Сарабянов) та “діалектиків” на чолі з А.М. Деборіним, навколо якого групувалися його учні та послідовники: М.А. Карєв, І.М. Луппол, Я.Є. Стен. В Україні до шанувальників Деборіна належав, насамперед, В.О. Юринєць (1891-1937 рр.).

Філософська дискусія “механістів” і “діалектиків” 20-х років у Москві завершилася Всесоюзнаю конференцією 1929 року (року “великого перелому”), яка кваліфікувала “механістів” як “філософський ревізійоністський напрям”.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років завершилося формування бюрократичної, командно-адміністративної системи управління суспільством. Сталін, щоб поставити філософію на службу собі й тій тоталітарній системі, яку він створив, розпочав безпосередньо керувати філософською дискусією. Він провів бесіду з бюро партосередку Інституту Червоної професури, в якій групу Деборіна кваліфікував як “меньшовицький ідеалізм”. Улітку 1930 року почалася нова філософська “дискусія”, під час якої паплюжили А. Деборіна і його прихильників—“діалектиків”.

У червні 1930 року троє молодих філософів, два з яких М.Б. Мітін та П.Ф. Юдін невдовзі стали академіками, в “Правді” опублікували статтю “О новых задачах марксистско-ленинской философии”.

Таким чином, був взятий курс на політизацію філософії, на підпорядкування філософії партійним бюрократам, переслідування негодних філософів. Кишенькові ділові люди проголошують Сталіна “великим філософом”, “спадкоємцем” ленінського вчення. Мітін М. та Юдін П. обґрунтували філософію культу особи Сталіна. Почалися ідеологічні спекуляції під час тлумачень “класовості” і “партійності” філософії. Деборіна і його прихильників оголошують ворогами, ідеологічними супротивниками. Щоб філософськи обґрунтувати масові репресії — Сталін серед проблем діалектики на перше місце поставив вчення про непримиренну боротьбу протилежностей. Далі він обґрунтував свою концепцію “загострення класової боротьби” у процесі побудови соціалізму. Згодом як “вороги народу” були заарештовані і розстріляні в концтаборах відомі філософи М. Карєв, І. Луппол, Я. Стен, С. Семковський, П. Флоренський та ін.

18 жовтня 1930 р. на засіданні Президії Комуністичної академії у Москві “про завдання філософського фронту” виступив один із ідеологів політики “українізації”, член Політбюро ЦК КП(б)У, дійсний член ВУАН **М. Скрипник**. Піддаючи критиці ідейну позицію А. Деборіна М. Скрипник стверджував, що в СРСР питання про філософію має тлумачитися як питання про зброю пролетаріату в його класовій боротьбі, зокрема, і з антипартійними ухилами. На його переконання завданням філософії є теоретичне обґрунтування ученими необхідності класової боротьби. Скрипник М. заявив що у цій справі слід “виходити від Леніна” і спиратись на його вчення при філософському озброєнні партії у здійсненні нею соціалістичної перебудови СРСР. У своєму виступі М. Скрипник гостро засудив “український філософський фронт” за академізм, абстрактність, непов’язаність із реальними потребами класової боротьби і соціалістичного будівництва.

Зловісну роль у долі філософської науки України відіграли **М. Мітін** і **П. Юдін**, які реалізовували на практиці підступні плани Сталіна і створеної ним тоталітарної системи щодо українського народу, зокрема, її інтелігенції. Московський досвід боротьби з “ворогами народу”, зокрема, з філософською інтелігенцією, було перенесено на терени України. На думку московських уповноважених, філософське керівництво в Україні очолювали представники “ухилів”. Семковський С. (Бронштейн) — “механічного”, В. Юринець — “меншовицтвующого ідеалізму”. Серед українських філософів виявилось багато “деборінців”. Щоб “розгромити” ці “ухили” на першу філософську “дискусію” у січні 1931 року (яку офіційно назвали Республіканською нарадою марксистсько-ленінських науково-дослідницьких закладів УРСР) з Москви до Харкова — тодішню столицю Радянської України, спеціально прибули тридцятилітній **Марк Мітін** і тридцятидвохлітній **Павло Юдін**, які нещодавно закінчили Інститут Червоної професури в Москві. На цій дискусії проти “кон’юнктурного” розуміння принципу партійності в філософії, конче необхідного для ствердження культу Сталіна—філософа, рішуче виступили не лише філософи, але й державні діячі, зокрема, нарком освіти, академік Всеукраїнської академії наук М. Скрипник.

Зважаючи на трагічні наслідки філософських дискусій професор О.О. Мамалуй післяреволюційний період філософії розцінив як “...травматичний спосіб існування університетської філософії...” [13, с. 295]. А доктор філософських наук, професор М.М. Роженко у 1986 році опублікував монографію “Трагедія академіка Володимира Юринця” [23]. Книга написана на унікальних матеріалах із архівів ДПУ-НКВС-МДБ-КДБ, ЦК КП(б)У. Проте ця монографія присвячена не лише життєвому шляху, творчості та трагедії визначного українського філософа В.О. Юринця. Це історія нищення української філософської інтелігенції у тодішній столиці України — Харкові. Значна увага в книзі приділяється філософським дискусіям, які відбувалися у цьому місті. Тому багатий фактичний архівний матеріал, приведений у книзі професора Роженка буде використаний для розкриття самого процесу цих

дискусій, участі у них харківських і московських філософів і, нарешті, — знищення філософської еліти України.

Автор цієї книги зазначає, що харківські філософські дискусії проходили за прикладом філософських дискусій в Москві – під гаслом “Поворот на філософському фронті”. Проте в Україні цей “поворот” у січні 1931 року тільки розпочався, і закінчився лише тоді, коли від учасників цих філософських дискусій вціліли лише Шліхтер, Мітін і Юдін. Усі інші з 25 осіб, які виступали в дискусіях, за даними М. Роженка були репресовані [23, с. 23].

Варто зазначити, що і самі учасники цих дискусій, давали матеріал проти себе та інших для майбутніх переслідувань і репресій. Вони в своїх виступах навішували один одному різні звинувачення.

Головним доповідачем від України був керівник філософсько-соціологічного відділу УІМЛ-у Рувім Левік, від Москви – Марк Мітін. Першим у дискусії виступив Семен Семковський, проявивши при цьому бійцівські якості блискучого полеміста. Юринець В. виступив сьомим, і як завжди, в своїй інтелігентній манері, погоджуючись із критикою на свою адресу та із критикою Миколи Скрипника за його політику “українізації”. У залі така критика та самокритика викликала невдоволення.

Левік Р. критикував С. Семковського, позиція якого залишається “помилковою”. Академіка В. Юринця охарактеризував як “відвертого і чітко виявленого представника деборіанства в Україні”. Звинуватив його у “відриві теорії від практики, філософії від політики”, у “відсутності партійності в філософській роботі” та в “тегельянщині”.

Мітін М. у своїй доповіді з задоволенням зазначив, що загальна лінія філософської дискусії пішла тим же напрямом, що і в Москві, що “потрібно дати бій тим формалістичним помилкам, які значною мірою зачепили праці і Юринця, і Семковського, і Демчука та ін.” [23, с. 24].

Семен Семковський виступив з критикою книги В. Юринця “Теорія відносності та діалектичний матеріалізм”, звинувативши автора у тому, що той із механістичних позицій тлумачить Ейнштейнові відкриття. А в кінці свого

виступу ще й звинуватив Юринця в тому, що той закликав вивчати Гегеля не за Марксом і Леніним, а “як у Гегеля”.

Виступаючий на дискусії В. Бон звинуватив Юринця в “науковій безхарактерності”, “естетизмі” – характерній рисі упадництва, що йде від буржуазного впливу. “Володіючи іноземними мовами, він не критикує, а нанизує імена, словесно тарабарствує...”. А цитування іноземних авторів розцінює як “...звичайну пропаганду ворожих нам ідей”. Далі Бон звинуватив В. Юринця в пропаганді фрейдизму, замість того, щоб критикувати його. І на закінчення назвав Юринця представником “яскраво визначеного меншовицтвуючого ідеалізму” [23, с. 25-26].

На другий день філософської дискусії виступив Львович, який довільно препаруючи цитати з творів академіка Юринця, назвав його “буржуазним академіком”. Юринець, шокований наступальною критикою на його адресу, розпочав свій виступ із гімну марксизму-ленінізму і повного визнання своїх помилок. Він із трибуни проголосив: “Прекрасні взірці партійності філософії дали нам Ленін і найкращий його учень Сталін”. І далі: “Сталін в своїй праці “Питання ленінізму”, в своїх політичних виступах дає взірці розробки матеріалістичної діалектики”. виправдовуючись, Юринець визнав свої помилки і картав себе: “Я мушу сказати, що я формально не є деборінець, бо я ніколи не був учнем Деборіна, але я є деборінець по суті. Я – меншовицтвуючий ідеаліст..., цей факт має глибоке соціальне коріння, в ньому визначається тиск буржуазної стихії на мене”. І далі академік Юринець розкрив соціальне коріння своїх помилок: “Я пройшов школу буржуазного виховання, я закінчив буржуазний університет у Відні і, без сумніву, рештки традицій минулого залишилися” [23, с. 27]. Бумерангом на адресу Бона звинуватив його в “меншовицтвуючому ідеалізмі” і в “гегельянщині”.

Учень і соратник Юринця — Демчук теж погоджувався з критикою на свою адресу, і за це каюся: “Так, я згадав, що я деборінець..., я дуже каюся, що я не був тоді антидеборінцем, і дуже каюся, що не був тоді Мітіним”.

Виступаючи на дискусії Штейнберг підтримав критику Юринця з боку Гірчака, заявивши при цьому, що “Юринець не став справжнім філософом-марксистом”. Додав при цьому, що філософське керівництво в Україні: Юринець, Семковський і Демчук стояли на хибних позиціях. Гірчак заявив, що знає Юринця давно як буржуазного ідеаліста, і коріння цього явища вбачає в австро-німецькому марксизмі. А працю Юринця “Павло Тичина” розцінив як “ворожу пролетаріатові”.

Микола Скрипник у своєму виступі зазначив, що раніше Український інститут марксизму-ленінізму був “цитаделлю троцкізму”. А зараз його керівниками є С. Семковський і В. Юринець і вони мають не лише визнавати свої помилки, але й виправити становище.

Медзинський “викривав” Семковського і Юринця, критикував Демчука. Він зазначив, що в Україні поворот і зміна філософського керівництва потрібні “в більшій мірі..., ніж у Москві”. Степовий у своєму виступі назвав академіка Юринця “буржуазним ідеалістом”. Заодно паплюжив Деборіна та Семковського. Професор Блудов заявив, що Семковський і Юринець захищали вульгарний, заялений марксизм-ленінізм Хименка і що помилки Юринця очевидні.

Беляєв виступив з критикою Семковського, як голови філософського відділу і Юринця, який не визнавав вищого керівництва. Доповідач погодився з самооцінкою Юринця, що той, дійсно, деборінець і меншовицтвуючий ідеаліст, та додав від себе, що академік іще і буржуазний ідеаліст. Звинуватив Юринця в немарксистському аналізі (не з класових позицій) творчості Павла Тичини в своїй книзі. Закликав аудиторію вилучити з користування твори Юринця. Беляєв дав пораду академіку Юринцю — ґрунтовно вивчити твори Леніна і Маркса, щоб зрозуміти марксистсько-ленінську філософію.

Іваненко нагадав, що Юринець на московській філософській конференції 1930 року заявив себе вірним деборінцем, під час весняної дискусії в Комуністичній академії був проти так званих “молодих” (мітінців). А восени під час дискусії в Інституті Червоної професури Юринець переметнувся на

протилежний бік. Доповідач зробив висновок, що Юринець не здатний проводити марксистсько-ленінську лінію в філософії, в критиці буржуазних ідеалістів сам потрапив до них у полон. Академіку Юринцю Іваненко навіть поставив за вину те, що той у 1928 році був “запрошений буржуазним професором співробітничати у виданні Гегеля”. Доповідач згадав про “Нотатки мандрівника”, де Юринець писав, що в Німеччині бачив “практичний розум і категоричний імператив Канта”. У цьому Іваненко вбачав ідеалізм Юринця і навіть “націоналістичні збочення”. Пославшись на М. Скрипника, який охарактеризував виступ Юринця, як “кисло-солодке слюнтяйство”, доповідач заявив, що такого філософа не можна терпіти в лавах партії.

Московський посланець Сталіна Юдін у своєму виступі заявив, що Юринець пройшов усі школи, крім однієї, він не пройшов школи Леніна. І не вірить він визнанням Юринцем своїх помилок і обіцянок ліквідувати їх.

У заключному слові Левік підкреслив, що п'ять днів філософської дискусії у Харкові пройшли досить гостро. Послався на Скрипника, який дав “вірну” характеристику Семковському і Юринцеві, що Юринець – це “Деборін із своїми відмінностями”, на якого тисне тягар буржуазної філософії. Левік називає Юринця “типовим представником меншовицтвуючого ідеалізму, ... в якому яскраво виявлені прямі сліди ідеалістичної буржуазної філософії. У нього величезний різноманітний запас знань, але він не вміє діяти гостро заточеною зброєю діалектичного матеріалізму. Замість критики буржуазної філософії у нього схиляння перед нею“ [23, с. 37]. Доповідач вважав, що недостатньо визнати Юринцем своїх помилок, потрібна більшовицька перебудова.

Через два з лишком місяці після дискусії її підсумки про поворот на філософському фронті України у 1931 році було підведено з врахуванням оприлюдненої після закінчення дискусії, постанови ЦК ВКП(б) про часопис “Под знаменем марксизма” і в резолюції бюро партосередку філософсько-соціологічного відділу Українського інституту марксизму-ленінізму від 20 березня 1931 року. У резолюції виділявся принцип “партійності філософії та

природознавства”. Зазначалося, що дискусія “розбила легенду про виключність шляху філософської роботи на Україні”. Резолюція закликала українську філософію йти магістральним шляхом Москви, посилюючи боротьбу з врахуванням місцевих умов, борючись проти соціології Грушевського, Єфремова, проти схеми Яворського, проти філософського керівництва механіста й меншовика Семковського та ідеаліста Юринця, критикуючи їх, зокрема, буржуазний естетизм Юринця [23 , с. 37].

Результати першої філософської дискусії були також висвітлені у книзі, яка вийшла наступного року “Поворот на філософському фронті – матеріали філософської дискусії”, в якій активну участь брали співробітники Харківського університету С.Ю. Семковський, В.О. Юринець, С.Ф. Гірчак, Я.С. Блудов та ін.

Отже, розроблений в Москві план боротьби філософії на два фронти (проти “механіцизму” й “меншовицтвуючого ідеалізму”) був реалізований у тодішній столиці України – Харкові. Тут перш за все теоретично “розгромили” “меншовицтвуючий механіцизм” Семковського і “націоналізм” Юринця та їхніх послідовників. Попереду мав бути наступний, практичний етап – знищення українських філософів і української філософії.

Після філософської дискусії 1931 року в Харкові, Володимир Юринець продовжував працювати в Інституті філософії ВУАМЛІНу, в декількох вищих навчальних закладах міста проводив наукові дослідження та викладав філософію, навіть читав лекції для партійних активістів та військових. Одночасно Харківське ДПУ нелегально збирало “компрогат” на академіка. Заарештовані 1931 року в справі “Український Національний Центр” знайомі та колеги Юринця академік Матвій Яворський, колишній полковник Української Галицької Армії Григорій Коссак, науковець Михайло Мельник та ін. на слідстві почали давати “викривальні” зізнання про участь їх у “контрреволюційній” (сфабрикованій ДПУ) організації УНЦ та її частини “Українська Військова Організація” В. Юринця.

Упродовж 1932 року центральним партійним органам України було не до філософії. Необхідно було виконувати плани Москви з хлібозаготівель. Філософам нерідко теж було не до філософії. Їх як уповноважених направляли по селах – виконувати плани з хлібозаготівель.

На початку січня 1933 року у ВУАМЛІНі виходить підручник для вищих навчальних закладів “Діалектичний матеріалізм”, ч. I, за редакцією О. Бервицького, Р. Левіка, Т. Степового і В. Юринця. У 5-6 номерах журналу “Прапор марксизму-ленінізму” за 1932 рік опублікована стаття Гофмана і Юринця “До 300-річчя народження Спінози” та Юринця “Філософський фронт до 15-річчя Жовтня”, а також статті Левіка і Степового. До 50-ліття з дня смерті Маркса на сесії ВУАМЛІНу Левік виступив із доповіддю “Марксо-ленінська теорія пролетарської революції”, Юринець – “Філософська генеза Маркса”, Семковський – “Марксизм і класові бої на фронті природознавства”.

У березні 1933 року в Києві відбулася сесія ВУАН, присвячена 50-річчю від дня смерті Маркса. Сесію відкрив президент ВУАН академік Богомолець. На сесії були присутні: Палладін, Семковський, Шліхтер, Гольдман, Юринець. У президії були Затонський та Скрипник. З доповіддю виступив віце-президент ВУАМЛІНу Левік “Маркс – Енгельс – Ленін – Сталін і соціалістична доба”. На сесії з доповідями також виступили академік Юринець – “Філософська генеза марксизму”, академік Семковський – “Маркс і природознавство” та ін. Це були останні академічні виступи Володимира Юринця і Семена Семковського.

За “Справою УВО” 9 травня 1933 року заарештували учня В. Юринця професора П. Демчука — завідувача кафедри діалектичного матеріалізму. Санкцію на арешт за “списком 17-ти” ДПУ отримало від Політбюро ЦК КП(б)У. Для “перевиконання” плану до списку додали іще 14 чоловік. Майже усі заарештовані були вихідцями з Галичини.

Арешт П.І. Демчука і одразу після цього самогубство М. Хвильового справило на В. Юринця гнітюче враження. 24 квітня 1933 року в газеті “Комуніст” опублікована розгромна рецензія посланця з Москви М. Гаріна “Продукція, яка нам не потрібна” на збірник статей “За ленінську філософію”

Київської філії ВУАМЛІНу, на чолі якої стояв соратник Юринця, волинянин М. Нирчук. Через рік дружина московського журналіста М. Гаріна О. Васильєва стала директором Інституту філософії. А через два роки це подружжя було звинувачене в троцькізмі та змушене було тікати з України до Красноярського краю.

У липні 1933 року було видано Постанову ЦК КП(б)У “Про націоналіста та плагіатора В. Юринця”, в якій його було проголошено буржуазним націоналістом, прихильником буржуазно-націоналістичної філософії, а його учня П. Демчука – “представником войовничого західноєвропейського фашизму”.

На зборах харківського партактиву 9 липня 1933 року, де розглядалася “боротьба на філософському фронті”, Юринця звинуватили в “фашистській націоналістичній контрабанді”. Після цього на зборах партійного осередку Інституту філософії, де кожен, підстраховуючи себе, голосував за виключення Юринця з партії, через те що він “систематично виявляв буржуазну й націоналістичну ідеологію”[23, с. 53].

17 липня 1933 року на секретаріаті ЦК КП(б)У під керівництвом Постишева була прийнята постанова, в якій В. Юринця звинуватили в тому, що він є прихильником буржуазно-ідеалістичної філософії, твердить про “безбуржуазність” української нації та орієнтує її на західну культуру. На секретаріаті затвердили виключення з партійних лав В. Юринця і поставили питання про виключення його із складу академіків ВУАН. Крім цього секретаріат ще звернув увагу філософського керівництва ВУАМЛІНу на притуплення більшовицької пильності в ставленні до Юринця. Ця постанова ЦК КП(б)У була прийнята через десять днів після повідомлення про самогубство Скрипника.

На початку липня 1933 року відбулися партійні збори ВУАМЛІНу. У президії сиділи Косіор, Постишев, Любченко, Шліхтер, Затонський, Генкін, Левік, Попов та ін. члени політбюро. Але серед них уже не було трьох членів політбюро ЦК КП(б)У академіків-філософів Скрипника, Семковського та

Юринця. На зборах виступив Шліхтер із тригодинною доповіддю “Про чергові завдання культурного фронту у зв’язку з постановою червневого пленуму ЦК КП(б)У і промовою товариша Постишева”.

Доповідач критикував Скрипника, Шумського, Яворського, “апологета буржуазної ідеології” Юринця, який у своїх філософських виступах “обґрунтовує” контрреволюційну яворщину, видаючи її за “марксистську”. Демчука охарактеризував як “представника войовничого західно-європейського фашизму в замаскованих формах, який за ідеологічної підтримки Юринця, проповідує філософію фашистської буржуазії, вихваляючи петлюрівського емігранта, запеклого фашиста Чижевського”[23, с. 55-56].

Наступного дня, 4 липня 1933 року в передовій “Комуніста” Юринця та інших об’єктів критики на партійних зборах ВУАМЛІНу, називали “контрреволюціонерами”, “шпигунами”, “націоналістами”. У тому ж номері “Комуніста” опублікували промову М. Попова півмісячної давності на об’єднаному пленумі Харківського обкому партії й облвиконкому 14 червня 1933 року щодо підсумків червневого пленуму ЦК КП(б)У, на якому Постишев різко критикував М. Скрипника. Попов в угоду Постишеву теж різко виступив проти М. Скрипника.

Через три дні М. Скрипника виключили зі складу політбюро. На найближчому пленумі збиралися виключити і з партії старого більшовика, “архітектора українізації” на фоні “Справи УВО” – “походу на галичан”. Скрипник М. чудово розумів, яка жорстока акція готується проти нього. Але плани ЦК КП(б)У змішало самогубство Скрипника.

Сталіну і його прибічникам не подобалася скрипниківська “українізація”. За наказом Сталіна за одну ніч були закриті усі українські школи й газети, осередки “Просвіти” на Кубані, Зеленому клині (Далекий схід) й інших населених пунктах за межами УРСР.

Для “зміцнення” керівництва української парторганізації у січні 1933 року з Москви до Харкова направляють секретаря ЦК ВКП(б) П. Постишева. Він одразу стає членом політбюро ЦК КП(б)У, а також першим

секретарем Харківського обкому і міськкому партії. Із прибуттям П. Постишева до Харкова розпочалися арешти у справі “УВО”.

У 1933 році до Харкова на другу філософську “дискусію” знову приїздить М. Мітін для “роз’яснення” офіційної точки зору. Він заявив, що в центрі уваги на філософському фронті повинна продовжуватися боротьба проти “механістів” і “деборінців”. А секретар ЦК КП(б)У П. Постишев перед українськими філософами прямо поставив завдання: “...показати роль товариша Сталіна в подальшому розвитку і розробленні філософської спадщини Маркса, Леніна”.

Доповідь М. Мітіна на філософській “дискусії” 1933 року в Харкові стала поштовхом для розгрому філософських кадрів в Україні. У пресі розпочинається безпрецедентне за своїми масштабами цькування спочатку найбільш відомих, а потім молодих філософів республіки. Їх звинувачували у відході від марксистської теорії і в контрреволюції. Навішування політичних ярликів супроводжувалося звинуваченнями в націоналізмі і нерідко навіть у фашизмі. Особливо в цьому плані вправлявся М. Мітін. Керівництво Українського інституту марксизму-ленінізму було звільнене із своїх посад.

Після цього в журналі “Прапор марксизму-ленінізму” була надрукована програмна стаття нового керівництва інституту, в якій було самокатування і каяття у всіх “дійсних” і “недійсних” гріхах і обіцянки суворо дотримуватися сталінських вимог у галузі суспільних наук. Підкреслювалося, що в Україні не були вчасно викриті “замасковані, відверто-націоналістичні, фашистські виступи” на філософському фронті П. Демчука – “активного співучасника націоналістичної контрреволюції”, “буржуазно-ідеалістичні та націоналістичні погляди В. Юринця”, “механістична ревізія філософії марксизму-ленінізму” з боку С. Семковського і “антиленінські” виступи його з “національного питання”.

Проте і нове керівництво Інституту філософії в особі Р. Левіка і Т. Степового звинувачувалося в “гнилому лібералізмі та примиренстві”, визнавалося, що з завершеної дискусії були зроблені невірні висновки, оскільки

після її закінчення почалося згортання “боротьби за чистоту марксистсько-ленінської теорії”. Після цієї публікації в пресі з’являється низка статей, з яких витікало, що нібито в Україні “буйно розквітають буржуазно-націоналістичні та фашистські теорії”.

Щоб усунути М. Скрипника від проведення політики “українізації”, у лютому 1933 року його призначають ніби на більш високу посаду – голови Держплану та заступника голови Раднаркому УРСР, а на місце наркома освіти призначають В. Затонського, його заступником – А. Хвилю, працівника ЦК КП(б)У.

На початку березня 1933 року до складу політбюро ЦК КП(б)У були обрані прибулі з Москви разом із Постишевим голова ДПУ УРСР В. Балицький і М. Попов. У газеті “Правда” від 25 березня 1933 року була надрукована стаття “Ліквідувати збочення національної політики в школі”. У статті зазначалося що механічне запровадження українізації призвело до того що число російськомовних шкіл з 1929 до 1933 року зменшилось на 55%. У той же час в Донецьку лише одна україномовна школа, а в Криму – жодної.

У квітні 1933 року по “Справі УВО” заарештували декілька чоловік, серед них був професор філософії Ф. Кондрацький. У газеті “Комуніст” 3 та 4 червня 1933 року А. Хвиля опублікував велику статтю “Знищити націоналістичне коріння на мовному фронті”. На червневому пленумі ЦК КП(б)У П. Постишев піддав гострій критиці М. Скрипника за помилки в проведенні національної політики, за ухиляння від боротьби з “буржуазно-націоналістичними елементами”.

6 липня 1933 року на засіданні політбюро знову критикували М. Скрипника, який не “перевиховався” і поставили питання на голосування про виведення його із складу політбюро. Скрипник мовчки вийшов із зали засідання, перейшов через площу ім. Дзержинського, зайшов до свого кабінету, розташованого в Держпромі, зателефонував дружині про виведення з політбюро і ...застрелився.

У липні продовжувались арешти по “Справі УВО”. Серед заарештованих опинились ректори вищих навчальних закладів, професори. Після оприлюднення постанови ЦК КП(б)У про “націоналіста” В. Юринця в пресі відбувся сплеск “всенародної” підтримки постанови і обурення стосовно дій “націоналіста”. С. Щупак (розстріляний у 1937 році) в “Комуністі” надрукував статтю “Проти націоналізму в літературі”, в якій критикував В. Юринця за його книгу “Павло Тичина”, де проводив аналогію між Тичиною і буржуазним націоналістом Паньком Кулішем. 26 липня 1933 року в “Комуністі” О. Бервицький (заарештований через рік, розстріляний у 1937 році) опублікував підвальну статтю “Філософське “кредо” українського фашизму”, де критикує Юринця з Демчуком, які мріяли про “ренесанс націоналізму” під гаслом “Великої Соборної України”.

У вересні 1933 року Демчука та інших “трійкою” засуджено на багаторічний термін ув’язнення. Юринець ходив містом пригнічений. На початку 1934 року виходить збірник статей ВУАМЛІНУ “Знищити український націоналізм на теоретичному фронті”. Васильєва О. в статті “Проти націоналістичної фальсифікації матеріалістичної діалектики” “громить” багатьох українських філософів. Демчука вона називає “фашистом”, “одним із керівників контрреволюційної організації в Україні”. Бона – “гітлерівським шпигуном”, Білика – “контрреволюціонером”, Юринця – “націоналістом”. І це незважаючи на те, що після виходу у 1926 році книги Д. Донцова “Націоналізм” у часописі “Більшовик України” В. Юринець опублікував рецензію “Новий ідеологічний маніфест українського фашизму”.

Недавня москвичка О. Васильєва пояснювала читачам, що всі названі українські філософи під виглядом абстрактних категорій захищали провідні ідеї української націоналістичної контрреволюції, виступаючи проти марксизму і комунізму, за відрив України від Радянського Союзу. Васильєва О. вважала, що необхідно також взятися за тих, “які вчилися в юринцевих семінарах і за юринцевими книгами” [23, с. 68]. Юринець В. був заарештований в липні 1937 року і розстріляний 4 жовтня того ж року.

На початку липня 1934 року заарештували професора Бервицького, який був разом з Левіком, Степовим і Юринцем редактором підручника з діалектичного матеріалізму. Він отримав 5 років таборів і був відправлений на Соловки. З партії був виключений професор Степовий. Наприкінці 1934 року, не пробувши й року на посаді директора Інституту філософії О. Васильєву замінив прибулий із Москви професор філософії А. Сараджев.

Розправившись з “націоналістами” (за “Списком 17-ти” й іншими), ЦК КП(б)У та ДПУ УРСР взяли за троцькістів. ЦК КП(б)У наказав парткому ВУАМЛІНу (А. Сенченку, Т. Постоловській) та Культпропу ЦК (М. Кіллерогу, М. Орлову) для секретаріату ЦК підготувати проект відповідної постанови ЦК. А по лінії ДПУ на виконання цієї постанови готували нові арешти. Постанова готувалася таємно. Спочатку її проект було ухвалено на парткомі ВУАМЛІНу 6 жовтня 1934 року. Потім проект постанови “Про контрреволюційну роботу рештки націоналістів і троцькістів...” під грифом “цілком таємно” затверджується на секретаріаті ЦК КП(б)У.

28 жовтня 1934 року на доповідь П. Постишева політбюро ЦК в основному прийняло цей проект і доручило Косіору, Постишеву, Попову і Любченку доопрацювати його. Третього листопада 1934 року Політбюро вирішило розіслати постанову обкомам, міськкомам і райкомам, щоб потім ознайомити з постановою низові парторганізації. Мітін М. у своїй статті, надрукованій в першому номері журналу “Под знаменем марксизма-ленинизма” за 1936 рік продовжував “громити” “ворогів народу”: “українських буржуазних націоналістів” та “фашистів”.

Так готувалася партійно-громадська думка в Україні для нового витка репресій. Незважаючи на те, що постанова мала бути таємною, але в святковому номері газети “Комуніст” від 7 листопада 1934 року вона була надрукована під тією ж назвою за підписом партійних керівників ВУАМЛІНу А. Сенченка і Т. Постоловської. Таким чином партійне керівництво України санкціонувало новий виток репресій, який потім знищив усіх тих, хто був причетним до підготовки і виконання цієї постанови.

Сенченко А. і Постоловська Т. зазначали, що “в даний момент головну небезпеку являє собою місцевий український націоналізм”. Далі автори повідомляли, що новий партійний комітет та нова президія ВУАМЛІНу під проводом ЦК КП(б)У викрили і вигнали рештки українських націоналістів та контрреволюційних троцькістських елементів, що блокувалися з українськими націоналістами. Сенченко А. і Постоловська Т. зауважували, що у Харківському університеті (ректор Блудов) і в Київському (ректор Левік) серед студентів навмисно розповсюджували вилучені підручники з філософії. У вищезгаданій постанові ЦК відповідальність за “націоналістичний прорив на філософському фронті” звалювалася на Левіка.

ДПУ УРСР негайно розпочало виконання постанови ЦК КП(б)У стосовно боротьби з “рештками націоналізму і троцькізму”. У жовтні 1934 року була заарештована велика група професорів суспільних наук, зокрема, і філософії: П.А. Костецького і недавнього секретаря партосередку Інституту філософії Е.А. Штейнберга [23, с. 121]. Останній дав “викривальні” свідчення проти “націоналістів” Юринця, Степового і Логвина, після чого був відпущений і зник із міста. Інакше повів себе на слідстві, на суді і на Соловках професор філософії Костецький. Нікого він не видавав і своєї вини не визнав. Розстріляний він був 9 жовтня 1937 року в Соловецькій в’язниці за списком 182-х політв’язнів. Того ж дня за рішенням тієї ж “трійки” були розстріляні політв’язні ще за трьома списками. Ці політв’язні були розстріляні в Соловецьких в’язницях на відзнаку 20-ї річниці “Великой октябрьской социалистической революции”.

На початку березня 2010 року в Харківській науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка була організована виставка “Зламани долі: комуністичний терор в Україні 1920-1950-х років”, на якій були представлені архівні документи. Відповідно до цих документів за вироком “трійки” з 27 жовтня по 4 листопада 1937 року в урочищі Сандормох, як зазначалося вище, “в честь 20-й годовщини Великой Октябрьской социалистической революции” було знищено 1109

ув'язнених. Це була найбільша трагедія в історії української інтелігенції. Недарма цей період називають “розстріляним Українським Відродженням”.

На жаль, не усі знають що таке “трійки”. Дехто помилково вважає що до них входили три працівники ДПУ-НКВС. Проте це не так. Це був позасудовий орган, в який іще у 1918-1920 роках входив представник місцевого осередку КП(б)У і командир військової частини Червоної армії. З 1930 року в “трійку” входили працівники ОДПУ, місцевих партійних і прокурорських органів. З 30 червня 1937 року в Україні в “трійку” входив Нарком внутрішніх справ республіки, перший секретар ЦК КП (б)У та прокурор. Така структура “трійок” була в областях – перший секретар обкому партії, начальник НКВС та прокурор. Без слідства, без суду, без участі адвокатів, і навіть самого підозрюваного така “трійка”, самочинно приймала рішення про вищу міру покарання, або про ув'язнення до виправно-трудових таборів від 8 до 10 років. Нерідко подібні рішення приймалися списком, в якому були прізвища декількох десятків чоловік. Лише у листопаді 1938 року, коли за їхніми рішеннями були знищені сотні тисяч людей, “трійки” були ліквідовані. Проте позасудове переслідування зберігали і подалі.

Рувіма Левіка заарештували 5 листопада 1934 року – через день після постанови ЦК про боротьбу з “рештками” націоналізму та троцькізму і за день до “жовтневих” урочистостей. Член партії з 1919 року в жовтневі свята перебував у камері під слідством. На початку 30-х років він працював у Харкові. У 1930-1933 роках – на керівній роботі в ВУАМЛІНі. У 1934 році був відправлений на “перевиховання” — на “низову” партійно-політичну роботу в робітниче середовище Харківського заводу “Серп і Молот”. З нового навчального року був призначений ректором Київського державного університету. А 3 листопада того ж, 1934 року, після виходу постанови ЦК партійні збори університету схвалили цю постанову, змусили Левіка визнати свою вину. А через день його заарештували.

Одразу після жовтневих свят Левіка допитували “самі” Постишев і Балицький. Він визнав свою “вину” за підручник, якого редагував разом із

Юринцем, розкаювався в своєму “меншовицькому” минулому та “троцькістських” помилках після революції. Проте визнати наявність контрреволюційної організації відмовився навідріз. Слідчий Борисов звинувачував Левіка в тому, що він, працюючи директором Інституту філософії і віце-президентом ВУАМЛІНу розставляв там троцькістські кадри, блокувався з націоналістами в протягуванні троцькістської пропаганди в науковій літературі. Вину свою Левік визнав лише “частково”. Але був повністю “викритий” свідченнями колег: Штейнберга, Бервицького, Рапопорта та ін.

6 жовтня 1934 року партком ВУАМЛІНу ухвалив постанову, в якій Левік звинувачувався за участь у редагуванні “злочинного” підручника з діалектичного матеріалізму та збірника “Філософія і політика”. 1 квітня 1935 року Левік засуджений “трійкою” на 5 років таборів і відправлений до Ухтпечтабору, а через два роки був розстріляний. Лише через сто років від дня свого народження, 10 травня 1989 року Левік Рувім Самійлович був реабілітований посмертно. Колишній секретар Харківського обкому партії, а тоді секретар ЦК КП України В. Івашко підписав рішення секретаріату про підтвердження членства Р.С. Левіка в партії з 1919 року.

У постанові ЦК КП(б)У про боротьбу з націоналістами і троцькістами другим після Левіка був професор філософії, ректор Харківського держуніверситету, учень академіка С. Семковського Яків Блудов. Звинувачувався він у тому, що взяв на роботу “вигнаних” з ВУАМЛІНу націоналістів та троцькістів. За це ректор був звільнений з посади і виключений з лав партії, його праці конфісковані. На Новий, 1935 рік його заарештували. Реабілітували після смерті Сталіна, і згодом відновили на посаді професора кафедри філософії Харківського держуніверситету.

Розправившись у 1933 році із М. Скрипником та прихильниками його курсу на “українізацію” філософами П. Демчуком і В. Юринцем, ЦК КП(б)У та ДПУ взяли за інших прихильників М. Скрипника – Г. Овчарова та Є. Гірчака. Під час цькування М. Скрипника у 1933 році вийшла книга

Г. Овчарова про М. Скрипника. ДПУ заарештувало автора цієї книги. Лише після смерті Сталіна він був реабілітований і сприяв реабілітації інших.

Під час репресій у Харкові Є. Гірчак поїхав до Москви, де влаштувався на роботу в Московській комуністичній академії. Але ДПУ його і там дістало, арештувавши 19 грудня 1934 року. Засудили його на 10 років таборів. А 27 лютого 1938 року на 41-му році життя розстріляли. 28 квітня 1989 року, через 50 років В. Івашко підписав Є. Гірчаку посмертну партійну реабілітацію.

Після того як професор філософії Я. Блудов перейшов із посади директора Інституту Червоної Професури на посаду ректора Харківського державного університету, директором ІЧП з Інституту філософії було призначено О. Андріанова. Проте після постанови ЦК від 3 грудня 1934 року О. Андріанова заарештувало відомство Балицького. Заарештували і заступника Андріанова – Ю. Вольнова.

17 лютого 1935 року був заарештований ще один професор філософії Б. Пєроцький, який працював в Інституті філософії. Коли у жовтні 1934 року ВУАМЛІН переїхав до Києва, Б. Пєроцький залишився у Харкові. Перед цим він був звинувачений у троцькізмі та виключений з партії. Не дивлячись на те, що у нього був паралізований лівий бік тіла, його все одно заарештували.

До війни професор філософії К. Ярошевський писав Єжову про слідчого Борисова, який сфабрикував “Справу СВУ” й “УВО”. Про це писав із заслання професор філософії Є. Шабліовський – один із авторів філософського збірника М. Нирчука. Два головні учасники “Троцькістської терористичної організації” Інституту філософії — Мілославін і Адріанов теж стали жертвами терору проти інтелігенції.

ДПУ сфабрикувало нову справу про національно-троцькістську терористичну організацію Семковського-Коцюбинського, яка ніби то входила в “Бойову організацію” професора філософії М. Нирчука. Останній керував семінаром войовничих матеріалістів та атеїстів. ДПУ у сфабриковану справу “Бойової організації” включило усіх учасників названого семінару. У 1935-1936 роках за цією справою були заарештовані професори філософії

І. Дорошенко, Д. Ігнатюк, М. Нирчук, Н. Білярчик, В. Глухенко, Ф. Давиденко, М. Мухін, Н. Андрійчук, Г. Завада, М. Золотарьов, Л. Фесюра, Я. Розанов, С. Лавров, Г. Лозовик, К. Ярошевський, Л. Чернін, С. Семковський, Л. Штрум, Р. Люмкіс, А. Розанов, І. Агол, М. Орлов.

З них були засуджені до розстрілу з негайним виконанням вироку 21 жовтня 1936 року Нирчук, Мухін, Я. Розанов, Білярчик, Дорошенко, Ігнатюк, Люмкіс, Завада, Глухенко, Нижник, Самойлович, Штрум, Чернін, Перлін, Давиденко, Орлов, А. Розанов. Через півроку 9 березня 1937 року в Москві судили “членів” “Троцькістської терористичної організації” (ТТО), що прибули з Києва спецпотягом. До розстрілу з негайним приведенням до виконання вироку були засуджені академіки УАН УРСР І. Агол і С. Семковський [23, с. 135].

Відповідно до архівних даних, на які посилається доктор філософських наук, професор М. Роженко, серед харківських заарештованих і розстріляних у жовтні 1936 року філософів-професорів був Д. Ігнатюк. Стосовно цієї інформації у нас виникло деяке застереження. Справа у тому, що в Інституті наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС у 1975 році відзначали 50-ліття Союзу воєвничих безвірників СРСР. На цей ювілей був запрошений мій науковий керівник – професор кафедри філософії Харківського політехнічного інституту Й.Н. Кравець. Після повернення з Москви Й.Н. Кравець повідав автору цієї монографії, що на цьому ювілеї він зустрів свого давнього знайомого Д. Ігнатюка, який розповів йому, що після того, як у Харкові розпочалися переслідування філософів, щоб уникнути арешту, він утік у місто Краснодар, де весь час працював і не з’являвся у Харкові. Це інформація для роздумів...

Після філософської дискусії у Харкові 1931 року, на якій С. Семковський захищався аргументовано і переконливо, він відійшов на другий план. До арешту працював у Харкові завідувачем науково-дослідної кафедри історії європейської культури. Він виступив із доповіддю на сесії ВУАМЛІНУ з нагоди 50-річчя смерті Маркса. У ВУАМЛІНі бував рідко, але

регулярно виїздив до Києва на сесії Всеукраїнської академії наук. У 1934-1936 роках очолював кафедру історії європейської культури і комісію філософії при АН УРСР.

Після арешту на слідстві і на суді в Москві академік С. Семковський тримався мужньо. Рішуче відкидав усі безглузді звинувачення слідчих і недавніх колег, зокрема, Штрума. За день до суду і розстрілу на обвинувачувальному висновку дописав свою вимогу — надати можливість ознайомитися не лише з висновком, а із всією справою. Але 18 березня 1937 року С. Семковський був розстріляний. Після смерті Сталіна реабілітований посмертно.

Більшовицький режим не міг вибачити С. Семковському його меншовицького минулого. Після повернення з еміграції він ввійшов до складу меншовицького ЦК, де критикував теорію і практику більшовизму. У січневому номері меншовицької газети “Вперед” за 1918 рік С. Семковський опублікував статтю “Распад России”, в якій прихід до влади більшовиків назвав “більшовицьким переворотом” і що на місцях більша частина країни не визнає “народних комісарів”. На його думку “більшовицька диктатура”, породжена розпадом країни, довела до кінця розпочатий процес розриву господарських і політичних зв’язків між окраїнами і центром. “Диктатуру пролетаріату” Леніна-Троцького С. Семковський назвав “нахрапистою авантюрою”. В умовах розпаду країни більшовики виступають в ролі “собирателей России”. (Меншевики в большевительской России 1918-1924. Том Меншевики в 1918 г.). До речі, С. Семковський очолював від партії меншовиків комісію при підготовці Установчих зборів і виступав за “федеративне облаштування Росії”. Переїхавши у 1918 році в Україну С. Семковський працював викладачем Київського університету. Після переїзду в Харків у 1920 році порвав із меншовизмом, намагаючись у своїй науковій і педагогічній праці підтримувати більшовицький режим, але меншовицьке минуле висіло над ним як “Домоклів меч”.

З абсурдними звинуваченнями в тероризмі не погоджувалися професори філософії, що проходили за “Справою ТТО”: К. Ярошевський (дожив до реабілітації), М. Золотарьов (розстріляний 15 жовтня 1937 року), Н. Андрійчук (розстріляний 17 листопада 1937 року), Л. Фесюра (дожив до реабілітації), С. Лавров (дожив до реабілітації) та ін.

В УАМЛІНі процвітала система доносів та підозр. Новий президент УАМЛІНУ, латиш Дзеніс до Управління держбезпеки написав доноса на свого земляка Юлія Ольмана, після чого останнього негайно, 14 квітня 1936 року заарештували. На слідстві Ольман терористом себе не визнав. Але на Колимі Ольмана звинуватили як учасника антирадянської організації, очолюваної Берзіним (також латишем) – колишнім керівником Головного розвідувального управління Робітничо-селянської Червоної армії. 8 травня 1938 року Ольмана було розстріляно.

А через півроку, 10 листопада 1936 року заарештували й Дзеніса. У грудні заарештували останнього директора передвоєнного Інституту філософії А. Сараджева. Заступник директора Інституту філософії, послідовник Мітіна М. Шовкопляс, не чекаючи арешту, перед Новим — 1937 роком повісився. Ученого секретаря Інституту філософії Юшманова заарештували 1 квітня 1937 року – через кілька днів після розстрілу Сараджева, який перед розстрілом назвав Юшманова спільником по “контрреволюційній” організації. Юшманов рішуче відкидав такі звинувачення, направляючи з табору впродовж двох десятиліть скарги в різні інстанції.

Таким чином, усе керівництво ВУАМЛІНУ було заарештоване і знищене органами НКВС. Українська філософія сплановано була розгромлена. Майже всі філософи були репресовані. Але згодом були репресовані усі ті, хто чинив ці репресії.

У 1936 році журнал “Под знаменем марксизма” в рубриці “До п’ятиріччя рішення ЦК ВКП(б) про журнал “Под знаменем марксизма” підбив своєрідний підсумок “боротьби за чистоту марксистсько-ленінської філософії”. Заступник директора Інституту філософії і природознавства М. Шовкопляс у

статті “До підсумків боротьби на філософському фронті України” говорить про те, що майже всі філософи республіки були згруповані за відповідними “контрреволюційними угрупованнями”. До групи “націонал-шовіністів” він відніс П. Демчука, В. Юринця, Т. Степового, Я. Білика та ін. До “ворожого табору меншовицько-троцькістсько-зінов’євців” — О. Бервицького, Штейнберга, Я. Блудова, Д. Гнатюка, Дорошенка та ін.

Більшість із цих учених було репресовано. Інститут філософії та природознавства, як і журнал “Прапор марксизму-ленінізму”, у 1936 році припинив своє існування. Таким чином, на кінець 30-х років ХХ ст. в Україні майже не залишилося учених, які б могли творчо підходити до розробки філософських проблем. Українське Національне відродження 20-х років ХХ ст. в Україні не дарма ввійшло в історію як “розстріляне відродження”.

Упродовж 30-х років ХХ ст. багатьох вітчизняних науковців, зокрема, філософів було заарештовано і розстріляно на підставі сфабрикованих карних справ, наприклад, “Троцькістську терористичну групу Інституту філософії” та ін.

Більшовицький режим переслідував і чинив репресії не лише над письменниками, поетами, філософами, художниками, театральними діячами і так званими куркулями, переслідували навіть звичайних шкільних учителів, особливо гуманітарного циклу. Так, наприклад, в постанові пленуму ЦК ВКП(б) від 18 січня 1938 року констатувалось: “У багатьох районах Харківської області під виглядом “пильності” мають місце численні факти незаконного звільнення з роботи і відмови у наданні роботи виключеним із партії і безпартійним працівникам. У Зміївському районі в жовтні та листопаді 1937 року безпричинно були звільнені з роботи 36 учителів, намічені до звільнення ще 42. У результаті в школах сіл Таранівка, Замостяжне, Скрипаївка та ін. не викладають історію, Конституцію СРСР, російську, українську та іноземні мови” [24, с. 10].

Це був терор проти української (і не лише української) інтелігенції, яка в 30-х роках ХХ ст. понесла великі втрати. Протягом 30-х років ХХ ст. в УРСР

було ліквідовано 80% творчої інтелігенції. У березні-квітні 1930 року на процесі “Спілки визволення України”, який проходив у Харківському оперному театрі, академіка, віце-президента Української академії наук Сергія Єфремова та інших “учасників” засудили до 10 років ув’язнення. А в цілому під час і після процесу за цією справою знищено, або заслано 30 тисяч осіб.

Усі ці акції були сплановані більшовицьким режимом у Москві. Місцеві “бдительные” чиновники, вислужуючись, виконували і перевиконували норму. Потім їх “підправляли”, навіть розстрілювали, щоб на них списати ці репресії.

Навесні 1937 року за розпорядженням Сталіна, Балицького переводять на Далекий Схід. Через півроку він був заарештований і розстріляний. Були заарештовані та розстріляні й інші партійні керівники і працівники органів НКВС, які фабрикували справи проти українських філософів, і не тільки проти них. Таким чином, більшовицька система приховувала свої сплановані злочини, і не лише проти українського народу...

Про особливу зацікавленість центральних радянських каральних органів щодо “ворогів народу” в Україні свідчить експонований документ на вищезгаданій виставці в Харкові “Комуністичний терор в Україні 1920-1950-х років”. Наводимо цей документ повністю: “Акт. Настоящий акт составлен 22 октября 1936 г. в том, что в отношении всех 37 человек, осужденных Военной Коллегией Верховного Суда СССР 21 октября 1936 г. к высшей мере наказания – расстрелу перечисленные на обороте сего, в ночь на 22 октября 1936 г. приведен в исполнение в городе Киеве, что и удостоверяется нашими подписями. Заместитель Коменданта НКВД младший лейтенант Нагорный. Присутствовали: прокурор Союза ССР А. Вышинский, Председатель Военной Коллегии Верховного Суда Союза ССР Ульрих, Главный Военный Прокурор РККА Розовский, Начальник СПО НКВД капитан УГБ Рахлис, Помощник начальника СПО НКВД УССР капитан УГБ Брук.

Приговор приведен в исполнение. Секретарь НКВД УССР капитан Евгеньев. 22.X.1936 г.”

Про “керівну і спрямовуючу” роль партійного керівництва в комуністичному терорі досить переконливо свідчить представлена на цій виставці шифровка з грифом “Строго секретно”, адресована “в ЦК ВКП(б) товарищу Сталіну” від 21.X.1937 р. Після звіту секретаря обкому партії Родіна про проведені операції “по первой и второй категории в области вскрыто более 70 активно действующих кулацких, белогвардейских, церковно-сектантских групп”, він просить Сталіна “увеличения лимита по первой категории дополнительно до 300 человек, второй категории дополнительно до 1000 человек”. Щедрий на репресії вождь червоним олівцем власноруч поставив резолюцію: “Увеличить по первой категории не на 300, а на 500 человек, а по второй категории – на 800 человек. И. Сталин.” Далі підпис В. Молотова і зазначено, що шифровка послана Єжову. Для пояснення додамо, що “по первой категории” передбачається розстріл, а “по второй категории” — заслання в концтабір. Отак “Вождь народів”, Генеральний секретар ЦК ВКП(б) Сталін з Кремля розпоряджався долями людей усієї великої країни.

Відомий український письменник Іван Багрянний, який пережив жорстокі допити у харківських катівнях НКВС та концтабори Сибіру в своєму вищеназваному романі “Сад Гетсиманський” згадував, що серед в’язнів із ним у камері 4. 12 спецкорпусу 32 у в’язниці на Холодній горі в 1939 році перебували два професори Харківського марксо-ленінського інституту. Один із них був з білою буйною шевелюрою і бородою, якого в’язні називали Карлом Марксом. Його на першому допиті так побили, що в усьому він “зізнався” і “розколовся”. Другий був соратником самого Леніна, приятелем Сталіна та другом Лева Троцького — професор Юлій Романович Гепнер. У день відчаю і безвиходу він збожеволів [19, с. 405-406, 474].

Далі І. Багрянний повідав, що начальник Груньського райвідділу НКВС О.П. Копаєв (зараз селище Грунь Охтирського району Сумської області. Грунь— батьківщина Остапа Вишні, теж репресованого за свої гуморески на колгоспну дійсність – автор), приятель начальника Охтирського райвідділу НКВС Сафигіна, кинутий у камеру за “перекривлення лінії партії”, у відчаї

розповів Андрію Чумаку (Івану Багряному) як Сафигін фабрикував кримінальну справу проти нього, як секретар Харківського обласного комітету КП(б)У Попов на зборах всього обласного активу НКВС давав розпорядження нещадно вибивати показання у “ворогів народу”. У присутності Копаєва співробітники Харківського НКВС в тюрмі за ніч розстрілювали 296, а часом і більше ув’язнених [19, с. 532, 538-539]. Йому теж доводилось брати участь у цих розстрілах. Копаєв додав, що після зняття Єжова, для проформи, почали карати “верхівку” винних у “перекрученні лінії партії”. Через це він потрапив у цю камеру.

Таким чином, більшовицький режим нищив творчу інтелігенцію України: письменників, поетів, філософів, вчителів, учених в ім’я реалізації примарної ідеї “світлого комуністичного майбутнього”. Інтелігенція нерідко критично ставилася до теорії та практики більшовиків. Реалізовував переслідування і нищення інтелігенції каральний орган більшовицької партії — НКВС.

Більшовицький режим також розправлявся з українськими селянами, в яких жив дух козацьких вольностей, за супротив під час Української визвольної революції 1917-1920 років, та політики і практики колективізації.

Отже, масові політичні репресії творчої інтелігенції 30-х років ХХ ст., зокрема і філософської, значною мірою загальмували розвиток духовного життя, філософської думки в Україні.

Після смерті Сталіна і ХХ з’їзду КПРС розпочалася хрущовська “відлига”. 5 вересня 1960 року до прокуратури УРСР від Інституту філософії АН УРСР надійшов лист за підписом директора Інституту Д.Х. Острянина та секретаря партбюро Інституту А.О. Єришева. У листі мовилося: “У зв’язку з підготовкою “Курсу історії філософської думки на Україні” дирекція й партком Інституту філософії АН УРСР просять Вас переглянути судові справи Демчука Петра Івановича, Юринця Володимира Олександровича, Діденка Т.К. (Степового Тодося), котрі в 20-30-х роках активно виступали з філософських проблем, але пізніше були репресовані” [23, с. 143].

Професора Демчука було реабілітовано, Степового – теж. Юринця не реабілітовано. Але в подальшому, в літературі про історію філософської думки в Україні, В. Юринець згадується разом із іншими реабілітованими філософами. У п'ятому томі “Філософської енциклопедії” теж сказано, що Юринець реабілітований.

На кінець 30-х років ХХ століття філософські кадри в Україні майже повністю були знищені більшовицьким режимом. Каральний орган Комуністичної партії – НКВС знищив також багатьох викладачів філософських дисциплін харківських вишів, зокрема, і Харківського університету.

Не слід забувати іще про один жахливий злочин тоталітарного сталінського режиму в столиці Слобожанщини – Харкові у передвоєнний період. Весною 1940 року у внутрішній тюрмі Харківського управління НКВС на вул. Чернишевській, 19 рішенням найвищої влади Радянського Союзу НКВС тут було вбито понад 3820 офіцерів Війська польського з табору в Старобільську та майже 500 польських громадян, привезених із інших тюрем НКВС. Тіла вбитих були вивезені в лісопарк поблизу П'ятихаток. А як би знадобились ці польські офіцери у 1943 році, коли формувалися польські військові частини для участі в розгромі окупаційного режиму фашистської Німеччини, до речі, і для звільнення України й самої Польщі.

Таким чином, утвердження у 30-х роках ХХ століття сталінської тоталітарної системи для української філософської думки були надзвичайно трагічними й завершилися майже повним знищенням філософських кадрів після так званих філософських дискусій у Харкові у 1931 та 1933 роках. Закрито Інститут філософії, у всіх вишах, крім університетів, ліквідовано кафедри філософії, припинено викладання діалектичного та історичного матеріалізму. В університетах курс марксистсько-ленінської філософії читали тільки на історичному, філологічному і економічному факультетах. Замість діалектичного та історичного матеріалізму було запроваджено курс “Основи марксизму-ленінізму”, в якому філософія зводилася до викладу включеної до

“Короткого курсу історії ВКП(б)” праці Сталіна “Про діалектичний та історичний матеріалізм”.

Література

1. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років [Текст] / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Харків: Фоліо, 2004.—750 с.
2. Мысль [Текст] : научный марксистский журнал. – Харьков : Социалистическая Мысль, 191. — №1-15.
3. Ветров, Р. І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900-1925) [Текст] / Р. І. Ветров. — Дніпродзержинськ, 1997.
4. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века [Текст] : энциклопедия. – М., 1996. — 872 с.
5. Ленин. Полное собрание. сочинений.
6. Процесс контрреволюционной организации меньшевиков [Текст] – М., 1931. — 472 с.
7. Подболотов, П. А. Крах меньшевизма в Советской России [Текст] / П.А. Подболотов, Л.М. Спирин. — Л. : Лениздат, 1988. — 246 с.
8. Тютюкин, С.В. Меншевизм: страницы истории [Текст] : / С.В.Тютюкин. –М. : Российская политическая энциклопедия, 2002. — 560 с.
9. Меншевики после Октябрьской революции [Текст] / Сборник статей и воспоминаний. Печатается с разрешения Колумбийского университета и Архивного института Гувера. Вермонт, США. 1990, — 292 с.
10. Шудрик, І. Харківський часопис “Мысль” [Текст] / І. Мудрик // Філософська думка. — 2007.— № 6. — С. 85—100.
11. Державний архів Харківської області.
12. Шудрик, І.О. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоиерея Николая Стеллецкого [Текст] / І. О. Шудрик // Віра і Розум. — №1. — 2000. — С. 71—78.

13. Мамалуй, О. О. З п'ятої спроби (Кафедра теоретичної і практичної філософії у Харківському університеті ім. В. Н. Каразіна) [Текст] / О. О. Мамалуй // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. — 2009. — № 877. — Серія філософія. Філософські перипетії. — Вип. 41. — 312 с.
14. Вища школа Української РСР за 50 років. Ч.І (1917-1945) [Текст]. — К. : Київ. ун-т, 1967. —396 с.
15. Блудов, Я. С. Дещо про розвиток марксистсько-ленінської філософії у Харківському державному університеті у 1920-1935 роках [Текст] / Я. С. Блудов // Вісник Харківського університету. — 1969. Вип. 5. — Серія філософії. — С. 69—77.
16. Нарис історії філософії на Україні [Текст]. — Київ : Наукова думка, 1966.— 656 с.
17. Реабілітовані історією. Харківська область [Текст]. — К. ; Х : Оригінал, — Кн. 1: у 2-х ч., Ч.1. — 2005. — 800 с.
18. Реабілітовані історією. Харківська область [Текст]. — К. ; Х : Оригінал, — Кн. 1: у 2-х ч., Ч. 2.—2008. — 672 с.
19. Багрянний, І. Сад Гетсиманський [Текст] / І. Багрянний. — Київ : Наукова думка, 2001. -546 с.
20. Репресоване відродження [Текст] / упорядники О. І. Сидоренко, Д. В. Табачник. — К. : Україна, 1993. — 399 с.
21. Хоружий, С. С. После перерыва. Пути русской философии [Текст] : учебн. пособие. / С.С. Хоружий. // Русский Христианский Гуманитарный Институт. Санкт-Петербург: Алетея. 1994. —448 с.
22. Колеров, М. А. Философский журнал “Мысль” (1922) [Текст] / М.А. Колеров // Вопросы философии. —1993. —№5. —С.179—183.
23. Роженко, М. М. Трагедія академіка Володимира Юринця (Штрихи до історії української філософії радянської доби) [Текст] / М. М. Роженко. — К. : Український Центр духовної культури, 1996.— 192 с.
24. КПСС в резолюциях..., т.7. — Москва : Политиздат, 1985.

**СТАН ФІЛОСОФСЬКОЇ ОСВІТИ ТА НАУКИ
В СЛОБІДСЬКІЙ УКРАЇНІ
В ПОВОЄННИЙ ТА В СУЧАСНИЙ ПЕРІОДИ
(40-60 РР. ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)**

**6.1 Прискорена підготовка викладачів суспільних наук
в повоєнний період. Боротьба в Харківському університеті
з послідовниками генетики (1948-1949 рр.).
Філософські дискусії у Харкові 1952 року**

Навчальний процес та науково-дослідна робота у Харківському університеті була перервана нападом фашистської Німеччини на Радянський Союз. Харківський і Київський університети були евакуйовані у місто Кзил-Орда, де в результаті їхнього тимчасового об'єднання був створений Об'єднаний український державний університет. Ректором Об'єднаного українського університету був призначений ректор Київського університету О.М. Русько. Проректором із навчальної роботи – ректор Харківського університету О.В. Сазонов, проректором з наукової роботи – проректор із наукової роботи Харківського університету Й.Н. Кравець.

Столиця Слобідської України Харків був звільнений від німецько-фашистських окупантів 23 серпня 1943 року. Після набору студентів на перший курснавчальний процес у Харківському державному університеті розпочався 1 листопада 1943 року. Реевакуація студентів та викладачів із Кзил-Орди завершилася 17 липня 1944 року – вже після закінчення навчального року [2, с. 426-427]. Поверталися з евакуації і відновлювали роботу й інші виші Харкова.

У перші повоєнні роки в Україні відчувалась гостра потреба у викладачах суспільних наук. Давались у знаки наслідки репресій в довоєнний

час. Багато викладачів загинуло на фронті. У 1945 році в 105 вишах УРСР з 443 викладачів кафедр марксизму-ленінізму вчене звання доцента мали 54 особи, а з вченим ступенем кандидата наук було лише 19 викладачів [3, с. 70]. На філологічних та філософських факультетах університетів почали підготовку спеціалістів із психології та логіки. Підготовкою таких кадрів для середніх шкіл та вишів почали займатися спеціально створені кафедри логіки та психології.

У 1944/1945 навчальному році відродився філософський факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка [1, с. 9]. У 1946 році створюється Інститут філософії Академії наук УРСР ім. Г.С. Сковороди. Постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У з 1-го вересня 1950 року при Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченкабули організовані річні курси підготовки викладачів основ марксизму-ленінізму, політичної економії та філософії для вищих навчальних закладів України, терміном на два роки. На цих курсах навчалось по 75 осіб щорічно. Відбір слухачів на ці курси відбувався з числа комуністів і комсомольців, які успішно закінчили історичні, філософські та економічні факультети державних університетів і педагогічних інститутів [1, с. 182].

Поряд з аспірантурою у перші післявоєнні роки створювалися й інші форми підготовки наукових кадрів. У Москві проводилися місячні курси всіх завідувачів кафедр марксизму-ленінізму, політичної економії, філософії та історії СРСР. У Вищій партійній школі при ЦК ВКП(б) були створені групи прискореної підготовки з аспірантів суспільних наук. Слухачі впродовж одного-півтора року мали змогу підготувати і захистити кандидатську дисертацію.

Наказом Управління вищих шкіл при Раднаркомі УРСР від 10 квітня 1946 року в університетах України, зокрема, і в Харківському, при кафедрах були створені консультаційні пункти для викладачів периферійних вишів. Із числа провідних науковців базових кафедр виділялись консультанти для допомоги в написанні кандидатських дисертацій.

З початку 1945/1946 навчального року для викладачів кафедр марксизму-ленінізму та філософії було зменшено навчальне навантаження. Для завідувача кафедрою встановлювався обсяг 420, для викладача – 550 годин на рік [3, с. 71]. Цей захід створював сприятливі умови для підвищення якості викладання. Крім того викладачі кафедр суспільних наук поряд із своїми основними обов'язками зобов'язані були вести значну політико-виховну роботу серед студентів і співробітників вишу, а також серед трудящих міста і області.

На виконання постанови ЦК КП(б)У від 12 вересня 1947 року “Про поліпшення викладацької та політико-виховної роботи у вузах УРСР” для 936 викладачів суспільних наук, після попереднього розгляду в обкомах партії, були встановлені терміни складання кандидатських екзаменів і захисту дисертацій. За цим планом мали скласти кандидатські екзамени і захистити дисертації 506 викладачів основ марксизму-ленінізму, 45 – філософії. За цей же термін планувався захист 32-х докторських дисертацій з основ марксизму-ленінізму, 8 — з філософії [3, с. 73]. Так, поспіхом, вольовим методом, партія виправляла становище після наслідків політичних репресій філософів у 30-ті роки ХХ століття. У травні 1948 року для викладачів суспільних наук була створена однорічна аспірантура для завершення написання кандидатських дисертацій.

До 1956 року в усіх вишах України вивчали єдиний курс “Основи марксизму-ленінізму”, викладання якого велось відповідно “Короткому курсу історії ВКП(б)”. У різні часи з 1956 року в університетах, зокрема, і в Харківському, педагогічних, юридичних і мистецьких інститутах запроваджено курс “Діалектичного та історичного матеріалізму” [3, с. 69]. Згодом “Основи марксизму-ленінізму” були скасовані і, фактично ввійшли за змістом в “Діалектичний та історичний матеріалізм”. Ці два предмети вивчалися продовж двох семестрів, як правило, на другому курсі, після вивчення Історії КПРС та логіки. У кінці третього семестру студенти здавали екзамен із діалектичного матеріалізму, а в кінці четвертого семестру – з історичного матеріалізму. Значна увага приділялась конспектуванню і вивченню першоджерел — творів

Маркса, Енгельса, Леніна та рішень з'їздів КПРС. До того ж, лекції і семінари проводилися щотижня. Таким чином, викладанню філософії, яка носила марксистсько-ленінський зміст, приділялось велике значення. Студенти природничих факультетів, як державний екзамен, здавали “Марксистсько-ленінську філософію”, а студенти гуманітарних дисциплін – “Науковий комунізм”. З 1957/1958 навчального року в усіх вишах України, як обов’язкову навчальну дисципліну, було введено курс “Основи наукового атеїзму” [1, с. 287].

У повоєнний період у Харківському університеті як самостійні підрозділи продовжували діяти кафедри марксизму-ленінізму, філософії (пізніше — діалектичного та історичного матеріалізму) [2, с. 442]. Загальноуніверситетські кафедри суспільних наук, зокрема, марксизму-ленінізму та філософії, постійно були під контролем із боку місцевих партійних органів та партійного комітету університету. Вони керувалися партійними рішеннями. Перед кожним викладачем цих кафедр ставилися вимоги, щоб кожна лекція, прочитана в аудиторії для студентів була спрямована на “виховання молоді в дусі комунізму”. А науковий пошук повинен бути спрямований на боротьбу з буржуазною ідеологією, ревізіонізмом та доведення бездоганності марксистсько-ленінського вчення.

До 1948 р. кафедрою марксизму-ленінізму у Харківському університеті керувала доцент Г.Ю. Немірова, а з 1949 року — доцент О.О. Воскресенський. У 1945 році на кафедрі працювало вісім осіб, із яких лише двоє мали науковий ступінь і звання. Тому великого значення надавалось підготовці кандидатів наук. У 1955 році із 15 співробітників 14 були кандидатами історичних наук. Кафедра стала базовою з підготовки кандидатів наук для кафедр марксизму-ленінізму вищих навчальних закладів Харкова. Щорічно приймали в аспірантуру 20 чоловік. У 1955 році співробітники та аспіранти кафедри підготували і опублікували перший в історії кафедри том “Вчених записок” [2, с. 451].

Загальноуніверситетська кафедра філософії, у складі реєвакуйованого із Кзил-Орди Харківського університету відновила свою роботу у вересні 1945 року. У 1945-1952 роках кафедру очолював доцент, згодом професор, член-кореспондент, директор Інституту філософії АН УРСР Д.Х. Острянин, а після його від'їзду до Києва цю посаду обіймав доцент А.І. Ристо (1953-1960 рр.). Викладацький склад кафедри в післявоєнний період представляли два покоління: викладачі, які вже мали досвід роботи у вищих навчальних закладах у довоєнний період – це професор Д.Х. Острянин, професор Я.С. Блудов, реабілітований після XX з'їзду КПРС, доценти А.І. Ристо, Г.С. Сухов, М.Ф. Партолін. Друге, більш численне покоління, — викладачі, які розпочали свою викладацьку діяльність на кафедрі після війни: Ю.Ф. Бухалов, І.Л. Бейгель, М.Г. Глущенко, К.Г. Гавриш, Г.Ф. Коломієць, І.М. Куликов, О.С. Слабкий, В.П. Шерстнюк, О.О. Якуба [4, с. 287].

У перші повоєнні роки гостро відчувалась потреба в підготовці кваліфікованих викладачів не лише для університету, але й інших вищих міст. У 1945-1946 навчальному році відкривається аспірантура зі спеціальності “філософія”. Значна заслуга в організації підготовки фахівців з філософії, та науково-дослідницької роботи належала Д.Х. Острянину, який глибоко досліджував історію вітчизняної філософської думки. Аспіранти Ю.Ф. Бухалов, І.М. Куликов, викладач М.Ф. Партолін досліджували філософські погляди видатних громадських і культурних діячів України і Росії другої половини ХІХ ст. Вони успішно захистили свої дисертації. До 1955 р. усі дев'ять співробітників кафедри стали кандидатами філософських наук, шість із них – вихованці університету [2, с. 451].

У другій половині 50-60 років науковці кафедри філософії продовжували досліджувати історію філософської та суспільної думки в Україні і Росії. Професор М.Ф. Партолін опублікував монографію “Суспільно-політичні погляди М.М. Коцюбинського”, а після виходу другої монографії (1965) за цією ж тематикою у 1970 році захистив докторську дисертацію. Професор Ю.Ф. Бухалов опублікував монографію “Суспільно-політичні

погляди П.А. Грабовського”. Куликов І.М. — монографію “Суспільно-політичні погляди Лесі Українки”, А.С. Слабкий – “Мировоззрение Н.В. Шелгунова”.

Професор Ю.Ф. Бухалов досліджував такі центральні проблеми гносеології як пізнавальний образ, співвідношення практики і пізнання, суб’єкта і об’єкта, суб’єктивного і об’єктивного. З цих проблем у центральних філософських часописах він опублікував статті: “Соотношение теории и метода в научном познании” (“Философские науки”, 1981); “Об общественно-историческом характере объекта” (“Философские науки”, 1984); “О соотношении основного вопроса философии и проблемы “субъект и объект” в марксистско-ленинской философии” (“Філософська думка”) [4, с.287-288].

З ініціативи завідувача кафедри філософії професора Ю.Ф. Бухалова та О.О. Якуби у листопаді 1963 року вперше в Україні було створено університетську лабораторію конкретно-соціологічних досліджень, на чолі якої протягом майже чотирьох десятиріч була доктор філософських наук, професор О.О. Якуба. Завдяки їй була створена харківська соціологічна школа. У перші роки свого існування лабораторія провела масштабне соціологічне дослідження на п’яти найбільших машинобудівних заводах міста Харкова. Результати цього дослідження були опубліковані в колективній монографії “Роль громадськості в управлінні виробництвом (досвід конкретно-соціологічного дослідження)” (1968 р.).

В університеті велика увага приділялася науковим дослідженням з проблем навчання та виховання студентів. Кафедра філософії та лабораторія соціологічних досліджень, почали розробляти тему “Умови і методи формування ідейно переконаних і висококваліфікованих спеціалістів в університеті”. Результатом цих досліджень стала колективна монографія, виконана під керівництвом професора О.О. Якуби “Комуністичні ідеали і становлення особистості студента” (1977 р.).

У вищих навчальних закладах України в основному користувалися філософською літературою, виданою в Москві. У 1951 та в 1954 роках виходить

“Исторический материализм” за редакцією Ф.В. Константинова. У 60-80-х роках ХХ ст. основним підручником із філософії для студентів вишів були “Основи марксистсько-ленінської філософії” за редакцією Ф.В. Константинова, який складався з діалектичного та історичного матеріалізму.

Після війни ЦК КП України розпочав кампанію за “повне подолання пережитків українського буржуазного націоналізму” у висвітленні культурно-ідеологічного минулого України. У 1949 році XVI з’їзд КП України зазначав, що деякі працівники науки, літератури, мистецтва до кінця ще не перемогли пережитків українського буржуазного націоналізму. Вимога боротьби проти цих “пережитків” стосувалася також філософських кадрів.

Під час філософських дискусій у Харкові 1952 року, значна увага була приділена філософському обґрунтуванню нової фізичної теорії – квантової електродинаміки. На основі цих дискусій були зроблені такі висновки. По-перше, квантова електродинаміка підтвердила положення про невичерпність властивостей мікрочасток, зокрема, електрона. По-друге, ця теорія дала природничо-наукове обґрунтування положення про те, що у світі нема нічого, крім рухомої матерії, що не існує абсолютна порожнеча. По-третє, що фізичний вакуум можна розглядати як окремий вид рухомої матерії (поряд з речовиною і полями). У ході попередніх експериментів і філософської дискусії було також доведено, що хоч фізичний вакуум і не впливає безпосередньо на органи відчуття людини, проте він проявляється через взаємодію з полями, зокрема, з електромагнітним полем.

Ще в довоєнний період у наукових колективах біологів і філософів точилися досить гострі дискусії стосовно співвідношення між організмом і середовищем, про роль зовнішніх і внутрішніх чинників у житті та розвитку організмів, про природу спадковості та можливість її направленої зміни. При цьому часто переоцінювалася роль зовнішнього середовища і недооцінювалася роль спадковості. Під час війни ці дискусії припинилися. Однак на серпневій 1948 року сесії ВАСГНІЛу повернулися до цієї проблеми. На сесії і після неї

хромосомну теорію спадковості Менделя безпідставно оголосили ідеалістичною та реакційною. Почалися переслідування біологів, які визнавали теорію спадковості Менделя. Звільнили з роботи багатьох учених біологів, зокрема—відомого ученого, зоолога, академіка Шмальгаузена.

На адресу кафедри дарвінізму і генетики Харківського університету, якою керував професор І.М. Поляков були кинуті обвинувачення в пропаганді підтримці генетики як лженауки. Харківський обком КП(б)У поставив перед університетським парткомом вимогу викрити і знешкодити “проповідників буржуазної науки”. 25 вересня 1948 р. в університетській газеті “Сталінські кадри” завідувача кафедри І.М. Полякова і співробітників кафедри доктора біологічних наук В.П. Єфроїмсона, доцента М.В. Дубовського і асистента Б.В. Кельштейна звинуватили в тому, що вони перетворили кафедру на “вогнище ворожої нам реакційної морганістсько-менделівської теорії”.

На початку жовтня 1948 р. питання про “ворожу” діяльність генетиків було винесено на партійні збори біологічного факультету. Потім на зборах університету після доповідей секретаря обкому КП(б)У Румянцева і ректора І.М. Буланкіна були засуджені учасниками зборів “збочення” в науці біологів-генетиків і зобов'язали колектив факультету перебудувати партійну і наукову роботу в світлі рішень IV сесії ВАСГНІЛ. Від обвинувачених вимагали каяття і засудження своїх помилкових і ворожих ідей лисенківській науці. Не дивлячись на каяття на засіданні вченої ради біологічного факультету доцента П.В. Михайлову звільнили з роботи. Були звільнені й інші “вейсманісти-морганісти”, які поділяли “псевдонауковий” морганістський напрям і вели викладання та наукову роботу з морганістських позицій.

Наприкінці лютого 1949 року на загальноуніверситетських партійних зборах було прийнято рішення про виключення з лав КП(б)У І.М. Полякова як керівника, що перетворив кафедру “на вогнище активної пропаганди реакційних ідей вейсманізму-морганізму”. На цих зборах було прийняте звернення до АН УРСР та Міністерства освіти з пропозицією вивести Полякова як “псевдовченого зі складу членів-кореспондентів Академії наук і позбавити

його наукового ступеня і звання”. Другого квітня 1949 р. на засіданні Вченої ради університету виступили представники біологічного, хімічного, фізичного та історичного факультетів, а також кафедри філософії. Вони “зі знанням” засуджували діяльність співробітників кафедри генетики і дарвінізму і кваліфікували їх діяльність як антинаукову і ворожу матеріалістичному напрямку радянської біологічної науки [2, с. 452-454]. Боротьбу з біологами — послідовниками вчення Менделя справедливо показано у кінофільмі “Белые одежды”.

Згодом розкритикували і науку кібернетику як ідеалістичне вчення. Лише після смерті Сталіна були виправлені ці грубі помилки. А Українському науково-дослідному інституту зоології було присвоєно ім'я колишнього харків'янина, академіка Шмальгаузена. Проте був затриманий розвиток генетики і кібернетики в Україні

У повоєнний період із створенням Інституту філософії Академії наук УРСР значно активізувались філософські дослідження в Україні. При цьому лідерство посідає у цьому плані Київ. Наукова робота зосереджується головним чином на кафедрах філософського факультету Київського державного університету та в новоствореному Інституті філософії АН УРСР. А в Харкові порівняно з довоєнним періодом, ця робота була значно меншою. У повоєнний період активізувалась робота з дослідження філософських поглядів російських та українських мислителів дореволюційного періоду. У 1947 році у Харкові Я.І. Кауфман опублікував книгу “Основні риси природничо-наукового матеріалізму М.В. Ломоносова”. У 1948 р. у Харкові Д.Х. Острянин опублікував монографію “Світогляд І.І. Мечнікова”. У 1952 році Д.Х. Острянин був призначений директором Інституту філософії АН УРСР, і в Києві видав декілька праць із історії російської та української філософії: “Боротьба за матеріалістичні ідеї у вітчизняній біології в першій половині XIX століття” (1952); “Світогляд О.М.Радіщева” (1953); “І.І. Мечніков у боротьбі за матеріалізм у природознавстві” (1954); “Світогляд М.О. Максимовича” (1960). У 1984 р. колишній харків'янин Д.Х. Острянин у Києві видає дві монографії

“Боротьба за матеріалізм і діалектику у вітчизняному природознавстві (друга половина XIX – початок XX ст.)” та “Матеріалізм і діалектика у вітчизняному природознавстві (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)”. Острянин Д.Х. став головою редколегії та одним із співавторів “Історії філософської думки на Україні” (1963) та “Нарису історії філософії на Україні” (1966).

Доцент кафедри філософії Харківського політехнічного інституту Й.Н. Кравець у Москві у 1955 році опублікував монографію “Т.Ф. Осиповський – видатний російський учений і мислитель”. У травні 1964 року Й.Н. Кравець у Інституті філософії Академії наук СРСР захистив докторську дисертацію на тему “Природничо-науковий матеріалізм в Росії в першій половині XIX ст.”, після чого отримав звання професора. Перу Й.Н. Кравця належать й інші публікації про філософа і природодослідника, ректора Харківського університету (1813-1820 рр.): “Осиповский – выдающийся русский философ-материалист и естествоиспытатель”. (“Вопросы философии”, 1951, №5); “Осиповский Т.Ф.” (“Философская энциклопедия”. Т.4, –М., 1967). Про першого професора філософії і першого завідувача кафедри філософії Харківського університету І.Б. Шада Й.Н. Кравець опублікував такі статті: “И.Шад – профессор философии Харьковского университета начала 19 в”. (“Философские науки”, 1960, № 4); “Шад И.Б.” (“Философская энциклопедия”. Т.5. –М., 1970).

На XX з'їзді КПРС, який відбувся у березні 1956 р. було засуджено культ особи Сталіна і намічені заходи на подолання його наслідків. В умовах так званої “хрущовської відлиги” створились деякі передумови для перебудови науково-дослідницької роботи в галузі суспільних наук, зокрема, філософії. Проте партійні органи продовжували тримати під пильним контролем суспільні науки. На XXI з'їзді КП України зазначалося, що в галузі суспільних наук в Україні ще недостатньо приділяється увага розробці найважливіших теоретичних проблем і що деякі науковці надмірно захоплюються вивченням минулого, і мало досліджують проблеми сучасності.

6.2 Введення курсу діалектичного та історичного матеріалізму. Наукові дослідження викладачів кафедри філософії Харківського університету та інших вишів міста до і після XX з'їзду КПРС

В Україні координаційним центром науково-дослідницької роботи в галузі філософії стає Інститут філософії Академії наук України. З метою активізації науково-дослідницької роботи і покращення викладання філософських дисциплін у вищих навчальних закладах у Києві, Харкові та інших містах періодично проводяться наради, семінари і конференції. У всіх вищих навчальних закладах, на усіх факультетах вводиться курс діалектичного та історичного матеріалізму, а в середніх спеціальних навчальних закладах — курс суспільствознавства, який давав початкові уявлення про філософію. Навесні 1962 року в Харкові були проведені двотижневі курси викладачів суспільствознавства технікумів Східної України.

Значна увага приділялася виданню підручників із філософії. Щоправда, вони, в основному видавалися в Москві російською мовою. У Києві 1961 року виходить непоганий підручник “Марксистсько-ленінська філософія” І.Ф. Воробйова і А.Б. Когана. Войтко В.І. у 1962 р. видає підручник “Диалектический и исторический материализм”.

У Києві, Харкові та Львові виходять монографічні дослідження з філософії. Завідувач кафедри філософії Харківського політехнічного інституту І.І. Чорний у 1958 році видає монографію “Возникновение и развитие диалектического материализма”, а у 1959 році – “Материя и сознание”. У 1958 році А.І. Корж у Харкові публікує монографію “Материальность мира, материя и формы ее существования”.

Після XX з'їзду КПРС в Україні було опубліковано декілька праць, присвячених законам діалектики. У цих працях закони діалектики розглядалися не лише як відображення законів розвитку об'єктивної реальності, але і як метод пізнання і перетворення світу. У деяких працях аналізувалося співвідношення діалектики і конкретних наук. У 1960 році у Києві вийшла

монографія харківського філософа Й.Н. Кравця “Діалектичний матеріалізм і природознавство”. У 1959 році А.І. Корж у Харкові опублікував книгу “Закон єдності і боротьби протилежностей”. А в 1960 році І.І. Чорний у Харкові видав монографію “Закон заперечення заперечення”.

У Києві було надруковано низку праць, присвячених проблемам логіки та аналізу категорій діалектики. У Харкові в 1958 р. вийшла монографія Г.Ф. Коломийця “Поняття – основна форма логічного мислення”, а у 1962 р. – його ж навчальний посібник “Логіка”.

Українські філософи значну увагу приділяють аналізу єдності діалектики, логіки та теорії пізнання. Вони звернули увагу на діалектику суб’єктивного і об’єктивного в процесі пізнання. Акцентувалася увага на активність суб’єкта, вибірковість його пізнавальних операцій, спрямованих на об’єкт. У п’ятому випуску “Збірника наукових робіт викладачів суспільних наук вузів УРСР”, що вийшов у Харкові М.В. Дученко опублікував статтю “До питання про діалектико-матеріалістичне розуміння проблеми суб’єкта і об’єкта”. Професор кафедри філософії Харківського університету Ю.Ф. Бухалов в “Научных докладах высшей школы. Философские науки” (№ 1, 1961) опублікував статтю “Співвідношення суб’єктивного та об’єктивного у практиці”, у “Вестнике Харьковского университета” (1965) – він надрукував статтю “До питання про зміст поняття практики”. А в “Збірнику наукових робіт викладачів філософії міста Харкова” в 1959 році — статтю “До питання про визначення істини”.

У 50-60 роках ХХ ст. харківські науковці значну увагу приділяли проблемам матеріального виробництва та соціальним наслідкам науково-технічного прогресу. У 1960 році М.Ф. Партолін у Харкові опублікував монографію “Матеріальне виробництво – основа суспільного розвитку”. Окладной Т.М. у 1957 році видав монографію “Зростання культурно-технічного рівня робітничого класу”, а наступного року — “Зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства”.

У цей час науковці досліджують проблеми класових взаємин, теорії соціалістичної революції та ін. І. Бейгель та М. Партолін у 1958 році у Харкові видали монографію “Класи і класова боротьба”, а І.М. Куликов — “Марксистсько-ленінське вчення про соціалістичну революцію”.

Українські учені досліджували зміни, які відбувалися в базисі та надбудові тогочасного радянського суспільства та у свідомості радянських людей. Якуба О.О. у 1964 році опублікувала у Харкові монографію “Право як складова частина надбудови радянського суспільства в період розгорнутого будівництва комунізму”. У “Збірнику наукових праць Харківського державного університету” за 1963 рік А.І. Бурдіна надрукувала статтю “До питання про роль радянської суспільної думки”. Наступного року у цьому ж збірнику вона виступила зі статтею “Зміст та структура комуністичної ідейності”. Блудов Я.С. та А.М. Степанченко у 1963 році у Харкові видали книгу “Про скромність та простоту”.

Після запровадження в навчальний процес курсу “Основи наукового атеїзму” харківські релігієзнавці Й.Н. Кравець та Т.М. Петров у 1959 році видали перший в Україні підручник “Основи атеїзму”, який отримав високу оцінку фахівців. У 1961 році у видавництві Київського університету В.К. Танчер опублікував “Основи атеїзму”.

Українські учені, особливо київські, значну увагу приділяли філософським проблемам біології. У Харкові цими проблемами глибоко займалась К.Г. Гавриш. В “Ученых записках Харьковского университета” у 1957 році вона публікує статтю “З історії боротьби матеріалізму та ідеалізму з питання про сутність життя”. У “Сборнике научных работ преподавателей философии вузов города Харькова” за 1959 рік вона надрукувала статтю “Визначення сутності життя Ф. Енгельсом та ідейна боротьба в сучасній біології”. А в 1965 році К.Г. Гавриш у видавництві Харківського університету опублікувала монографію “Боротьба матеріалізму з ідеалізмом з питання про сутність життя”. У 1976 році у цьому ж видавництві – монографію “Еволюція форм взаємозв’язку філософії та біології”.

На кафедрі філософії Харківського університету розробкою філософських проблем сучасного природознавства займались й інші викладачі. Тополя М.В. 1971 року у видавництві Харківського університету опублікував монографію “Прилад і його роль у пізнанні фізичних явищ”. 1972 року І.З. Цехмістро в московському видавництві “Мысль” опублікував монографію “Діалектика множинного і єдиного. Квантові властивості світу як неподільного цілого”. Цього ж року у видавництві Харківського університету він видав монографію “Поняття протяжності та опис фізичної реальності”. У 1966 році в “Вопросах философии”, №3 І.З. Цехмістро опублікував статтю “Апорії Зенона очима ХХ століття”, в 1968 році у цьому ж журналі, № 11, — статтю “Поняття протяжності та опис фізичної реальності”, а через рік – у “Філософських науках” — статтю “Діалектичний матеріалізм і природничонаукова картина світу”. 1977 року в харківському видавництві “Вища школа” І.З. Цехмістро і Н.П. Бобкова опублікували монографію “Діалектика множинного та єдиного і континуум”. У цьому ж видавництві 1981 року І.З. Цехмістро надрукував монографію “Пошук квантової концепції фізичних основин свідомості”. Публікації І.З. Цехмістра в центральних філософських журналах країни та його монографії звернули на себе увагу не лише вітчизняних, але й зарубіжних філософів, про що свідчила низка позитивних рецензій на його видання.

Викладачі кафедри філософії університету також розробляли соціально-філософські проблеми. Марк А.А. 1970 року у видавництві Харківського університету опублікував монографію “Про проблему людини в історії філософії. (Про сутність революційного перевороту в філософії)”. Це було одне з перших у радянській філософській літературі спеціальне монографічне дослідження, присвячене проблемі людини в історії філософії. Якуба О.О. в своїй фундаментальній монографії “Право і мораль як регулятори суспільних відносин при соціалізмі”(1970) здійснила системний аналіз регулятивної функції права і моралі в тогочасному соціалістичному суспільстві. Ця праця стала основою її докторської дисертації. Плахотний О.Ф. виданням монографії “Свобода і відповідальність” (1972) поклав початок розробці нової для кафедри

тематики, пов'язаної із співвідношенням свободи і відповідальності. Блудов Я.С. і Степанченко О.С. розробляли досить актуальну етичну проблему у своїй спільній праці “Про простоту і скромність” (1973) [4, с. 288, 292].

У 50-60-х роках ХХ ст. київські та харківські філософи значну увагу приділяли розробці суспільно-політичних і філософських поглядів видатних представників російських та українських мислителів. У 1947 році у Харкові виходить книга Я.І. Кауфмана “Основні риси природничо-наукового матеріалізму М.В. Ломоносова”. Колишній харків'янин, а тоді директор Інституту філософії АН України Д. Острянин у київському збірнику “З історії вітчизняної філософії та суспільно-політичної думки” у 1959 році публікував статтю про філософське значення наукової спадщини ботаніка, професора Харківського університету А.М. Бекетова. Медведєв К.Ф. в “Учених записках Харьковского университета” (1957) видав статтю “Боротьба М.О. Умова проти махізму”. У 1960 р. у Харкові А.С. Слабкий опублікував монографію “Світогляд М.В. Шелгунова”, а В.С. Манєшин – “Суспільно-політичні погляди М.Є. Салтикова-Щедрина”. У наступному році А.І. Корж в “Наукових записках Інституту філософії АН УРСР” (1961) опублікував статтю “До питання про філософські погляди Хандрікова”.

У “Наукових записках Інституту філософії Академії наук УРСР” (1961) М.Б. Вільницький опублікував статтю про філософські погляди першого професора фізики і другого ректора Харківського університету А. Стойковича. Колишній харків'янин Д.Х. Острянин 1960 р. у Києві опублікував монографію “Світогляд М.О. Максимовича”. У “Наукових записках Інституту філософії АН УРСР ” (1961) ним же опублікована стаття про філософське значення праць видатного українського фізіолога, професора Харківського університету, академіка В.Я. Данилевського.

У 60-80-ті роки співробітники кафедри філософії Харківського університету розробляли теорію і методологію наукового пізнання та проблеми соціальної активності. З цих проблем чисельні праці опублікували професори В.В. Шкода та О.О. Мамалуй. Значне місце в науковій проблематиці кафедри

посідали дослідження актуальних питань етики, зокрема праця професора Ю.Ф. Плахотного “Свобода і відповідальність” (1972 р.).

6.3 Створення на кафедрі філософії Харківського університету нового напрямку наукових досліджень – холі стичної філософії науки та кафедри теорії культури і філософії науки (1990 р.)

На кафедрі філософії з 70-х років розвивається новий науковий напрям – холістична філософія науки, — започаткована у працях професора **І.З. Цехмістра** та його учнів О.В. Тягла, Н.П. Бобкової, В.С. Забеліної, С.О. Тагліна, В.І. Штанько та ін. З початку 70-х і до 1990 років з цієї тематики опубліковано 5 монографій та низка наукових статей, зокрема, і в центральних вітчизняних і зарубіжних наукових часописах (“Вопросы философии”, “Философские науки”, “Філософська думка”, “Czlowiek i switopoglad” (Warsawa), “Deutsche Zeitschrift fur Philosophie”, “Volk und Welt” (Berlin), “Studies in dialectics of Nature” (China), “Философська мисль” (Sofia)). У видавництві “Вища школа” при Харківському університеті 1987 року вийшла колективна монографія І.З. Цехмістра, В.І. Штанько і А.В. Тягла “Концепція цілісності: Критика буржуазної методології науки”.

Холізм – концепція цілісності з її чисельними застосуваннями до різноманітних проблем в основах сучасної науки: квантової фізики, космології, теорії множин, психології. **Цехмістро І.З.** в 1972 році обґрунтував ідею імплікативно-логічної природи квантових кореляцій, що виявилася вдалим засобом інтерпретації так званих квантово-кореляційних ефектів і багатьох інших проблем в основах квантової фізики. Досягнення в межах цього напрямку філософії в Харківському університеті отримали позитивні відгуки у вітчизняних та зарубіжних виданнях, зокрема в наукових журналах Німеччини, Польщі, Канади, США, Швейцарії, Болгарії. Цей започаткований науковий напрям був основою для створення в університеті у 1990 році нової філософської кафедри — кафедри теорії культури та філософії науки.

У столиці Слобідської України Харкові в повоєнний період, як і раніше, філософська освіта і наука найвищого рівня серед вищих навчальних закладів міста досягла в Харківському університеті, де була, як тоді вважалось базова кафедра філософії, в якій у радянські часи кафедри філософії інших вишів міста захищали свої звіти про наукову діяльність упродовж календарного року.

У 1965 році на кафедрі філософії був заснований “Вісник Харківського університету”, який відкрив серію “філософія”. Ця серія виходила як російською, так і українською мовами. “Вісники” цієї серії в основному були як збірники різноманітних за змістом філософських статей викладачів та аспірантів університету і кафедри філософії Харківського політехнічного інституту. У 1980 році вийшов чотирнадцятий випуск цієї серії.

З 1976 до 1991 року кафедру філософії Харківського університету очолював доцент (з 1983 року професор) **О.Ф. Плахотний** [4, с. 291]. У цей час науково-дослідницька діяльність на кафедрі здійснювалась за двома напрямками: логіка і методологія наукового пізнання та проблема свободи і відповідальності. Перший напрям поповнився новими публікаціями І.З. Цехмістра: “Діалектика множинного і єдиного і континуум” (у співавторстві з Н.П. Бобковою, 1977) та “Пошуки квантової концепції фізичних основ свідомості”, який у 1977 році захистив докторську дисертацію. Л.І. Бондаренко у київському видавництві “Вища школа” 1979 року опублікувала монографію “Основні етапи становлення свідомості”, а в московському видавництві “Знання” 1985 року – працю “Біля джерел логічного мислення”. Іванищенко А.О. і Носко Г.В. у київському видавництві “Вища школа” 1989 року опублікували монографію “Природа єдності філософського і конкретно-наукового пізнання”. Тягло О.В. 1989 року в харківському видавництві “Вища школа” опублікував монографію “Становлення наукової концепції цілісності”. У 1991 році після перебування в докторантурі сектора філософії фізики Інституту філософії АН СРСР він захистив докторську дисертацію на тему “Філософсько-методологічні засади квантової концепції

цілісності”. У Харкові 2003 року у “Збірнику вибраних праць (1976-2003)” А.В. Тягло опублікував статтю “Раціональний холізм”.

Для тогочасної філософської літератури з методології науки новоторським був монографічний аналіз ідеї різноманітності та її евристичного значення, здійснений В.В. Шкодою. 1990 року в харківському видавництві при ХДУ “Основа” він опублікував монографію “Виправдання багатоманітності (Принцип поліформізму в методології науки)”. У часописі “Соціологічні дослідження” (1987) В.В. Шкода опублікував статтю “Ідея багатоманітності та наукове пізнання”. Того ж року в “Філософській думці” – статтю “Три аспекти пізнання”.

Другий філософський напрям кафедральних досліджень очолив О.Ф. Плахотний. У харківському видавництві “Вища школа” 1981 року він надрукував монографію “Проблема соціальної відповідальності” і наступного року захистив докторську дисертацію.

Мамалуй О.О. і Бухалов Ю.Ф. у своїх монографічних дослідженнях обґрунтували методологічні версії нового розуміння марксистської філософії у контексті єдності діалектичного та історичного матеріалізму. Мамалуй О.О. у харківському видавництві “Вища школа” 1979 року опублікував монографію “Методологія Капіталу К. Маркса і системна єдність діалектичного та історичного матеріалізму”. Ця праця покладена в основу його докторської дисертації, захищеної у 1982 році. У “Экономических наук” (1977) О.О. Мамалуй з О.О. Гриценком опублікував статтю “Сходження від абстрактного до конкретного: метод дослідження і метод викладення”. У видавництві Харківського університету 1979 року вийшла монографія Ю.Ф. Бухалова “Предмет і структура діалектичного матеріалізму в світлі матеріалістичного розуміння історії”.

У 1980 році на базі Лабораторії конкретно-соціологічних досліджень створено кафедру соціології (перший завідувач кафедри – професор О.О. Якуба), діяльність якої підготувала необхідні передумови для відкриття спеціалізації з соціології. Після підготовки необхідних фахівців та створення

умов у 1990 році був відкритий соціологічний факультет, першим деканом якого був професор В.С. Бакіров.

Завдяки підготовці висококваліфікованих фахівців через аспірантуру і докторантуру, плідній науковій і навчально-методичній діяльності кафедра філософії Харківського університету до рубежу 80-х – 90-х років ХХ століття утвердилася як один із визначних в Україні центрів філософської освіти і науки.

Із 1984 року відповідно до запровадження комплексних кафедральних наукових тем почали виходити в основному тематичні “Вісники”. Цього ж року побачив світ за загальною університетською реєстрацією 261-й номер “Вісника” за тематикою “Материалистическая диалектика и социальная практика”. А у 1987 та 1988 роках вийшло два номери філософського “Вісника” за цією ж тематикою.

Із 1991 року, після створення кафедри теорії культури і філософії науки за редакцією завідувача цієї кафедри професора І.З. Цехмістра почали виходити щорічні тематичні “Вісники”, започаткувавши серію, присвячену філософським проблемам науки та культури. У 1991 році в співавторстві з викладачами Дрогобицького педуніверситету вийшли два збірники статей, присвячених філософським проблемам науки та культури. У 2002 році вийшов тематичний із двох частин “Вісник” “Наука, теологія, постмодернізм”, у 2003 році – “Наука, культура, постмодернізм”. У 2004 році – збірник наукових статей “Наука і релігія сьогодні”.

На кафедрі філософії за редакцією проф. О.О. Мамалужа з 1997 року виходять “Вісники” під рубрикою “Філософські перипетії”, де друкуються викладачі і аспіранти університету та інших вишів Харкова. У 2000 році вийшли “Філософські перипетії” з проблеми “Світ – системна теорія і сучасні глобальні трансформації: філософія, політика, соціологія”.

Завдяки плідному поєднанню на кафедрі філософії багатого спектра загально-філософських, філософсько-природничих, логіко-методологічних і соціогуманітарних досліджень дозволило створити відповідно наказу в.о.

ректора М.І. Сазонова від 2 липня 1990 року в Харківському університеті кафедру теорії культури і філософії науки, яку очолив доктор філософських наук, професор І.З. Цехмістро. При кафедрі 1996 року створено лабораторію гендерних досліджень, завідувачкою якої стала професор І.А. Жеребкіна. На кафедрі теорії культури і філософії науки в 2003/2004 навчальному році працювало 5 професорів, 13 доцентів і 4 викладачі. На 2004 рік, тобто за 14 років існування, співробітниками кафедри опубліковано 12 монографій, 688 статей, 11 підручників та навчальних посібників [2, с. 701].

Кафедра розробляє комплексну наукову тему “Проблема духовності в науці та культурі”. Крім того досліджує дві бюджетні теми – “Постмодернізм і реляційний холізм. Компаративістський аналіз” (керівник – професор І.З. Цехмістро) та “Розроблення концепції інформаційного середовища викладання філософії культурології” (керівник — професор О.В. Тягло).

Найбільш активними в науковому сенсі є професори кафедри: завідувач кафедри (до вересня 2008 року), професор І.З. Цехмістро, який опублікував серію праць із холістичної філософії науки; Б.Я. Пугач видала монографію “Квант дії – таємничий вісник реального світу” (2000); Я.М. Білик опублікував декілька праць із ігрової теорії культури; В.В. Шкода – монографію “Вступ до правової філософії” (1997).

Викладачі кафедри теорії культури та філософії науки протягом 90-х років підготували і опублікували низку навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів: “Історія світової та вітчизняної культури”, “Холістична філософія науки: навчальний посібник для студентів гуманітарних, природничо-наукових і технічних спеціальностей вузів” (професор І.З. Цехмістро); “Релігієзнавство” (доценти Г.Д. Панков, О.С. Філоненко, викладач О.М. Кучер); низка праць із гендерної тематики (доценти І.А. Жеребкіна, В.А. Суковата, старший викладач Я.В. Боцман). Викладачі кафедри брали участь у відкритому Всеукраїнському конкурсі “Трансформація гуманітарної освіти в Україні”, який проводився фондом Дж. Сороса. Цей конкурс передбачав написання підручників із соціально-гуманітарних

дисциплін. На конкурс кафедра представила 6 проектів. Усі вони увійшли до числа переможців конкурсу, отримавши фінансову підтримку і були опубліковані. Це: “Вступ до правової філософії” та “Соціологія наукового пізнання” (В.В. Шкода); “Матеріали курсу філософії для природознавців” (О.В. Тягло); “Нариси з історії європейської культури” (В.С. Старовойт); “Прикладна етнопсихологія (С.О. Тагліч, О.С. Павленко); “Філософія науки. Холістичний підхід” (І.З. Цехмістро).

Окрім нормативного курсу з “Історії світової та вітчизняної культури” розроблені і читаються факультативні та спеціальні курси з культурологічної тематики: “Історія художньої культури України”, “Історія театру”, “Основи культурології”, “Мова музики”, “Соціокультурні аспекти інформації суспільства”, “Проблема влади: держава, суспільство, особа”, “Проблеми духовності в науці та культурі” та низка ін.

Лабораторія гендерних досліджень, що функціонує при кафедрі теорія культури і філософія науки у 1996 році випустила підручник “Теория и история феминизма”, а у 1998 році організувала видання першого в СНД академічного журналу “Гендерные исследования”. У 2000 році завершена підготовка тритомного навчального посібника “Введение в гендерные исследования”. У 1997 році лабораторія організувала першу в Україні Міжнародну літню школу з гендерних досліджень, яка з того часу проводиться щорічно.

6.4 Перейменування у 2002 році кафедри філософії на кафедрі теоретичної та практичної філософії

Велику навчально-виховну та наукову роботу в університеті проводила кафедра філософії, яку з березня 1991 року очолив доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки О.О. Мамалуй. (У 2002 році кафедра філософії була переіменована на кафедрі теоретичної та практичної філософії). За кафедрою був закріплений весь цикл філософсько-культурологічних дисциплін на гуманітарних факультетах і відділеннях університету.

У 90-ті та наступні роки кафедра здійснила велику за обсягом роботу щодо реорганізації викладання всього комплексу філософсько-культурологічних дисциплін, переробки навчальних планів і програм, методичного, інформаційного і наукового забезпечення навчального процесу. Продовж 90-х років були введені такі спецкурси, як “Постфілософські стратегії” (професор О.О. Мамалуй), “Психоаналіз як антропология і культурология” (доцент Л.І. Бондаренко), “Релігійна та філософська концепція походження зла” (професор О.К. Бурова), спецкурси з історії філософії (доцент В. Педан), “Становлення філософії в Україні” (професор Л.М. Дениско), “Філософія мови” (професор Д.І. Руденко), “Етика менеджменту” (доцент Т.Ю. Журженко), “Сучасна німецька філософія виховання” (професор М.Д. Култаєва, читала німецькою мовою) та ін. Кафедра розробляє комплексну тему “Філософія і різноманіття соціокультурних світів”, яка охоплює багатогранну наукову діяльність її співробітників.

Уперше в філософській літературі доцент В.В. Гусаченко в двох монографіях і докторській дисертації спеціально обґрунтував феномен трансгресивної диверсифікації модерну як динамічного взаємного переплетіння модерних і немодерних елементів соціуму, і як соціальної сутності “ситуації постмодерну”. Доцент І.В. Карпенко в серії наукових праць аналізує взаємодію “центру” і “периферії” у філософському просторі культури. Професор О.К. Бурова в своїх працях розробила постнекласичний інструментарій, який дозволяє виявити місце і визначити статус мови у людському бутті, і, виходячи з цього, запропонувала нетрадиційну ресологічну стратегію як стратегію діалогу і партнерства. Професор Н.С. Корабльова концептуально обґрунтувала багатомірність рольової реальності в контексті людиновісності історії, яка визначається надлишком соціального як резервуару рольових ідентифікацій, що надають історії антропомірних характеристик. Доцент О.М. Юркевич у своїй монографії обґрунтовує засади концепції множинності культур розуміння і культургерменевтики, у зв'язку з цим піддає критиці герменевтичний універсалізм. Доцент С.О. Заветний досліджує взаємодію соціального

управління і особистісного самоуправління. Докторант Л.Д. Газнюк у своїй монографії та докторській дисертації розкрила в екзистенційно-антропологічному ключі вплив внутрішніх переживань людини на її соматичне буття. Доцент О.О. Фісун у своїх дослідженнях аналізує взаємозв'язок цивілізаційної структури й динаміки геоісторичних трансформацій у світ-системному вимірі. Він розробив нову модель структури і динаміки історичного розвитку, яка істотно відрізняється від класичних еволюційних (лінійно-поступових), а також локально-циклічних концепцій. Доцент Т.Ю. Журженко з феміністичних позицій досліджує трансформацію сфери соціального відтворення в пострадянській Україні, процеси реорганізації відносин і перерозподілу витрат в родині, ринком і державою в умовах економічних реформ і національного відродження. Докторант І.Ю. Романов у своїх наукових дослідженнях здійснив вдалу спробу наблизити суто психологічні концептуалізації психічної діяльності людини з філософським розумінням місця психоаналітичного дискурсу і практики в історії європейської культури.

На кафедрі філософії значна увага приділяється перекладам зарубіжної філософської літератури, її аналізу та публікації. Початком цієї справи було видання навчально-методичного посібника доценті Л.І. Бондаренко і С.О. Тагліна, а також студента (потім аспіранта) О.В. Баженова “Психоаналіз і культурологія” (1991), в якому представлені маловідомі і раніше не перекладені матеріали психоаналітичної школи, а також коментарі до них. Бондаренко Л.І. спільно з І.І. Кутько і П.Т. Петрюком були укладачами “Истории психоанализа в Украине” (1996). У ній разом із розкриттям основних етапів становлення психоаналізу у Львові, Одесі, Києві та Харкові опубліковані україно- і російськомовні праці з психоаналізу, що давно випали з наукового обігу, але певною мірою зберегли свою актуальність. Аспірант В.В. Гагатик переклав із новогрецької та опублікував листи подвижника-ісихаста Йосипа Афонського “Изложение монашеского опыта” (Свято-Троицкая Сергиева лавра, 1998). За науковою редакцією професора Д.І. Руденка вийшов у перекладі з французької

І.І. Донченка тритомник М. Фуко “Історія сексуальності”. Професори О.О. Мамалуй і Д.І. Руденко здійснили наукове редагування перекладу І.І. Донченка українською з французької філософського бестселера Жака Дерріда “Привиди Маркса”.

Кафедра філософії розробляє комплексну кафедральну тему “Філософія і різноманіття соціокультурних світів”. Першою публікацією з цієї теми була колективна кафедральна монографія під керівництвом професора О.О. Мамалуй “Квінтесенція філософії і час” (1992). У результаті аналізу отриманих результатів при розробці комплексної кафедральної теми професор О.О. Мамалуй виділяє п’ять основних напрямів наукової діяльності колективу кафедри [5, с. 301-304]:

1. *Метафілософські дослідження.* За допомогою власного експериментального концепту пост(недо)модерн професор О.О. Мамалуй у своїх публікаціях розкриває парадигмальні зрушення у сучасному модусі філософствування [5, с. 301-302]. Доцент В.В. Гусаченко в двох монографіях “Жизнь и смерть объекта. Очерки философской теории субъективности” (1995) і “Трансгрессии модерна” (2002) та докторській дисертації, захищеній у 2003 році, вперше в філософській літературі спеціально обґрунтував феномен трансгресивної диверсифікації модерну як динамічного взаємного переплетіння модерних і немодерних елементів соціуму, отже і як соціальної сутності “ситуації постмодерну”.

У 2007-2008 рр. доктор філософських наук, професор О.О. Мамалуй ініціював дискусію на тему “Який модерн?”, яка завдяки своїй актуальності набула всеукраїнського характеру. Матеріали цієї дискусії опубліковані в колективній монографії “Какой модерн? Философские рефлексии над ситуацией пост/недо/after-post модернизма”, присвячена 70-річному ювілею професора О.О. Мамалуй (У 2-х томах. т.І. 2010). До видання готується II том монографії.

Доцент І.В. Карпенко в циклі статей, монографії “Філософський простір культури: людина філософствуюча і людина в повсякденності” (2006) і в

захищеній у 2007 році докторській дисертації “Філософська рецепція повсякденності в просторі культури”, розробив новий науковий напрям філософсько-культурологічних досліджень.

2. *Соціально-філософські та філософсько-історичні дослідження.*
Доцент Н.С. Корабльова 2000 року у видавництві Харківського університету опублікувала монографію “Багатомірність рольової реальності: ролі та маски – обличчя та личина” і невдовзі за цією темою захищає докторську дисертацію.

У фундаментальній монографії “Модернізація, раціональність і право” (2004) і в захищеній у 2005 році докторській дисертації “Суспільна раціоналізація і право в процесі модернізації” доцент Н.А. Бусова розглядає феномен модернізації як процес диференціації та раціоналізації суспільства. Вона здійснює теоретичну реконструкцію процесу модернізації як суспільної раціоналізації, розкриває роль демократичної легітимізації правових норм на етапі рефлексивної модернізації.

Доцент С.О. Заветний у своїй монографії “Соціальне управління і особистісне самоуправління: джерела взаємодії” (1999) досліджує взаємодію соціального управління і особистісного самоуправління. Розроблена ним концепція представлена у цій монографії та докторській дисертації, захищеній у 2005 році.

Доцент Т.Ю. Журженко в монографіях “Соціальне відтворення і гендерна політика в Україні” (2001) і “Гендерні ринки України: політична економія національного будівництва” (2005) з феміністських позицій аналізує трансформацію сфери соціального відтворення в пострадянській Україні, процеси реорганізації відносин і перерозподілу витрат між сім’єю, ринком і державою в умовах економічних реформ.

Доцент О.А. Фісун у своїх дослідженнях аналізує суттєві зміни в соціальних системах і цивілізаціях: “Світ – системний аналіз як теорія геоісторичних змін” (Вісник Харківського національного університету. №487’2000) та “Модернізація, соціокультурні констеляції і світ – системний аналіз”. (Вісник Харківського національного університету, №474’2000). У

“Віснику Харківського університету” (№592, 2003 р.) він публікує статтю “Цикли гегемонії, нова картографія постсучасного світу і глобалізація: пошук стратегії для України”. У 2006 році у Харкові виходить його монографія “Демократія і неопатрімоніалізм і глобальні трансформації”. А в 2008 році захищає докторську дисертацію “Демократія і неопатрімоніалізм в сучасних теоріях політичного розвитку”.

3. Філософсько-антропологічні та культур-філософські дослідження.

Доцент О.К. Бутова у Харківському видавництві “Основа” 1995 року опублікувала монографію “Філософствування про річ або натюрморт на тлі буття”, і наступного року захистила докторську дисертацію на тему “Філософія речі. Еволюція основних ресологічних стратегій”. У монографії та докторській дисертації О.К. Бутова розробила “постнекласичний” інструментарій, який дозволяє виявити місце і визначити статус речі у людському бутті, і, виходячи з цього, опрацювала нетрадиційну ресологічну стратегію як стратегію діалогу і партнерства. Річ показала як феномен межі, на якій співвідносяться сутне та екзистенційне, що виступає симптомом поліморфної відкритості в культурі.

Юркевич О.М. у видавництві Харківського університету 2002 року опублікувала монографію “Герменевтичні ідеї в східнослов’янській філософській традиції”, а в 2005 році захистила докторську дисертацію на тему “Герменевтика культурної форми розуміння”. Вона в монографії і дисертації запропонувала нову концепцію – “руської герменевтички”, як особливої транснаціональної форми розуміння, притаманної східнослов’янській герменевтичній традиції.

Докторант П.М. Донець у своїй монографії “Основи загальної теорії міжкультурної комунікації: науковий статус, понятійний апарат, мовний і немовний аспекти, питання етики і дидактики” (2001) обґрунтував засади загальної теорії міжкультурної комунікації.

Докторант Л.М. Газнюк у своїй монографії “Соматичне буття персонального світу особистості” (2003) і в захищеній наступного року докторській дисертації “Персональність соматичного буття: філософсько-

антропологічний аналіз”, розкрила в екзистенційно-антропологічному ключі вплив внутрішніх переживань людини на її соматичне буття, особливо на початку ХХІ століття. Ці переживання, на її думку, мають як конструктивні, так і деструктивні наслідки.

4. *Філософсько-психологічні дослідження.* Вище зазначалось, що на початку 90-х років філософське осмислення психоаналітичних концепцій здійснювалось на кафедрі філософії, головним чином, Л.І. Бондаренко. Доцент І.Ю. Романов продовжив дослідження з цієї проблематики. Він опублікував навчально-методичний посібник “Психоаналіз, філософія і наука про людину” (2003), серію статей з цієї проблематики та здійснив переклади низки важливих психоаналітичних праць: “Психоанализ в развитии. Сборник переводов” (1998); Р.Л. Стюарт. “Психоанализ и психоаналитическая психотерапия” (1999); Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райвери, П. Хайманн. “Развитие в психоанализе”. (2001); “Эра контрпереноса: Антология психоаналитических исследований (1949-1999 гг.)”. (Составление, научная редакция и предисловие И.Ю. Романова) (2005). У своїх працях і в перекладених творах здійснена спроба зблизити суто психоаналітичні концепції психічної реальності та філософське розуміння місця психоаналітичного дискурсу і практики в історії європейської культури, зокрема, практик “підкування про душу”. Романов І.Ю. був одним із організаторів низки психоаналітичних семінарів і конференцій.

5. *Дослідження філософської традиції у Харківському університеті.* На початку 90-х років на кафедрі філософії було відновлено дослідження університетської філософії у Харкові. За його результатами С.О. Голіков захистив кандидатську дисертацію “Університетська філос В.О. Абашник декілька років перебував на стажуванні у ФРН, де захистив дисертацію “Kant und der Deutsche Idealismus in der Ukraine in ersten Drittel des 19. Jahrhunderts. Schwerpunkt: Johan Baptist Schad (1758-1834)” і отримав учений ступінь доктора філософії Йєнського університету.

У науковому житті кафедри теоретичної і практичної філософії значне місце посідає “Вісник Харківського університету. Серія Філософія. Філософські

перипетії. ” (заснована у 1965 році) – видання затверджене ВАКом України як фахове. У “Філософських перипетіях” друкують результати своїх досліджень викладачі кафедри, філософи Харкова та інших міст України, здобувачі наукових ступенів кандидата або доктора наук. З початку 90-х і до 2004 року (до 200-ліття університету) вийшло 12 випусків “Філософських перипетій” [2, с. 704], а уцілому з початку заснування до 2010 року включно вийшло 42 випуски “Філософських перипетій” [5, с. 303].

На кафедрі теоретичної і практичної філософії тривалий час успішно функціонують аспірантура і докторантура. Серед тих, хто в різні роки закінчив аспірантуру кафедри, понад 30 осіб згодом стали завідувачами кафедр і приблизно стільки ж – докторами наук. Серед науковців, співробітників на кафедрі, великий досвід наукового керівництва дисертантами мають професори О.О. Мамалуй, який підготував 27 кандидатів і 7 докторів наук; Л.М. Дениско – 12 кандидатів наук; Н.С. Корабльова – 4 кандидати і 2 доктори наук; О.А. Фісун – 5 кандидатів наук [5, с. 303].

Кафедра теоретичної і практичної філософії має значний досвід організації та проведення наукових конференцій. З 1992 року вона проводить щорічні міжнародні “Сковородинівські читання” з обов’язковою публікацією тез доповідей і виступів. “Сковородинівські читання” організаційно проводяться спільно з товариством “Філософська освіта” (голова – професор О.М. Кривуля). У 2010 році відбулися чергові – XVIII “Сковородинівські читання”. У травні 2011 р. кафедра активну участь брала у проведенні VI Всеукраїнської наукової конференції “Територія Сковорода і проблеми соціального буття”, яка відбулася у Національному літературно-меморіальному музеї Г.С. Сковорода в Сковородинівці. Кафедра організувала проведення симпозіуму молодих філософів — “Знання, культура, влада: проблеми філософського осмислення” (1993), меморіальні читання, присвячені професору О.Ф. Плахотному (1996), і професору Ю.Ф. Бухалову (1991, 2001), міжнародні семінари — “Світ-системна теорія і сучасні глобальні трансформації” (2000) та “Українсько-російське прикордоння: формування соціального і культурного

простору в історії і сучасній політиці” (у рамках Київського проекту Інституту Кеннана) та ін.

Кафедра має широкі творчі зв'язки. За ініціативи і активними організаційними зусиллями професорів Д.І. Руденка, Ю.І. Сватка, О.О. Мамалуя, доцентів В.В. Прокопенка і О.М. Юркевич у 1996 році було відкрито першу в Україні і третю в світі філософську кафедру ЮНЕСКО під назвою “Кафедра філософії людського спілкування”, яка згідно з “Генеральною угодою про спільну діяльність” функціонує на засадах рівноправного партнерського співробітництва між Харківським національним університетом ім. В.Н. Каразіна і Харківським державним технічним університетом сільського господарства; адміністративно базується в ХНТУСГ ім. П. Василенка. Філософська кафедра ЮНЕСКО у 2010 р. видала третій збірник філософських праць викладачів філософії вишів Харкова та інших міст України.

Кафедра теоретичної і практичної філософії Харківського університету тривалий чав успішно співпрацює з Харківською філією Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Інститутом філософії ім. Григорія Сковороди НАН України, а також зі Столичним Університетом Лондону, Університетом ім. В. Гумбольдта, Центром Ф. Броделя, Європейською федерацією психоаналізу.

На кафедрі теорії культури і філософії науки (2 липня 2010 року їй виповнилось 20 років), ще коли її співробітники були в складі кафедри філософії, у 70-х роках ХХ століття під керівництвом професора І.З. Цехмістра заснована наукова школа “Холістична філософія науки. Проблема духовності у науці та культурі”. У межах цієї наукової школи зараз працюють 5 докторів і 9 кандидатів наук. Науковою школою підготовлено 11 докторів і 46 кандидатів філософських наук. Лише у 2009-2010 роках захищено 4 докторські дисертації: докторант кафедри С.О. Лебідь, доценти В.А. Суковата і Я.В. Тарароев та докторант В.О. Голозубов. За цей час захищено 12 кандидатських дисертацій аспірантами кафедри, з них 4 – працівники кафедри.

Школою проводяться фундаментальні дослідження в галузях філософії та культурології за такими напрямками: “Концепція цілісності: проблема духовності в науці та культурі”; Бюджетна тема — “Наука і релігія в епоху постмодерну”; Спільні україно-російські проекти – “Постнекласичні методології науки” та “Імплікативно-логічна природа квантових кореляцій: перспективи досліджень і застосувань”.

Лише за підсумками наукових досліджень і в результаті запроваджень їх в навчально-методичній діяльності лише у 2007-2009 роках опубліковано 8 монографій та більше 200 наукових статей, у тому числі – 35 статей у визнаних зарубіжних виданнях. За темою наукового дослідження опубліковані такі монографії: професор І.З. Цехмістро “Постнекласика: наука, філософія, культура” (розділ в монографії “Постнекласика in action: современный холизм” (2009); доцент В.А. Суковата у видавництві Харківського національного університету 2009 року опублікувала монографію “Лицо Другого. Телесные образы Другого в культурной антропологии”; доцент Я.В. Тарароев теж у видавництві Харківського університету 2009 року опублікував монографію “Онтологические основания современной физики и космологии” (за науковою редакцією професора І.З. Цехмістра). За підсумками діяльності наукової школи захищено 11 кандидатських та 2 докторські дисертації.

Професор І.А. Жеребкіна на 2007-2010 роки отримала Грант фонду Дж. Д. і К.Т. Макартурів (США) в рамках проекту “Університетська мережа з гендерних досліджень у країнах колишнього СРСР”. Професор І.З. Цехмістро за конкурсом у 2009-2010 роках брав участь у спільному проекті Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та Інституту філософії РАН (м. Москва) в розробці проблеми “Імплікативно-логічна природа квантових кореляцій. Перспективи досліджень і застосувань”.

Керівник наукової школи “Холістична філософія науки. Проблема духовності у науці та культурі” — доктор філософських наук, професор І.З. Цехмістро – “Відмінник освіти України” (2000 р.), академік Академії політичних наук України, член-кореспондент Академії інформатики України, за

особистий вагомий внесок у розвиток філософської науки отримав почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України”, за особисті досягнення в галузі науки і культури та внесок у вирішенні соціально-економічних проблем Харківської області від Облдержадміністрації отримав стипендію ім. В.Н. Каразіна, у 2007 році Міністерством освіти і науки України нагороджений урядовою відзнакою “За наукові досягнення”.

До складу вище названої наукової школи входять: Штанько Валентина Ігорівна, доктор філософських наук, професор – “Відмінник освіти України” (2001 р.), “Кращий викладач гуманітарних дисциплін” (2003); Морозко Любов Георгіївна, кандидат філософських наук, професор, “Заслужений працівник культури України” (2003 р.); Фролова Ольга Володимирівна – “Відмінник освіти України” (2004 р.).

Представники наукової школи лише за 2007-2009 роки опублікували 225 статей, у тому числі 35 статей – у зарубіжних виданнях. Праці провідних представників школи професорів І.З. Цехмістро і В.І. Штанько неодноразово отримували схвальні відгуки світової наукової преси. Так, наприклад, після виходу у світ ще у 1972 році монографії І.З. Цехмістра “Диалектика множественного и единого. Квантовые свойства мира как неделимого целого” (“Мысль”) журнал “Czlowiek i swiatopoglad” (1974, № 12), зазначав: “Принятые гипотезы о неделимости мира и невозможности полного описания его в рамках многообразия позволяет автору дать оригинальную интерпретацию основных проблем физики: корпускулярно-волнового дуализма и интерференционных опытов; парадокса Ейнштейна-Розена-Подольского; законов сохранения.... ...эта книга заинтересует главным образом философов из-за несомненно оригинального подхода ко многим проблемам, являющимися по-прежнему источником ожесточенных дискуссий”. З рецензії на ту ж книгу журналу “Deutsche Zeitschrift fur Philosophie” (Берлін, 1975, № 7): “Настоящая работа может быть рекомендована для изучения физикам и философам”. З передруку статті Н. Херберта “Фотоны помнят друг о друге” (“New Scientist”) в газеті “За рубежом”, 1987, № 30: “У ученых сейчас сложился определенный взгляд “на

квантовую неразделимость”, оформившийся, в частности, под влиянием работ советских ученых: А.Д. Александрова, В.А. Фока, И.З. Цехмистро и др. Она отражает глубокое свойство физической неделимости мира в конечном счете”.

Газета “Отечествен фронт” за 24 березня 1989 року (№ 13136), (Софія) зазначала: “Современный физический холизм является почти пренебрегаемой темой в марксистской философии и методологии физики вероятно из-за “дурной его славы”, связанной с субъективно-идеалистическим истолкованием явлений в западной философии и методологии науки. Однако последнее вовсе не является обязательным. Пример этому дает разрабатываемая Иваном Цехмистро и харьковской школой в СССР концепция целосности в диалектико-материалистической философии”.

Професор І.З. Цехмістро опублікував ще такі монографії: “Понятие протяженности и описание физической реальности” (1972); “Диалектика множественного и континуум” (1977); “Поиски квантовой концепции физических оснований сознания” (1981); “Концепция целосности” (Руководитель авторского коллектива) (1987); “Постмодернізм у філософії, науці та філософії культури. Хрестоматія”. (Керівник авторського колективу) (1997); “Європейська та українська культура в нарисах. Навчальний посібник”. За редакцією І.З. Цехмістра, В.І. Штанько, В.С. Старовойт, В.Н. Леонтьєвої. (Вид-во Міністерства освіти і науки України, 2003).

До 200-ліття Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна професор І.З. Цехмістро опублікував навчальний посібник із грифом Міністерства освіти і науки України “Холистическая философия науки” (2002), яка наступного року була перевидана українською мовою — “Голістична філософія науки”. За літературною редакцією професора Л.В. Ушкалова. (2003).

Упродовж понад 10 років професор І.З. Цехмістро співпрацює з Інститутом “Metamechus” (Філадельфія, США). У Харкові ним створена LSI – група, з університетом штату Айова (США), (з професором І.А. Жеребкіною). Брав участь у спільному Україно-Російському проєкті “Посткласика: філософія

– наука – культура”. (ЦГО НАН України – Інститут філософії РАН) (2007-2008), а також у спільному Україно-Російському проєкті “Імплікативно-логічна природа квантових кореляцій”. (ХНУ ім. В.Н. Каразіна – Інститут філософії РАН), (2009-2010).

За 20 років існування кафедри теорії культури і філософії науки її співробітниками опубліковано 34 монографії. Окрім вищеназаних монографій завідувача кафедри професора І.З. Цехмістра, подаємо перелік опублікованих монографій співробітників кафедри: професор В.В. Шкода – “Оправдание многообразия” “Основа”, 1990; професор В.Ф. Сухіна. “Человек в мире информатики” Издат. “Радио и связь”, 1992; доцент М.А. Блюменкранц. “Введение в философию подмены. (Легенда в историко-философской перспективе)”. 1994; професор Б.Я. Пугач “Наблюдаемость и ненаблюдаемость в естественно-научном познании” 1996; И.А. Жеребкина “Метафизика как жанр” 1996; И.А. Жеребкина “Женское политическое бессознательное. Женское движение и проблема гендера в Украине” 1997; Я.М. Білик. “Дослідження ігрового феномена в культурі”. 1998; И.А. Жеребкина. “Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике” 1999; И.А. Жеребкина. “Прочти мое желание... : постмодернизм, психоанализ, феминизм” 2000; С.В. Євтушенко. “Примітив. Нариси з теорії історіографії, історії художнього примітива” 2001; И.А. Жеребкина. “Страсть. Женское тело и сексуальность в России” 2001; И.А. Жеребкина. “Женское политическое бессознательное” 2002 (2-е издание, дополненное); И.А. Жеребкина. “Гендерные 90-е, или фаллоса не существует?” 2003; С.В. Євтушенко. Примітив: Сакральность профанного?..., 2003; професор С.В. Євтушенко. “От Покрова к Воздвижению” 2003; С.В. Євтушенко. “Покровские мистерии” 2004; доцент В.А. Суковата. “Девиантность в социальном, литературном и культурном контекстах: опыт мультидисциплинарного осмысления”. Под ред. А. Лало и Н. Щитова. Коллективная монография. 2004; докторант Є.О. Зарудний. “Таласократія vs, телурократія: типи культури і моделі суспільства” 2005; докторант

Є.О. Зарудний. “Корені українства на теренах світової культури (спроба компоративного аналізу)” 2005; професор І.А. Жеребкина. “Суб’єктивність и гендер: гендерная теория субъекта в философской антропологии”; професор І.А. Жеребкина. “Феминистская интервенция и сталинизм или Сталина не существует?”; докторант Є.О. Лебідь “Введение в феноменологию природы”. 2006; доцент О.В. Титар. “Культура Слобожанщини: Проблеми національно-культурної ідентичності” 2006; докторант Е.О. Лебідь “Идея природы: концепт и контекст”; професор Л.Л. Савицкая. “На пути обновления. Искусство Украины в 1890-1910 годы” 2006; професор З.І. Алфьорова. “Межі видимого. Становлення візуального мистецтва” 2008; І.А. Жеребкина. “Наслаждение быть мужчиной. Западные теории маскулинности и постсоветские практики” 2008, (в соавторстве); В.М. Корабльова. “Покоління в полі культури: множинність репрезентацій” 2009; В.А. Суковата. “Лицо другого. Телесные образы Другого в культурной антропологии” 2009; аспірант В.О. Паращич. “Двопалатний парламент: міжнародний досвід та українські реалії”. – розділ в “Історії ідеї бікамералізму в Україні” 2009; Я.В. Тарароев. “Онтологические основания современной физики и космологии” 2009 (наук. редактор професор І.З. Цехмістро); докторант О.В. Голозубов. “Теология смеха как феномен западной культуры”. 2009.

У 2009-2010 роках опубліковані такі навчальні посібники: доцент О.В. Фролова. “Основи етики управління”. –ХНУ, 2009 (співавтори О.С. Пономарьов, С.О. Заветний, С.М. Пазинич); О.С. Філоненко “Християнська етика в українській культурі”. 2008 (співавтори О.В. Фомін, К.М. Влесик); доцент К.В. Кислюк. Філософія. Модульний курс. – Х.: Торгсінг – Плюс. 2-ге видання (з грифом МОН України); Доцент К.В. Кислюк — підручник “Релігієзнавство” 2009. (5-те вид.), (співавтор О.М. Кучер).

Навчально-методичні видання: доцент Я.В. Тарароев. “Философия для иностранных учащихся студентов всех форм обучения” 2009 (у співавторстві); доцент Л.В. Українець. “Історія західноєвропейської музичної культури” 2009.

Гранти отримали: професор І.А. Жеребкіна – на 2007-2010 роки. Грант фонду Дж. Д. і К.Т. Макатурів (США) в рамках проекту “Університетська мережа з гендерних досліджень для країн колишнього СРСР”; професор І.З. Цехмістро – грант на 2009-2010 роки – спільне дослідження ХНУ ім. В.Н. Каразіна та Інститут філософії РАН (Москва). Тема – “Імплікативно-логічна природа квантових кореляцій. Перспективи досліджень і застосувань”.

Наукова діяльність за межами країни: доцент В.А. Суковата за запрошенням Нідерландського інституту спеціальних досліджень у галузі гуманітарних та суспільних наук (м. Вассенаар) перебувала з 3 квітня до 30 червня 2009 року з метою проведення наукових досліджень за темою докторської дисертації. Вона також брала участь у Міжнародній конференції дослідників і педагогів “Холокост під кулями в Україні” (вересень 2009 р.).

Доцент Я.В. Тарароєв брав участь в теоретичному семінарі Інституту філософії РАН (Москва), сектор “Філософія природознавства”, де виступив із доповіддю “Онтологічні основи сучасної космології”. Аспірантка К.О. Білик брала участь у Міжнародній конференції з філософії мови та лінгвістики в Лодзінському університеті (14-16 травня 2009 р.). Докторант О.В. Голозубов — у Міжнародній конференції “Еволюція сміху і людська унікальність”. (Венеція), 26-30 травня 2009 р. та в Міжнародній конференції “Еволюція і унікальність людського досвіду” (м. Падуя), 23-30 травня 2009 р.

Докторант О.С. Філоненко брав участь у Науковому семінарі Фонду С. та Є. Трубецьких (Москва), 19 травня 2009 р., - Другому міжнародному україно-голландському науковому семінарі “Уроки Голокосту: тоді і тепер” в Інституті Юдаїки (Київ), 7-12 вересня 2009 р., в Нідерландському Міністерстві освіти, у Міжнародній конференції “Людина в богослов’ї митрополита Антонія Сурожського” (Москва) та в Міжнародній конференції “VI Біблійні читання. Біблія у XXI столітті” (Москва) 15-16 травня 2010 р. Професор І.А. Жеребкіна за допомогою Фонду Макатурів організувала проведення XIII Міжнародної школи з гендерних досліджень (м. Форос) 18-31 жовтня 2009 р.

Професор І.З. Цехмістро брав участь у Міжнародній конференції “Філософія фізики: актуальні проблеми”, (Москва – Дубна), 17-18 червня 2010 р. Виступив з доповідями: “Два типи вірогідностей в природі” і “Логіко-алгебраїчна перевірка холістичної інтерпретації квантової механіки”. Професор І.А. Жеребкіна брала участь в Науковому семінарі з прав людини в Смольному інституті вільних мистецтв і наук (Санкт-Петербург), 26 квітня 2010 р. та в Симпозіумі “Реформа в Росії і реформи”, 14–16 травня 2010 р. (Університет Гумбольдта, Берлін, ФРН). Доцент В.А. Суковата стажувалася у Вільному університеті Берліна (ФРН) з 30 квітня до 27 червня 2010 року.

У березні 2010 року виконуючим обов’язки завідувача кафедри теорії культури і філософії науки був призначений кандидат філософських наук, доцент Ігор Павлович Білецький.

6.5 Відкриття у 2001 році у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна філософського факультету та науково-педагогічна діяльність і здобутки факультету в перше десятиліття свого існування

24 серпня 1991 року Україна здобула незалежність. В університетському колективі цю подію було сприйнято неоднозначно. Одні зустріли її з радістю, інші байдуже, чи навіть вороже. Тому Вчена рада університету, в умовах різкої політизації суспільства, одноголосно схвалила наказ ректора І.Є. Тарапова від 26 серпня 1991 року про заборону діяльності в університеті політичних партій і організацій. Колектив університету вирішив зосередити головні зусилля на професійній діяльності.

Роки становлення незалежної Української держави були досить складними. В умовах руйнації майже усіх сфер життя, різкому спади виробництва, гіперінфляції, важко було кафедрам філософії та їхнім співробітникам. У таких умовах потрібно було зберегти досвідчені й висококваліфіковані кадри й готувати нові, створити умови для підготовки докторських дисертацій. Продовж 90-х років ХХ століття підвищили свою

кваліфікацію через докторантуру доценти О.К. Бурова, В.В. Гусаченко, Т.Ю. Журженко, С.О. Заветний, І.В. Карпенко, Н.С. Корабльова, О.А. Фісун, О.М. Юркевич [5, с. 298].

В умовах незалежної Української держави, не дивлячись на складні матеріальні труднощі, відбулися якісні зміни в системі викладання суспільних наук, зокрема, і філософії. Важливу роль відіграв процес деідеологізації філософії, перегляд заполітизованих уявлень про філософію та її призначення. Замість заідеологізованих “діамату” та “істмату” почали викладати загальну філософію. У цих умовах вирішувалась проблема створення в університеті філософського факультету.

Потреба у професійній філософській освіті в такому великому освітянському центрі Слобідської України як Харків, відчувалася давно. Неодноразово робилися спроби порушити питання про відкриття підготовки фахівців цього напрямку у провідному вищому навчальному закладі Слобожанщини – Харківському університеті. Майже 200-літній історії створення у Харківському університеті філософського факультету професор О.О. Мамалуй присвятив свою статтю “З п’ятої спроби (кафедра теоретичної та практичної філософії та створення філософського факультету в Харківському університеті)” [5, с. 293-310].

На початку 1992-1993 навчального року за дорученням колективу кафедри філософії її завідувач професор О.О. Мамалуй звернувся до ректора університету професора І.Є. Тарапова зі “Службовою запискою”, в якій аргументовано обґрунтував давно назрілу необхідність відкриття філософського факультету. Одним із аргументів необхідності відкриття філософського факультету було наближення університету до свого 200-річного ювілею [5, с. 298-299, 308-310; див. додаток Б]. За дорученням новообраного ректора університету професора В.С. Бакірова значну організаційно-підготовчу роботу здійснили доценти кафедри філософії І.В. Карпенко та С.О. Голіков.

Враховуючи велику підготовчу організаційну роботу, проведену керівництвом університету, колективами кафедр філософії та кафедри теорії

культури і філософії науки, Міністерство освіти і науки України своїм наказом № 527 від 18 липня 2001 року ухвалило рішення про створення в Харківському університеті філософського факультету. Ця довгоочікувана подія здійснилася, як зазначає професор О.О. Мамалуй лише “з п’ятої спроби” [5, с. 293-307]. Відповідно до наказу ректора Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, професора В.С. Бакірова № 0202-1/076 від 23 серпня 2001 року філософський факультет розпочав набір студентів за спеціальністю “філософія”. Організаційну роботу зі становлення факультету очолив виконувач обов’язки декана кандидат філософських наук, доцент І.В. Карпенко.

Упродовж 2001-2002 років сформувалась структура філософського факультету. До його складу ввійшли кафедра філософії, кафедра теорії культури і філософії науки, кафедра українознавства та кафедра політології. У 2002 році до факультету приєдналася кафедра правознавства. Таким чином, на початок 2004 року факультет складався з п’яти кафедр. Відповідно до рішення Вченої ради ХНУ ім. В.Н. Каразіна від 25 листопада 2002 року, “враховуючи перспективу розвитку структури філософського факультету та відтворюючи первинну назву” кафедру філософії було перейменовано у кафедру теоретичної і практичної філософії філософського факультету [5, с. 300].

Наприкінці 2001 року сформувались керівні органи факультету: деканат та вчена рада. Деканом факультету було призначено кандидата філософських наук, доцента І.В. Карпенка, а у вересні 2008 року, уже доктора філософських наук, професора І.В. Карпенка призначили також завідувачем кафедри теоретичної і практичної філософії. Заступниками декана стали: з навчальної роботи – канд. філос. наук, доц. С.О. Голіков, з наукової – канд. істор. наук, доц. Д.М. Чорний, з виховної – ст. викладач Л.К. Козачкова.

У 2003/2004 навчальному році на філософському факультеті навчалося 157 студентів. Вони отримували підготовку за спеціальностями “філософія”, “культурологія” та “правознавство”. Студенти факультету вивчали близько 150 різноманітних курсів. Серед них: “Історія філософії”, “Логіка”, “Гносеологія та епістемологія”, “Метафізика та онтологія”, “Феноменологія”,

“Філософська герменевтика”, “Практична та комунікативна філософія”, “Філософська антропологія”, “Релігієзнавство”, “Архаїчна культура”, “Етнокультурологія”, “Культурна антропологія”, “Основи загальної теорії культури”, “Семіотика культури”, “Теорія держави і права”, “Історія держави та права України”, “Цивільне та сімейне право”, “Конституційне право України”, “Судові та правоохоронні органи України”, “Трудове право” та ін. [2, с. 700].

Крім того, кафедри факультету забезпечували викладання філософсько-культурологічних, політологічних та правових дисциплін на всіх факультетах університету.

Після відновлення у 2004 році юридичного факультету кафедру правознавства було переведено на цей факультет з правом підготовки фахівців за спеціальністю “правознавство”. З вересня 2004 року до складу філософського факультету увійшла кафедра валеології і введена підготовка спеціалістів за фахом “валеологія”.

Неухильно зростає кількісний та якісний склад кадрового забезпечення наукового та навчально-методичного процесу. Якщо в 2001/2002 навчальному році на філософському факультеті працювало 78 науково-педагогічних співробітників, то в 2002/2003 навчальному році їхня загальна кількість становила 98 осіб, зокрема, 71 штатний і 27 сумісників. Продовж двох років кількість докторів наук, що працювали на факультеті, зростає в півтора рази – з 13 до 18 (18,4% особового складу), кандидатів наук – з 54 до 64 (65,3%). На 2004 рік 10 викладачів факультету відзначені почесними званнями, серед яких заслужені діячі науки і техніки, відмінники освіти, заслужені професори та викладачі [2, с. 700].

За часів незалежності України та створення філософського факультету в університеті, зусилля професорсько-викладацького складу філософських кафедр були зосереджені насамперед на розробку й впровадження сучасної моделі кафедр відповідно до нових завдань і можливостей.

З відкриттям філософського факультету акцент у методичній роботі змістився на підготовку нових курсів і спецкурсів та їх комплексного

методичного забезпечення. Вийшли друком комплекси навчально-методичних матеріалів з філософії Стародавнього Сходу (доцент В.П. Педан), релігієзнавства (доценти С.О. Голюков і Г.Д. Панков), філософської антропології (доцент Н.В. Загорський) тощо.

Філософський факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна свій перший 10-літній ювілей відзначив у кінці 2011 року. За десять років свого існування він досяг значних успіхів і перетворився в один з найпотужніших факультетів університету. На факультеті здійснюється підготовка фахівців за напрямками: “Гуманітарні науки” (спеціальність “Філософія”); “Культура” (спеціальність “Культурологія”); “Здоров’я людини” (спеціальність “Валеологія”). Факультет починався з підготовки фахівців лише за однією спеціальністю – “Філософія”. Зараз студенти трьох спеціальностей вивчають понад 200 дисциплін.

У 2010/2011 навчальному році контингент студентів філософського факультету складав: денного відділення – 264, з них за контрактом – 18; заочного відділення (всього) – 58, з них за контрактом – 35.

На філософському факультеті функціонують п’ять потужних кафедр: теоретичної та практичної філософії, теорії культури і філософії науки, політології, валеології та українознавства. Вони виконують великий обсяг навчальної роботи на всіх факультетах університету. До того ж вони є випускаючими кафедрами.

На **кафедрі теоретичної та практичної філософії** працює 10 професорів, 11 доцентів, 2 старших викладача, 2 викладача, навчається 20 аспірантів та 2 докторанти. Наукові напрями кафедри такі: багатоманіття форм філософствування в різних соціокультурних світах; розробка фундаментальних проблем соціально-філософської теорії; культурної антропології; філософії історії; політичної філософії; порівняльного вивчення цивілізацій; дослідження в галузі філософських і культурологічних аспектів теорії та практики психоаналізу. Завідувач кафедри доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету Іван Васильович Карпенко.

Викладацький склад кафедри теоретичної та практичної філософії забезпечує читання на гуманітарних факультетах університету таких предметів: філософія, історія філософії, історія і теорія світової та вітчизняної культури, історія релігії та вільнодумства, етика, естетика, логіка, а також лекції та кандидатські іспити з філософії для аспірантів і пошукачів гуманітарного профілю.

На **кафедрі теорії культури і філософії науки** працює 7 професорів, 12 доцентів, старший викладач, 3 викладачі, навчаються 21 аспірант та 1 докторант. Наукові напрями кафедри такі: холістична філософія науки; гендерні дослідження; лудологічні аспекти культури; православ'я і православна філософія; філософія релігії; теологія; постмодернізм (гносеологія, культурологія, суспільні аспекти). При кафедрі працює лабораторія гендерних досліджень. Кафедра теорії культури і філософії науки забезпечує читання філософських та культурологічних дисциплін на природничих факультетах університету. Завідувач кафедри кандидат філософських наук, доцент Ігор Павлович Білецький.

Кафедра політології заснована у 1991 році на базі кафедри наукового комунізму. Науковці кафедри працюють над актуальною науковою комплексною проблемою “Розвиток політичної системи України у порівняльній і глобальній перспективі”. Основні напрями наукових досліджень кафедри такі: проблеми влади і демократії; філософія політики та сучасна політична теорія; порівняльна політика; посткомуністичні трансформації та демократизація; проблеми регіоналістики; політична антропологія; етнополітика; теорія політичних конфліктів; глобалізація та світ-системний аналіз. Випускники кафедри освітньо-кваліфікаційного рівнів “спеціаліст політології” та “магістр політології” отримують кваліфікацію політолог, викладач суспільно-політичних дисциплін. Завідувач кафедри доктор політичних наук, професор Олександр Анатолієвич Фісун.

Кафедра валеології – перший в Україні науковий заклад, створений у 1999 році з “метою діагностики стану здоров'я дітей залежно від місця їхнього

мешкання і стану навколишнього середовища та ліквідації екологічного дисбалансу за допомогою препаратів рослинного походження, пропаганди здорового способу життя, відновлення психічного, фізичного та духовного здоров'я“ [7, с. 5]. У складі філософського факультету університету з вересня 2004 року. На кафедрі працюють 6 докторів та 9 кандидатів наук, 2 старших викладача та 10 викладачів, навчаються 6 аспірантів. Сучасні наукові дослідження з валеології проводяться за такими напрямками: методологія діагностики здоров'я; екологічна валеологія; валеологія харчування; оздоровчі технології; педагогічна валеологія; валеологічний аналіз навчального процесу. Завідувач кафедри доктор біологічних наук, професор Марія Степанівна Гончаренко.

На кафедрі українознавства працює 3 професори, 13 доцентів, 2 старших викладача, 2 викладачі, навчаються 4 аспіранти. Наукові напрями кафедри такі: історія Слобожанщини; проблематика українського національного відродження; історіографія; джерелознавство та археологія історії України. При кафедрі діє Східний інститут українознавства імені Ковальських. Завідувач кафедри доктор історичних наук, професор Володимир Васильович Кравченко.

У 2005 році за кошти державного бюджету кафедра виконала науково-дослідну роботу “Національно-культурна ідентичність населення Слобідської України XVIII-XXI ст. / Історико-культурологічні та політологічні аспекти концепції територіально-адміністративної реформи на Слобідській Україні”. На основі цього дослідження опубліковано 2 тематичних збірники робіт, присвячених дослідженню національно-культурної ідентичності та проблем порубіжжя.

Таким чином, на філософському факультеті Харківського університету імені В.Н. Каразіна працюють 126 висококваліфікованих викладачів (39 – докторів наук, 64 – кандидати наук), фаховий рівень яких забезпечує якісне викладання дисциплін гуманітарного та соціально-економічного циклу для студентів всіх факультетів університету, підготовку висококваліфікованих

спеціалістів. Викладачі факультету щорічно готують і публікують до 30 видань навчальної та навчально-методичної літератури.

Професорсько-викладацький склад філософського факультету проводить значну науково-дослідну роботу, яка охоплює 6 комплексних тем. Кафедра теоретичної та практичної філософії досліджує тему “Філософія і різноманіття соціокультурних світів” (керівник професор О.О. Мамалуй). Кафедра теорії культури та філософії науки досліджує дві комплексні теми: “Проблеми духовності в науці та культурі” та “Імплікативно-логічна природа квантових кореляцій. Перспективи досліджень і застосувань” (керівник професор І.З. Цехмістро). Кафедра українознавства – “Національно-визвольний рух в Україні в ХІХ–ХХ ст.” (керівник професор В.В. Кравченко). Кафедра політології – “Влада: сутність, проблеми ефективності та легітимізації” (керівник професор М.І. Сазонов). Кафедра валеології розробляє сучасні методи діагностики фізичної, психічної та духовної складових здоров'я, методи моніторингу стану здоров'я населення та екологічного стану різних регіонів України, розробкою сучасних оздоровчих технологій, моніторингом стану здоров'я та розробкою методів оздоровлення студентів тощо.

На філософському факультеті склалися чотири наукові школи: “Харківська університетська школа теоретичної та практичної філософії” (керівник – професор О.О. Мамалуй); “Холістична філософія науки. Проблема духовності у науці і культурі” (керівник – професор І.З. Цехмістро); “Влада та її реалізація в незалежній Україні” (керівник – професор М.І. Сазонов); Харківська валеологічна школа (керівник – професор М.С. Гончаренко).

У Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна здійснюється підготовка аспірантів та докторантів за 10 спеціальностями: 09.00.01 – “Онтологія, гносеологія, феноменологія”; 09.00.03 – “Соціальна філософія та філософія історії”; 09.00.04 – “Філософська антропологія, філософія культури”; 09.00.05 — “Історія філософії”; 09.00.09 – “Філософія науки”; 09.00.12 – “Українознавство (філософські науки)”; 07.00.01 – “Історія України”; 23.00.01 – “Теорія та історія політичної науки”; 23.00.02 – “Політичні

інститути та процеси”; 13.00.02 – “Теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров’я)”.

В університеті функціонують чотири спеціалізовані ради із захисту докторських та кандидатських дисертацій за 10 спеціальностями (до речі, захищено дві кандидатські дисертації першими випускниками філософського факультету).

Спеціалізована вчена рада Д 64.051.06 у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України з правом прийняття до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філософських наук за спеціальностями: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури; 09.00.09 – філософія науки; 09.00.12 – українознавство (філософські науки). Голова спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 – доктор філософських наук, професор Карпенко Іван Васильович, декан філософського факультету, завідувач кафедри теоретичної та практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Спеціалізована вчена рада Д 64.051.18 у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна з правом прийому до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філософських наук за спеціальностями: 09.00.03 – Соціальна філософія та філософія історії, філософські науки; 09.00.05 – Історія філософії; 09.00.01 – Онтологія, гносеологія, феноменологія. Голова спеціалізованої вченої ради – доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Мамалуй Олександр Олександрович.

Спеціалізована вчена рада К 64.051.19 у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна МОН з правом прийому до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методологія навчання (фізична культура, основи здоров’я); 13.00.07 – теорія та методика виховання.

Голова спеціалізованої вченої ради К 64.051.19 – доктор біологічних наук, професор Гончаренко Марія Степанівна, завідувач кафедри валеології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Спеціалізована вчена рада К 64. -51. 22 у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна МОН України з правом прийняття до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальностями: 23.00.01 – Теорія та історія політичної науки; 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. Голова спеціалізованої вченої ради – доктор політичних наук, доцент Фісун Олександр Анатолійович, завідувач-професор кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

На філософському факультеті Харківського національного університету виходять 5 фахових видань – “Вісників Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна” таких серій: “Філософія, Філософські перипетії”; “Теорія культури і філософія науки”; “Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки”; “Питання політології”; “Валеологія: сучасність і майбутнє”. Крім того, на факультеті виходять 2 збірники наукових праць: “Схід/Захід” та “Гендерные исследования”.

Вагомою є наукова продукція викладачів філософського факультету. Щорічно видаються понад 10 “Вісників університету”, близько 15 монографій, 340 статей, проводяться 15 наукових конференцій. За результатами науково-дослідної роботи філософського факультету у 2010 році з 13 “Вісників” 12 визнані ВАКом України, в яких опубліковано 289 статей. Серед п’яти кафедр факультету найбільше статей у “Віснику” опублікували викладачі кафедри теоретичної та практичної філософії – 70, а також кафедри теорії культури і філософії науки – 144 статті. За цей час співробітники кафедр теоретичної та практичної філософії та кафедри українознавства опублікували по 6 навчальних посібників, чотири з яких отримали гриф МОН України. Викладачі філософського факультету у 2010 році опублікували 7 монографій, одна з них вийшла за кордоном. Усього продовж 2010 року співробітниками

факультету у наукових виданнях опубліковано 314 статей, з них 6 зарубіжних виданнях 22. У спеціалізованих радах захищено 22 кандидатські дисертації, з них працівниками університету – 3, а також 2 докторські дисертації. Продовж 2010 року на факультеті було проведено 8 наукових конференцій, 5 з яких міжнародного рівня. А в цілому викладачі факультету продовж року брали участь в 115 наукових конференціях, 81 з них – міжнародного рівня. Отримано 2 гранти і 1 патент. Ці дані свідчать про велику наукову активність співробітників філософського факультету.

На філософському факультеті значна увага приділяється навчально-виховному процесу. З метою підвищення якості навчального процесу та впровадження новітніх освітніх технологій на факультеті створено методичну комісію, яку очолює заступник декана з навчальної роботи, доцент кафедри теоретичної та практичної філософії С.О. Голіков. На усіх п'яти кафедрах факультету створено методичні комісії, які організують проведення методичних семінарів, навчально-методичне забезпечення споріднених дисциплін та організацію і проведення педагогічної практики студентів.

Робота методичної комісії філософського факультету орієнтована на розробку та оновлення навчально-методичного забезпечення навчального процесу; удосконалення та оптимізацію навчальних планів і програм підготовки фахівців; моніторинг змісту навчальних робочих програм для всіх напрямів і спеціальностей; створення електронної бібліотеки; використання в навчальному процесі новітніх філософських, культурологічних та валеологічних концепцій; методичне забезпечення самостійної роботи студентів.

У відповідність до ухваленого Вченою радою університету і введеного в дію наказом ректора “Положення про організацію навчального процесу в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна” з 1 вересня 2009 року робочі навчальні програми для всіх напрямів і спеціальностей на філософському факультеті розроблені відповідно до вимог модульного принципу навчання. Переважна більшість обов'язкових та вибіркового

дисциплін, що викладаються на філософському та інших факультетах університету забезпечені підручниками та навчальними посібниками.

З грифом Міністерства освіти та науки України лише у 2009/2010 навчальному році викладачами філософського факультету опубліковано 7 підручників та навчальних посібників,— це такі: Кислюк К.В. Філософія. Модульний курс. Серія “Переходимо до Болонської системи”; Зубков М.Г. Українська мова: Універсальний довідник, 2009; Зубков М.Г. Сучасний російсько-український, україно-російський словник. 2010; Зубков М.Г. Українська мова: Універсальний довідник, 2010; Гончаренко М.С., Карачинська Е.Т., Новікова В.Є. Діагностичні підходи до визначення стану духовного і морального здоров'я особистості. Навчальний посібник. Для проведення практичних занять. 2009; Омельченко С.О. Педагогіка здоров'я. Навчальний посібник, 2009; Кривуля О.М. Філософія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України, 2010.

За цей же навчальний рік опубліковано 5 підручників та навчальних посібників без грифу МОН України. Це такі: Заветний С.О. Курс лекцій з історії філософії управління, 2009; Кривуля О.М., Бусова Н.А. та ін. Філософія. 2009; Зубков М.Г. Українська мова: Універсальний довідник, 2009; Зубков М.Г. Сучасний український правопис. Комплексний довідник, 2009; Зубков М.Г. Сучасна українська ділова мова. Підручник для вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, 2009 (повторне видання 2009, 400 с.).

За цей же період співробітниками філософського факультету видано 10 методичних вказівок та комплексів, а саме: Довбня О.М. Громадянське суспільство: Комплекс навчально-методичних матеріалів для студентів спеціальності “Політологія”, 2009; Панченко Т.В. Політична регіоналістика: Комплекс навч.-метод. матеріалів для студентів спеціальності “Соціологія”, 2009; Панченко Т.В. Прикладна політологія: комплекс навчально-методичних матеріалів для студентів спеціальності “Політологія”, 2009; Назаренко С.І. Політологія: учебно-методическое пособие, 2009; Сазонов М.І. Загальна теорія політики: комплекс навчально-методичних матеріалів для студентів

спеціальності “Політологія”, 2010; Кислюк К.В. Програма кандидатського іспиту зі спеціальності 26.00.04 – українська культура (галузь науки – мистецтвознавство), 2009 (у співавт.); Українець Л.В. Історія західноєвропейської музичної культури. Комплекс навчально-методичних матеріалів для студентів філософського факультету, 2009; Титар О.В. Культурологія. Комплекс навчально-методичних матеріалів, 2009; Кислюк К.В. Релігієзнавство: конспект лекцій, 2010; Кравченко В.В., Чорний Д.М., Чугуєнко М.В. Історія української культури. Комплекс навчально-методичних матеріалів, 2009.

У цілому за останні три навчальні роки (2008-2011) видано 25 підручників та навчальних посібників із грифом МОН України, 34 підручники та навчальні посібники без грифу МОН України та 32 методичні комплекси і методичні вказівки.

У листопаді 2010 року відкрито оновлений сайт філософського факультету, на якому поданий матеріал про структуру факультету, про кафедри, наукову та навчально-методичну роботу.

На філософському факультеті особлива увага приділяється удосконаленню педагогічної майстерності викладачів та впровадженню сучасних методів навчання. З цією метою проводяться методичні конференції, факультетські та кафедральні семінари, майстеркласи, показові й відкриті заняття тощо. Важливою формою підвищення педагогічної майстерності викладачів є також стажування. Лише у 2009/2010 навчальному році стажування пройшли 14 викладачів факультету. Прдовж цього навчального року викладачами факультету було захищено 4 докторські дисертації (Фісун О.А., Поліщук О.І., Суковата В.А., Тарароев Я.В.) та 7 кандидатських. Усе це сприяло тому, що на кафедрах факультету працюють висококваліфіковані викладачі. Навчально-педагогічні працівники факультету з науковими ступеннями складають 81,7 % (докторів наук – 30,9%).

На філософському факультеті регулярно відбуваються різноманітні міжнародні семінари, симпозіуми та конференції, зокрема “Українсько-

російське порубіжжя: формування соціального простору в історії та сучасній політиці” (2003); “Психічні зміни” (щорічно); “Переяславська рада 1654 року: міфи та реалії” (2004) та ін. Щорічно проводяться Міжнародні “Сковородинівські читання”, традиційно проходять “Каразінські читання”.

Восени 2003 року на філософському факультеті створене студентське наукове товариство. До 200-ліття Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна воно організувало та провело Міжрегіональну конференцію “Харківські студентські філософські читання -2004. Молодь – філософія – світ – XXI століття”. Для студентів та аспірантів проводяться міжнародні наукові конференції “Харківські студентські філософські читання”.

Філософські кафедри університету були ініціаторами проведення різноманітних наукових конференцій. Так, наприклад, у 1993 році була проведена науково-практична конференція “Інформаційний простір сучасної філософської освіти” і були опубліковані тези доповідей цієї конференції. У 1996 році до 200-ліття від дня смерті Григорія Сковороди були проведені II Харківські міжнародні Сковородинівські читання ”Григорій Сковорода і проблеми національної філософії: Національна філософія: минуле – сучасне – перспективи”, були опубліковані матеріали цієї конференції. Значна частина тематичних “Вісників” кафедр філософії університету були результатом проведення наукових конференцій різного рівня.

З метою профорієнтаційної роботи, залучення на факультет абітурієнтів у Малій академії наук уперше в Україні започатковано секції “Філософія” та “Валеологія”. Проводяться Всеукраїнські філософські історико-краєзнавчі конференції учнівської молоді “Пізнай себе, свій рід, свій нарід”.

Науковці філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна беруть активну участь у співпраці з органами місцевої влади, з провідними науковими центрами близького і далекого зарубіжжя. Факультет успішно співпрацює з Інститутом філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Інститутом української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, Інститутом

політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Кураса НАН України, філософським факультетом Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка, Канадським інститутом українських студій, Інститутом Кеннана, Європейською федерацією психоаналізу та іншими науковими центрами.

Література

1. Філософський факультет Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка (документи та матеріали) [Текст] / За ред. д-ра філос. наук, проф. А. Є. Конверського – К. : Центр навчальної літератури, 2004. — 319 с.
2. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років. [Текст] / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Харків : Фоліо, 2004. – 750 с.
3. Вища школа України за 50 років [Текст] Ч.ІІ. (1945-1967). – Вид. Київського університету, 1968. – 538 с.
4. Мамалуй, О. О. Кафедра філософії у 1945-1990 рр. [Текст] / О. О. Мамалуй, Л. М. Дениско, Н. С. Корабльова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 877. Серія: Філософія. Філософські перипетії. — Випуск 41.
5. Мамалуй, О. О. З п'ятої спроби [Текст] / О. О. Мамалуй // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 877. – Серія: Філософія. Філософські перипетії. — Випуск 41.
6. Харківська державна академія культури: до 80-річчя з дня заснування [Текст] : монографія / В. М. Шейко та ін. – Х. : ХДАК, 2009. — 196 с.
7. Харківська валеологічна школа [Текст] / за ред. М. С. Гончаренко. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 76 с.

**ФІЛОСОФСЬКА ОСВІТА ТА НАУКА
В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ СЛОБОЖАНЩИНИ
ІНШИХ ВИШІВ ХАРКОВА ТА СУМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ**

7.1 Харківський національний технічний університет “ХПІ”

У Харкові – відомому освітянському центрі не лише Слобожанщини, але й усієї України, крім національного університету ім. В.Н. Каразіна, є багато вишів, в яких велика увага приділяється якості філософської освіти та науки. Найбільшим із них є Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, заснований у 1885 році. Кафедра філософії створена у 1957 році, яка до 1965 року називалась кафедрою діалектичного та історичного матеріалізму. Першим завідувачем і засновником кафедри був учасник громадянської і Великої Вітчизняної воєн, кандидат філософських наук, доцент Іван Іванович Чорний. З 1974 до 1984 року завідувачем кафедри був учасник Великої Вітчизняної війни, тяжко поранений у боях на Курській дузі, (тоді молодий лейтенант, командир танкового взводу), кандидат філософських наук, доцент Микола Тимофієвич Гостєв. З 1984 до 2003 року кафедру очолював кандидат філософських наук, професор М.А. Єрмоловський, з 2003 до 2005 року – кандидат філософських наук, доцент М.П. Требін, з 2005 до 2006 року — кандидат філософських наук, професор В.П. Гриценко. З 2006 року до сьогодні кафедру очолює кандидат філософських наук, доцент Олексій Миколаєвич Бардін.

Кафедра забезпечує викладання філософії студентам II курсів на усіх факультетах університету. Для студентів I курсів окремих факультетів викладачі кафедри читають курс лекцій з “Історії інженерної діяльності”, а для магістрів — студентів V курсів, — спецкурс із філософії в обсязі 34 годин. Щорічно кафедра готує біля 150 аспірантів і здобувачів для здачі кандидатського іспиту з філософії.

Про видавничу діяльність завідувача кафедри філософії І.І. Чорного сказано вище. Професор Йосип Наумович Кравець з осені 1939 року був проректором із наукової роботи Харківського університету. Після евакуації університету у Кзил-Орду в 1941 році — проректором з наукової роботи Об'єднаного українського державного університету. З листопада 1943 до початку 1950 року (до відновлення Харківського політехнічного інституту) — завідувачем кафедри марксизму-ленінізму Харківського механіко-машинобудівного інституту. З січня 1950 до 1965 року — доцент кафедри марксизму-ленінізму ХПІ. З листопада 1965 до смерті 20 березня 1977 року — професор кафедри філософії ХПІ. У 1964 році Й.Н. Кравець в Інституті філософії АН СРСР захистив докторську дисертацію. Науково-педагогічний стаж його у вишах Харкова складає понад 45 років, з них у ХПІ — 33 роки. Кравець Й.Н. — автор близько 120 друкованих праць. У 1955 році у Москві він опублікував монографію про видатного математика, філософа, ректора Харківського університету Т. Осиповського. У 1959 році разом із В.М. Петровим опублікував перший в Україні навчальний посібник “Основи атеїзму”. Кравець Й.Н. публікувався в журналах “Вопросы философии”, “Философские науки”, в “Философской энциклопедии”, у “Вісниках ХПІ”. Доцент М.Т. Гостев у 1973 році опублікував монографію “Розумова праця при соціалізмі”.

Кафедра бере участь у розробці таких цільових комплексних програм, затверджених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України: “Соціальні аспекти НТР”; “Узагальнення та аналіз форм і методів виховання студентів у процесі вивчення суспільних наук”; “Філософські та соціальні проблеми гуманізації науки, техніки та інженерної освіти”. Кафедра є провідною в Харківському регіоні з досліджень філософських проблем техніки.

При кафедрі філософії функціонувала соціологічна лабораторія, колектив якої продовж 1981–1985 років був співучасником розробки теми “Життєвий шлях особистості”, затвердженої Інститутом філософії ім. Григорія Сковороди НАН України.

На кафедрі філософії з 1966 до 1978 року функціонувала аспірантура, випускники якої в більшості залишалися працювати на цій же кафедрі. 7 випускників аспірантури успішно захистили кандидатські дисертації. З 1967 до 1991 та з 1998 до 2009 року на кафедрі виходив ВАКівський “Вісник Харківського політехнічного інституту. Серія “філософія”, в якому друкувалися викладачі та аспіранти кафедри.

У 1967 році в ХПІ був створений методологічний семінар із філософських проблем природознавства. Ним керували професор Й.Н. Кравець та доцент А.Ф. Юшко. На основі роботи цього методологічного семінару була проведена міжкафедральна наукова конференція “Діалектика і логіка сучасного наукового пізнання”. Впродовж багатьох років викладачі кафедри виїздили читати лекції пропагандистам та трудящим міста і села в підшефний Ізюмський та інші райони області.

У великих вишах Харкова, зокрема і в НТУ “ХПІ”, у 80-х роках утворюються Ради кафедр суспільних наук, на яких розглядаються важливі питання методичної, наукової та виховної роботи.

За останні роки співробітниками кафедри філософії були опубліковані такі монографії та навчальні посібники: О.М. Бардін “Філософія історії: Підручник”. Гриф Міністерства освіти і науки України, 2006. (у співавторстві з І.В. Бойченко, М.І. Горлача, О.Г. Данильяна та ін., усього 10 осіб); О.М. Бардин. “Современный терроризм: Учебное пособие”, 2006. (Соавторы Н.И. Горлач, М.П. Требин и др., всього 6 осіб); О.М. Бардін. “Основні категорії та поняття філософії”, 2007. (співавтори Н.Б. Годзь, О.М. Городиська та ін.); О.А. Дольская. “Репрезентация рациональности в поле образования: Монография”, 2009; “Философия: Учебно-методическое пособие по курсу философии для иностранных учащихся и студентов всех форм обучения”, 2005. (Н.А. Ермоловский, В.П. Гриценко, С.А. Гусев, М.С. Курочкина и др., всего 13 человек.); В.В. Шкода. “Культура и наука: Конспект лекции для студентов всех специальностей”, 2006; Політологія: Навчальний посібник. 2005. / О.В. Громико, Е.А. Кальницький та ін., всього 7 осіб.; М.С. Курочкина.

“Организация научной работы студентов”, 2008; В. П. Гриценко, В. В. Булавина “Научное познание. Общие проблемы методологии современной науки: Учебное пособие по курсу философии для аспирантов и соискателей всех специальностей и форм обучения”, 2005; Н. Б. Годзь підготував електронний курс лекцій “Філософські проблеми екології”, а також електронні “Тести” для цього курсу лекцій і “Завдання для самостійної роботи” над цим курсом лекцій.

21-22 квітня 2009 року кафедрою філософії була організована і проведена Міжнародна науково-теоретична конференція студентів та аспірантів “Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес”. Викладачі кафедри за останні роки брали участь у 21-х міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

У липні 1977 року від кафедри філософії виокремилась кафедра етики, естетики і наукового атеїзму (переіменована на кафедру етики, естетики та історії культури), яку з початку очолювала кандидат філософських наук, доцент В.І. Співак, а після неї – кандидат філософських наук, доцент В.О. Лозовий, з 1986 року — кандидат філософських наук, доцент О.П. Тарасова. З 2005 року кафедру очолює кандидат філософських наук, доцент Олена Олександрівна Петутіна.

Кафедра забезпечує викладання в університеті таких дисциплін: “Етика”, “Українська і зарубіжна культура”, “Релігієзнавство”, “Етика ділових відносин”. Для студентів-випускників читаються курси “Етикет”, “Етика ділового спілкування”, “Культура Слобожанщини”, “Постмодернізм у світовій культурі”, “Естетична культура особистості” та ін.

Поряд із навчальною, кафедра проводить значну наукову роботу. Співробітники кафедри розробляють дві комплексні теми: “Духовна культура України: історія та сучасність” та “Професійна орієнтація студентів”. Викладачі кафедри і співробітники соціологічної лабораторії досліджують проблеми гуманізації та гуманітаризації інженерної освіти. Доценти Т.С. Воропай і С.Л. Євсєєв отримали гранти на наукову розробку проблем “Трансформація гуманітарної освіти” та “Толерантність і критичне мислення”. При участі в

спільному проєкті з американськими ученими-педагогами, доцент О.П. Тарасова у співавторстві опублікувала книгу “Етика бізнесу”.

На кафедрі працює кандидат філологічних наук, доцент Красиков Михайло Михайлович – відомий етнограф не лише в Україні, але і за її межами. Він автор понад 500 наукових та науково-популярних праць із культурології, філософії, етнографії, літературознавства, фольклористики та педагогіки. Красиков М.М. – упорядник понад 30 книг, зокрема, монографії “Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України: Вибрані праці”, 2008 (упорядник, автор передмови, післямови та приміток), а також науковий редактор та автор передмови до бібліографічного покажчика “Петро Іванов – дослідник Куп’янщини (1837-1931)”.

За результатами комплексних польових досліджень традицій народної культури Слобожанщини доцент М.М. Красиков у співавторстві опублікував книгу “Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції “Муравський шлях-97” (по селах Богодухівського, Валківського, Красноградського та Нововодолазького районів)”. М.М. Красиков є співавтором видання “Русские поэты на Украине”, “Антологии современных русских поэтов Украины”. (ч. I) і “Черного алмаза”, присвяченого творчості поета-фронтовика М.В. Кульчицького.

Красиков М.М. філософській проблематиці присвятив низку статей, зокрема: Філософія Л. Толстого – ускользающая реальность? 2002; Філософія буття слобожанського селянина. 1999; Із циклу “Гегелівські епіграфи”. 1995. Він автор низки статей у “Віснику Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: серія “філософія”. Красиков М.М. був учасником Всесвітнього філософського конгресу (1993), де виступив із двома доповідями, а також численних філософських конференцій. У Національному технічному університеті “ХПІ” М.М. Красиков створив етнографічний музей “Слобожанські скарби” ім. Гната Хоткевича.

В останнє десятиліття на кафедрі значно активізувалась науково-дослідницька діяльність. За 2000-2010 роки викладачі кафедри опублікували

такі монографії: Т.С. Воропай – “Идентичность и дискурс”, 2000; Л. Савицкая. “На пути обновления. Искусство Украины в 1890-1910-е годы”, 2006; Голозубов А.В. “Теология смеха как феномен западной культуры”, 2009.

За останні десять років співробітниками кафедри опубліковані такі навчальні та навчально-методичні посібники: “Основи релігієзнавства” (О.П. Тарасова, О.О. Петутіна, О.В. Голозубов, С.Л. Євсєєв, 2000); “Практикум з курсу “Етика” (Г.В. Буряк, 2001); “Художественная культура стран Западной Европы в XIX ст.: Конспект лекций”, 2002; “Національна ідентичність: хрестоматія”. (Упорядник Т.С. Воропай, 2002); “Практикум по “Этике деловых отношений”. (А.В. Буряк, Е.А. Петутина, 2002); “Художественная культура Украины. Вторая половина XIX – начало XX вв.”: Конспект лекций. (Л.Л. Савицкая, 2002); “Основи релігієзнавства”: навч. посібник. (За ред. О.П. Тарасової, 2003.; “Этика”: учеб. пособие. (В.А. Лозовой, А.В. Буряк. Под ред. проф. В.А. Лозового) 2006; Хрестоматія з навчальної дисципліни “Культурологія”. (О.В. Голозубов), 2006; “Українська та зарубіжна культура”: метод. рекомендації для курсантів Інституту танкових військ при НТУ “ХПІ”. (О.В.Голозубов), 2006; Актуальні проблеми сучасної естетики. Постмодернізм: Методичний посібник. (Н.В. Вандишева-Ребро), 2007; “Релігієзнавство: Лекції, Контрольні завдання. Тести”: Навчально-методичний посібник. (Г.В. Буряк, С.Л. Євсєєв, О.О. Петутіна), 2007); Практикум по деловой этике. (Уклад. О.О. Петутіна, Г.В. Буряк. (-Х.: НТУ ХПІ, 2008); “Естетика”: навчально-методичний посібник (О.О. Петутіна, О.С. Барков, О.В. Гайдамачук та ін), 2010.

Крім того, викладачами кафедри Г.В. Буряк, О.О. Петутініною, С.Л. Євсєєвим підготовлені такі електронні дистанційні посібники: “Українська та світова культура. Етика”, 2006; “Релігієзнавство”; “Культурологія”; “Основи екологічної культури”, 2008.

При кафедрі у 1980 році був заснований “Вісник”, в якому друкувалися викладачі кафедри та аспіранти. У 1980 році вийшов 1-й випуск, у 1983 – 2-й

випуск , у 1985 році – 3-й випуск за тематикою “етика, естетика і науковий атеїзм”, а в 2002 році – 4-й випуск за тематикою “культурологія”.

За участі викладачів та співробітників кафедри були проведені Міжнародні наукові конференції: “Переяславська Рада, її історичне значення і перспективи розвитку східнослов’янської цивілізації”; “Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров’я”; Міжнародна науково-практична конференція студентів та аспірантів “Україна і світ: минуле, сучасне та майбутнє”.

З метою вдосконалення навчально-виховної роботи у виші в 1977 році при кафедрі була створена соціологічна лабораторія. За час її існування соціологами була проведена значна робота з вивчення проблем студентства й сучасної молоді. Колектив лабораторії займається вивченням широкого спектра актуальних проблем: національна ідентичність і чинники її формування в молодіжній субкультурі; організація освітнього середовища в НТУ “ХП”; інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі; економічна освіта в технічному виші; українізація вищої школи; мотивація професійного вибору студентів; мотивація студентів до вивчення соціально-гуманітарних дисциплін; політична активність студентства; попит підприємств міста Харкова на випускників НТУ “ХП”; побажання й пропозиції випускників із організації й змісту навчального процесу та ін.

Колектив соціологічної лабораторії брав участь у проведенні соціологічних досліджень з Російським інститутом соціології, Науково-дослідним інститутом Вищої школи України, Мішкольцьким університетом важкої промисловості (Угорщина).

Результати соціологічних досліджень використовуються під час розробки концепції гуманізації й гуманітаризації вищої інженерної освіти, методик для розробки Моделі Фахівця ХХІ століття, рекомендацій із питань професійної орієнтації й розподілу студентів, виховання й підготовки лідерів ХХІ століття, формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ “ХП”.

Результати соціологічних досліджень успішно використовуються в навчально-виховному процесі.

Соціологічна лабораторія кафедри, досліджуючи проблему гуманізації інженерної освіти, динаміку цінностей, формування ринкового простору особистості студента і викладача, виконала бюджетну тему “Теоретична та експериментальна розробка концепції та конкретизація методів гуманізації інженерної освіти”, замовленої Держкомітетом України з науки і техніки. За замовленням ректорату та обласної державної адміністрації соціологічна лабораторія проводить дослідження з проблем трансформації вищої освіти в умовах ринкової економіки. Лабораторія також проводить прикладні соціологічні дослідження: “Соціально-економічний прогноз адаптації випускників вищів інженерно-технічної орієнтації на ринку праці на прикладі Харківської області”; “Побут і відпочинок студентів, які проживають у гуртожитках університету”; “Проблема навчання інвалідів”; “Прогнозування якості освіти майбутнього менеджера” та ін.

Результати науково-дослідницької роботи кафедри та соціологічної лабораторії опубліковані в низці наукових збірників, філософських, культурологічних та мистецтвознавчих журналах, зокрема, у “Вісниках ХНУ” (серія “філософія” і “філологія”), “Проблеми освіти”, “Образотворче мистецтво” та ін.

У лютому 2000 року рішенням вченої ради Харківського державного політехнічного університету створено кафедру педагогіки і психології управління соціальними системами. Вона організована з метою удосконалення навчально-виховного процесу і розвитку управлінського і психолого-педагогічного напрямку навчальної, виховної та науково-дослідної роботи в одному з провідних і найстаріших політехнічних університетів України. Ця кафедра стала першою і єдиною в Україні з такою цільовою спрямованістю. Кафедру очолив проректор із науково-педагогічної роботи НТУ “ХПІ”, професор Олександр Георгійович Романовський, нині лауреат Державної премії

України, академік Академії політичних наук, доктор педагогічних наук, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України.

Крім викладачів дисципліни “Основи педагогіки і психології”, які працювали на кафедрі соціології та політології, О.Г. Романовський запросив для роботи на кафедрі професора кафедри автоматизованих систем управління, відомого фахівця з системного аналізу, філософії та логіки освіти О.С. Пономарьова. При всебічній підтримці ректора університету, професора Л.Л. Товажнянського і за його безпосередньої участі було розроблено і впроваджено в навчальний процес інноваційну педагогічну концепцію формування національної управлінської гуманітарно-технічної еліти.

Колектив кафедри, очолюваний професором О.Г. Романовським, об'єднує фахівців із різних галузей науки: філософії, педагогіки, психології, медицини, біології, математики, фізики, економіки, мистецтвознавства. Це створює своєрідний синергетичний ефект і взаємно збагачує дослідників новими знаннями і методами.

Основними науковими напрямками кафедри є: 1. Філософія освіти і методологія педагогічної діяльності. 2. Формування національної управлінської гуманітарно-технічної еліти. 3. Педагогіка вищої школи інженерного профілю. 4. Гуманізація та гуманітаризація інженерної освіти. 5. Інтеграція гуманітарно-технічної освіти. 6. Формування лідерських якостей та управлінської компетентності випускників вищих технічних навчальних закладів. 7. Соціально-синергетична природа еволюції освітнього процесу. 8. Формування професійної культури фахівця. 9. Логіка людської діяльності.

Доктор біологічних наук, професор В.А. Друзь підготував 18 кандидатів і 2 докторів психологічних наук. Опублікував 218 наукових праць, серед яких такі монографії та навчальні посібники: “Конфліктологія”, “Психологія натовпу”, “Психологія влади”, “Етнопсихологія”, “Психологія ХХ століття. Том 5”, “Сучасні уявлення про роль відчуття страху у формуванні поведінки людини”, “Соціально-психологічні основи побудови процесу управління комунікативними відносинами”.

Професор О.С. Пономарьов закінчив інженерно-фізичний факультет ХПІ. Після закінчення аспірантури провів цікаві дослідження в галузі математики, механіки, енергетики. Свого часу брав участь в роботах зі створення космічного корабля “Буран” і в розробці систем діагностики технологічного обладнання атомних електростанцій. Після переходу на кафедру педагогіки та психології управління соціальними системами, від природи обдарований, з аналітичним складом розуму, маючи великий науково-педагогічний досвід, успішно працює в гуманітарній сфері. Його основними напрямками наукової та педагогічної діяльності стали такі основні проблеми: “Філософія освіти”, “Філософія управління”, “Філософія спілкування”, “Логіка людської діяльності”, “Професійна культура”. Пропрацювавши в університеті понад 44 роки, опублікував більше 540 наукових і навчально-методичних праць, зокрема, 6 монографій, 3 підручники, 21 навчальний посібник із грифом МОН України.

Плідною стала поява на кафедрі професора С.М. Пазиніча. Усебічно освічена, яскрава особистість, обдарована людина з енциклопедичними знаннями і художнім стилем мислення, чудовий лектор, він активно здійснює наукові дослідження у галузі філософії та логіки. Опублікував навчальний посібник, а згодом і підручник з логіки (у співавторстві з В.Г. Кременем, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИМ, О.Г. РОМАНОВСЬКИМ, П.П. РЕЗНІКОВИМ), — підручник “Філософія управління” (у співавторстві з В.Г. Кременем та О.С. Пономарьовим, вийшло 2 видання) і “Логіка для інженерів” (у співавторстві з В.М. Бабаєвим і О.С. Пономарьовим) та 4 навчальних посібники із грифом МОН України. У цілому науковий доробок професора, члена-кореспондента АПН України С.М. Пазиніча складає понад 200 наукових праць.

До 70-ліття від дня народження О.С. Пономарьова і С.М. Пазиніча видавництво НТУ “ХПІ” опублікувало книги про їхній життєвий і творчий шлях. (Див.: “Олександр Семенович Пономарьов. До 70-ліття з дня народження: Бібліографічний покажчик”, 2007; “Станіслав Миколаєвич Пазиніч. До 70-ліття з дня народження : Бібліографічний покажчик”, 2010), в

яких дається висока оцінка їхньому науковому доробку, та високим особистим якостям.

Науковці кафедри, таким чином, визначили credo своїх філософських досліджень: “Нас не цікавить політична приналежність та ідеологічні установки авторів. Справжня філософія має бути над політикою та ідеологією, не вони живлять її, а навпаки. На сторінках журналу буде надане місце представникам різних країн і різних філософських течій. Проте принциповою лінією редакційної колегії буде захист національних інтересів України і рішуча відсіч будь-яким спробам антиукраїнським висловлюванням, приниженнь наших культурно-історичних традицій і нашого духовного надбання”. (Див.: В.Г. Кремінь, С.М. Пазинич, О.С. Пономарьов. Філософські проблеми сучасності. // Філософія і сучасність. 2009, № 2, с. 6-9).

Професор З.О. Черваньова – чудовий педагог, підготувала і читає низку оригінальних навчальних курсів, веде цікаві дослідження в галузі філософії освіти і креативної педагогіки. Опублікувала 4 навчальні посібники з грифом МОН України. Професор В.Є. Михайличенко досліджує проблеми філософії та психології освіти та нейро-лінгвістичного програмування. Вона опублікувала підручник і 2 навчальні посібники з грифом МОН України.

У складі кафедри працюють відомі учені професори: М.М. Гуревичов, І.К. Сосін, В.О. Тюріна, О.С. Кочерян, О.І. Крюков, Т.Б. Хомуленко. Поряд із ними ведуть навчально-виховний процес висококваліфіковані доценти.

Зміст та основні ідеї іноваційної концепції формування національної управлінської гуманітарно-технічної еліти обґрунтовані в серії монографій, підручників і навчальних посібників, серед яких, у першу чергу, слід виділити спільні праці Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського та О.С. Пономарьова: “Введение в философию управления: Учебное пособие”, 2002 (до речі, воно була перевидане в Румунії англійською і румунською мовами); “Ділова бесіда в системі управлінських технологій”, Їх же, — у співавторстві з З.О. Черваньовою: “Педагогіка управління”, “Основы педагогики высшей

школы” та “Основы управленческих технологий”, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О.Г. РОМАНОВСЬКОГО, О.С. ПОНОМАРЬОВА та О.А. ІГНАТЮК.

У 2001 році О.Г. Романовський опублікував монографію “Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності”. Співробітниками кафедри у співучасті з фахівцями інших вишів Харкова опублікована низка навчальних посібників та монографій із проблем управління та підготовки управлінських кадрів: “Основы етики управління: навчальний посібник” (О.С. Пономарьов, С.О. Завєтний, С.М. Пазиніч, О.В. Фролова); “Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ ХПІ та шляхи її реалізації: навчально-методичний посібник”, 2004; “Стратегия гуманизма: (Из опыта работы научно-учебного комплекса НТУ “ХПИ” – ХГУ “НУА”. (В.И. Астахова, Е.В. Астахова, Л.А. Белова, А.А. Мамалуй, А.С. Пономарев, А.Г. Романовский, Л.Л. ТОВАЖНЯНСКИЙ, 2004) О.Г. Романовський, О.С. Пономарьов, О.М. Лапузіна. “Ділова етика: навч. посібник”, 2006; В.М. Бабаєв, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов “Логіка для інженерів: підручник”, 2007; С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов “Основы сучасної філософії: навч. посібник для заочної форми навчання”, 2008; До 120-ліття НТУ “ХПІ” С.М. Пазиніч опублікував “Глосарій з логіки та філософії: навч. посібник”, 2005; “Філософія. Логіка. Етика. Естетика: підручник для студентів вищих навчальних закладів” (В.О. Лозовий, С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов), 2009; С.М. Пазиніч, О.С. Пономарьов, Н.В. Підбуцька та ін. “Конфліктне спілкування у творчому середовищі: навчальний посібник”, 2010. О.С. Пономарьов, С.М. Пазиніч, А.В. Долгарев для студентів за спеціальністю “адміністративний менеджмент” опублікували серію навчально-методичних посібників із проблем управління.

Професорсько-викладацьким складом кафедри ведуться активні наукові дослідження із філософії, психології та педагогіки управління соціальними системами, з філософії освіти, елітології, та лідерства, з соціальної психології. Продовж першого 10-ліття існування кафедри її співробітниками підготовлено і видано 4 підручники і 21 навчальний посібник із грифом Міністерства освіти і

науки України, 11 монографій, 58 методичних посібників, понад 700 наукових статей.

Новим напрямом наукових досліджень кафедри стала синергетика соціальних процесів і синергетична парадигма освіти. Цікаві результати отримані тут О.Г. Романовським, О.С. Пономарьовим, В.А. Друзем та ін.

З 2000 року на кафедрі видається щоквартальний науково-практичний журнал “Теорія і практика управління соціальними системами”, затверджений ВАКом України як фахове наукове видання з філософії, психології та педагогіки. До складу його Координаційної ради та редакційної колегії входять 14 учених із АПН України, 5 докторів філософських, 8 докторів педагогічних і 6 докторів психологічних наук. Координаційну раду очолює Президент АПН України, академік НАН і АПН України, доктор філософських наук, професор В.Г. Кремень. Головним редактором журналу є доктор педагогічних наук, професор О.Г. Романовський, відповідальним секретарем редколегії – професор О.С. Пономарьов. З липня 2003 року видається щоквартальний збірник наукових праць “Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти” за редакцією професора Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та професора О.Г. Романовського.

Науковці кафедри успішно співпрацюють з кафедрою ЮНЕСКО Харківського національного технічного університету сільського господарства і друкуються в її науково-практичному журналі “Філософія спілкування: Філософія, психологія, соціальна комунікація”, до складу координаційної ради журналу входить О.Г. Романовський, а О.С. Пономарьов – відповідальний секретар.

З 2001 року на кафедрі функціонує аспірантура зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти (педагогічні науки); заплановано відкриття аспірантури і докторантури за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія і психологія соціальної роботи.

У 2004 році на кафедрі відкрито підготовку фахівців зі спеціальності “Психологія”, а також підготовку магістрів зі спеціальності “Адміністративний

менеджмент”. У 2005 році відкрито магістратуру зі спеціальності “Педагогіка вищої школи”.

Розуміючи необхідність і важливість вивчення передового світового досвіду вищої освіти, насамперед досвіду організації менеджмент-освіти, та урахування кращих його здобутків, кафедра налагодила і підтримує плідні наукові зв’язки з такими вищими навчальними закладами та науковими установами: Белгородський державний університет (Росія); Гранадський університет (Іспанія); Петрошанський університет та Університет “Альба Юлія” (Румунія); Інститут слов’янської філології університету Гданська (Польща); Університет Салерно (Італія); Грузинський політехнічний університет (Тбілісі) та ін.

З часу створення кафедри її співробітники неодноразово вигравали гранти, зокрема, грант Міжнародного фонду “Відродження”: “Вища освіта: Лідерство для прогресу”. Щорічно кафедра організовує і проводить 2-3 Міжнародні конференції з питань філософії освіти та підготовки національної гуманітарно-технічної еліти. Регулярно проводяться міжнародні наукові конференції: “Кримські педагогічні читання”, “Гуманітарно-технічна еліта і управління великими соціальними системами”, “Переяславська Рада і гармонізація україно-російських відносин”, “Простір літератури – шлях до миру, злагоди і співпраці між слов’янськими народами”. Для участі в цих конференціях запрошуються провідні фахівці з різних країн світу. Серед учасників конференцій в різні роки були представники Росії, Грузії, Молдови, Таджикистану, Болгарії, Австралії, Німеччини, Польщі, Румунії, США, Франції, Угорщини.

Викладачі кафедри беруть активну участь в організації та проведенні щорічної міжнародної студентської науково-теоретичної конференції “Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта і соціальний прогрес”.

Зважаючи на значні досягнення висококваліфікованих співробітників кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами НТУ “ХП” за перше десятиліття її існування та актуальність проблем, які вони

розробляють, можна з впевненістю вважати що на ній закладені міцні основи створення наукової школи з філософії освіти.

З метою розширення тематики досліджень про діяльність вітчизняних учених, їх внесок в європейську і світову культуру, використання цих результатів у викладацькій практиці, в НТУ “ХПІ” у 2004 році була створена кафедра історії науки і техніки. Її очолив доктор історичних наук, професор Леонід Михайлович Бєсов. На кафедрі працює 6 осіб, які читають курс “Історія науки і техніки”. На двох факультетах цей курс читається англійською мовою. За час існування кафедри підготовлені та захищені докторські дисертації І.С. Александровою та В.М. Скляр; кандидатські: Н.І. Жорник, Н.Г. Анненковою, Ю.Ю. Кошкаровим, М.В. Гутник, О.Є. Тверитниковою.

Науково-дослідна робота на кафедрі ведеться у двох напрямках: “Іноваційна діяльність вищої технічної школи України у підвищенні науково-технічного рівня промислового виробництва на етапі науково-технічної революції. Світовий контекст”; “Розвиток і модернізація системи вищої освіти України. Світовий контекст”. У 2006 році кафедра провела Всеукраїнську науково-методичну конференцію “Історія науки і техніки в університетах України”. У 2007 році Л.М. Бєсов опублікував монографію “Історія науки і техніки” (друге видання 2011 року), яку готують для перевидання англійською мовою.

Президія ВАК України затвердила як фахове видання “Вісник НТУ “ХПІ”, тематичний випуск “Історія науки і техніки”. У НТУ “ХПІ” працює спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських дисертацій за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки.

З вересня 2011 р. кафедру історії науки і техніки очолив доктор історичних наук, професор Володимир Миколаєвич Скляр.

7.2 Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

Починає свою історію з заснування у 1804 році Харківського університету і відкриття у ньому юридичного факультету. Кафедра філософії як

самостійний підрозділ академії створена у 1975 році. З 1968 року, іще тоді кафедрою філософії та наукового комунізму і до 2000 року, кафедрою філософії завідував доктор філософських наук, професор В.О. Чефранов, а з 2000 року по сучасний період — доктор філософських наук, професор Олег Геннадійович Данильян.

Крім філософії кафедра забезпечує читання в академії курсу “Філософія права”. Провідні викладачі кафедри, зокрема, її завідувач професор О.Г. Данильян та професори С.І. Максимов і О.П. Дзьобань забезпечують підготовку аспірантів та здобувачів кафедр академії до складання кандидатських іспитів із філософії.

З 2001 року в навчальний план було включено викладання “Філософії права” продовж семестру. Цьому передувала значна підготовча робота. Провідні викладачі кафедри В.А. Бачинін, С.І. Максимов та ін., прочитали авторські курси, присвячені основним проблемам філософії права. Згодом була розроблена і видана програма з цієї навчальної дисципліни. У відповідності до неї професори і доценти кафедри підготували тексти лекцій. У 1998 році професори В.А. Бачинін і В.О. Чефранов видали “Історію філософії права. Курс лекцій”. Співробітники кафедри опублікували такі навчальні посібники: “Основи філософії” (О.Г. Данильян, В.М. Тараненко) та “Філософія права” (за ред. О.Г. Данильяна), яка отримала третю премію на V Всеукраїнському конкурсі на краще юридичне видання 2002-2003 року Спілки юристів України у номінації “навчальні посібники”. Ці видання рекомендовані Міністерством освіти та науки України навчальним закладам країни. Протягом останнього періоду викладачі кафедри підготували і видали більше 17 підручників та навчальних посібників, загальним обсягом понад 100 друкованих аркушів. Уперше в академії кафедрою філософії розроблений і впроваджений у навчальний процес комп’ютерний навчальний курс з філософії та філософії права.

На кафедрі філософії діють дві наукові школи. Перша — “Соціально-філософські та культурологічні проблеми духовного життя суспільства”, яку

очолює професор О.Г. Данильян. Друга наукова школа — “Правова свідомість українського суспільства”, яка почала формуватись після виходу з друку монографії професора В.О. Чефранова “Правовое сознание как разновидность социального отражения”. У рамках функціонування цієї школи на кафедрі розробляється проблема “Національна безпека в транзитивних суспільствах”.

Якщо за 5 років (до 2004 року) вийшли друком 3 монографії та 99 статей, то за такий же період з 2005 по 2010 рік викладачі кафедри опублікували 12 монографій (як власних, так і колективних), 366 статей та тез наукових виступів.

Розробці однієї з важливих проблем – безпеки існування і стабільного розвитку країни присвячена колективна монографія професорів О.Г. Данильяна, О.П. Дзьобаня і М.І. Панова — “Національна безпека України (сутність, структура та напрями реалізації)”, що вийшла друком у харківському видавництві “Фоліо” у 2002 році. У розвиток концептуальних положень названої монографії професор О.П. Дзьобань продовж 2006-2007 років випустив такі праці: “Національна безпека України в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення)” (2006) та “Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс” (2007).

Провідні науковці кафедри професори О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов розробляють проблему трансформації політико-правових інститутів, права та влади в сучасних умовах. Розкриттю цих проблем вони присвятили такі монографії: “Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій” (2004); “Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність” (2005) та “Проблеми модернізації політичних систем сучасності” (2008).

Філософсько-правовий аспект наукових досліджень кафедри розкривається в монографіях С.І. Максимова “Правова реальність як предмет філософського осмислення” та його учнів В.А. Трофименка – “Воля і розум як антропологічні підстави права” і В.О. Стовби – “Правова ситуація як

онтологічна основа правової реальності”. У руслі філософсько-правового напрямку досліджень кафедри випущена монографія Ю.Ю. Калиновського “Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність” (2008).

Під керівництвом професора О.Г. Данильяна захистили докторську дисертацію О.П. Дзьобань і кандидатську дисертацію — С.Б. Жданенко. У руслі філософсько-правової проблематики захистили докторські дисертації професор С.І. Максимов і професор кафедри Ю.Ю. Калиновський, кандидатські дисертації — доцент кафедри В.А. Трофименко, асистенти В.О. Стівба та Р.О. Кабальський. Під керівництвом професора О.Г. Данильяна над докторською дисертацією працює доцент І.І. Коваленко.

Під керівництвом професора С.В. Шефеля на кафедрі створено першу в Україні школу екофілософії права, яка досліджує проблеми формування екологічної правосвідомості, екоправової культури та системи екоправового виховання.

У результаті співпраці колективу кафедри філософії з представниками правознавчих та гуманітарних кафедр академії у 2009 році вийшла з друку колективна монографія “Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні”. З 2007 року кафедра проводить щорічну наукову студентську конференцію “Філософія і право”, яка дає можливість виявити найбільш обдарованих студентів.

У 1996 році з кафедри філософії виокремилась кафедра логіки, яку очолює доктор філософських наук, професор В.Д. Титов. Кафедра забезпечує викладання в академії курсів “Логіка” та “Релігієзнавство”. У 2004 році співробітники кафедри видали підручники “Логіка” та “Релігієзнавство”. У цьому ж році В.Д. Титов опублікував монографію “Логічне знання в його соціально-історичній детермінації”.

У травні 1990 року у Харківському юридичному інституті створено кафедру культурології, яку з початку її заснування очолює доктор філософських наук, професор Віктор Олексійович Лозовий. Він майже сорок років розробляє філософський та соціологічний аспекти усвідомленого саморозвитку (самовиховання, самоосвіти, самовдосконалення) особистості. У

межах цього дослідницького поля під його науковим керівництвом виконано й захищено сім кандидатських дисертацій і готуються нові. Віктор Олексійович автор 14 власних та колективних монографій, 15 підручників та навчальних посібників, серед них вісім із грифом Міністерства освіти і науки України.

Викладачі кафедри підготували і читають такі навчальні дисципліни: “Українська і зарубіжна культура”, “Етика”, “Естетика”, “Ділова українська мова”, а також спецкурси: “Моральна культура юриста”, “Етика судді”, “Мова і стиль судочинства”, “Сучасна українська мова”.

Викладачі кафедри опублікували понад 30 підручників і навчальних посібників (10 з яких отримали гриф Міністерства освіти і науки України), серед них: Эстетика: учебное пособие, 1999; Етика: навч. посібн. 2002. (2-ге вид., 2007); В.А. Лозовой, О.В. Уманец, М.Б. Ценко. Культура межличностных отношений: практическое пособие для деловых людей, 2003; Эстетика: навчальний посібник, 2003. (2-ге вид. 2007); Л.В. Анучина, В.М. Пивоваров, С.О. Таркова. Соціальне призначення мистецтва в різні культурні епохи: навчальний посібник, 2003; В.О. Лозовой, О.В. Уманець, М.Б. Ценко. Культура особистості та етикет: посібник, 2004; Л.В. Анучина. Культура Сходу (давні цивілізації): навчальний посібник, 2005; Українська та зарубіжна культура: підручник. (За ред. В.О. Лозового. З грифом МОН України), 2005; Этика: учебное пособие. (Под ред. В.А. Лозового), 2006; В.О. Лозовой, О.В. Уманець, М.Б. Ценко. Культура особистості та етикет у діловому спілкуванні: навчальний посібник, 2006; М.І. Горлач, В.Г. Кремінь, В.О. Лозовой, С.М. Ніколаєнко, М.Н. Требін та ін. Основи філософських знань: підручник. З грифом МОН України, 2008; В.О. Лозовой, О.В. Уманець, М.Б. Ценко, Етикет у просторі спілкування: навчальний посібник, 2008; В.О. Лозовой, С.М. Пазинич, О.С. Пономарьов. Філософія. Логіка. Етика, Естетика: підручник. З грифом МОН України, 2009; Л.В. Анучина, В.М. Пивоваров, С.О. Таркова. Мистецтво у світовому духовному просторі, 2009; Мистецтво сучасної України: навчальний посібник (за ред. Л.В. Анучина, О.В. Уманець), 2009;

О.А. Стасевська. Деонтологічні аспекти філософсько-етичних вчень про мораль: навчальний посібник, 2009.

Колектив кафедри з початку її створення виконував цільову комплексну програму “Моральна та естетична культура особистості: чинники її формування” (1990-2005 рр.), а з 2006 до 2010 року — “Духовна культура суспільства та розвиток особистості”.

На кафедрі склалась наукова школа з проблеми саморозвитку особистості під керівництвом професора В.О. Лозового. У 1991 році в Інституті філософії АН Україна він захистив докторську дисертацію на тему “Самовиховання особистості як філософсько-соціологічна проблема”. Під його науковим керівництвом захистили кандидатські дисертації О.В. Колеснікова, М.Б. Ценко, Л.М. Сідак, В.Ф. Тертична, О.В. Бурлука, Е.А. Коваленко. Завершує дисертаційне дослідження О.М. Єрахторіна.

За період існування кафедри її співробітниками підготовлено і опубліковано 15 монографій мистецтвознавчого та філософського спрямування: В.А. Лозовой Самовоспитание личности: философско-социологический анализ, 1991; Н.А. Карпова Кадры и кадровая политика высшей школы, 1991; Н.Г. Межова Мир прописан в Европе. Духовные основания европейской цивилизации (в соавт.), 1994; В.С. Немцова, Н.В. Титов Идея и образ времени в культуре Киевской Руси: основные концепции времени и специфика дневнерусской темпоральности, 2003; В.О. Лозовой, О.В. Петришин Професійна етика юриста, 2004; Л.М. Сідак Проблеми аскетизму в духовному житті людини і суспільства: історія і сучасність: монографія, 2004; В.О. Лозовой, Л.М. Сідак Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці, 2006; В.А. Лозовой, О.М. Єрахторіна Человек: проблемы саморазвития, 2007; Е.В. Бурлука Самообразование личности как социально-педагогическая проблема, 2008.

Колектив кафедри культурології у співпраці з відомими викладачами вишів Харкова за редакцією професора В.О. Лозового опублікували перше

своєрідне довідкове видання енциклопедичного характеру, якого досі нема не лише в Україні, але і за її межами – “Морфологія культури: тезаурус”, 2007.

Кафедрою культурології проведені такі Міжнародні конференції: “Українська культура в контексті європейської культури” — 3-й Міжнародний науково-теоретичний симпозіум (м. Харків, квітень 2006 р.); “Взаємодія культур в умовах глобального світу”. У рамках 9-го Міжнародного фестивалю “С.В. Рахманінов: на зламі століть”, 2007; “Загальне й особливе в культурі”. У рамках X Міжнародного фестивалю “С. Рахманінов та українська культура” (Квітень 2008 р.); “Творчість як рушійна сила культури”. (2-4 квітня 2009 р.); Мистецтво як засіб збереження пам’яті народу” (до 65-ліття перемоги у Великій Вітчизняній війні) квітень 2010 р. Викладачі кафедри культурології брали активну участь в 20-ти Міжнародних наукових конференціях.

7.3 Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Один із найстаріших педагогічних вишів України. Його історія починається з 1919 року, коли були засновані трирічні педагогічні курси з підготовки вчителів, які 1920 року об’єднані з факультетом соціального виховання Харківського інституту народної освіти (ХІНО). З 1933 року існує як Харківський педагогічний інститут У 1945 році йому було присвоєно ім’я Г.С. Сковороди.

Кафедра філософії створена у 1933 році. Першим її завідувачем був М.С. Коломацький. У повоєнні роки філософію читали викладачі кафедри основ марксизму-ленінізму, яку 22 квітня 1954 року було розділено на три кафедри: історії КПРС, політичної економії та філософії. Завідувачем кафедри філософії був призначений учасник Великої Вітчизняної війни, кандидат філософських наук, доцент І.О. Устинов. З 1960 року, поряд із курсами діалектичного та історичного матеріалізму і логіки, вводиться етика та естетика. З грудня 1962 до червня 1973 року кафедру філософії очолював

кандидат філософських наук, доцент М.О. Челак. З введенням курсу наукового комунізму кафедра стала називатись кафедрою марксистсько-ленінської філософії та наукового комунізму. У 1972 році кафедра знову отримала назву кафедри філософії.

У 1972 році захистив дисертацію і здобув учений ступінь кандидата філософських наук Олександр Петрович Єфімець, який наказом ректора від 26 червня 1973 року в зв'язку з обранням за конкурсом був призначений завідувачем кафедри. У цей час колектив кафедри філософії складався з п'яти викладачів, з яких лише її завідувач був кандидатом наук, інші без учених ступенів. Завдяки наполегливій роботі щодо підготовки висококваліфікованих викладачів за десять років кафедра зросла не лише кількісно, а й якісно. Станом на 1 січня 1984 року колектив кафедри складався з 17 викладачів, 12 з яких (понад 70%) були кандидатами філософських наук. Це дало можливість активізувати наукову роботу викладачів. Визначилася колективна тема кафедри – “Філософська культура вчителя”.

У середині 70-х років на кафедрі працювали запрошені завідувач кафедри соціології МДУ ім. М.В. Ломоносова доктор філософських наук, професор Д.Ф. Козлов та завідувач кафедри історії філософії КДУ ім. Т.Г. Шевченка доктор філософських наук, професор І.В. Бичко, які читали лекції студентам та надавали консультаційну допомогу викладачам. Водночас у 1974 році завідувач кафедри О.П. Єфімець був відряджений працювати на посаді доцента Магдебургської вищої педагогічної школи ім. Е. Вайнерта (Німеччина).

Відповідно до інструкції Міністерства вищої та середньої освіти про завідування кафедрою не більше двох п'ятирічних термінів наказом ректора інституту від 28 лютого 1984 року О.П. Єфімець був звільнений від обов'язків завідувача кафедри і переведений на посаду доцента кафедри філософії, а 18 вересня 1985 року призначений деканом філологічного факультету Харківського педінституту ім. Г.С. Сковороди, де й працював до 1993 року.

З лютого 1984 року кафедру очолив кандидат філософських наук, доцент В.К. Рибалко – випускник філософського факультету Казахського

державного університету. 1-го жовтня 1988 року на кафедрі відкрита аспірантура, а в жовтні 1992 року – докторантура. На кафедрі відбулися якісні зміни: О.П. Єфімцю присвоєно учене звання професора, М.Д. Култаєва захистила докторську дисертацію (1991 р.) і стала професором (1993 р.), присвоєно звання професора В.К. Рибалко (1991 р.), аспірантки кафедри О.О. Солодка та Л.Г. Щитова захистили кандидатські дисертації.

У вересні 1994 року за власним бажанням залишив посаду завідувача кафедри філософії В.К. Рибалко, зосередивши увагу на науково-методичній роботі, і кафедру знов очолив професор О.П. Єфимець. У цей час виникла потреба поглибленого вивчення філософських предметів на факультеті психології та соціології, посилення педагогічної майстерності, підвищення рівня наукової роботи та підготовки кадрів вищої кваліфікації. До докторантури кафедри направлені В.В. Корженко та І.В. Степаненко, які згодом захистили докторські дисертації. У 1997 році колективом викладачів кафедри під керівництвом О.П. Єфимця вперше на кафедрі видано навчальний посібник “Філософія” та науковий вісник “Політичні, соціологічні та філософські науки”.

1 грудня 2000 року професор О.П. Єфимець за власним бажанням залишив посаду завідувача кафедри, зосередившись на науковій роботі, а кафедру очолила доктор філософських наук, професор Марія Дмитрівна Култаєва. Вона налагодила творче співробітництво з науковцями університетів України, Польщі, Німеччини, Австрії, Інституту філософії НАН України, Інституту вищої освіти АПН України. Култаєва М.Д. з 1987 року – доцент Магдебурської вищої школи ім. Е. Вайнерта (Німеччина), а з 1993 року — професор Інституту філософії Гданського університету (Польща). Це посилило авторитет кафедри серед науково-педагогічного філософського товариства України.

Наукова робота кафедри зосереджена на дослідженні комплексної теми “Основні тенденції та перспективи сучасної філософії освіти”. В її руслі успішно функціонує на кафедрі аспірантура і докторантура; діє створений на

основі кафедри Міжрегіональний центр філософії освіти, який співпрацює з Інститутом вищої освіти АПН України і надає консультації науковцям, які працюють у цій галузі; з 1999 року проводяться Міжнародні науково-практичні конференції “Освіта і доля нації”, учасниками яких є відомі філософи і педагоги України і зарубіжних країн. З 1997 року кафедра видає фаховий науковий вісник серії “Філософія” (головний редактор – М.Д. Култаєва), в якому друкують наукові праці викладачі, аспіранти і докторанти кафедри, а також науковці вишів як східного, так і західного регіонів України.

З вересня 2008 року рішенням ВАК України при кафедрі відкрито спеціалізовану вчену раду із захисту докторських та кандидатських дисертацій зі спеціальностей “Філософія освіти” та “Філософська антропологія”.

Станом на 1-ше січня 2011 року на кафедрі філософії працювало 9 викладачів, серед них 6 докторів філософських наук, професорів, 3 кандидати філософських наук, доценти. Завідувачка кафедрою доктор філософських наук, професор Марія Дмитрівна Култаєва – нагороджена знаком “Відмінник освіти України”, дипломант обласного конкурсу “Вища школа Харківщини – кращі імена” (2001, 2003), голова спеціалізованої вченої ради ХНПУ ім. Г.С. Сковороди та член двох інших спеціалізованих рад (ХНУ ім. В.Н. Каразіна та ІВО АПН). Олександр Петрович Ємець – кандидат філософських наук, професор, нагороджений знаками “Відмінник народної освіти УРСР”, “Отличник просвещения СССР”, та медаллю А.С. Макаренка. Веніамін Кузьмич Рибалко – кандидат філософських наук, професор, член-кореспондент МКА. Ірина Володимирівна Степаненко – доктор філософських наук, професор, учений секретар спеціалізованої вченої ради ХНПУ ім. Г.С. Сковороди та член спеціалізованої вченої ради ІВО АПН України.

З 1988 до 2009 року денну аспірантуру на кафедрі закінчило 19 осіб, з 1994 до 2010 року – 5 здобувачів, а з 1992 року до 2009 року докторантуру при кафедрі закінчили 8 осіб. Усі докторанти, за винятком Г.В. Владимирової, успішно захистили докторські дисертації.

Кафедра забезпечує викладання близько 20 курсів, основними з яких є філософія, історія філософії, історія української філософії, логіка, онтологія, гносеологія, соціальна філософія, філософія історії, філософська антропологія, філософія освіти, філософія виховання, філософія науки. Професори та доценти кафедри проводять навчальні заняття та приймають кандидатські іспити у аспірантів та здобувачів університету.

Наукова робота викладачів кафедри зосереджена на дослідженні комплексної кафедральної теми “Основні тенденції та перспективи сучасної філософії освіти”, а також пов’язаних з нею проблем: філософська культура вчителя, філософія виховання, філософія Слобожанщини ХІХ-ХХ століть, діалектика духовного життя суспільства.

У 80-90-х роках ХХ століття викладачами кафедри опубліковано 10 монографій і навчальних посібників, 30 науково-методичних праць, серед яких: монографія “Філософсько-педагогічні концепції в сучасному ідеалізмі” (1987 р., М.Д. Култаєва), навчальний посібник “Філософія. Курс лекцій” (1997 р., за ред. О.П. Єфимця), підручник для вищих навчальних закладів “Філософія” (1998 р., за ред. В.К. Рибалко, автори О.П. Єфимець, В.К. Рибалко та ін.).

З 1999 року кафедра організовує і щорічно проводить Міжнародні науково-практичні конференції “Освіта і доля нації”, матеріали яких друкуються у фаховому “Науковому віснику. Серія філософія”, який видається кафедрою з 1997 року.

З 2001 року викладачі кафедри щорічно публікують 10-11 наукових праць: навчальних посібників, монографій та статей (понад 30 др. арк.), серед яких “Філософія виховання. Ч. І. Навчальний посібник для студентів педвузів” (керівник авторського колективу М.Д. Култаєва), монографії: “Соціологія глобалізму” та “Теоретична соціологія ХХ століття” М.Д. Култаєвою, “Метаморфози духовності в ландшафтах буття” — І.В. Степаненко, “Феноменологічні розвідки у площині соціальної філософії між “Milieu-deckрипцією” і повсякденною герменевтикою” — О.В. Садохую,

“Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ столітті”
– Н.В. Радіоною.

Доктор філософських наук, професор М.Д. Култаєва очолює філософську школу, яка займається розробкою проблем соціології глобалізму та теоретичними проблемами соціології ХХ століття. Вона підготувала 8 докторів і 10 кандидатів філософських наук, троє з них працюють на кафедрі; кандидат філософських наук, професор О.П. Єфімець підготував трьох кандидатів філософських наук, два з них працюють на кафедрі; кандидат філософських наук, професор В.К. Рибалко підготував чотирьох кандидатів філософських наук, один із яких працює на кафедрі; доктор філософських наук, професор І.В. Степаненко підготувала двох докторів і чотирьох кандидатів філософських наук. Усі дев'ять викладачів кафедри мають учені ступені та звання, серед них шість докторів, професорів і 3 кандидати наук, доценти.

Кафедра філософії значну увагу приділяє виховній роботі серед студентів та аспірантів у формі кураторства та індивідуальних і групових співбесід. Під керівництвом М.Д. Култаєвої підготовлено і опубліковано колективну працю “Філософія виховання: навчальний посібник для студентів педвузів”. Ч. І. (2001). Ця праця є методологічною основою виховної роботи колективу кафедри.

Значну увагу кафедра приділяє розвитку наукової роботи студентів, якою керує кандидат філософських наук, доцент К.А. Дяченко.

7.4 Харківська державна академія культури

Заснована у вересні 1929 року на базі факультету політичної освіти Харківського інституту народної освіти (ХІНО), як Харківський інститут політичної освіти (ХІПО), у серпні 1930 року перейменований у Харківський інститут комуністичної освіти, а в 1931 році – у Всеукраїнський інститут комуністичної освіти, у 1935 році реорганізований в Український бібліотечний

інститут, у 1964 році – в Харківський державний інститут культури, а на його базі у 1998 році створено Харківську державну академію культури.

Кафедра філософії та політології створена у 1969 році. Її очолював доктор філософських наук, професор, заслужений працівник культури України Микола Васильович Дяченко. До складу кафедри входять доценти: Г.І. Гаврилюк, Г.Г. Гуріна, В.Б. Жадан, В.В. Лисенкова, Г.Я. Мамалуй, О.І. Романюк, В.Ю. Степанов, В.Г. Шадурський, А.Т. Щедрін.

Викладачі кафедри розробили і викладають навчальні курси філософія, історія філософії, соціальна філософія, філософія культури, філософія мистецтва, логіка, соціологія, політологія, політична транзитологія, правознавство, підприємницьке право, трудове право, релігієзнавство, етика та естетика, естетика, етика, основи етикету. Крім того, викладачі кафедри розробили і викладають спецкурси, які орієнтовані на професійні потреби студентів відповідної спеціальності: етика й етикет у діяльності менеджера, політичний менеджмент, людина і політика, конфліктологія, евристика, основи культури мислення менеджерів.

У структурі кафедри функціонують дві предметно-методичні секції: соціально-філософська та політично-правова.

Колектив кафедри проводить активну науково-дослідницьку та науково-методичну роботу за двома основними напрямками: філософські та соціально-політичні виміри культури й удосконалення методики викладання філософських та суспільно-політичних навчальних дисциплін. Результати наукових досліджень кафедри відображені в чисельних монографіях, підручниках, навчальних посібниках, дисертаціях, статтях, наукових доповідях викладачів. Кафедра бере активну участь у підготовці науково-педагогічних кадрів — докторів і кандидатів наук, забезпечує підготовку аспірантів та здобувачів наукових ступенів.

На кафедрі працюють два доктори наук: М.В. Дяченко і А.Т. Щедрін. Дяченко М.В. захистив докторську дисертацію у 1994 році. Продовж 1980-1987 та 1994-2006 років був проректором із наукової роботи. Нині завідувач

кафедри. Має понад 100 наукових праць: монографій, брошур і статей. Автор та співавтор 8 підручників і навчальних посібників із філософії, соціології, теорії та історії культури.

Дяченко М.В. очолює наукову школу з напрямку “Соціально-філософські виміри культури”; здійснює наукове консультування докторантів, наукове керівництво аспірантами; є членом спеціалізованої вченої ради з філософських наук у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна; очолює спеціалізовану вчену раду Д 64.807.01 за двома науковими спеціальностями: 26.00.01 – теорія та історія культури (в галузі культурології, мистецтвознавства та філософських наук); 26.00.04 – українська культура (в галузі культурології та мистецтвознавства). У 2004 році – присуджене почесне звання заслуженого працівника культури України.

У 1992 році М.В. Дяченко опублікував монографію “Отрицание и преимущество в развитии культуры”, а в 2007 році – монографію “Філософські виміри культури”; у співавторстві – підручники: “История философии”, 2002; “Соціальна філософія”, 2002; “Філософія”, 2000; у співавторстві – монографії: “Отрицание и полагание”. АН УССР, 1990; “Проблеми національно-культурного визначення українського народу у філософській думці ХІХ-початку ХХ століть”, 2002; Навчальний посібник “Социология: наука об обществе” (в соавт.), 1996.

Щедрін А.Т. – першим в Україні захистив докторську дисертацію з культурології (2008 р.). Працюючи понад тридцять років у системі вищої освіти, у різний час викладав такі навчальні курси: “Філософія”, “Соціальна філософія”, “Історія філософії”, “Релігієзнавство”, “Українська та зарубіжна культура”, “Етика”, “Етика і естетика”, “Соціологія”, “Логіка”, “Основи соціальної політики”, спецкурси з питань розвитку науки, техніки, культури. Започаткував авторські курси “Історія науки і техніки”, “Історія інженерної діяльності”.

Систематично бере участь в міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях, симпозіумах із проблем релігієзнавства,

філософських питань розвитку науки і техніки, проблем розвитку культури. Він є одним із фундаторів Слобожанських культурологічних читань.

Сфера наукових інтересів – методологічні питання культурології, філософія та історія релігії та науки, філософія техніки, філософія культури, історія філософії, соціокультурні виміри науково-технічного прогресу. Автор понад 150 публікацій, серед них – монографія “Вторинна” міфотворчість як соціокультурний феномен (проблеми релігієзнавчо-культурологічного аналізу)”, 2007, статті в часописах “Філософська думка”, “Вопросы философии”, “Віра і Розум”. Він започаткував вивчення вторинної міфотворчості як комплексної проблеми культурології й академічного релігієзнавства, феномену парадоксографії, що є універсальним елементом соціокультурного простору різних епох, зв’язків парадоксографічного сектора культури постмодерну з феноменами “нової” релігійності.

Щедрін А.Т. відомий фахівець у галузі релігієзнавства, дослідженні нових релігійних течій і рухів, позадоктринальної релігійності. У 1994-1995 рр. він брав участь у реалізації Програми Кабінету Міністрів України “Нові релігійні течії та культури в період соціально-економічної кризи посткомуністичного суспільства в Україні (Міждисциплінарна експлікація)” (Науковий керівник проекту — А.М. Колодний, доктор філософських наук, завідувач відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України). Результати, отримані за реалізації цього Проекту отримали високу оцінку зарубіжних фахівців: відповідна інформація міститься в довіднику “Who’s Who in the World”, 2002.

Щедрін А.Т. разом із професором Харківського державного університету харчування та торгівлі І.О. Шудриком досліджує богословсько-філософський часопис “Въра и Разумъ”, який виходив при Харківській духовній семінарії з 1884 до 1917 року. Вони брали активну участь у відродженні цього часопису. У першому номері відродженого часопису “Віра і Розум” ними була опублікована стаття “Богословско-философский журнал “Въра и Разумъ”: возрождение из забвения”. Про цей дореволюційний часопис

опублікували статті в “Філософській думці”, в “Вопросах философии”, “Православной энциклопедии Харьковщины” та в інших виданнях. Вони довели, що харківський часопис “Вѣра и Разумъ” був першим філософським часописом в Російській імперії. Про цей часопис готують монографію.

Щедрін А.Т. є заступником голови Харківського осередку Української асоціації релігієзнавців; членом редакційної колегії богословсько-філософського часопису “Віра і Розум”, відповідальним редактором збірника “Культурна спадщина Слобожанщини”.

Викладачі кафедри опублікували велику кількість методичних, навчально-методичних та наукових праць. Серед них можна виділити такі: доцент Г. І. Гаврилук. “Правознавство: Конституційне право України. Конспект лекцій”. Ч. I, 2004; “Правознавство: конспект лекцій”. Ч. I I, 2008; доцент Г.Я. Мамалуй. “Упражнения и задачи по курсу “Исторический материализм”, 1989; “Философские альтернативы XX века (проблемы человека и кризис культуры)”. Вып. 1.; Лекции по курсу “История философии”. “Философские альтернативы XX века (проблема человека и кризис культуры)”, 2000 (Вып.2, 2002.); (Вып. 3, — “Постмодернизм в философии и литературе”, 2011); доцент О.І. Романюк: “Політологія, як наука: тексти лекцій”, 1992; ”Суспільство, влада, політика: Тексти лекцій з політології”, 1993; “Політичні системи: Тексти лекцій з політології”, 1993; “Политологический словарь” (в соавт.), 1997; “Політологічний енциклопедичний словник: навчальний посібник для студентів”, 1997 (у співавт.); “Політологія: Навч. посібник”, 1998 (у співавт.), (російськомовне перевидання 2001 р.); “Політологія , як наука: тексти лекцій”. –Х.: Харк. буд. інст., 1992; “Суспільство, влада, політика: Тексти лекцій”, 1993.; доцент Г.Г. Гурина. “Этика и эстетика: Конспект лекций”, 2001; доцент В.Г. Шадурский. “Религии Востока: Учебное пособие по курсу “Религиоведение”, 1995; “Религиозное сознание и здравый смысл”. Брошюра, 1996.

Розробкою соціально-філософських проблем займаються викладачі кафедри соціальної психології та кафедри культурології. Завідувач кафедри

соціальної психології Альберт Олександрович Церковний розробив курси: “Психокорекція”, “Психологія кризових станів”, “Психологічне консультування”, “Комп’ютерна психодіагностика”, “Теорія і практика соціально-психологічного тренінгу”, “Тренінг комунікативних навичок”, “Психологія особистості”. Він досліджує проблеми індивідуальної психокорекції та психокорекції в групі, екзистенціальної психотерапії, дослідження соціально-психологічного впливу на групу, психології релігії, психології кризових станів, психології рекламної діяльності.

Доцент кафедри соціальної психології А.М. Большакова розробила курси “Психологія”, “Загальна психологія”, “Психологія спілкування”, “Патопсихологія з основами дефектології”, “Патопсихологічна діагностика”, “Соціальна психологія”, “Конфліктологія”. Вона автор навчальних посібників із соціальної психології, патопсихології, методологічних проблем психодіагностики. Досліджує проблеми: психологічних механізмів та закономірностей міжособової взаємодії в повсякденному спілкуванні й професійній діяльності.

Доцент кафедри І.О. Кушнар'єв, кандидат біологічних наук, розробив курси “Основи антропології”, “Основи психофізіологічної реабілітації”, “Сучасні методи і методики соціальної реабілітації”, “Анатомія і фізіологія людини”, “Вікова фізіологія та валеологія”, “Основи медичних знань”, “Нейропсихологія”. Досліджує проблеми стресу у віковому аспекті.

Старший викладач кафедри соціальної психології М.В. Церковна розробила курси “Вступ до психології”, “Загальна психологія”, “Соціальна психологія”, “Психологія позитивних станів”, “Організаційна психологія”, “Антикризовий менеджмент”. Вона створила блок тренінгових методик творчої самореалізації людини.

Панков Г.Д. – доктор філософських наук (2006), його наукові інтереси стосуються галузі релігієзнавства, за проблематикою якої захистив кандидатську і докторську дисертації. На кафедрі культурології ХДАК викладає загальні курси з теорії культури, методики викладання гуманітарних

дисциплін, а також спецкурси “Біблеїстика”, “Історія релігійних ідей”, “Феноменологія релігії”.

Панков Г.Д. – автор понад 50 праць, присвячених переважно вивченню православної богословської думки, серед яких монографія “Философская апологетика религии. Из истории православно-академической мысли XIX-начала XX столетия: опыт философско-теологического обоснования религии”, 2005. Тісно співпрацює з відділом релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Він є членом спеціалізованої вченої ради в ХДАК, науковий керівник аспірантів.

Сфера наукових інтересів професора кафедри культурології, доктора філософських наук, Л.В. Стародубцевої – історія філософії та релігії, теорія та історія культури, мистецтва, архітектури. Автор понад 100 наукових праць. Серед них 3 монографії, навчальний посібник, численні статті в журналах і наукових виданнях із питань філософії, культури України та зарубіжжя. Автор навчального посібника “Методологічні проблеми культурології”. Член експертної ради ВАК України в галузі “Культурологія, мистецтвознавство”; член спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальності теорія та історія культури.

7.5 Харківський національний університет радіоелектроніки

У Харківському національному університеті радіоелектроніки восени 1969 року для поліпшення світоглядної та методологічної підготовки студентів і аспірантів було створено кафедру філософії, яка виокремилася з кафедри марксизму-ленінізму. Завідувачем кафедри було призначено кандидата філософських наук, доцента В.С. Манешина. З 1973 по 1983 рік кафедрою завідував кандидат філософських наук, доцент О.П. Чугреев. За цей час захистили кандидатські дисертації М.В. Дяченко, В.С. Бакіров, В.І Штанько, Н.С. Корабльова. З січня 1984 року й понині кафедрою завідує доктор філософських наук, професор Валентина Ігорівна Штанько. За час свого

існування кафедра зростає кількісно і якісно. Захистили докторські дисертації В.І. Штанько, О.І. Заздравнова, В.М. Леонтьєва, кандидатські дисертації – П.Ю. Межов, В.М. Сумятін, А.О. Маліч, Т.В. Корабльова, О.Й. Круглов. На кафедрі почала постійно працювати аспірантура, в якій пройшли навчання та успішно захистили кандидатські дисертації А.М. Покровський, О.М. Каріна, М.М. Щербина, Н.М. Дашенкова, О.А. Бакаленко, І.І. Цехмістро, Г.М. Горячківська, В.В. Омельченко, Т.Г. Бордюгова.

У 1989 році при кафедрі було відкрито проблемно науково-дослідну соціологічну лабораторію, науковим керівником якої було призначено доктора філософських наук, професора М.Є. Добрускіна, який на кафедрі працював із 1963 по 1999 рр. Він опублікував понад 160 праць, серед яких 11 монографій. З 2000 року соціологічну лабораторію очолює кандидат історичних наук, доцент В.О. Ковальов.

У 1996 році кафедра філософії була об'єднана з кафедрою політології. На 1-ше січня 2011 року на кафедрі працювало 26 викладачів, серед яких 6 професорів, 8 доцентів, 8 старших викладачів і 4 асистенти.

Кафедра забезпечує вивчення таких курсів: філософія, філософія науки (для аспірантів), методологія наукового пізнання (для магістрів), релігієзнавство, українська і зарубіжна культура, політологія, соціологія, основи права й основи конституційного права, інформаційне суспільство, а також спецкурсів: філософія техніки, філософсько-соціологічні проблеми сучасної комп'ютерної революції, філософсько-соціологічні проблеми інформаційного суспільства, соціальна екологія, етика, естетика, історія розвитку філософії в Україні (для студентів усіх факультетів університету денної та заочної форм навчання). Кафедра також забезпечує філософську підготовку аспірантів технічних кафедр університету і викладання аспірантам курсу “педагогіка і психологія”. Крім видання традиційних навчальних посібників викладачі кафедри розробили навчальні посібники на основі сучасної комп'ютерної техніки та інформаційних технологій.

Основні наукові напрями кафедри такі: “Дослідження парадигми постмодерну в філософії науки і філософії культури”; “Соціокультурні трансформації в процесі становлення інформаційної цивілізації (філософсько-методологічний і соціологічний аналіз)”; “Гуманізація навчально-виховного процесу в технічних вишах України”; “Ціннісні орієнтації молоді в умовах глобалізації й інформатизації суспільства (соціально-філософський аналіз)”.

Лише за період з 2006 до 2010 року співробітниками кафедри опубліковано 15 навчальних посібників: професор В.І. Штанько – Політологія, 2006; Філософські проблеми наукового пізнання, 2006; професор О.І. Заздравнова – Соціологія, 2008; канд. істор наук Ю.Г. Борисенко —Правознавство. Частина I.; канд. істор. наук Н.В. Чорна —Історія України. Практикум для абітурієнтів, слухачів підготовчих відділень, студентів усіх спеціальностей і форм навчання, 2006, (у співавторстві), Політологія, 2006. (гриф МОН України), (2-ге вид., перероблене та доповнене, 2007); професор Л.А. Тіхонова Політологія, 2006. (з грифом МОН України), Політологія; доцент Т.Г. Авксентьева Політологія: Вид. 2-ге, перер. і доповн (у співавт); доцент П.М. Дашенкова Психологія; канд. соціолог. наук, ст. викл. В.А. Омельченко — Соціологія, 2008.

З 2005 до 2010 року співробітники кафедри опублікували 6 одноосібних монографій і 26 розділів у колективних монографіях. Колектив кафедри брав активну участь у виданні колективних монографій, зокрема, “Социально-философские проблемы становления информационного общества”, Россия; Инновационно-креативный потенциал в обществе знания. (Под ред. В.С. Поликарпова. –Таганрог); Ціннісні орієнтації молоді в умовах глобалізації та інформатизації соціуму, під ред. В.І. Штанько, 2009; Соціокультурні трансформації в процесі становлення інформаційної цивілізації в Україні, під ред. В.І. Штанько, 2009.

Доцент О.Й. Круглов опублікував такі монографії: Потери евреев Украины в 1941-1944 гг., 2005. (перевидана у Харкові у тому ж видавництві англійською мовою 2005 року); Без жалости и сомнения. Документы о

преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. Ч. I. , 2008; Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. Часть II, 2009; Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. Ч. III., 2009; Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. Ч. IV., 2010. В енциклопедії “Холокост на території ССРСР” опублікував 217 статей, 2009.

Проблемна науково-дослідна соціологічна лабораторія проводить дослідження таких проблем: “Гуманітаризація навчально-виховного процесу в технічних вишах України”, “Ціннісні орієнтації молоді в умовах глобалізації та інформатизації соціуму”, “Зміни ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді у сфері культури та вільного часу”, “Зміни ціннісних орієнтацій студентської молоді в умовах глобалізації та інформатизації соціуму” та ін. Крім працівників ПНДЛ у цих дослідженнях беруть участь викладачі кафедри – професор В.І. Штанько, доценти В.Г. Пятенко, О.І. Заздравнова та ін. На основі результатів цих досліджень публікуються монографії, або розділи в монографіях, статті. Однією з перших іще у 1999 році була опублікована колективна монографія “Інженер ХХІ століття: професіонал і особистість”. Результати, отримані соціологічною лабораторією успішно використовуються в навчально-виховному процесі.

7.6 Харківський національний аерокосмічний університет “ХАІ” ім. М.Є. Жуковського

Заснований у 1930 році. Тоді й була заснована кафедра марксизму-ленінізму, з якої у 1968 році виокремилась кафедра філософії та наукового

комунізму, а в 1978 році була створена самостійна кафедра філософії, яка існує і зараз. Незмінним керівником кафедри філософії понад 30 років був К.О. Байрачний, який у 27 років захистив кандидатську, а в 40 років – докторську дисертацію, присвячену найскладнішій проблемі філософії держави. Байрачний К.О. як знаний фахівець, неодноразово виїздив у тривалі зарубіжні відрядження для допомоги в організації викладання філософії у вишах Польщі та Чехословаччини.

Зараз кафедру філософії очолює доктор філософських наук, професор Анатолій Юрійович Кузнецов. На кафедрі працюють 2 професори, 2 доктори філософських наук, 8 доцентів і 2 старші викладачі, що мають учені ступені кандидатів філософських наук, 4 асистенти. Кафедра забезпечує викладання філософії, історії філософії, релігієзнавства, етики ділового спілкування, логіки й основ риторики; готує аспірантів і здобувачів до складання кандидатського іспиту з філософії. Функціонує магістратура з поглибленим вивченням філософії.

У 1991 році при кафедрі було відкрито аспірантуру за спеціалізацією “Онтологія, гносеологія, феноменологія”. Після закінчення аспірантури успішно захистили дисертації на здобуття ученого ступеня кандидата філософських наук 15 викладачів кафедри. У 2004 році захистила докторську дисертацію О.П. Проценко, а в 2008 році – докторську дисертацію А.Ю. Кузнецов.

В останні роки кафедра налагоджує міжнародні зв'язки. За програмою “Тетрия” у 2004 році кафедра отримала грант для ефективного входження ХАІ в параметри Болонського процесу. Кузнецов А.Ю. брав участь у Міжнародному конгресі з філософії, а також у наукових конференціях в Будапешті, Дюссельдорфі, Гельсінкі. У рамках програм наукових обмінів RSEP фонду IREX О.В. Плахотник чотири місяці стажувався в Іллінойському університеті (США).

За останні роки викладачами кафедри опубліковані такі навчально-методичні посібники та монографії: О.П. Проценко Етикет в просторі

практичної філософії, 2000; Етикет у бізнес-комунікаціях, 2002; Этика и Этикет в деловом общении, 2000; Л.В. Рязанцева Культура XX века: от модерна к постмодерну, 2000; И.В. Гордиенко-Митрофанова Религиозные верования славян, 2002; В.А. Чернієнко. Філософія науки і техніки, 2005; Природа засад ідентичності соціального суб'єкта. (Монографія), 2010; О.В. Ковалевская Украинская философия, 2005; Н.Л. Бильчук Понятие. Логические операции с понятиями, 2005; А.Ю. Кузнецов Методологічні контексти сучасного гуманітарного знання, (монографія), 2006; Є.П. Корогодова, В.О. Чернієнко Світові релігії: буддизм та іслам, 2006; Теоретичні проблеми релігієзнавства, 2006; Є.П. Корогодова. Світові релігії: християнство. Основні напрямки християнства, 2009; К.М. Магомедов Специфика философского знания, 2006; Сутність та основні форми буття, 2007; К.М. Магомедов, І.П. Новосолов Проблема людини в філософії, 2009; О.П. Проценко, В.Б. Селевко Основи етики і естетики, 2006; А.Л. Свящук. Практична логіка: вправи, задачі, реферати, 2009.

Викладачі кафедр суспільних наук університету, як і інших вишів Харкова, керували методологічними та теоретичними семінарами на технічних кафедрах, їх залучали в суспільно-політичну роботу не лише в своєму виші, але і в місті та районах області, за дорученням обкому партії та товариства “Знання” їх направляли читати лекції для робітників та селян області.

7.7 Харківський національний медичний університет

Історія Харківського національного медичного університету розпочинається з заснування у 1804 році Харківського університету та створення при ньому медичного факультету. У 1925-1928 роках при Харківському державному медичному інституті існувала кафедра соціально-економічних наук, співробітники якої поряд з іншими дисциплінами читали також курс діалектичного матеріалізму. З 1928 по 1932 рр. майже на всіх факультетах читався курс “Діалектичний матеріалізм в медицині”. У 1935 році

заснована “Кафедра діалектичного матеріалізму й ленінізму”. З 1952 по 1959 рр. вона називалась “Кафедра марксизму-ленінізму”. У 1959 зі складу цієї кафедри виокремлюється самостійна “кафедра марксистсько-ленінської філософії”, переіменована в кінці 80-х років минулого століття на “кафедру філософії”.

З 1959 по 1961 рр. завідувачем кафедри була доцент Л.В. Сохань. Надалі кафедру очолювали доценти І.О. Устинов (1961-1973 рр.), І.Є. Смирнов (1973-1982 рр.), В.Г. Левчук (1982-1993 рр.). З травня 1993 року і донині кафедру філософії очолює доктор філософських наук, професор Алла Петрівна Алексеєнко.

На кафедрі працюють 8 викладачів: 2 професори, 4 доценти, 2 асистенти і 3 старші лаборанти. Провж останніх 5 років на кафедрі захищено 2 докторські (А.П. Алексеєнко, К.І. Карпенко) та 3 кандидатські (О.А. Марущенко, Ю.А. Сіда, О.С. Руденко) дисертації.

На усіх факультетах читається обов'язковий курс “Філософія”. Крім того, викладачі кафедри читають елективні курси: “Соціологія та медична соціологія”, “Етичні проблеми медицини” (3-й курс), “Філософські проблеми медицини” (5-й курс), “Етика”, “Релігієзнавство”. З 1997 року для студентів-іноземців професор К.І. Карпенко курс філософії читає англійською мовою, а доценти О.А. Марущак, Ю.С. Сіда та асистент Л.І. Насонова – курси “Філософія”, “Соціологія та медична соціологія”.

За останні 5 років на кафедрі підготовлено і опубліковано понад 20 монографій, навчальних посібників та навчально-методичних розробок. Серед них: “Філософські та соціально-екологічні проблеми медицини”. За загальною редакцією М.В. Кривоносова, А.П. Алексеєнко, І.С. Кратенка. З грифом МОЗ, 2002); А.П. Алексеєнко “Природа духовності”, 2004; К.І. Карпенко “Природа і жінка. Перспективи екофемінізму в Україні”, 2005; “Философия: учебное пособие для иностранных студентов 1-х и 2-х курсов всех специальностей”, под общей редакцией А.П. Алексеєнко, 2008; “Соціально-філософські та етичні проблеми медицини”. За загальною редакцією

В.М. Лісового та А.П. Алексеєнко, з грифом МОН, 2010. У 2010 році співробітники кафедри опублікували навчально-методичні посібники з курсів етики та релігієзнавства.

Основним науковим напрямом кафедри є проблема “Філософська культура медика”. За результатами співпраці з кафедрами медико-біологічного циклу проведені спільні наукові конференції та опубліковано 6 збірників. Ініціативними темами є “Філософія виживання”, “Духовні та соціальні чинники впливу на здоров’я”. Разом із іншими підрозділами вишу кафедра бере участь в розробці комплексної теми “Здоров’я здорової людини”. З 1998 року кафедра регулярно проводить серед студентів соціологічні опитування за тематикою: “Викладач очима студента”, “Виживання фундаментальних знань в процесі навчання”, “Проблема наркоманії та сучасна молодь”, “Соціальні та духовні цінності сучасної молоді”, “Релігійна та правова культура сучасної молоді”. Цим науково-дослідним напрямом займаються доценти О.А. Марущенко та Ю.С. Сіда.

З ключових питань філософії та медицини з 1998 року кафедра проводить щорічні науково-практичні конференції, в яких беруть участь викладачі спеціальних медичних кафедр, молоді учені, студенти ХНМУ, а також інших університетів міста. У 2008 році проведена науково-практична міжвузівська конференція “Демографія, здоров’я, медицина”, а в 2009 році – науково-практична конференція “Філософія і медицина”, присвячена 50-річному ювілею кафедри філософії.

Завідувач кафедри, професор А.П. Алексеєнко у 2007 році захистила докторську дисертацію. За час роботи на кафедрі вона опублікувала понад 180 статей та тез. Професор К.І. Карпенко у 2006 році також захистила докторську дисертацію і опублікувала понад 170 статей та тез.

Алексеєнко А.П. і Карпенко К.І. опублікували монографії: “Природа і суспільство: єдність і протиріччя” (1995), “Проблеми медицини в філософії” (1997), “Філософське розуміння суспільства” (1999); А.П. Алексеєнко і В.М. Тараненко – навчальний посібник “Історія філософської думки в Україні”

(1998); В.М. Тараненко видав підручник “Релігієзнавство” (1999). За загальною редакцією М.В. Кривоносова, А.П. Алексеєнко та І.С. Кратенка у 2002 році вийшла монографія “Філософські та соціально-економічні проблеми медицини”.

7.8 Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

Заснований як Інститут механізації та електрофікації сільського господарства у вересні 1930 року. У травні 1996 року в університеті була заснована кафедра ЮНЕСКО. У той час вона була третьою філософською кафедрою ЮНЕСКО у світі і першою в Україні. Зараз таких кафедр близько 630 у 125 країнах світу. Мета діяльності таких кафедр – розвиток міжнародної академічної солідарності та інтенсифікація обміну знаннями між університетами світу. Завідувачами кафедри були професор, академік Вищої школи України Д.І. Руденко (1996-2001 рр.), професор І.В. Карпенко (2002 р.), професор О.К. Бурова (2002-2007 рр.). З вересня 2007 року до сьогодні кафедру очолює професор Сергій Олександрович Заветний. У 2009 році до кафедри приєднали кафедру філософії та кафедру історії України і політології під загальною назвою кафедра ЮНЕСКО “Філософія людського спілкування”, філософії та історії України на чолі з завідувачем професором С.О. Заветним. Кафедра плідно співпрацює з багатьма університетами та громадськими організаціями міста Харкова, України та зарубіжжя. Провідні професори харківських вишів успішно співпрацюють із кафедрою ЮНЕСКО.

Викладачі кафедри викладають такі курси: “Філософські проблеми людського спілкування”, “Філософські основи менеджменту і бізнесу”, “Основи психології та педагогіки”, “Методика викладання у вищих навчальних закладах”, “Філософія”, “Соціологія”, “Релігієзнавство”, “Історія України”, “Основи підприємницької діяльності (зелений туризм)” та ін.

При кафедрі ЮНЕСКО працює філософська магістратура для студентів п'ятикурсників, яка з 1996 по 2010 рік випустила 331 магістра за спеціальністю “магістр філософії (менеджмент)”. Провідні фахівці міста магістрантам читають авторські курси: “Філософія та теорія соціального управління”, “Філософія конфліктного спілкування”, “Філософські аспекти психології спілкування”, “Філософські основи менеджменту і бізнесу”, “Логіка”, “Філософія техніки”, “Методологія сучасного наукового пізнання” та ін.

З метою безперервної філософської освіти, після прочитаного обов'язкового предмету “Філософія”, викладачі кафедри ЮНЕСКО на IV курсі читають студентам спеціальний курс лекцій “Філософські проблеми людського спілкування”. Викладачі кафедри проводять заняття з аспірантами, здобувачами, приймають вступні іспити до аспірантури та кандидатські іспити з філософії.

Кафедра значну увагу приділяє науково-методичному забезпеченню навчального процесу. Воронянський О.В., Борисов Г.В. та Зайончковський Ю.В. у 2007 році опублікували навчальний посібник “Основы правоведения”, який був перевиданий наступного року українською мовою; О.В. Воронянський, Ю.В. Зайончковський та О.І. Власенко опублікували навчальний посібник “Религиоведение”, 2007; О.В. Воронянський видав навчальні посібники “Всесвітня історія ХХ ст.”, 2008 та “Історія України”, 2005; О.В. Воронянський, С.О. Заветний – “Філософія, навчальний посібник для учнів 10-го класу”, 2010; О.В. Воронянський (у співавт.) – “Всесвітня історія ХХ століття, довідник”, 2009; О.В. Воронянський – “Релігієзнавство”, 2008; О.В. Воронянський – “История Украины”, 2009; С.А. Заветный (в соавторстве) – “Основы этики управления”, 2009; Б.Г. Москальов, Н.П. Москальова, Л.М. Лінецький “Історія України, навчальний посібник з організації самостійної роботи студентів”, 2008; Б.Г. Москальов, Н.П. Москальова “Політична наука, навч. посібник з організації самостійної роботи студентів”, 2007; Б.Г. Москальов, Н.П. Москальова, Н.П. Ямко, Є.Р. Бабічев, В.І. Базалєєв, О.В. Воронянський, А.П. Заїка, Л.М. Лінецький

“Основи політології. Курс лекцій”, 2004; В.В. Калініченко, Б.Г. Москальов, О.В. Воронянський “Історія: Тести. Навчальний посібник”, 2007; Л.В. Фірсова, І.П. Черних, Л.І. Тараненко “Релігієзнавство: підручник”, 2007; С.О. Заветний “Курс лекцій з історії філософії управління: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів”, 2009; “Философия языка: в границах и вне границ”, 2009, (Международная серия монографий); В.И. Мудрик, Ю.П. Мичуда, С.А. Заветний “Организационно-управленческие основы физической культуры и спорта, — учебные и справочные материалы, 2008; С.О. Заветний, О.С. Пономарьов, С.М. Пазиніч, Н.І. Моїсеєва, О.В. Кострикін. “Психологія управлінського спілкування, текст лекцій”, 2009.

Професор С.О. Заветний опублікував монографії: “Социальное управление и личностное самоуправление: истоки и взаимодействие”, 1999; “Личность и общество: проблемы и перспективы управления”, 2008, а в 2009 році – “Курс лекций по истории философии управления”. Заветний С.О. у співавторстві з М. Горлачем і А. Кострикіним опублікували монографію “Философия ценностей”, 2010.

Кафедра ЮНЕСКО 18-19 жовтня 2007 року провела Науково-практичну конференцію “Г.С. Сковорода та проблеми формування особистості” (ХНТУСГ), а 16 травня 2009 року – IV Всеукраїнську наукову конференцію “Тригорій Сковорода і проблеми гуманізму. (в с. Сковородинівка, Золочівського району, Харківської області). 22-23 квітня 2010 року кафедра провела “Круглий стіл” на тему “Проблеми розвитку освіти у вищих аграрних навчальних закладах і філософські засади їх вирішення”, яка була присвячена 80-річчю Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка.

Одним із головних стратегічних напрямів науково-практичної діяльності кафедри є створення комплексної методології форм людського спілкування, яка об’єднала б філософські, лінгвістичні, психологічні, культорологічні, соціологічні концепції та ідеї в практичному ракурсі.

Кафедра ЮНЕСКО разом із філософськими кафедрами Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна до Дня філософа випускає науково-практичний філософський журнал “Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація”, який сприяє об’єднанню навколо себе багатьох учених, викладачів і науковців різних вишів та наукових закладів, зробити кафедру лабораторією для вирішення багатьох проблем на шляху розвитку різних видів спілкування на різних рівнях. У 2010 році вийшов третій номер цього часопису, присвячений 65-річчю ЮНЕСКО, в якому опубліковані серії статей під рубриками “Теоретичні аспекти філософії спілкування”, “Прикладні аспекти філософії спілкування”, “Музика і спілкування” і “До 300-річчя Г.С. Сковороди”.

Кафедра також проводить значну теоретичну роботу з надання допомоги філософському співтовариству м. Харкова і України. Важливою консолідуючою передумовою співробітництва з іншими кафедрами виступає сквородинівська проблематика, яка активно використовується в процесі підготовки до Всесвітнього дня філософії та до святкування 300-літнього ювілею від дня народження Г.С. Сковороди. Кафедра ЮНЕСКО спільно і на базі літературно-меморіального музею Г.С. Сковороди щорічно проводить науково-практичну конференцію “Г.С. Сковорода та проблеми формування особистості”, до проведення якої залучаються і студенти.

Завдяки діяльності кафедри ЮНЕСКО розширились її міжвузівські та міжнародні зв’язки. Виникла можливість використання світового досвіду з проблем філософії, зокрема, з проблеми людського спілкування. І це є стимулом для подальшої активізації наукової діяльності членів кафедри і тих науковців, які з нею співробітничать.

7.9 Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Найстаріший в Україні вищий сільськогосподарський навчальний заклад, заснований у 1816 році. У 1922-1931 роках при Харківському

сільськогосподарському інституті існувала кафедра діалектичного матеріалізму, викладачі якої читали такі курси: діалектичний матеріалізм, економічна географія, історія класової боротьби, радянське будівництво. У 1931 році після реорганізації вишів, цю кафедру ліквідували, проте викладали самостійний курс діалектичного матеріалізму, який проіснував до 1934 року.

У 1932 році відроджується кафедра діалектичного матеріалізму, яка проіснувала до 1934 року. На економічному факультеті сільськогосподарського інституту у 1934-1937 роках була кафедра філософії, яку з 1935 року очолював Д.Х. Острянин – майбутній директор Інституту філософії АН УРСР.

У 1938-1965 роках співробітники кафедри діалектичного матеріалізму викладали в інституті основи марксизму-ленінізму та політичну економію капіталізму і соціалізму. У 1952/1953 навчальному році почали читати розширений курс діалектичного та історичного матеріалізму, а з 1956 року кафедра називалась —Історії КПРС, діалектичного та історичного матеріалізму. У 1965 році створюється самостійна кафедра марксистсько-ленінської філософії. З 1991 року — кафедра філософії. З 2000 року її очолив професор А.П. Заздравнов. У 2005 році на кафедрі вийшла колективна монографія “Геокультурний потенціал агропромислового комплексу України”.

7.10 Харківська державна зооветеринарна академія

У 1924 році в Харківському ветеринарному інституті існувала кафедра розвитку суспільних форм та історичного матеріалізму. До 1929 року її очолював Д.С. Садінський. У 1930 році кафедру соціально-економічних дисциплін очолив проф. В.І. Лобакін. Наприкінці 30-х років кафедру суспільних наук очолив доц. І.М. Бодак. У 40-50-х роках – кафедра марксизму-ленінізму. У 1960 році об’єднуються Зоотехнічний і Ветеринарний інститути. З 1973 до 1986 і з 1989 року по теперішній час кафедру філософії та історії України очолює доцент В.Ф. Копієцький.

Вперше в Україні на кафедрі філософії та історії України в Харківській державній зооветеринарній академії викладається курс біологічної етики, метою якого є формування гуманного ставлення людини до всього живого, насамперед, до тварин. Значна увага на кафедрі приділяється розробці філософських засад аграрних наук. У 2001 році в академії була проведена Міжнародна наукова конференція “Біоетика у вищій школі”, а в 2002 році – перший міжвузівський семінар із біоетики.

7.11 Національний фармацевтичний університет

У квітні 1939 року у Харківському фармацевтичному інституті було створено кафедру марксизму-ленінізму, яку у 1957/1958 навчальному році було переіменовано на кафедру історії КПСС та філософії. В інституті викладачі кафедри читали курс діалектичного та історичного матеріалізму. З 1990-х років кафедра суспільних наук в національному фармацевтичному університеті забезпечує читання 9-ти курсів: “Філософія”, “Релігієзнавство”, “Соціологія”, “Політологія”, “Основи економічної теорії”, “Ергономіка”, “Основи права”, “Основи конституційного права України”, “Основи педагогіки та психології”.

У 2002 році професор Є.А. Подольська опублікувала підручник “Філософія”. Співробітниками кафедри суспільних наук фармацевтичного університету підготовлені і опубліковані навчально-методичні посібники: “Релігієзнавство”, “Політологія”, “Культурологія”, “Правознавство”.

7.12 Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У 1930 році у Харківському автомобільно-дорожньому інституті було створено кафедру марксизму-ленінізму. Як самостійний підрозділ кафедра існує з 1971 року, з 1989 року називається кафедрою філософії та політології. На завідування кафедри з Харківського державного університету був запрошений учасник Великої Вітчизняної війни, який брав участь у кривавих

боях під Смоленськом та в штурмі Сапун-гори в Криму, кавалер бойового ордена “Червоної Зірки”, кандидат філософських наук, доцент Володимир Петрович Шерстнюк, який завідував кафедрою до 1983 року. Написаний ним підручник із філософії у 1961 році на Всесоюзному конкурсі посів друге місце. Працював В.П. Шерстнюк на кафедрі до 1991 року, помер у 1999 році на 81-му році життя. З 1986 року і до сьогодні кафедру очолює доктор філософських наук, професор Олександр Костянтинович Чаплигін.

Викладачі кафедри для студентів усіх спеціальностей і форм навчання викладають курси з філософії, політології, соціології, конфліктології, релігієзнавства, етики, естетики та логіки. Для аспірантів і магістрів читаються спецкурси з філософії пізнання науки і техніки, філософії і екології. Кафедрою опубліковані конспекти лекцій, методичні посібники з основних дисциплін. Ці посібники також представлені в електронному варіанті. З грифом Міністерства освіти і науки України опубліковані такі навчальні посібники: С.П. Мовчан, О.К. Чаплигін “Методичні принципи та проблеми сучасного природознавства”, 2008; С.П. Мовчан, О.К. Чаплигін. “Основи філософії науки”, 2010. Для методичного забезпечення навчального процесу кафедрою розроблені сценарії активних форм проведення семінарських занять, пакет текстів, наочних посібників тощо.

За часи існування кафедри понад 20 викладачів захистили кандидатські дисертації, а В.В. Кравченко, В.С. Полікарпов і О.К. Чаплигін – докторські дисертації, стали професорами. У 1991 році при кафедрі було відкрито аспірантуру з соціальної філософії, соціології, культурології, яку закінчили 10 викладачів.

Основними напрямками наукової роботи кафедри є проблеми соціальної філософії, філософська антропологія, культурологія, розвиток духовного життя в Україні, актуальні проблеми Української державності. На базі кафедри в останні 10 років були проведені міжнародні наукові та науково-методичні конференції, зокрема: “Питання активізації пізнавальної діяльності студентів у вивченні суспільних наук”; “Трансформація культури в системі вищої технічної

освіти”; “III тисячоліття: гармонія людини, природи, суспільства”; “Сучасні проблеми гуманітарної підготовки і виховання студентів у вищих технічних навчальних закладах”; “Актуальні проблеми гуманітарної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України в світлі реалізації принципів і завдань Болонського процесу” (2010 р.). Викладачі кафедри — активні учасники “Сковородинівських читань” у Харкові. 20 листопада 2008 року на кафедрі відбулися меморіальні читання “Ідея соціальної справедливості в контексті сучасних цивілізаційно-культурних змін”, присвячені 90-річчю від дня народження першого завідувача кафедри філософії і політології ХНАДУ (1971-1983 рр.) Володимира Петровича Шерстюка.

На кафедрі з 1991 року діє лабораторія конкретно-соціологічних досліджень, співробітники якої постійно беруть участь у проведенні загально-державних досліджень разом із соціологами інших університетів міста Харкова та України.

Завідувач кафедри О.К. Чаплигін нагороджений “Грамотою Міністерства освіти і науки України” (2000 р.) та знаком “Відмінник освіти України” (2006 р.).

7.13 Українська державна академія залізничного транспорту

(До 1993 р. — Харківський інститут інженерів транспорту – ХІІТ). Цей вищий навчальний заклад заснований у 1930 році. Тоді ж була створена “Кафедра соціально-економічних дисциплін”, викладачі якої забезпечували викладання філософії. Першим завідувачем кафедри був Ю.Ф. Савченко. У 1936 році із цієї кафедри виділилась кафедра “Діалектичного матеріалізму і ленінізму”, яка кілька разів змінювала свою назву: “Марксизму-ленінізму”, “Історії КПРС і філософії”, “Історії КПРС, філософії і наукового комунізму”. У 1973 році на базі кафедри “Історії КПРС, філософії і наукового комунізму” було створено дві самостійні кафедри: “Історії КПРС” і “Філософії та наукового комунізму”. Лише у 1990 році у зв’язку зі скасуванням наукового комунізму як

навчальної дисципліни і введенням курсу соціології, кафедра отримала сучасну назву — “Кафедра філософії та соціології”. У даний час на кафедрі крім філософії та соціології читаються також курси релігієзнавство, основи психології та педагогіки та низка спецкурсів, таких, як: філософська антропологія, некласична філософія та ін.

Першим завідувачем суто філософської кафедри – діалектичного матеріалізму і ленінізму був Я.І. Кауфман (1901-1970 рр.). Ще до приходу в Харківський інститут інженерів транспорту він виявив себе як неабиякий філософ і організатор науково-педагогічної роботи. До цього часу він уже встиг попрацювати старшим науковим співробітником в Інституті філософії ВУАМЛІНУ (Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів), завідувачем кафедр філософії харківських технологічного і електротехнічного інститутів, політичним редактором партвидавництва в Києві, опублікувати кілька ґрунтовних праць. Він був уже відомим як співавтор перших радянських підручників з філософії. На долю Я.І. Кауфмана випали суворі репресивні 30-ті роки, війна, повоєнна розруха та ідеологічний пресінг. Про його видавничу діяльність сказано у попередньому розділі.

Кауфман Я.І. довше за всіх очолював кафедру філософії. З вимушеною перервою в роки Великої Вітчизняної війни він завідував кафедрою до 1966 року, коли тяжко захворів. Під час війни був тяжко поранений. За роботу в політорганах і участь у бойових діях нагороджений орденом “Червоної Зірки” та медаллю “За перемогу над Німеччиною”. Він також був удостоєний медалі “За трудову доблесть” та значком “Почесний залізничник”.

У 1966 році після Я.І. Кауфмана кафедру очолив кандидат філософських наук, доцент А.І. Корж (1917-1972 рр.), який до цього тривалий час працював у системі вищої освіти і в керівних органах. Фізик за базовою освітою, він продовжив традиції Я.І. Кауфмана в справі творчого союзу суспільствознавців і викладачів технічних дисциплін. Це дало можливість у технічному виші вдосконалювати методологію і методику викладання. Після передчасної смерті А.І. Коржа у 1972 році кафедру очолив вихованець Харківського університету

кандидат філософських наук, доцент А.О. Іваніщенко. До цього він працював на кафедрі філософії університету. Фізик за базовою освітою, як і А.І. Корж А.О. Іваніщенко продовжив зміцнювати союз гуманітаріїв та представників технічних спеціальностей до повернення в університет у 1975 році.

Продовж 1975-1986 років кафедрою завідував кандидат історичних наук, доцент В.В. Колотев, який до цього мав значний досвід педагогічної та керівної роботи. У 1987-1991 роках кафедрою завідував доктор філософських наук, потім професор Олександр Олександрович Мамалуй. У переломний період в історії нашого суспільства йому першому довелось організувати трансформацію навчальних дисциплін на кафедрі “Філософія і соціологія”. Було вирішено, доцільно читати студентам історію філософії, оскільки вона не лише долучає до скарбів понад двох із половиною тисячоліть філософської мудрості та загальнолюдських цінностей, але й сприяє формуванню теоретичного мислення. Зусиллями О.О. Мамалуя у 1991 році був виданий збірник наукових праць викладачів кафедр суспільних наук інституту “Актуальные проблемы современного общественного развития”.

Після О.О. Мамалуя посаду завідувача кафедри обіймав кандидат філософських наук, доцент Г.Ф. Перетяткін, випускник філософського факультету Ростовського університету, який через декіль років повернувся на свою батьківщину в Ростов-на-Дону і залишився викладати філософію в Ростовському державному університеті.

З 1996 року кафедру очолював кандидат філософських наук, доцент Іван Дмитрович Загрійчук, випускник філософського факультету Київського державного університету. При ньому в навчальний процес були введені нові навчальні дисципліни: культурологія, основи психології та педагогіки, логіка, етика та естетика. З усіх навчальних курсів були підготовлені конспекти лекцій, тести вправи і контрольні запитання для самоперевірки.

З вересня 2010 року кафедру очолює доктор філософських наук, професор Володимир Миколайович Петрушов. На кафедрі філософії та соціології працює двоє докторів наук, професорів: В.М. Петрушов та

І.Д. Загрійчук; п'ять кандидатів наук, доцентів: В.М. Овчаренко, В.В. Міхеєва, Т.В. Количева, В.О. Данил'ян, В.О. Лебедєв; один кандидат наук, асистент І.В. Толстов; три старших викладачів: П.В. Алексеєнко, А.І. Кривий та О.П. Семотюк.

У різні часи четверо викладачів кафедри були нагороджені такими відзнаками: О.О. Мамалуй – Заслужений діяч науки і техніки України, І.Д. Загрійчук – Відмінник освіти України, нагороджений також Почесною грамотою Міністерства транспорту України, В.І. Трикоза – Відмінник освіти України, В.В. Колотєв нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти СРСР.

За останні шість років викладачі кафедри під докторські дисертації видали посібники, підручники, монографії, зокрема, три монографії: І.Д. Загрійчук – “На межі національних культур” (2006 р.); В.М. Петрушов – “Європейський адогматизм: історико-філософська ретроспектива, сучасні інтенції” (2007 р.); О.П. Гужва – “Симфонія та симфонізм у часі-просторі культури” (2009 р.). Захистили три докторські дисертації: В.М. Петрушов – “Філософія європейського адогматизму: парадокс віри С. Кіркегора і Sola fide Л. Шестова” (Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, 2008 р.); І.Д. Загрійчук – “Космополітизм і маргінальність у національній культурі” (Харківський національний університет ім. Г.С. Сковороди, 2010 р.); О.П. Гужва – “Симфонізм як феномен духовної культури” (Харківський національний університет ім. Г.С. Сковороди, 2010 р.).

Також захистили кандидатські дисертації: З.А. Сивогракова – “Психологічні особливості подолання студентами складних життєвих ситуацій” (Київський національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, 2009 р.); І.В. Толстов – “Антитетика позитивного і природного права”. (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2011 р.).

Сфера наукових інтересів О.П. Гужви – проблеми виникнення мистецтва, мови музики, духовної драми, художніх стилів та художньої свідомості. У центрі цих досліджень найвидатніші творчі особистості, зокрема,

Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леся Українка, Павло Тичина, творчість яких розглядається в контексті європейської культури. Гужва О.П. – автор понад 90 наукових і науково-методичних праць.

Сфера наукових інтересів В.М. Петрушова – історія філософії, подальша розробка запропонованої ним концепції європейського адогматизму. У 2009 році під його керівництвом було проведено дослідження за темою: “Філософське та науково-методологічне дослідження теоретичних засад прийняття оптимальних рішень персоналом структур та підрозділів залізничного транспорту в умовах значного зростання інтенсивності руху поїздів”, завданням якого було застосування філософської методології в дослідженні проблематики управління на залізничному транспорті.

Наукові інтереси І.Д. Загрійчука охоплюють проблеми теорії пізнання соціальної філософії, філософської антропології, теорії пізнання, культурології. У цьому плані крім захищеної докторської дисертації, ним опублікована низка статей у провідних часописах. Він є автором понад 90 наукових і науково-методичних робіт.

Доцент кафедри З.А. Сивогракова за фахом психолог. Сфера її наукових інтересів: вікова і педагогічна психологія, психологія подолання складних життєвих ситуацій, превентологія. Вона учасник проекту Громадської організації “Громадська рада із соціальних проблем розвитку підростаючого покоління”. Має понад десяти міжнародних сертифікатів і нагород.

Викладачі кафедри беруть активну участь у роботі “Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях”, наукових конференціях та конгресах різного рівня, публікуються в наукових виданнях.

7.14 Харківський державний університет харчування та торгівлі

Створений у 1967 році. Його попередником було відкрите у Харкові 1893 року Комерційне училище, яке у 1911 році отримало статус інституту. Через кілька років у Харкові відкрили Вищі комерційні курси. У кінці 20-х

років минулого століття у Харкові на базі торговельного факультету Інституту народного господарства було утворено Інститут обміну й розподілу та Планово-економічний інститут споживчого господарства. У 1931 році перший реорганізували у Харківський інститут державної торгівлі, а у вересні 1935 року його об'єднують із Планово-економічним інститутом під спільною назвою – Український (з 1940 р. – Харківський) інститут радянської торгівлі, який після Великої Вітчизняної війни переведений до міста Донецьк, а у Харкові залишився його вечірньо-заочний факультет. 7 березня 1967 року на базі цього факультету було утворено Харківський інститут громадського харчування, у 1994 році перетворений в академію, а 1-го листопада 2002 року – в університет. Таким чином, Харківський державний університет харчування та торгівлі продовжив славу традицію комерційної освіти на Слобожанщині. Першим ректором із 1967 до 1988 року був фронтовик, професор І.Г. Бережний, з 1988 до 1991 року – професор М.І. Беляєв. З 1991 року до сьогодні Харківський державний університет харчування та торгівлі очолює професор Олександр Іванович Черевко.

З початку організації Харківського інституту громадського харчування було створено загальноінститутську кафедру суспільних наук, на базі якої у 1972 році було створено кафедру Історії КПРС, філософії та наукового комунізму, у 1990 році з неї виокремилась кафедра філософії та політології. З 1972 до 1984 року кафедру філософії та наукового комунізму очолював доцент В.М. Нікітін, з 1984 до 1988 — доцент О.С. Антоненко, з 1988 до 1992 – доцент А.О. Мартовий, а з 1992 до липня 2009 року кафедру філософії та політології очолював доцент, потім професор О.Є. Попов. У липні 2009 року кафедра філософії та політології була об'єднана з кафедрою українознавства, отримавши назву кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін, яку очолив кандидат історичних наук, професор Андрій Сергійович Міносян.

На об'єднаній кафедрі працюють 18 викладачів, з них 5 професорів, 8 доцентів, 3 старших викладачі, 2 старші лаборанти і на 0,5 ставки працює доктор філософських наук, професор Л.І. Юрченко. Викладачі кафедри

забезпечують викладання на усіх факультетах університету та філіях у Севастополі, Дніпропетровську та Первомайську таких курсів: філософія, логіка, історія філософської думки в Україні, політологія, соціологія, соціологія сім'ї, релігієзнавство, історія України, всесвітня історія, культурологія, українська та зарубіжна культура, ділова українська мова, етика, естетика, основи психології та педагогіки та ін. Кафедра забезпечує викладання “філософії” та “історії української філософії” для аспірантів і здобувачів та прийом у них вступних та кандидатських іспитів.

Захистили кандидатські дисертації: А.С. Міносян (1996 р.), О.М. Варипаєв (2000 р.), М.В. Арделян (2004 р.), М.Д. Степаненко (2000 р.), О.В. Головка (2006 р.), О.А. Покровська (1996 р.), С.М. Руденко (2000 р.).

Кафедра значну увагу приділяє методичному забезпеченню викладання курсів, зокрема, філософських. Професор О.Є. Попов і доцент О.М. Варипаєв опублікували опорний конспект лекцій з курсу “Філософія”, 2005; доцент О.М. Варипаєв – опорний конспект лекцій з курсу “Логіка” , 2006; доценти І.О. Шудрик і М.В. Арделян – опорний конспект лекцій з курсу “Релігієзнавство”, 2006; М.В. Арделян – тестовий тренінг з курсу “Релігієзнавство”, 2008; доцент С.М. Руденко – методичні рекомендації для самостійної роботи студентів: “Релігійні засади харчування та дотримання їх у сучасних умовах (на матеріалі дослідження феномену єврейської кухні в Україні)”, 2001; “Українська православна кухня (аналіз становлення християнських поглядів на їжу та його вплив на календарний цикл харчування українців)”, 2002; та “Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів денної та заочної форм навчання всіх факультетів із курсу “Релігієзнавство” за темою “Іслам”, 2003; професор А.С. Міносян і доцент І.П. Коршунова – опорний конспект лекцій із курсу “Історія та культура Слобідської України”, 2009); вони ж – для студентів заочної форми навчання – науково-методичні рекомендації “Нарис культурного життя Харкова у XVI –XXI ст.”, 2006.

Професор І.О. Шудрик для студентів та аспірантів започаткував авторський курс “Історія філософської думки в Україні”. З грифом

Міністерства освіти і науки України у 2000 році опублікував навчальний посібник для студентів “З історії української філософської думки”. До 280-ліття від дня народження Г.С. Сковороди для студентів — текст лекції “Філософія Григорія Сковороди”, 2001. Для аспірантів І.О. Шудрик опублікував конспект лекцій “Історія філософської думки в Україні”, 2007.

Значна увага на кафедрі приділяється науково-дослідній роботі. До об’єднання кафедра українознавства продовж 2007-2009 років розробляла проблему “Історико-культурні традиції Слобожанщини XVII–XXI століть”. Кафедра філософії та політології продовж декількох років розробляла тему “Філософсько-соціологічний аспект гуманітарної підготовки фахівців харчування і торгівлі”. У 2009 році кафедра завершила розробку проблеми “Соціальні та філософські виміри підготовки спеціалістів харчування та торгівлі в умовах глобалізації та переходу до інформаційного суспільства”, в розробці якої активну участь взяли всі члени кафедри. У 2010 році об’єднана кафедра – суспільних та гуманітарних дисциплін розробляла дві наукові теми: “Дворянські садиби Слобожанщини XVIII-XIX ст. у пам’ятках та музейній практиці” і розпочала розробку проблеми “Українська суспільно-політична думка в контексті розвитку світової цивілізації (початок XIV– початок XXI ст.).

Викладачі кафедри А.С. Міносян, О.В. Головка, І.П. Коршунова, Н.А. Лемешева, Н.А. Лисак, В.В. Смірнов опублікували колективну монографію “Історико-культурні традиції Слобожанщини XVII – початку XVI ст.”, 2010; А.С. Міносян та І.П. Коршунова – навчальний посібник “Історія української культури”, 2010.

Сфера наукових інтересів професора І.О. Шудрика: нетрадиційна релігійність, філософська та богословська думка в Україні, зокрема, на Слобожанщині. Він автор понад 170 наукових та науково-методичних публікацій. У співавторстві з доцентом Харківського національного університету В.М. Арестовим опублікував монографію “Нетрадиционные религии в системе идеологических диверсий империализма”, 1986 та брошуру “Нетрадиційні релігії: суть і спрямування”, 1990. Для студентів-менеджерів

туризму опублікував дві монографії про відомих слобожанських цукрозаводчиків та меценатів Харитоненків: “Династія Харитоненків”, 2003. і “Наталівка – перлина Слобожанщини”, 2008.

Професор І.О. Шудрик з доктором культурології, професором Харківської державної академії культури А.Т. Щедріним досліджує богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ”, який виходив при Харківській духовній семінарії з 1884 до 1917 років. Як автори і члени редколегії, вони брали активну участь у відродженні цього часопису в 2000 році. У першому номері відродженого часопису “Віра і Розум” вони опублікували статтю “Богословско-философский журнал “Вѣра и Разъмъ”: возвращение из забвения”. Через два роки в часописі “Філософська думка” опублікували статтю “Богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ”: місце і роль в історико-філософському процесі кінця ХІХ – поч. ХХ ст.”, а в “Вопросах философии”, 2004, №10—статтю “О богословско-философском журнале “Вѣра и Разумъ”. Шудрик І.О. у відродженому часописі “Віра і Розум” опублікував чотири статті.

У матеріалах ІV Російського філософського конгресу (Москва, 24-28 травня 2005 р., Т.2, с. 355) І.О. Шудрик і А.Т. Щедрін довели, що харківський часопис “Вѣра и Разумъ” був першим філософським часописом в Російській імперії, а не московський “Вопросы философии и психологии”. Харківський часопис “Вѣра и Разумъ” вийшов майже на шість років раніше, ніж московський “Вопросы философии и психологии”. І ця інформація також зафіксована у виданні, підготовленому у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна “Харківщина: перші та вперше. 50 розповідей”, 2009, с.110-113, 202, з посиланнями на їхні публікації. Професори І.О. Шудрик та А.Т. Щедрін на матеріалах дореволюційного часопису “Вѣра и Разумъ” опублікували низку й інших статей і готують про цей часопис монографію.

У “Віснику Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна” № 766 за 2007 рік І.О. Шудрик опублікував статтю “Співробітництво професорів Харківського університету з Харківським богословсько-

філософським часописом “Вѣра и Разумъ”. На матеріалах дореволюційного часопису “Вѣра и Разумъ” І.О. Шудрик в “Філософській думці” (2007, №2) опублікував статтю “Філософська освіта у Харківському колегіумі (до 280-річчя колегіуму)”, а в № 6 “Філософської думки” за 2007 рік — статтю “Харківський часопис “Мысль””.

Шудрик І.О. з доктором культурології Харківської державної академії культури А.Т. Щедріним брали активну участь у підготовці з науковцями Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна і протоієреєм М. Матвієнком фундаментального видання “Православна енциклопедія Харківщини”, 2009, для якої підготували низку статей.

Шудрик І.О. виявив і разом із професором Харківського університету В.С. Калашником опублікував у харківському часописі “Березіль” (1999, № 11-12), полтавському науково-публіцистичному альманаху “Рідний край” (2005, №1 (12)), та інших виданнях статті про Доповідну записку Імператорської Академії наук “Объ отмене стіснений малорусскаго печатнаго слова” (1905 р.).

Шудрик І.О. був одним із фундаторів “Слобожанських культурологічних читань” і є членом редколегії збірника “Культурна спадщина Слобожанщини”. З 1995 року – голова Харківського осередку Української асоціації релігієзнавців, з 2006 року – Громадський інспектор з охорони культурної спадщини Харківської області, з 2008 року – член Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини при Управлінні культури і туризму Харківської облдержадміністрації.

Результати проведених наукових досліджень викладачами кафедри доповідались на наукових конференціях не лише в Україні, але і за її межами – в Росії, Польщі, Чехії, Словаччині, Австрії та інших країнах.

Завідувач кафедри професор А.С. Міносян нагороджений “Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України” від 30 січня 2008 року. Ім’я професора І.О. Шудрика внесене в енциклопедичний довідник “Сумщина в іменах”

(Суми: РВО “АС-Медіа”, 1-ше вид. 2003 р., с. 560; 2-ге вид., 2004 р., с.776) та в Біографічний довідник “Краєведи Слобожанщини”, 2011, с. 151-152.

Обласний центр **Суми** належить до території Слобожанщини. У ньому зараз функціонує чотири вищі навчальні заклади: Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, Сумський державний університет, Сумський державний аграрний університет та Сумська державна академія банківської справи. До 2007 року в Сумах був п'ятий – військовий вищий навчальний заклад – Сумський інститут ракетних військ і артилерії ім. Богдана Хмельницького, який розташовувався в будинках колишнього Сумського кадетського корпусу, побудованого за кошти відомого сумського цукрозаводчика і мецената П.І. Харитоненка. У зв'язку з реорганізацією Збройних сил України Сумський інститут ракетних військ і артилерії перетворений у факультет ракетних військ і артилерії Львівського інституту сухопутних військ України.

Аграрний університет і Академія банківської справи – молоді вищі навчальні заклади, зате Педагогічний університет і Сумський університет мають свою солідну історію.

7.15 Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка

Заснований у 1924 році, як вищі педагогічні курси, які у 1925 році перетворені в педагогічний технікум з правами вищого навчального закладу, з 1930 року – інститут соціального виховання, з 1933 року – педагогічний інститут. Ім'я А.С. Макаренка присвоєно у 1955 році.

До війни завідувачем кафедри діалектичного матеріалізму був М.В. Бутко. 24 лютого 1944 року на посаду завідувача кафедри марксизму-ленінізму призначено Б.М. Мільштейна, у 1948 році – Н. Цикуля, у 1950 кафедру очолював І.І. Краснопольський, а з 1951 до 1963 років – кандидат

економічних наук, доцент М.Є. Карпенко, з вересня 1963 до 1975 років кафедру очолював кандидат філософських наук, доцент В.Д. Скрипник, у серпні 1975 року завідувачем кафедри обрано кандидата історичних наук, доцента В.Ф. Максимова. У 80-ті роки кафедру очолював доктор філософських наук, професор П.П. Бобровський, з 1988 – до 1992 років – кандидат історичних наук, доцент Г.І. Корогод, з 1992 року кафедру очолює доктор філософських наук, професор Веніамін Олександрович Цикін.

У повоєнний період на кафедрі тривалий час працювали І.І. Краснопольський, О.П. Бова, В.Д. Жлобницький, З.Й. Борисова, П.П. Бобровський, В.Д. Скрипник, М.Є. Дзекунов, В.М. Євтушенко, Р.Д. Кайда, М.В. Миславська, Д.П. Костенко; з лютого 1968 до серпня 1969 – І.О. Шудрик. У 80-х роках на кафедрі прибули доктор філософських наук, професор Ю.І. Шехтерман, кандидат історичних наук, доцент П.В. Козирев, кандидат філософських наук, доцент В.О. Цикін та ін.

Скрипник В.Д. – колишній партійний працівник, раніше був завідувачем відділу пропаганди та агітації Хмельницького обкому партії. Закінчив він аспірантуру Академії суспільних наук при ЦК КПРС, спеціалізувався з проблем літературної критики. Навчався в аспірантурі в одній групі з донькою Сталіна — Світланою Алілуєвою. Розповідав, що вона вела себе досить скромно, не виділялась поміж своїх колег.

Коли в Україні організували необ'єктивну критику роману Олеся Гончара “Собор”, то В.Д. Скрипник, для його честі, не дивлячись на те, що він готувався як партійний літературний критик, у Сумському педінституті обговорення цього роману не організували і не провели. Можливо іще тому, що ректором був розумний чоловік, фахівець з української літератури, доцент Яловий, який пізніше інструктору обкому партії з приводу якогось розпорядження висловився: “Хлопці, не робіть дурниць!”. За це він поплатився своєю посадою. Скрипник В.Д., хоч і був суховатою людиною, але від природи здібною і розумною, не наважився в колективі організувати обговорення цього роману. Більше того, він дав мені, автору цієї монографії, молодому

викладачеві, на декілька днів почитати цю книгу. Прочитавши роман, я з вдячністю повернув його. У мене склалось враження, що завідувач кафедри не поділяв тієї необ'єктивної критики, яка тоді досить широко проводилась в пресі та в трудових колективах. Порядні люди тоді зрозуміли, що Олесь Гончар гостро підняв проблему охорони довкілля і збереження “собору душ”...

Скрипник В.Д. читав лекції з історичного матеріалізму, а я за ним проводив семінарські заняття. Лекції він читав досить зрозумілою українською мовою. (До речі, декан філологічного факультету Олександр Скорик на зборах зауважував, що на кафедрі історії та філософії лише троє викладають українською мовою: В.Д. Скрипник, І.О. Шудрик та Галина Троненко). Якимось чином вирішив із ним порадитись, як з досвідченим викладачем. Я відверто сказав, що не розумію положень Леніна, викладених у праці “Держава і революція” про те, що соціалістична держава це “напівдержава”, що вона “відіме” і перетвориться в “комуністичне громадське самоуправління”. Після його пояснень я зрозумів, що Ленін написав дурницю, тому студентам я казав “так писав Ленін”. У цій дурниці Леніна я переконався, коли з колегами у 1970 році був у Москві на Всесоюзному семінарі лекторів обкомів партії, показавши їм як “відмирає” держава, звернувши їхню увагу на Луб'янку, яка розрослася в довжину і у висоту. Щоправда, за це я отримав стусана під бік і пораду мовчати з приводу цього.

Солідних філософських праць у В.Д. Скрипника не було, зате він видавав красномовну літературу. Ревниво він ставився до П.П. Бобровського, який готував докторську дисертацію.

У 1991 році у зв'язку з відміною курсу історії КПРС був введений курс політичної історії і кафедра отримала назву політичної історії та філософії. У 1993 році замість курсу політичної історії введено вивчення курсу соціології і кафедру перейменували на кафедру філософії та соціології.

У 2009-2010 навчальному році на кафедрі працювали 1 доктор і 9 кандидатів філософських наук, чотири з них – відмінники освіти (професор В.О. Цикін, доценти М.О. Качуровський, Н.В. Кочубей, О.А. Наумкіна).

Професора В.О. Цикіна нагороджено нагрудним знаком “Петро Могила” (2006) та присвоєно почесне звання “Заслужений працівник освіти України”(2007).

Професорсько-викладацький склад кафедри проводить заняття з філософії, логіки, соціології та спецкурси на 10 факультетах університету із студентами, магістрантами та аспірантами. За вибором студентів кафедра забезпечує викладання таких спецкурсів: філософія науки, філософія освіти, методологія наукового дослідження, філософія мови, філософська антропологія, філософія творчості, філософія історії, інтелектуальна власність, методологія синергетики в постнекласичній науці та в освіті та ін.

Викладачі кафедри опублікували низку власних та колективних навчальних та навчально-методичних посібників: М.О. Качуровський – 3 історії української філософії, 2000; 3 історії світової філософії, 2001; Українська філософія; Ю.П. Тарелкін – Основи формальної логіки, 2001; М.О. Качуровський, Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін Філософія: навчальний посібник, 2002; М.О. Качуровський, О.А. Наумкіна, В.О. Цикін Синергетика: нове мислення, 2004; О.А. Наумкіна, В.О. Цикін Соціальна філософія, 2005; М.О. Качуровський, В.О. Цикін Філософія: альтернативний виклад, 2005; А.Є. Лебідь. Діалектика, 2006; А.Є. Лебідь Основи логіки. -Суми, 2006; Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін Історія філософії в стислому вигляді, 2007; М.О. Качуровський Українська філософія, 2007; М.О. Качуровський, Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін Філософія в запитаннях і відповідях, 2008; М.О. Качуровський, Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін Історія філософії в запитаннях і відповідях, 2009; В.Є. Карпенко Штучний інтелект крізь призму філософського вчення про свідомість, 2009; Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін Історія філософії в стислому вигляді, 2010 (з грифом МОН).

З 1973 до 2006 року на кафедрі підготували і успішно захистили докторські дисертації 5 викладачів: П.П. Бобровський, Д.П. Костенко, В.О. Цикін, О.Ю. Щербина-Яковлева, В.А. Косяк. Лише з 2000 по 2010 рік на кафедрі успішно захистили 16 кандидатських дисертацій: В.І. Вихрова, О.П. Склярів, В.О. Гайдєнко, О.А. Наумкіна, І.В. Єременко, Т.Г. Геращенко,

А.Є. Лебідь, І.О. Снегірьов, А.П. Возний, С.М. Цимбал, Є.С. Голуб, Г.В. Губенко, І.В. Книш, В.Є. Карпенко, Т.М. Карпенко, Д.М. Григор'єв.

25 травня 2001 року укладено договір про творче співробітництво Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка з Інститутом філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, який переукладено 27 жовтня 2009 року. Сферою наукової діяльності кафедри є такі проблеми: філософія науки, епістемологія, філософські проблеми синергетики і нанонаук.

На кафедрі філософії та соціології під керівництвом її завідувача, професора В.О. Цикіна створено наукову школу з дослідження важливих наукових проблем: нелінійного розвитку світу, синергетичного осягнення проблем буття, дослідження процесів самоорганізації і взаємодії відкритих складних систем, коеволюційних процесів, глобалізації, нанотехнологій, суспільства ризику, суспільства знань тощо. Над дослідженням цих проблем працюють доценти Ю.П. Тарелкін, М.О. Качуровський, Н.В. Кочубей, О.А. Наумкіна.

24 вересня 2001 року при кафедрі було створено проблемну наукову лабораторію “Філософський аналіз основ синергетики та нанонаук”. Проблемна лабораторія проводить наукові дослідження у сфері філософії науки, зокрема, виявлення евристичного та методологічного потенціалу синергетики і сприяння формуванню синергетичного уявлення як атрибуту нового, нелінійного стилю мислення. Результатом успішної роботи проблемної лабораторії була підготовка і успішний захист кандидатських дисертацій: О.А. Наумкіною, І.В. Єременко, Т.Г. Геращенко, А.Є. Лебідем, І.О. Снегірьовим, С.М. Цимбал, Є.С. Голуб, Г.В. Голуб та В.Є. Карпенком. Їхнім науковим керівником був професор В.О. Цикін.

За останні роки викладачами кафедри опубліковані такі монографії: В.А. Цикин *Философские проблемы синергетик*, 1997; В.А. Цикин *Философия: самоорганизация сложных систем*, 2001; В.А. Цикин, А.В. Брижатый *Синергетика и образование: новые подходы*, 2005; В.А. Цикин, А.В. Брижатый *Философская интерпретация современных инновационных технологий в*

образовании, 2006; В.А. Цикин. Глобализация: ноосферный подход, 2007; Е.Е. Щербина-Яковлева Миротношение и иррациональность, 1996; В.А. Косяк Эпистемология человеческой телесности, 2002; Наука и образование: современные трансформации. Монография, 2008. (Монографія видана спільно з кафедрою філософії та соціології Сумського державного педуніверситету); В.А. Цикин, Е.А. Наумкина Философия образования: постнеклассический подход, 2009.

У липні 2003 року кафедрою філософії спільно з Інститутом філософії НАН України, філософським факультетом Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка та Сумським регіональним відділенням Української академії політичних наук була підготовлена і проведена наукова конференція “Філософські проблеми синергетики: постнекласична трансформація наукового знання”; у 2005 році – Міжнародна наукова конференція “Наука. Синергетика. Освіта”; у липні 2008 року – Всеукраїнська наукова конференція “Планетарна цивілізація. Наука. Освіта”. За результатами цих конференцій були видані збірники матеріалів виступів її учасників.

7.16 Сумський державний університет

Пройшов тривалий шлях становлення з 1949 року, був філіалом Харківського політехнічного інституту, а зараз він упевнено тримається на рівні першої десятки університетів України.

Велику роботу у створенні кафедри суспільних наук Сумського філіалу Харківського політехнічного інституту відіграв Сурен Мартіросович Кафтарян (1913-1972 рр.), доктор історичних наук (1954), професор (1960). З 1949 продовж десяти років він очолював кафедру в Сумському педінституті, а з 1960 до 1972 років – кафедру історії та філософії Сумського філіалу Харківського політехнічного інституту. Автор понад 100 наукових праць, кількох монографій.

Кафедру філософії засновано 31 травня 1991 року в результаті розділення кафедри філософії та соціології. Завідувати кафедрою став доктор філософських наук (1990), професор (1991) Валентин Миколайович Вандишев. У період з квітня 2000 року до серпня 2004 року кафедрою завідували доктор філософських наук, професор Б.І. Тарельник (1928-2002 рр.) і кандидат філософських наук, доцент А.Ф. Слівінська. З вересня 2004 року кафедру знову очолив В.М. Вандишев.

Викладачі кафедри забезпечують викладання усього комплексу філософських дисциплін: логіку, філософію, релігієзнавство, ораторське мистецтво, комунікативну логіку, етику, естетику на всіх факультетах і за всіма спеціальностями.

На кафедрі успішно функціонує аспірантура з філософських спеціальностей. Усі викладачі мають науковий ступінь. Впродовж усього часу існування кафедри викладачі її виконують значну навчально-методичну, науково-дослідницьку та виховну роботу. Ними було підготовлено і опубліковано велику кількість навчальних посібників (з них сім із грифом Міністерства освіти і науки України). За час існування кафедри було організовано і проведено до 30 науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, симпозіумів, семінарів та “круглих столів”, серед них: Науково-теоретична конференція: “Людина: дух, душа, тіло”. -Суми, СумДУ, 15-16 квітня 1999 р.; IV Міжнародна науково-теоретична конференція: “Людина: дух, душа, тіло”. -Суми, СумДУ, 21-22 грудня 2000 р.; Міжнародна науково-теоретична конференція “Глобалізм глазами современника: блеск и нищета феномена”, –Сумы, Институт прикладной физики НАНУ, 25-26 сентября 2002 г.; Міжнародна науково-теоретична конференція: “Україна в контексті євроінтеграції”, –Суми, СумДУ, 1-3 грудня 2005 р.; Всеукраїнський симпозіум: “Морально-естетичні ідеї Г.С.Сковороди і сучасний світ”. –Суми, СумДУ – музей Г.С. Сковороди (с. Сковородинівка), 19-20 травня 2006 р.; III філософсько-літературні читання: “Філософський та літературно-критичний виміри сучасної духовної та морально-естетичної ситуації в Україні:

модернізація versus традиції”, –Суми, СумДУ, 5-6 січня 2007 р.; II Міжнародна науково-практична конференція: “Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність”, –Суми, СумДУ, 3-5 грудня 2007 р.; Міжнародна науково-теоретична конференція: “Філософія мови: текст, образ, реальність”, –Суми, СумДУ, 30-31 березня 2009 р.; Міжнародна науково-теоретична конференція: “Філософський та літературознавчий виміри сучасних гуманітарних досліджень” (до 287 –ліття з дня народження Г.С. Сковороди), – Суми, СумДУ, 17-19 грудня 2009 р.; Міжнародна науково-теоретична конференція: “Концепт реальності у філософії, літературі й науці”, – Суми, СумДУ, 24-25 лютого 2011 р.

Викладачі кафедри філософії: Ваддишев Валентин Миколайович – доктор філософських наук, професор, завідує кафедрою понад 20 років, автор більше 280 наукових і науково-методичних праць у вітчизняних та зарубіжних виданнях (Польща, Чехія, Німеччина), серед яких 15 монографій та 20 навчальних посібників (5 з грифом МОНУ). Член спеціалізованої вченої ради та п’яти редколегій періодичних філософських видань. Організатор і учасник близько 300 наукових конференцій. Активно співпрацює з колегами університетів Варшави, Любліна, Ольштина (Польща) та Прешова (Словаччина): щодо видання наукових монографій, збірників, проведення наукових конференцій; О.С. Переломова – кандидат філологічних наук, доцент (2002). Завершила роботу над докторською монографією. Опублікувала близько 60 наукових і науково-методичних праць. Автор двох наукових монографій та двох навчальних посібників. Активно співпрацює з колегами університетів Варшави, Ольштина (Польща) та Оломоуца (Чехія); В.О. Артюх – кандидат філософських наук, доцент (2004). Завершує написання докторської дисертації. Має близько 50 опублікованих наукових і науково-методичних праць. Автор наукової монографії; Т.О. Козинцева – кандидат філософських наук, доцент (2001). Має низку опублікованих наукових і науково-методичних праць; А.Є. Лебідь – кандидат філософських наук, доцент (2007). Має понад 60 опублікованих наукових і науково-методичних праць; І.О. Бушман –

кандидат філософських наук (2005). Має близько 20 опублікованих наукових і науково-методичних праць; О.І. Швирков – кандидат філософських наук (2007). Має близько 20 опублікованих наукових і науково-методичних праць; В.В. Опанасюк – кандидат політичних наук (2010). Має 33 опубліковані наукові і науково-методичні праці. Автор навчального посібника з грифом МОНУ; А.О. Синах – кандидат філософських наук (2010). Має близько 10 опублікованих наукових і науково-методичних праць.

Таким чином, у повоєнний період філософська освіта і наука отримали тяжкий спадок після філософських дискусій у Харкові 1931 та 1933 роках, коли були майже повністю знищені філософські кадри, а також у наслідок загибелі фахівців на фронтах Великої Вітчизняної війни. Був відроджений філософський факультет Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка та Інститут філософії АН УРСР. Прискореними темпами велася підготовка та перепідготовка філософських кадрів вищої кваліфікації, в якій важливу роль відіграла кафедра філософії Харківського університету.

Філософській освіті та науці сприяло розвінчання культу особи Сталіна, подолання наслідків тривалого втручання тоталітарної системи в філософську освіту та науку, а також здобуття незалежності України. У роки незалежності у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна був відкритий філософський факультет що суттєво вплинуло на розвиток філософської освіти і науки, на кількісну та якісну підготовку філософських кадрів, зокрема і філософських кадрів вищої кваліфікації у Харківському регіоні.

ВИСНОВКИ

У даній монографії ми розглянули досить складний і навіть трагічний шлях розвитку філософської думки у Слобідській Україні, починаючи з передфілософського твору “Велесова книга”, філософських поглядів Семена Климовського, Григорія Сковороди до сьогодення. Ми аналізували не лише матеріалістичні, але й релігійно-філософські погляди слобожанських мислителів. Окрім професійної філософії також дослідили соціально-філософські позиції слобожанських мислителів: письменників, духівництва, світоглядне значення відкриттів слобожанських природодослідників, що поглибили та розширили уявлення людства про природу та людину.

У нашому монографічному дослідженні вперше аналізується стан філософської освіти у Харківському колегіумі, який був другим за значенням в Україні у XVIII столітті освітнім центром після Києво-Могилянської академії. Уперше проаналізований стан філософської освіти у Харківській духовній семінарії, а також досліджено зміст і дано високу оцінку харківському богословсько-філософському часопису “Вѣра и Разумъ”, який виходив регулярно продовж третини століття (1884-1917 рр.), і переконливо доведено, що він був першим філософським часописом в Російській імперії, а не московський “Вопросы философии и психологии” (1889-1918 рр.) М. Грота, як досі вважається. Харківський часопис “Вѣра и Разумъ” вийшов майже на шість років раніше московського часопису.

У XIX столітті Харків був відомим у Росії університетським центром. Проаналізовані філософські погляди засновника Харківського університету В.Н. Каразіна, перших його ректорів І.С. Рижського, Т.Ф. Осиповського та А.І. Дудровича, професорів кафедри філософії, філософський доробок професорів кафедр богослов'я та історії церкви, філософські погляди харківської професури природничих кафедр у дореволюційний період. Також розглядаються соціально-філософські позиції представників гуманітарної сфери Слобожанщини.

Розкрито важкий, суперечливий і навіть трагічний шлях філософської думки в Харківському університеті, починаючи з депортації І.Б. Шада. Реорганізація і закриття університету після більшовицького перевороту та відновлення його у 1933 році. Вперше розкривається критика теорії та практики більшовизму у харківському соціально-філософському часописі меншовиків “Мысль”, що виходив у Харкові у 1919 році. Аналізуються літературні дискусії у 1925-1928 роках, які носили гострий соціально-філософський характер та філософські дискусії у 1931 та 1933 роках у Харкові які, як і літературні дискусії, завершилися трагічно — “розстріляним відродженням” та майже повним знищенням філософських кадрів в Україні у кінці 30-х років ХХ ст. Акцентується увага на домінуванні ідеологічних схем у викладанні філософії за радянських часів.

Досліджується процес прискореної підготовки філософських кадрів у повоєнний період, в якому Харківський університет поряд з Київським університетом відіграли важливу роль.

Автором зібраний та проаналізований науковий доробок філософів провідних вищих навчальних закладів Харкова та Сум за часів незалежної України. Матеріали монографії переконливо свідчать про кількісні та якісні зміни, які відбулися в філософській освіті та науці на Слобожанщині у вишах в повоєнний період, особливо в роки незалежності України. Якщо у Харківському університеті раніше була лише одна кафедра філософії, то у 1990 році утворена друга філософська кафедра – теорії культури та філософії науки. У 2001 році після п'ятої спроби, нарешті, у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна був відкритий філософський факультет.

Якщо на початку існування філософського факультету велася підготовка фахівців лише за однією спеціальністю, то на кінець свого першого 10-ліття на п'яти потужних кафедрах факультету ведеться підготовка фахівців з п'яти спеціальностей. У 2001/2002 навчальному році на факультеті працювало 78 науково-педагогічних співробітників, а на кінець свого 10-ліття підготовку спеціалістів забезпечують 126 висококваліфікованих викладачів (39 докторів і

64 кандидати наук). На початку існування факультету була лише одна спеціалізована рада із захисту дисертацій, то зараз їх чотири, на яких захищають докторські та кандидатські дисертації за 10-ма спеціальностями. Факультет має 5 фахових видань і 2 наукові збірники. Щорічно на факультеті видаються 10 “Вісників університету”, близько 15 монографій, 340 статей, проводяться 15 наукових конференцій.

Коллективи двох філософських кафедр університету: теоретичної і практичної філософії та кафедри теорії культури і філософії науки проводять не лише велику освітню, але й наукову роботу, в аспірантурі та докторантурі готують філософські кадри вищої кваліфікації не лише для свого, але й для інших вишів міста та України.

Переконливим свідченням якісних змін кадрового складу викладачів філософських дисциплін може бути кафедра філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Якщо у 1973 році на кафедрі філософії з п'яти викладачів був лише один кандидат філософських наук – її завідувач О.П. Єфимець, інші без учених ступенів, то зараз на кафедрі працює дев'ять викладачів, і усі вони мають вчені ступені та звання, зокрема, шість докторів, професорів і три кандидати наук, доценти. На кафедрі діє аспірантура та докторантура.

Крім названих вишів значні результати в навчальній та науковій діяльності спостерігаються в Національній юридичній академії імені Ярослава Мудрого, де функціонують три філософські кафедри: філософії, культурології та логіки; в Національному технічному університеті “ХПІ”, крім кафедри філософії успішно діє кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами, кафедра етики, естетики та історії культури, а також кафедра історії науки і техніки; у Харківській державній академії культури; Харківському національному медичному університеті; на кафедрі ЮНЕСКО “Філософія людського спілкування”, філософії та історії України Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка та інших філософських кафедрах вишів міста. Значні результати в

навчальній та науковій діяльності на кафедрах філософії у Сумському державному педагогічному інституті імені А.С. Макаренка та на кафедрі філософії Сумського державного університету.

Після проголошення незалежності Української держави та краху тоталітарної системи, яка жорстко контролювала духовне життя суспільства, зокрема і філософську освіту та науку, виникли сприятливі умови для вільного розвитку філософських досліджень та запровадження їх на практиці. Стали доступними твори раніше заборонених зарубіжних авторів, твори української філософської діаспори. Відбулися якісні, змістовні, тематичні зміни в філософській науці та освіті. В останні десятиліття викладачі філософських дисциплін Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди перекладають і досліджують твори західноєвропейських філософів. Викладачі філософських кафедр Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна успішно досліджують проблеми онтології, соціальної філософії, філософські проблеми природознавства, філософської антропології, філософії культури, філософсько-психологічні та філософії історії. У роки незалежності київські дослідники успішно досліджують історію філософської думки в Україні. До цих досліджень почали долучатися і філософи Харкова. На нашу думку існує нагальна потреба у подальшому дослідженні історії філософської думки Львівського регіону та на Слобожанщині.

Перед українськими філософами стоїть завдання більш глибоко відтворити дійсну історію вітчизняної філософської думки, зокрема, її регіонів. Запропонована монографія є спробою певною мірою вирішити цю проблему у Харківському регіоні.

Сподіваємось, що ознайомлення викладачів філософії, студентів, широкого загалу з філософською спадщиною мислителів Слобожанщини допоможе духовно збагатити їх, глибше осмислити духовні надбання народу, історію філософської думки слобожанських мислителів, викличе інтерес для подальшого дослідження цієї проблеми і послужить справі побудови і зміцнення незалежної Української держави.

Додатки

Додаток А

Харківський центр філософської думки

“Велесова книга” (V-IX ст.) – передфілософська пам’ятка духовної культури давніх русичів, знайдена денікінським полковником Алі Ізенбеком у грудні 1919 року у Великому Бурлуці в садибі Донець-Захаржевських-Задонських, що на Харківщині.

Семен Климовський (кін. XVII-кін. XVIIIст.)– харківський козак, поет, філософ та попередник Григорія Сковороди.

Харківський колегіум (1726-1841рр.) (М. Слотвинський, П. Малиновський, Г. Сковорода, Л. Кордет, А. Прокопович).

Григорій Сковорода (1722-1794 рр.).

Харківська духовна семінарія (1841-1918 рр.): (єпископ Інокентій (Борисов), архієпископ Філарет (Гумілевський), І. Кратиров, М. Страхов, В. Тихомиров, К. Істомін (Т. Стоянов), архієпископ Амвросій (Ключарьов), архієпископ Антоній (Храповицький), П. Красін та ін.), відроджена у 1996 році.

Харківський богословсько-філософський часопис “Въра и Разумъ” (1884-1917 рр.) – перший у Російській імперії філософський часопис. У рік виходило 24 номери, з 1916 р. —щомісячник. Продовж 32 років неофіційним редактором був К. Істомін, який друкувався під псевдонімом Т.Стоянов.

Харківський університет (заснований у 1804 р.). (В.Н. Каразін; ректори: І.С. Ризький, Т.Ф. Осиповський, А.І. Дудрович; **кафедра філософії**: І.Б. Шад, М.М. Протопопов, Ф.О. Зеленогорський, П.Е. Лейкфельд, І.С. Продан; **кафедра богослов’я**: В.І. Добротворський, Т.І. Буткевич, М.С. Стелецький; **кафедра історії церкви**: А.С. Лебедев, Й. Бродович, І.І. Філевський; **кафедра церковного права** – М.А. Остроумов.

Філософські погляди харківської **професури природничих кафедр в дореволюційний період**: І.Й. Калениченка, А.І. Стойковича, Т.Ф. Осиповського, В.І. Лапшина, І.І. Мечникова, М.М. Бекетова,

О.П. Шимкова, І.П. Щелкова, П.І. Ковалевського, О.М. Щукарева, І.І. Білянкіна, В.Л. Кірпічова, О.М. Шилтова, М.М. Бекетова, М.Д. Пильчикова, В.І. Талієва, В.Я. Данилевського, І.Г. Оршанського, О.М. Шилтова.

Соціально-філософські погляди представників **гуманітарної сфери** Слобожанщини в дореволюційний період: засновників “Товариства об’єднаних слов’ян” братів Петра та Андрія Борисових, П.А. Грабовського, Б.Д. Грінченка, М.О. Антоновича, прихильників релігійно-філософського учення Л.М. Толстого (князя Д. Хілкова та ін.), критика “толстовства” на сторінках харківського часопису “Въра и Разумъ”, М.І. Костомарова (історіософія), О.О. Потебні (“філософія мови”), О.В. Ветухіва, М.І. Туган-Барановського, Д.І. Багалія.

Філософія Володимира Вернадського (1863-1945 рр.).

Реорганізація, закриття та відновлення Харківського університету в 1933 році.

Комуністичний університет ім. Артема (з 1922 р.) – кафедра марксизму і марксознавства, з 1924 – УІМЛ з **кафедрами філософії та соціології**.

У 1921 році утворено Науково-дослідну кафедру марксизму і марксознавства (очолювана С. Семковським) для підготовки викладачів соціально-економічних дисциплін, у 1922 році реорганізована в Український інститут марксизму, на основі якого у 1924 р. утворено Український інститут марксизму-ленінізму, філософсько-соціологічне відділення якого складалося з **кафедр філософії і соціології** та Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів (ВУАМЛІН). У 1931 р. на базі філософсько-соціологічного відділення ВУАМЛІНу утворено **Інститут філософії і природознавства**, переіменований у 1933 р. в **Інститут філософії**, який проіснував до 1936 р.

Продовження додатка А

Соціально-філософська спрямованість **літературних дискусій** у Харкові 1925-1928 років (М. Куліш, М. Хвильовий та ін.). Репресії літераторів. “Розстріляне відродження”.

Філософські дискусії у Харкові 1931 та 1933 років і їхні трагічні наслідки (С. Семковський, В. Юринець, П. Демчук, М. Скрипник, Я. Блудов та ін.).

Філософська освіта та наука в Слобідській Україні в повоєнний та в сучасний період (1945-2011рр.). Прискорена підготовка викладачів суспільних наук в повоєнний період. Боротьба у Харківському університеті з послідовниками генетики (1848-1849 рр.). Філософські дискусії у Харкові 1952 року. Введення курсу діалектичного та історичного матеріалізму.

Виникнення на кафедрі філософії Харківського університету новонапряму досліджень – **холістичної філософії науки**. Створення у 1990 році **кафедри теорії культури і філософії науки**. перейменування у 2002 році **кафедри філософії на кафедру теоретичної і практичної філософії**. **Відкриття** у 2001 році у Харківському університеті **філософського факультету**.

Філософська освіта та наука у Харківському університеті та інших вишах Харкова та Сум в сучасних умовах.

Додаток Б

Філософські та богословські періодичні видання у Харкові:

Часопис **“Духовный Вестник”** № 1- 64 (1862-1867) при Харківському університеті, під редакцією законоучителя університету протоієрея Василя Добротворського.

Часопис **“Духовный Дневник”** (1864-1866) при Харківській духовній семінарії, редактор – ректор, архімандрит Агапіт. Періодичність – щотижневик, потім – два рази на місяць.

Часопис **“Харьковские епархиальные ведомости”** (1867-1883) при семінарії, періодичність – два рази на місяць. Редактор протоієрей І. Чижевський.

Часопис **“Благовест”** (1883-1897). Засновник Г.І. Кульжинський. У 1886 р. пеносить в Петербург, а в 1889 р. – в Ніжин.

“Вѣра и Разумъ” - Богословсько-філософський часопис (1884-1917 рр.). Виходив при Харківській духовній семінарії. Засновник – архієпископ Харківський і Ахтирський Амвросій (А. Ключарьов). Перший редактор – ректор ХДС протоієрей І. Кратиров (1884-1893), продовж 32-х років неофіційним редактором часопису був К.Є. Істомін, останній редактор – М.П. Красін (1916-1917). Періодичність – два рази на місяць, з 1916 року – щомісячник. Часопис мав два відділи: богословський та філософський.

Часопис **“Пастырь и паства”** виходив з 15 жовтня 1915 року до середини червня 1919 року (до вступу в Харків військ генерала Денікіна). Журнал був призначений **“для духівництва і народу Харківської єпархії”**. Спочатку журнал виходив як додаток до часопису **“Вѣра и Разумъ”**.

Часопис **“Храм і школа”** був присв'ячений пастирській і законовчительській справі. Виходив у Харкові з 1-го січня до 7-го квітня 1917 року. Редактором-видавцем був протоієрей Микола Липський.

Часопис **“Мысль”**, №1-15. Меншовицький соціально-філософський часопис. Виходив у Харкові з січня до липня 1919 року у видавництві **“Социалистическая мысль”**.

Часопис **“Голос православної України”** – орган Української православної автокефальної церкви (УПАЦ) – виходив з січня 1925 року в Харкові. З червня 1925 року мав назву **“Український православний благовісник”**. Був виразником позиції **“оновленців”**. У 1929 році після знищення більшовицьким режимом членів Синоду і майже всіх священників УПАЦ припинив своє існування.

Часопис **“Рідна церква”** – орган УПАЦ. Виходив у Харкові двічі на місяць з січня 1927. У 1929 році – році **“великого перелому”** припинив своє існування, як і всі інші релігійні видання, закриті більшовиками.

Часопис **“Прапор марксизму”** (1927-1930), переіменований у 1931 у – **“Прапор марксизму-ленінізму”**, у 1934 р. – **“Під марксо-ленінським прапором”**, який виходив до 1936 р., (Харків).

Часопис **“Філософська думка”** (1927-1937), (Харків, Київ), відтворений у 1969 році (Київ), з 1989 р. – **“Філософська і соціологічна думка”** (Київ), з 1998 р. знову **“Філософська думка”** (Київ)

Часопис **“Віра і Розум”**. Богословсько-філософський часопис. №1-5. З 2000 до 2004 року. (Харків).

Додаток В

(Службова записка О.О.Мамалуя —3 стор.)

Додаток Г

(Публікація І.О. Шудрика і А.Т. Щедріна — 1 стор.)

Фото

Про автора

Ігор Олексійович Шудрик, народився в с. Чижівка Новограда-Волинського району Житомирської області (1939), закінчив історико-філософський факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1961), кандидат філософських наук (1978), доцент (1981). Понад 42-х років працює у вищих навчальних закладах Сум та Харкова. Зараз – професор (2009) кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі. У 1985-1986, 1989-1991 роках за сумісництвом, потім – в штаті працював на посаді доцента у Харківському державному університеті.

Голова Харківського осередку Української асоціації релігієзнавців (з 1995 р.), член редколегії богословсько-філософського часопису “Віра і Розум” та наукового збірника “Культурна спадщина Слобожанщини”. Краєзнавець. З 2008 року – член Консультативної ради з питань охорони культурної спадщини при Управлінні культури і туризму Харківської облдержадміністрації. З 2006 року – Громадський інспектор з охорони культурної спадщини Харківської області.

Сфера наукових інтересів: філософська та богословська думка в Україні, зокрема, на Слобожанщині, релігієзнавство та краєзнавство. Автор понад 170 наукових та науково-методичних публікацій, серед яких – “Нетрадиционные религии” у співавторстві з В.М. Арестовим; “З історії української філософської думки” (навчальний посібник з грифом МОН України), 2000; Історія філософської думки в Україні, конспект лекцій для аспірантів, 2007; монографій: “Династія Харитоненків”. Суми, 2003; “Наталівка – перлина Слобожанщини”, 2008; автор низки статей до “Православної енциклопедії Харківщини”, 2009; статей в часописах “Віра і Розум”, “Філософська думка”, “Вопросы философии” та ін.

Ім'я професора Шудрика І.О. внесене в енциклопедичний довідник “Сумщина в іменах” (Суми: РВО-АСМедіа, 1-ше вид. 2003 р., с. 560; 2-ге вид., 2004 р., с. 776) та в Біографічний довідник “Краєведи Слобожанщини”, 2011.

Зміст

Вступ	3
Розділ I Передфілософський період на Слобожанщині	20
1.1 “Велесова книга” – передфілософська пам’ятка духовної культури давніх русичів.....	20
1.2 Харківський козак, філософ, поет та попередник Григорія Сковороди Семен Климовський	25
Розділ II Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у XVII-поч. XX ст.	33
2.1 Філософська освіта у Харківському колегіумі	33
2.2. Філософська освіта у Харківській духовній семінарії	46
2.3. Харківський богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ”.	58
2.4. Філософія Григорія Сковороди	65
Розділ III Філософська освіта та наука у Харківському університеті у XIX-поч. XX ст.	84
3.1 Заснування університету. Організація І.Б. Шадом кафедри теоретичної і практичної філософії.....	84
3.2 Закриття кафедри філософії і перенесення викладання філософських дисциплін на кафедру богослов’я. Зняття у 1860 р. заборони щодо утисків філософії і оцінка “філософської паузи” на чверть століття ...	95
3.3 Філософські погляди В.Н. Каразіна та перших ректорів університету: І.С. Рижського і Т.Ф. Осиповського.....	98
3.4 Філософська освіта та наука професорів кафедри філософії: І.Б. Шада, А.І. Дудровича, М.М. Протопопова, Ф.О. Зеленогорського, П.Е. Лейкфельда та приват-доцента І.С. Продана.....	102
3.5 Філософський доробок професорів кафедри богослов’я: В.І. Добротворського, Т.І. Буткевича, М.С. Стелецького; професорів кафедри історії церкви: А.С. Лебедева, Й.О. Бродовича та приват-доцента І.І. Філевського ; професора кафедри церковного права юридичного факультету М.А. Остроумова	124
3.6 Філософські погляди харківської професури природничих кафедр у дореволюційний період: І.Й. Калениченка, А.І. Стойковича, Т.Ф. Осиповського, В.І. Лапшина, І.І. Мечникова, М.М. Бекетова, О.П. Шимкова, І.П. Щелкова, П.І. Ковалевського, О.М. Щукарева, І.І. Білянкіна, В.Л. Кірпічова, М.М. Бекетова, М.Д. Пильчикова, В.І. Талієва, В.Я. Данилевського, І.Г. Оршанського, О.М. Шилтова ...	148

Розділ IV Соціально-філософські погляди представників гуманітарної сфери Слобожанщини в дореволюційний період: засновників “Товариства об’єднаних слов’ян” братів Петра та Андрія Борисових, П.А Грабовського, Б.Д. Грінченка, М.О. Антоновича, слобожанських прихильників релігійно-філософського вчення Л.М. Толстого (князя Д. Хілкова та ін.), критика “толстовства” на сторінках харківського часопису “Въра и Разумъ”, соціально-філософські погляди М.І. Костомарова, О.О. Потебні, О.В. Ветухіва, М.І. Туган-Барановського та Д.І. Багалія	174
---	------------

Розділ V Філософська освіта і наука у Харкові в довоєнний період (1917-1941 рр.)	202
5.1 Зміни влади у Харкові та в університеті після Лютневої революції 1917 року	202
5.2 Філософія В.І. Вернадського	204
5.3 Харківський меншовицький соціально-філософський часопис “Мысль”	207
5.4 Ставлення професури Харківського університету до більшовицького режиму. Реорганізація і закриття університету. Відновлення університету в 1933 році. Підготовка філософського кадрового складу у Харкові. Науково-педагогічна діяльність С.Ю. Семковського, В.О. Юринця, П.І. Демчука, Я.Г. Білика, Р.С. Левіка та інших харківських філософів.	224
5.5 Соціально-філософська спрямованість літературних дискусій у Харкові 1925-1928 років (М. Куліш, М. Хвильовий та ін). Репресії українських літераторів. “Розстріляне відродження”	251
5.6 Філософські дискусії у Харкові 1931 та 1933 років. Позиція М. Скрипника, Я. Блудова та інших філософів. Репресії філософських кадрів).....	260

Розділ VI Стан філософської освіти та науки в Слобідській Україні в повоєнний та в сучасний період (40-рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.).....	290
6.1 Прискорена підготовка викладачів суспільних наук в повоєнний період. Боротьба у Харківському університеті з послідовниками генетики (1948-1949 рр.). Філософські дискусії у Харкові 1952 року	290
6.2 Введення курсу діалектичного та історичного матеріалізму. Наукові дослідження викладачів кафедри філософії Харківського університету та інших вишів міста до і після ХХ з’їзду КПРС.....	300
6.3 Створення на кафедрі філософії Харківського університету нового напрямку наукових досліджень – холистичної філософії науки та кафедри теорії культури і філософії науки (1990р.)	305
6.4 Перейменування у 2002 р. кафедри філософії на кафедру теоретичної і практичної філософії	310
6.5 Відкриття у 2001 році у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна філософського факультету та науково-педагогічна	

діяльність і здобутки факультету в перше десятиліття свого існування	325
--	-----

Розділ VII Філософська освіта та наука в освітньому просторі

Слобожанщини інших вишів Харкова та Сум в сучасних умовах	340
7.1 Харківський національний технічний університет “ХПТ”	340
7.2 Національна юридична академії України ім. Ярослава Мудрого	354
7.3 Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди	360
7.4 Харківська державна академія культури	365
7.5 Харківський національний університет радіоелектроніки	371
7.6 Харківський національний аерокосмічний університет “ХАІ” ім. М.Е. Жуковського	374
7.7 Харківський національний медичний університет	376
7.8 Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка	379
7.9 Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва	382
7.10 Харківська державна зооветеринарна академія	383
7.11 Національний фармацевтичний університет	384
7.12 Харківський національний автомобільно-дорожній університет	384
7.13 Українська державна академія залізничного транспорту	386
7.14 Харківський державний університет харчування та торгівлі	390
7.15 Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка	396
7.16 Сумський державний університет	401
Висновки	405
Додатки	409
Про автора	419
Зміст	420

Наукове видання

Шудрик Ігор Олексійович

Історія філософської думки в Слобідській Україні

Монографія

Редактор: О.В. Плужник

Підг. до друку 19.01.2012 р. Формат 60x84/16. Папір офсет. Друк офс.
Обл.- вид. арк.17,7 . Умов.друк. арк.21,2.Тираж 300 прим. Зам. № 25

Видавець та виготовлювач

Харківський державний університет харчування та торгівлі

вул. Клочківська , 333, Харків, 61051

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2319 від 19.10.2005 р.